

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

LUTFULLÂH HALÎMÎ'NİN GÜLŞEN-İ ZİBÂ
ADLI MANZÛM ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Emine VURAL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER

KIRIKKALE

2018

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI

LUTFULLÂH HALİMÎ'NİN GÜLŞEN-İ ZİBÂ
ADLI MANZÛM ESERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Emine VURAL

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER

KIRIKKALE

2018

KABUL-ONAY

Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER danışmanlığında Emine VURAL tarafından hazırlanan Luţfullâh Halîmî'nin Gülşen-i Zîbâ Adlı Manzûm Eseri adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

(İmza) [Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan) .....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı] .....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı] .....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı] .....

[İmza] [Unvanı, Adı ve Soyadı] .....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

/07/2018

(Unvan, Adı Soyadı)

Enstitü Müdürü

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum Luţfullâh Hâlimî'nin Gülşen-i Zibâ Adlı Manzûm Eseri adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

/ / 2018

Emine VURAL

İmza

İÇİNDEKİLER

KABUL-ONAY	III
ÖN SÖZ.....	I
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	7
LUṬFULLÂH b. EBŪ YŪSUF EL-ḤALÎMÎ.....	7
1. HAYATI	7
1.1 Adı ve Mahlası.....	7
1.2. Öğrenim Hayatı.....	8
1.3. Yaptığı Görevler ve Bulunduğu Yerler.....	8
1.4. Ölümü	9
2. ESERLERİ	9
2.1 Bahru 'l-Ġarâ-yib :.....	9
2.2 Gülşen-i Zîbâ :	10
2.3 Mirâtu't- Tâ'ibin:	10
2.4 Muhtaşaru'l-Eşkâl ve Şerḥuhû:	10
2.5 Kitâbü Tâ'iyyeti'l-Halîmî ma'a şerḥihâ:	10
2.6 Nişâru'l-mülk :	11
2.7 Muşarrihatu'l-esmâ:.....	11
2.8 Lüġat-i Halîmî:.....	11
2.9 Farsça Kur'an Tercümesi:	11
2.10 Tuhfe-i Mukaddîmetü'l – lüġa:	12
2.11 Risâle fi beyâni kavâ'idü'l-mu'ammâ:	12
2.12 Risâle fi tecnîsât ve 't-teşbihât ve 'l- mecâzât:	12
2.13 Ḥaşıyetü Halîmî 'ale'l-Ḥayâlî:.....	12
3. EDEBİ KİŞİLİĞİ	12
BİRİNCİ BÖLÜM	14
1.GÜLŞEN-İ ZÎBÂ ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	14

1.1. ESERİN İNCELENMESİ.....	14
1.1.1 Eserin Adı	14
1.1.2. Eserin Türü ve Vezni	14
1.1.2 Eserin Bölümleri.....	14
1.2 ESERİN TIP ALANINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ.....	15
1.2 ESERİN DİL AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	16
1.3 NÜSHA İNCELENMESİ.....	17
SONUÇ.....	19
KAYNAKÇA	20
دوم _____ فصل.....	22
با _____ گیشن زی.....	22

ÖN SÖZ

Çalışmamızda Fatih Sultan Mehmet döneminde yaşamış olan Lutfullah Halîmî'nin tıp ilmiyle alakalı, Farsça olarak yazılmış olan *Gülşen-i Zibâ* isimli yazma eserini matbu hale getirmeye çalıştık. Eserin tek nüshası Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı 3639 numarada kayıtlıdır. Eser on beş beyit şeklinde iki yüz elli dokuz varaktan oluşmaktadır. Mesnevi tarzında,manzum bir şekilde yazılmıştır.

Yazma eserin konusu tıp ilmiyle ilgili olup *Tabîyyât* (Yaratılış), *Maraz* (Hastalıklar), *Zârûriyât* (Alternatif tıp) olmak üzere üç temel bölümden oluşmaktadır. Ayrıca her bölümünde kendi içerisinde çeşitli fasıllara ayrıldığını görmekteyiz.

Müellif tıbbın akla gelen her dalıyla ilgilenmiş, hastalıkların teşhisi ve tedavisi konusunda ayrıntılı bir şekilde bilgiler vermiştir. Alternatif tıpta ise bitkisel karışımlar, hacamat vb. konularda bilgi vermektedir.

Daha çok sözlük yazarı olarak bilinen Lutfullah Halîmî'nin tıp alanında da döneminin en önemli alimlerinden olduğu bu eser incelendiğinde anlaşılmaktadır.

Eser okunaklı bir şekilde yazılmakla birlikte, haşiyelere yada beyitlerin altına yazılan açıklamalar yada ek beyitlerin fazla miktarda olduğu ve bunların okunamayacak kadar küçük hatlarla kaleme alındığı görülmüştür. Eserde böyle yerlerin okunmasında çok güçlük çekilmiş, okunamayan yerler ise ... şeklinde gösterilmiştir.

Ayrıca eserde dönemin genel edebi özelliği olarak karşımıza çıkan keşidelerin olmaması da bazı harflerin noktalarının yazılmaması anlam karışıklığına yol açacağı için eserimizi günümüz Farsçasına uygun olarak yazdık.

Tıp sahasında Arapça, Farsça, Yunanca, Süryanice terimlerin fazla kullanılması bizim çok fazla kaynaklara bakmamızı gerektirdi. Çünkü müellif yazmış olduğu bir kelimeyi, bir terimi, organı, bitki adını sadece o adla belirtmemiş, diğer isimleriyle de eserinde kullanmıştır.

Bu çalışmamız, Halîmî 'nin farklı yönlerinin ortaya çıkmasını sağlamasıyla birlikte döneminin tıbbi gelişmelerinin neler olduğu konusunda bilgiler vermektedir. Eser tıp biliminin Farsça edebiyatla sunulmasına en güzel örneklerden biridir. Çünkü

bu alanda daha önce yazılan ilmi kitapların çoğu Arapçaydı. Halîmî'nin bu alanda böyle Farsça bir eser yazması, yazmanın önemini bir kat daha artırmaktadır.

Hazırladığımız bu çalışmanın, dikkat ve hassasiyete rağmen, elbette kusur ve eksiklikleri görülecektir. Okuyucuların ve değerlendirecek kişilerin tenkitleri ve önerileri bize ışık tutacaktır.

Bu tezimi yöneten ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Fahrettin COŞGUNER'e teşekkür etmeyi borç bilirim. Ayrıca bu tezi seçmem konusunda bana yol gösteren Prof. Dr. Yusuf ÖZ hocama teşekkürlerimi arz ederim. Hayatımın her aşamasında her zaman yanımda olan, desteklerini esirgemeyen ailem, babam Ali VURAL, annem Fatma VURAL ve kardeşim Fevzi VURAL'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Emine Vural
Temmuz-2018

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada İslâm Ansiklopedisi'ndeki uygulamalardan da yararlanılarak şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler: َ, ِ, ُ : â ; ِ, ِ, ِ : î ; ُ, ُ : û

َ : e, a ; ِ : i, î ; ُ : u, ü

Sessizler:

'	b	p	t	ṣ	c	ç	h	h	d	z	r	j	z	s	ş
ء	ب	پ	ت	ث	ج	چ	ح	خ	د	ذ	ر	ژ	ز	س	ش
ş	ž	ţ	z	'	ğ	f	ķ	k	l	m	n	v	h	y	
ص	ض	ط	ظ	ع	غ	ف	ق	ك	ل	م	ن	و	ه	ى	

Harf-i tarif ile gelen kelimelerin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir:
ör.el-Amâsî

Terkib halindeki isim ve lakapların cüzleri ayrı değil, bitişik yazılmıştır: ör.Lütfullah Hâlimî,
Dârüşşifâ, Şerefeddin

Ülkemizde tanınan ve herkes tarafından bilinen özel isimler transkripsiyonsuz yazılmıştır.ör.Fatih, Mehmet, Lutfullah

ÖZET

Vural, Emine, ‘‘Luţfullah H al m  'nin G l şen-i Z b  Adlı Manzûm Eseri ’’, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

Bu alıřmada Fatih Sultan Mehmet Dönemi’ne ait tıp ilmiyle al kalı olan Luţfullah H al m  'nin G l şen-i Z b  adlı yazma eserinin matbu hale getirilmesi amaçlanmıřtır.

Çalıřmamız bir giriř ve iki bölümden oluřmaktadır.

Giriř Kısımında Luţfullah H al m  'nin hayatı, eserleri, edebi kiřilięi,uslubu, edebiyata katkısı deęerlendirildi.

1.Bölümde Luţfullah H al m  'nin G l şen-i Z b  adlı yazma eseri dil açısından ve döneminin tıp alanındaki yeri ve önemi bakımından deęerlendirildi.

2.Bölümde ise Luţfullah H al m  'nin G l şen-i Z b  adlı yazma eseri matbu hale getirildi. Eser manzum bir eser olup, matbu hale getirilip incelendięinde ;Tab iyy t, Maraz(Hastalıklar), Z r riyy t (Alternatif tıp) olmak üzere   ana bölümden oluřtuęu ve her bölümün de kendi içerisinde çeřitli fasıllara ayrıldıęı görülmüřtür.

Çalıřmamızda; Fatih Sultan Mehmet dönemindeki tıp ilmiyle ilgili olan geliřmeler, tedavi yöntemleri ve uygulamaları, tıbbi ve farmakolojik terimler, alternatif tıp uygulamaları hakkında bilgiler elde edildi. Bu çalıřmayla birlikte eserin günümüz tıp dünyasına ve bu alanda inceleme yapmak isteyenler için de önemli bir kaynak olacaęı anlařılmıřtır.

Anahtar Kelimeler: Luţfullah H al m , G l şen-i Z b , Tıp Tarihi .

ABSTRACT

Vural Emine, “The Poetical work of Luṭfullah Ḥalîmî called ‘Gülşen-i Zîbâ’ ” Master Thesis, Kırıkkale, 2018.

In this study; It was aimed to make the writing of Gülşen-i Zîbâ written by Luṭfullah Ḥalîmî, which is related to the medical science of the period of Sultan Mehmet the Conqueror.

Our work consists of two parts; In Part I, the life, works, literary personality, style, and literary contribution of Luṭfullah Ḥalîmî were evaluated. In the second part, Gülşen-i Zîbâ written by Luṭfullah Ḥalîmî evaluated in terms of language and place in the medical field. In the third section, the writing work of Luṭfullah Ḥalîmî’s Gülşen-i Zîbâ was made to be printed. The work is a verse work and when it is made to be printed and examined; It consists of three main parts: Tabiiyyat, Maraz (Diseases) and Zârûriyât (Alternative medicine), and each chapter has been divided into various chapters within itself.

In our study; Information about the developments, treatment methods and applications, medical and pharmacological terms and alternative medicine applications related to medical science at the time of Sultan Mehmet the Conqueror. With this work, it was understood that this work would be an important source for the medical world and those who want to examine this area.

Key Words: Luṭfullah Ḥalîmî, Gülşen-i Zîbâ, History of Medicine.

KISALTMALAR

ae.	: aynı eser
age.	: adı geçen eser
b.	: ibn(ođlu)
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edt	:Editör
Hk.	: Hicrî kamerî
Haz.	: Hazırlayan
Hş.	: Hicrî şemsî
Ktp.	: Kütüphâne
öl.	: Ölüm tarihi
ör.	: örneđin
s.	: Sayfa
v.	: varak
Yay.	: Yayınevi
Yp.	: yaprak
Yz.(yz)	: yazım

GİRİŞ

LUṬFULLÂH b. EBÛ YÛSUF EL-ḤALÎMÎ

1. HAYATI

Fatih Sultan Mehmet ve II.Bayezid döneminde yaşamış ve çeşitli kadılık görevlerinde bulunan, şair, sözlük yazarı, Arapça ve Farsça dillerine hakim olması sebebiyle bir dil âlimi, edebiyatçı ve tabip olan Lutfullah Halîmî' nin hayatı hakkında elde bulunan kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır . Bulunan kaynakların ise sayısının az olması ve verilen bilgilerin ise kısa ve birbiriyle çelişkili olması sebebiyle kendisi hakkında yeterli bilgi edinememekteyiz.

Bazı kaynaklarda yazar hakkında dedesinin Sivaslı kendisinin ise Amasyalı olduğu ¹, bazılarında ise Acem den geldiği ² söylenmektedir. Künhü'l- Aḥbar adlı eserde geçen cümlelere bakıldığında ise İran'dan geldiği ve bir müddet Şam'da yaşadığını göstermektedir. “Diyâr-ı ‘Acem'den gelmiş , Dımışk-ı Şâm-ı cennet- meşâmda temekkün kılmış bir ehl-i ma‘ rifet idi.”³

1.1 Adı ve Mahlası

Yazarın adı, bazı eserlerde kısaca “Lutfullah “ yada Gülşen-i Zîbâ adlı yazma eserinde olduğu gibi “Halîmî” olarak geçmektedir.Fakat Lügat-ı Halîmî adlı sözlüğünün elyazması nüshalarında ise ismi tam olarak “ Lutfullah b. Ebû Yûsuf el- Halîmî “ olarak geçmektedir.⁴ Kütüphane kayıtlarında ise isminin sonuna yaşadığı yer eklenerek adı “ Lutfullah b. Ebû Yûsuf el-Halîmî el-Amasî “ olarak geçmektedir.

¹ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, 1, s 273.

² Gelibolulu Mustafa Âlî, ,s.176.

³ Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.

⁴ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.2.

1.2. Öğrenim Hayatı

Elde bulunan kaynaklarda Halîmî'nin gençlik yılları, öğrenim hayatı ve evliliği hakkında bir bilgiye ulaşılmamıştır. Dedesinin Sivaslı, kendisinin Amasyalı olduğu ve orada doğup büyüdüğü⁵ Amasyalı tabip Şerafeddin Sabuncuoğlu'nun öğrencisi olduğu ve kendisinin manzum olarak Farsça yazdığı Gülşen-i Zîbâ adlı tıp eseriyle birlikte tabiplik yönünün de olduğu bilinmektedir.⁶

Halîmî 'nin farklı alanlarda yazdığı eserleri incelendiğinde, kendisinin edebiyat, dil, tarih, tıp, farmakoloji, botanik, fıkıh, tefsir gibi alanlarda iyi bir eğitim aldığı, Arapça'yı özellikle Farsçayı çok iyi bildiği için, iyi bir sözlük yazarı, edebiyatçı, şair ve döneminin Tıp alanındaki gelişmelerini gösteren Farsça manzum olarak kaleme aldığı eseriyle de tabiplik yönü olan, Sivas kadılığı yapmış büyük bir ilim adamı olduğu anlaşılmıştır.⁷

1.3. Yaptığı Görevler ve Bulunduğu Yerler

Mustafa Erkan'ın dediğine göre; Halîmî Fatih Sultan Mehmet ve II.Bayezid Dönemlerinde yaşayıp, çeşitli kadılık görevlerinde bulunmuştur. Görevi sırasında Fatih devri sadrazamlarından Mahmut Paşa'nın himayesini görmüştür. Fakat Sivas kadılığı yaptığı sırada bazı kişilerin Amasya Valisi Şehzade Bayezid'i kötü yola teşvik ettiklerini anlamış ve bunlara engel olmak istediği için iftiraya uğramış ve 1474'te görevinden alınarak Tokat'ta hapsedilmiştir. Yaklaşık olarak üç ay hapis te kaldıktan sonra suçsuzluğu anlaşılmış ve serbest bırakılmıştır. Hapiste kaldığı süreçte kötü muameleye uğrayan ve maruz kaldığı muameleden çok etkilenen Halîmî düşmanlarından korktuğu için olup biten her şeyi Fatih Sultan Mehmet'e rumuzlu bir şekilde anlatmak için “*Kasîde-i Tâiyye*” adında Arapça bir kaside yazmıştır. 880 yılında bu kasideyi padişaha tek tek şerhederek, Şehzade Bayezid'i içki, kumara alıştıranları açıklamış ve kendisine kötülük edenleri söylemiştir.

⁵ Bursalı M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, 1, s. 273.

⁶ Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 342., Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000., Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.2.

⁷ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s. 2-3., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 342.

Padişah da bunun üzerine, vezir Hamza Beyzâde Mustafa Paşa başkanlığında Amasya'ya bir tahkikat heyeti göndermiştir. Oradan gelen rapor üzerine Amasya'ya bir ferman göndererek Şehzâde Bayezid'in çevresinde bulunan Mustafa Paşa, Tâcî Bey ve Abdurrahman Efendi isimli kişilerin idamını, diğerlerinin de azlini emretmiştir.⁸

1.4. Ölümü

Kaynaklara bakıldığında Halîmî'nin hayatının son dönemleri ve ölümü hakkında kesin bir tarih vermezken Bahrü'l-garâib adlı eserin şerhine “*nisâru'l-mülk*” kelimesine karşılık gelen 872 (1467-1468) tarihini yazdığı, *Musarrihatü'l-esmâ* adlı eserini de 872 'de yazıp iki eseri de II.Bayezid'e “Nimet denizinde gark olmak için takdim ettiği, Farsça Kur'an tercümesini de 883 yılında bitirdiği göz önüne alındığında II.Bayezid döneminde (1481-1512) öldüğü söylenebilir.⁹ Kâtip Çelebi ise Halîmî'nin “maktûlen “ öldürüldüğünü söylemiştir.¹⁰ Osmanlı Müelliflerinde ise ; Yavuz Sultan Selim'e muallimlik eden Kastamonulu Halîmî Çelebi ile karıştırılmış, ölüm tarihi olarak hicri 912 yılında Mısır Seferi dönüşü Şam'da öldüğü ve cenaze namazına padişah hazretlerinin de geldiği bildirilmiştir.¹¹

2. ESERLERİ

2.1 Bahru 'l-Ġarâyb : Anadolu'da yazılmış Farsça Türkçe manzum sözlüklerin ikincisi olan bu eser *Lugat-ı Halîmî* olarak da bilinmektedir.¹² 1446 yılında kaleme alınan eseri Halîmî Sivas kadılığı yaptığı sırada gözden geçirmiş ve o sırada Amasya valisi olan Şehzade Bayezid'e sunmuştur. Ancak eser anlaşılması zor olduğu için, yazar hicri 872 de tekrar şerhederek, iki defter halinde yeniden düzenlemiş, Şehzade Bayezid'e tekrar sunmuştur. Eser gerek terkihi gerekse verdiği örnekleri bakımından orijinaldir. Kendinden sonra gelen sözlük yazarlarına ve eserlerine örnek olmuştur.¹³

⁸ Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 341.

⁹ Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 341.

¹⁰ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.4.

¹¹ Bursalı M.Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, 1, 273.

¹² Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 341.

¹³ Erkan, Mustafa, “Bahru 'l-Ġarâyb“, *DİA.*, IV, 513; Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 341-342, Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal

Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde bir çok nüshası bulunan eser hakkında hala ayrıntılı çalışma yapılamamıştır.

Halîmî' nin bunun dışında *Lügat-i Halîmî* ve *Nişârü'l- Mülk* adında iki tane daha Farsça-Türkçe sözlüğü vardır.¹⁴

2.2 Gülşen-i Zibâ : Halîmî tıbbâ dair olan bu eserini h. 862 yılında tamamlayarak Fatih Sultan Mehmet'e sunmuştur. Tıbbâ dair olan bu eser, manzum bir şekilde Farsça olarak yazılmıştır. “Tabîyyât , zarûriyyât, maraz” başlıkları altında üç bâb ve çeşitli fasıllardan oluşmuştur.¹⁵ Yazarın bu eseri göz önüne alındığında döneminin tıp alimlerinden biri olduğunu görmekteyiz. Amasya Dârüşşifâsı Şerefeddin b. Ali b. Hâc İlyas Sabuncuoğlu tarafından nesih hattıyla istinsah edilmiştir. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi' ndedir. (Fâtih nr.3639).

2.3 Mirâtu't- Tâ'ibin: Halîmî 'nin h.865/ 1461 yılında kaleme aldığı tasavvufa dair Farsça mensur bir eserdir.¹⁶ Tövbe hakkındadır.¹⁷

2.4 Muhtaşaru'l-Eşkâl ve Şerhuhû: *Ferâiz-i Halîmî* olarak da bilinen¹⁸ bu eser de Halîmî miras hukuku konusundaki bilgisini ortaya koymuştur. Önce Arapça olarak yazılan eserin daha sonra yine Halîmî tarafından geniş bir Türkçe şerhide yapılmıştır.¹⁹

2.5 Kitâbü Tâ' iyyeti'l-Halîmî ma'a şerhihâ: Sivas kadılığından alınıp, hapse atıldığı sırada başından geçen olayları²⁰ Fatih Sultan Mehmet' e anlatmak için yazdığı elli bir beyitten oluşan Arapça kasidesinin şerhidir. Halimi'nin dörtlü “ *müstefîlün* “

Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.6., Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000.

¹⁴ Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.95., Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.6.

¹⁵ Eser için bk. Bavlav, Nâşid, *Fatih Sultan Mehmed Devrinde Telif, Terceme ve .....Tıp Eserleri ve İlaçlar*, s. 46-51; Tıp Yazmaları, s.203., Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.95.

¹⁶ Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.95.

¹⁷ Erkan, Mustafa, *D.İ.A*, XV, 342.

¹⁸ Erkan, Mustafa, *D.İ.A*, XV, 342.,

¹⁹ Erkan, Mustafa, *D.İ.A*, XV, 342., Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.95., Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.7.

²⁰ Bursalı M.Tahir . a.g.e., I,273., Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.8.

kalıbıyla yazılmış olan bu eseri, müellifi tarafından talik hattıyla yazılan nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, numara 4008' de kayıtlıdır.²¹

2.6 Nişâru'l-mülk : Halîmî'nin üçüncü Farsça-Türkçe sözlüğü olan bu eser; Halîmî tarafından h. 872 yılında kaleme alınmış, *Nişâru'l-mülk* adıyla o sırada Amasya Valisi olan Şehzade II.Bayezid'e takdim edilmiştir. Eser Lügat-i Halîmî'nin birinci cildinin özetidir.²²

2.7 Muşarrihatu'l-esmâ: Müellifin İbn Dureyd'in *Cemheretu'l-lüğa*' sı, Cevheri'nin *es-Sihâh fi'l- lüğa* ve İbn Fâris'in Mücmelü'l-lüğası ve bazı eserlerden seçtiği Arapça isimlere bazen Farsça, bazen de Türkçe karşılık vererek hazırladığı mensur bir isimler sözlüğüdür. H. 872 de tamamladığı eserini II.Bayezid' e sunmuştur.²³

2.8 Lügat-i Halîmî: Halîmî nin Bahru 'l-Ğarâyib adlı eserinin ikinci ve üçüncü bölümlerini şerhettiği h. 882 /m.1477-78 yılında Fatih Sultan Mehmet'e takdim ettiği Farsça- Türkçe sözlüktür. Eser de alfabetik sırayla verilen kelimelerin farklı anlamları için şahit beyitler bulunmaktadır.²⁴

2.9 Farsça Kur' an Tercümesi: Halîmî, h.882 yılında kendisinin yazmış olduğu Kur'an-ı Kerim'i her kelimenin anlamını satır altına yazarak tercüme etmiş ve h. 883 yılında tamamlamıştır. III. Osman tarafından h.1171/1757-58 yılında vakfedilmiştir. Bu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde Emanet Hazinesi numara 65 de kayıtlıdır.²⁵

---

²¹ Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 342.

²² Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.107., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 341.,

²³ Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.107., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 341., Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.7.

²⁴ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.7., Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2000, s.103.

²⁵ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.7., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 342.

2.10 Tuhfe-i Mukaddimetü'l – lüga: Farsça'dan Türkçe' ye manzum olarak yazılmış bir sözlük olan bu risale ; yedi musiki makamını ve Bahru'l-ğarâib' de geçen isimlerin bir bölümünü içine alır . Ayrıca biri on bir, biri yirmi altı, diğerleri ise on bir ve on iki beyitlik dört parçadan oluşmuştur.

2.11 Risâle fî beyâni kavâ'idi'l-mu'ammâ: Farsça muamma kaidelerini Türkçe açıklayan ve örneklendiren bir risale olup, Bahru 'l-Ğarâyib şerhinden nakledilen kaideler, yeni örneklerle genişletilmiştir.²⁶

2.12 Risâle fî tecnîsât ve 't-teşbihât ve 'l- mecâzât: Bu eser teşbih, cinas ve mecâz kurallarını Türkçe açıklayıp, örnekler veren manzum bir eserdir. Şair daha önce Bahru'l-Ğarâyib şerhinde kısaca değindiği konulara burada ayrıntıya girerek örneklendirmiştir.²⁷

2.13 Haşiyetü Halîmî 'ale'l-Hayâlî: Necmeddin Ömer en-Nesefî' nin İslâm akâidi hakkında yazdığı *Akâ'idu'n-Nesefî* isimli risale, Sa'deddin et- Taftâzânî tarafından *Şerhu'l- 'Akâ'idu'n-Nesefî* diye şerhetmiştir. Hayâlî buna bir haşiye yazmıştır. Bu eser haşiyeye yapılmış haşiye kapsamındadır.²⁸

3. EDEBİ KİŞİLİĞİ

Lutfullah Halîmî on beşinci yüzyıl Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid döneminde yaşamış, Sivas kadılığı yapan, iyi bir edebiyatçı, şair, sözlük yazarı, fıkıh, akaid hukuk alanında yeterli bilgiye sahip olan, tabiplik yönü yeterince bilinmeyen dönemin büyük alimlerindedir. Edebi olarak Lutfullah Halîmî' nin yaşamış olduğu dönem *Sebk-i Irakî* döneminin sonlarına rastlamaktadır. Bu dönem Arapça kelime ve terkiplerin çoğaldığı, bilimsel kavram ve açıklamaların görüldüğü, önemli şairlerin döneme damga vurduğu bir dönemdir. Sanatlı ve mübalağalı kasideleri yanında zarif, âşıkâne

²⁶ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.8., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 343.

²⁷ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.8., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 343.

²⁸ Uzun, Adem, *Lügat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.8., Erkan, Mustafa, *DİA.*, XV, 342.

ve lirik gazeller öne çıkmış, mesnevi de bir nazım şekli olarak önemli bir yer edinmiştir. Dönemin şairleri gönül dünyasına hitap eden mazmunlar, teşbih, mecaz, istiare gibi sanatları gazel ve mesnevilerde kullanmışlardır.

Eserlerine baktığımız da Halîmî'nin Arapça ve özellikle Farsçayı iyi bildiğini, lügat, edebiyat, tıp, astronomi, botanik, farmakoloji, miras hukuku konularında iyi bir alim olduğunu görmekteyiz. Gelibolulu Mustafa Âli Halîmî'nin duygulu, zevk sahibi kasidelerine bakarak, Selmân-ı Sâveci'nin benzeri yazılması çok güç olan kasidesine yaklaşan, buluş ve tahayyülleri olan önemli bir kalem ehli diye nitelendirmektedir.²⁹

Edebi kişiliği olarak Arapça ve özellikle Farsça dillerine hakim olması, eserlerini manzum ve mensur olarak yazması, döneminin özelliklerini eserlerinde yansıtması, kolay anlaşılır olması, yazarın edebi yönünün güçlü olduğunu göstermektedir.

Gülşen-i Zîbâ adlı eserine bakıldığında ise manzum olarak kaleme aldığı tıp alanında yazmış olduğu bu eserde vezne uyması buna çok dikkat etmesi, hem edebi yönünün kuvvetli olduğunu hem de tıp alanında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Eserinde tıp, astronomi farmakoloji, botanik gibi farklı alanlar da kelimeler kullanması, her alanda bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Tıp alanında yazdığı bu manzum eserde Halîmî, döneminin tıbbi gelişmelerinden, tedavi yöntemlerinden bahsetmiştir. Yazmış olduğu eserlerine bakıldığında kullandığı edebi sanatlar, üslubu, tekniği kendinden sonra gelen kişiler için örnek teşkil etmiştir. Yazmış olduğu sözlüklerle bir çok kelimeyi gün yüzüne çıkarmış, Arapça'dan yaptığı şerhlerle eserleri günümüze uyarlamıştır. Sözlük yazarlığıyla edebiyat dünyasında önemli bir yer edinmiştir.

---

²⁹ Erkan, Mustafa, *DİA*, XV, 341.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GÜLŞEN-İ ZİBÂ ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. ESERİN İNCELENMESİ

1.1.1 Eserin Adı

Lutfullâh Halîmî' nin bu eserinin adı ; yazma nüshasında (vr. 3a) *Gülşen-i Zibâ* şeklinde yer almasına rağmen, Osmanlı müelliflerinde *Ķâsımîyye*, Fihrüsü Maĥtûâtı' tı- tıbbi' l-İslâmî de ise “*Manzum fi t-tıbb*” olarak geçmektedir.³⁰ Eser h. 862 yılında tamamlanarak Fatih Sultan Mehmet'e sunulmuştur. Amasya Dârüşşifâsı Lutfullah Halîmî'nin hocası dönemin önemli tıp alimi Şerefeddin b.Ali b.Hâc İlyâs Sabuncuođlu tarafından istinsah edilmiştir.³¹ bir nüshası da Süleymaniye Kütüphanesi Fâtih, nr. 3639 da kayıtlı bulunmaktadır.

1.1.2. Eserin Türü ve Vezni

Lutfullâh Halîmî' nin Gülşen-i Ziba adlı eseri manzum bir eser olup, mesnevi türünde “*Fâilâtün Fâilâtün Fâilün*” vezninde yazılmıştır. Yazar bu veznin kullanımını, eserin başından sonuna kadar uygulamaya çalışmıştır. Müellif eseri Nesih hatla yazmıştır.

1.1.2 Eserin Bölümleri

Lutfullah Halîmî' nin yazmış olduđu Gülşen-i Zibâ, tıp alanında manzum şekilde yazılmış bir esedir. Bu eserle birlikte Lutfullah Halîmî' nin döneminin tıp alimlerinden biri olduğunu görmekteyiz.

³⁰ Bursalı M.Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, 1, 273., Erkan, Mustafa, a.g.m, DİA., XV, 342.

³¹ Yılmaz, Coşkun, Yılmaz, Necdet, *Osmanlılarda Sağlık I*, Biofarma, Esen ofset, İstanbul, 2006, s. 156.

Eser incelendiğinde; Tabîyyât, Maraz, Zârûriyât olmak üzere üç ana bölümden oluştuğu ve her bölümünde kendi içerisinde çeşitli fasıllara ayrıldığını görmekteyiz.³²

1.Bölüm : *Tabîyyât* (Alemin yaratılışı, mevsimler, tabiat olayları, gökyüzü ve bunlara bağlı olarak insanın günlük hayatı, beslenmesi,yaşam koşullarının nasıl olması, nelere dikkat edilmesi, hastalıklar) vardır.

2.Bölüm : *Maraz* (Baştan ayağa olan bütün hastalıklar ve kısmen de olsa tedavi yöntemleri) gösterilmiştir.

3.Bölüm: *Zârûriyât* (Alternatif tıp yöntemleri çeşitli başlıklar altına alınarak bu konularda bilgi ve uygulama yöntemleri verilmiştir.)

A) Bitkisel tedavi : Bu bölümde çeşitli hastalıklar ve organlar için uygulanan bitkisel tedavi yöntemleri ve çeşitli karışımlar açıklanmıştır.)

B) Faşd (Vücudun çeşitli bölgelerinden hastalıkların tedavisi için kan alınması ve uygulanma koşulları) ele alınmıştır.

C) Hacamat ve yapılma şartları ve uygulanma koşulları ele alınmıştır.

D)Vücuttaki şişliklerin, apselerin çıkarılması ve uygulama yöntemleri ele alınmıştır.

E) Dağlama, Koterizasyon yöntemleri ele alınmıştır.

F) Vücuttan cam,diken ve küçük cisimlerin çıkarılması ele alınmıştır.

G) Kırıklar ; türleri, tesbit ve tedavi yöntemleri ele alınmıştır.

H)Vücuttaki tıkanıklıklar, sıkışmaların açılıp genişletilme yöntemleri ele alınmıştır.

1.2 ESERİN TIP ALANINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Lutfullâh Halîmî, Fatih Sultan Mehmet ve II.Bayezid döneminde çeşitli kadılık görevinde bulunan edebiyat, dil, tıp, eczacılık, miras hukuku, fıkıh alanında derin bilgiye sahip olan Arapça ve özellikle Farsça'yı çok iyi bilen tabiplik yönü fazla bilinmeyen bu dönemin ünlü alimlerinden biridir.³³

Lutfullah Halîmî'nin tıp alanında yazılmış olan *Gülşen-i Zîbâ* eserini tezimizde incelediğimizde ;

Döneminin tıp dünyası hakkında bilgi vermektedir. Manzum olarak Farsça yazdığı eserinin ilk bölümünde alemin yaratılışı, tabiat olayları, astronomiye göre insan yaşamını, beslenmesi, hastalıkları kısmen de tedavilerine değinen yazar, ikinci

³² Erkan, Mustafa, *D.İ.A*, XV, 342.

³³ Erkan, Mustafa, *D.İ.A*, XV, 341.

bölümde baştan ayağa bütün hastalıkları, tıbbi terimleri, kısmen de olsa tedavileri hakkında bilgi vermektedir. Üçüncü bölümde ise alternatif tıp yöntemleri hakkında bilgi vererek, bunların uygulamalarını, bitkisel karışımlar vererek tedavi yöntemlerini anlatmaktadır. Eseri, daha sonra Fatih döneminin önemli hekimlerinden olan ve cerrahi alanında yenilikler getiren hocası Şerefeddin b. Ali b. Hâc İlyâs Sabuncuoğlu istinsah etmiştir. Bu eser incelendiğinde dönemin tıp dünyası, hastalıklar, tedavi yöntemleri hakkında bilgi edinmekteyiz. Koruyucu hekimlik alanında da bilgiler vermektedir.

Bu bilgiler ışığında eser günümüz tıbbına da yenilikler getireceği, ışık tutacağı düşünülmektedir.

1.2 ESERİN DİL AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yazar, *Gülşen-i Zibâ* adlı Farsça eserini manzum olarak, mesnevi kalıbında, *Fâilâtün Fâilâtün Fâilün* vezninde yazmıştır. Eseri incelediğimiz de yazarın dile, aruza, edebiyata olan hakimiyetini görmekteyiz. Yazar ilk beyitten son beyte kadar bu vezne uymaya çalışmıştır. Sade bir dille ve yeri geldiğinde edebi sanatları da kullanarak tıbbî bir eseri anlaşılır hale getirmiştir. Elbette eserin tamamen anlaşılabilmesi için Farsça, Arapça dillerine hakim olmak, tıp konusunda da yeterli bilgiye sahip olmak gerekmektedir.

Bu eserde Lutfullah Halîmî, bir konuyu açıklarken, yada bir sistemden bahsederken yada bitkisel bir tarif verirken bahsettiği şeyin hep aynı isimlerini kullanmaz. Örneğin Karaciğer den bahsederken sadece Farsça جگر demez, Arapça كبد den de yararlanır. Yada mesane terimi için sadece آبدان demez, شاشدان, kelimelerine eserinde yer verir. Eserin tümüne bakıldığında yazar bu üslubunu kullanmaya devam etmiştir. Yazarın Farsça, Arapça dillerine olan yeteneğini, dile olan hakimiyetini görmekteyiz. Eserde sadece Arapça, Farsça kelimeler yoktur. Türkçe, Yunanca, Rumca Süryanice kelimeleri de eserinde görmekteyiz.

Türkçe bal : بال, evet : اود, çilek: چلك ..

Yunanca kereviz tohumu: فطراساليون, sakız anlamında: مصطكى, yabancı sarımsak: اشقرديون

Yunanca kansere benzer, her türlü kötü şişlik: سفيروس, penisin sürekli erekte olması anlamına gelen : ايارج: أنورسما, Anevrizma anlamında : فرسموس

Rumca sedef otu zamkı: تافسیا

Süryanice kanlı şişlik, verem , مباشرًا , yabancı adam otu bitkisi kökü : بیروح , acı tadı olan bir bitki anlamında : مامیثًا gibi kelimeler örnek olarak verilebilir.

On beşinci yüzyıl Sebki İrakî dönemi Farsçasında kullanılan gramer kurallarını eserde görmekteyiz .

Şimdiki zaman eki olarak “ می ” yerine “ همی ” kullanımı

mazi fiilin başına eklenen ve hiçbir fonksiyonu olmayan zâid be'nin “ ب ” kullanımı , بگفتنن یا mastara eklenen zâid be si , بگفت

olumsuzluk eki olan “ ن ” muzari fiilin başına gelmesi: می نماند , می نراند

می نباشد : می نباشد kelimesinin başına başına eklenmesi :

گشته - گیرند, گشته - گیرند , اگر - اگر : Keşidelerin çekilmemesi :

چرب - چرب : Harfin altına üç nokta yerine tek nokta konulması :

“ د ” yerine “ ن ” yada “ ن ” yerine “ د ” kullanılması : Bu kullanım bu eserde genellikle vezni birbirine uydurmak için kullanılmıştır- غذا- غذا yada

Eserin başlangıç bölümü, padişaha övgü, selat ve selam bölümü Arapça yazılmış, bazı kelimeler açıklanırken önceki şairlerin sözlerinden şiirlerinden örnek verilmiştir.

Örneğin 255a varlığında فز kelimesinin açıklaması verilirken Rûdeki'den de bu beyti açıklamasına katmıştır. Buda gösteriyor ki yazar kendinden önceki şairlerin etkisinde

فزه و فزه بلید را می گویند چنانک شکسته گفت آی جهل تو راست . در آی تر کژ و شکل توزست و ردی ترفز و چنانک رود کی گفت:

این فزه پیر ز بهر تو مرا خوار گرفت برهاتاد از او ایزد جبار مرا

1.3 NÜSHA İNCELENMESİ

Kitaplığın Adı : Süleymâniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı

Kitabın Adı : Gülşen-i Zîbâ

Müellif: Halîmî Amasyavî

Yazıldığı yer ve tarih: Amasya 866h.

Hattın Nevi ve Hattadın Adı: Nesih, Şerefüddîn b. Ali b. El- Hac İlyas Amasyavî

Sabuncuoğlu

Mikro film Arşiv no :2452

Ölçüsü : 265x 173, (196x 111)

Yaprak (varak) :259

Satır : 15 (Her varak 15x2= 30 beyitten oluşmaktadır . 7770 beyittir.Ama müellif yazılan beyitlerin açıklaması olarak haşiyelere yada yazılan beyitlerin altına açıklama olarak beyitler eklemiştir. Bu yüzden her varak 15 beyit değildir .

Cildin Nevî : Kadim koyu kahverengi, meşin pembemsi miklebkî(Kitabın kapağının aşınmış olduğu görülmüştür)

Nereden ve ne suretle geldiği ve geldiği tarih : Fatih Sultan

Tasnif no :61915

Eski kayıt No: 3639

Mülâhazat :h. 863 de Fatih mecmuna telif edilmiştir .

Farsça Manzum olarak Mesnevi kalıbında yazılan bu eser, 259 varaktır. Her bir varak 15x2=30 beyitten oluşmaktadır Toplam olarak eser 7740 beyitten oluşmaktadır. Yalnız Müellif bazı kelimelerin yada beytin açıklaması olarak beytin altına başka beyitler eklemiştir. Yada haşiye kısmına beyitler eklemiştir. Örneğin eserde bir beytin açıklaması olarak haşiye kısmına on üç beyit daha eklendiği görülmüştür.

Eser genel olarak; başka yazma eserlere göre daha çok korunmuş,tahribatlar kısmen azdır .Bazı yerler nem, sıcaklık,zamana bağlı olarak renk değişimleri gözlenmiştir. Bu sebeple eserde bazı beyitler yada haşiye yada beyit altına yazılan açıklamalar bütün uğraşmalarımıza rağmen okunamamıştır. Bu sebeple dip not olarak gösterilen bu kısımlardaki okunamayan yerler için nokta işaretleri konulmuştur.(...)

Eserde bölümler, fasıllar, bölüm başlıkları, önemli kelimeler yada konuyla ilgili olan açıklaması yapılan kelimeler kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Diğer kısımlar siyah mürekkeple yazılmıştır. Bazı yerlerde beyit içerisinde anlatılan bir olay için haşiye kısmına konu başlığı olarak kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Müellifin yazma şekline bakarak eserde bazı yerlerdeki ذ ر ز harfleri içeren kelimelerin çoğu yerde ayırt edilememiş, okunamamıştır.

Keşideler yani ” گ “ harfi yerine “ ک “harfinin yazılması, bazı harflerin altına yazılan noktaların konulmaması چرب kelimesi yerine چرب eserin yazım aşamasında bizi, çok zorlamıştır.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Lutfullah Halîmî' nin sadece bir lügat yazarı olmadığı, aynı zamanda tıp ilmiyle de yakından alakalı bir alim olduğu ortaya çıkmaktadır.

Dönemin büyük hekimi Sabuncuoğlu Şerafettin'in öğrencisi olan Halîmî Fatih Sultan Mehmet ve II. Bayezid devirlerinde resmi olarak çeşitli kadılık görevlerinde bulunmuştur.

Arapça, Farsça, Türkçe, Yunanca, Süryanice dillerine olan hakimiyeti eserlerindeki beyitlerinden anlaşılmaktadır.

Bu tıp alanındaki ilmi eserini manzum olarak kaleme alması, Farsça şiir, aruz ve edebi sanatlardaki maharetini ortaya koymaktadır.

Bir hastalık ismi, bir terim yada bir nesne için farklı dillerdeki kelimeleri kullanması, kelimelerin günlük yaşamda varlığını korumasını sağlaması , onun lugatçiliğinden kaynaklanabilir.

Osmanlı'nın en parlak dönemini yaşamaya başladığı Fatih Dönemi'nde yaşamış olan Lütfullah Halîmî eserleriyle edebiyat ve bu alandaki şahlanışa katkı sağlayanlardan biri olmuştur.

Onun yazma eserinde belirttiği teşhis ve tedavi yöntemleri aradan yaklaşık beş yüz yıl geçmesine rağmen geçerliliğini sürdürmektedir. Müellifin ortaya koyduğu tıp alanındaki bilgiler sadece kendi dönemini ilgilendirmeyip, günümüz tıbbına da büyük bir katkı sağlayacaktır.

Onun tıp alanındaki bu eserinin matbu hale getirilmesi, konuyla ilgilenenler için önemli bir kaynak olabileceğini düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Âlî, *Kühnü'l-ahbâr, Süleymaniye Ktp.*, Fâtih, nr.4225, vr. 238a.
- Bavlav, Nâşid, *Fatih Sultan Mehmed Devrinde Telif, Terceme ve İstinsah edilen Tıp Eserleri ve İlaçlar*, İstanbul, 1953.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaâ-i 'Âmire, İstanbul, 1333 h.
- Curcânî, S.İsma'îl, Mohaghegh, Mehdi, *Yâdgâr*, Tahran, 2003.
- Dihhûdâ, 'Alî Eber, *Luğatnâme*, I-L, Tahran, 1346 hş.
- Ebû Bekir Rabî' b. Ahmet Aḥaveynî Buḥârî, *Hidayet el -mutt 'allimîn fi't-tib*, edt. İrec Efşâr, Maḥmûd Ümîd Sâlâr, Nâdir muṭṭalebî Kâşân-i, Tahran, 2008.
- Ebu'l Fazl Muşaffî, *Ferheng-i İştulâhât-i Nucûmî*, İntişârat-i Mü'esse-i Tarih ve Ferheng-i İrân, Şomare 31, 1357hş.
- Ekrem Gülşeni, *Tıb ve Mezâmîn-i Tıbbî ve bâztâbi ân der Edeb-i Fârsi*, İntişârâtî Şuhen, Tahran, 1391 hş.
- Emir Rıza Vekîlî Ferd, Zöhre Şadîkî fer, Menîje Geledârî, *Nabz-i Zindegi*, İntişârât-i Dânişgâh-i Beyne'l- milelî İmâm Ḥhumeyni, Qazvîn, 1395hş.
- Emir Rıza Vekîlî Ferd, Zöhre Şadîkî fer, Menîje Geledârî, *Żarbân-i Zindegi*, Neşr-i Cihâd, Qazvîn, 1395hş.
- Erkan, Mustafa, "Baḥrû'l-Ġarâib", *DİA*, IV, 513.
- Ferid Muderris Mûsevî, Muḥsin Ercümend, *Ferheng-i Cedîd-i Pezeşkî Dorland*, Rahnama Press, 2010.
- Ḥâc Mîrzâ Rızâ -i Saḳâ zâde vâ' iz, *Ed'iyye u edviyye*, Kîtâb furûş-i İslamiyye, Tahran, 1378 hş.
- Hâdi Şamşâmî Şerî'at, Ferîborz mu'atṭar, *Dârû Pezeşk-i Sünneti*, Çapḫane-i Gülşen, Tahran 1366hş.
- İbn-i Sina, *Ḳânun*, Trc. Abdurrahman Şeref Kendi, Suruş, 1-VIII, Tahran, 1394.
- *İÜ Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Ana Bilim Dalı Ktp*, nr. 595, vr. 214b-215a.
- İzâk Âsimof, *Ten-i âdemî*, Trc Maḥmûd Behzâd, Büngâh-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1347hş.
- Luṭf' Alî Beryemânî, *Tıb ve Dâruhâyi Sünneti*, Gutenberg, I-III, Tahran, 1394.
- Mehdi Muḥakkîk, *Ferheng-i İştulâhâtî Pezeşkî ve Dârûşinâsî der edebi Fârsî*, Tahran, 1394 hş.

- Monzavî, Ahmed, *A Catalogue of Persian Manuscripts*, vol-1, Regional Cultural Institue, Tahran, 1969.
- Mu 'în, Muhammed, *Ferheng-i Mu 'în*, I-VI, Tahran, 1371 hş.
- Nefisî, Sa 'îd, *Târîh-i Nazm u Nesr der Îrân ve der Zebân-i Farsî*, Tahran, 1363 hş.
- Öz, Yusuf, *Tarih Boyunca Farsça- Türkçe Sözlükler*, Ankara , 2010.
- Safâ, *Edebiyyât*, IV, 113.
- Safâ, Zebîhullâh, *Târîh-İ Edebiyyat der Îrân*, I-V, Tahran, 1357 hş.
- Şükûn, *Farsça- Türkçe Lûgat*, I, önsöz.
- *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, I--, İstanbul, 1988.
- Uzun, Adem, *Lûgat-i Halîmî İnceleme Metni* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I-IV, Ankara, 1983.
- Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II,600.
- Veli Behcet Kurdoğlu, *Şair Tabibler*, İstanbul, 1967.
- Velîyûllâh Muzafferîyân, *Şinâht-i Giyâhân-i Dârûyî u mu 'atır-i Îrân* , Ferheng-i Mu 'âşır, Tahran ,1394hş.
- Yıldırım, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 2001.
- Yılmaz, Coşkun, Yılmaz, Necdet, *Osmanlılarda Sağlık I*, Biofarma, Esen ofset, İstanbul, 2006.

فصل دوم

گلشن زیبا

بسم الله الرحمن الرحيم و به نستعين

- 1b
مَعظَمَاتِ الْأَمْرِ تَحْمِيدًا فِي	انَّ مِنْ آثَارِ لُطْفِ اللَّهِ فِي
مَا يَخُصُّ الْبَعْضَ مِمَّنْ كُلَّمَا	حَمَدَكَ اللَّهُمَّ يَا مَنْ عَلَّمَا
مِنْكَ يَا أَعْلِيَّ عَلِيَّ خَيْرَ الْوَرِيِّ	وَالسَّلَامُ الْمُسْتَوْرُ الْأَعْتَبَا ^۱
ثُمَّ مِنْ نَا جُودِ جُودِ عَلَّنَا ^۲	مُصْطَفَى الرُّسُلِ الَّذِي قَدْ دَلَّنَا
وَالْأُولَى بِلِحِكْمَةِ ^۳ الْأُولَى بِهِؤَا ^۴	ثُمَّ اتِّبَاعًا عَلَيَّ آلٍ لَهُ

بعد از آن ای پاک دل نیکوگهر

بشنو این گفتارِ نغز و معتبر

حِيلُهُ عِلْمُست زَارَاءِ ثِقَه	كَاصِلِ حَسَنِ آرَاءِ نَفْسِ نَاطِقِهِ
نِيسْتِ عِلْمِ انْفَعِ وَاشْمَلِ عِيَانِ	لِيَكِ هَمِچُونِ عِلْمِ طَبِّ انْدَرِ مِيَانِ
مُعْتَلِي ^۵ بَرِّعِلْمِ اَدِيَانِ آمَدِهِ سِت	دِرْخَبِرْكَايِنِ عِلْمِ اَبِدِ انْ آمَدِهِ سِت ^۶
دِرْنَظَرْمَانِنْدِ شَهْرِ خَلِجِ ^۷ اسْت	عِلْمِ اعْلَى وَشَرِيفِ وَفَرِّخِ اسْت
طَالِبَانِ ازْضَبْطِ ايشانِ عاجزَنْد	لِيَكِ خُوبَانَشِ زَمْرَدِ نَا شَزَنْد ^۸

پس بدین علّت حلیمی حقیر

مُجْرِمٌ وَمُعْتَلٌ^۹ وَ مُخْتَلٌ^{۱۰} وَ فَقِيرٌ

- 2a
بِرْ تَشَاوِيشِ ضِيَاعِ انْدَرِ ضِيَاعِ	رَاجِلِ وَ انْدَكِ بَضَاعِهِ سُمْتِ بَاعِ
كردِ انْدَرِ وَيْ بَهْمْتِ التَّفَاتِ	دِرْ گِرْفَتَارِيْ بِنْدِ عَايِقَاتِ

^۱ وصول

^۲ نخلو او نزينوا

^۳ على وزن المُدى عن المعنى المعض والولور كمى موجودل انلفظ

^۴ باب است الواو

^۵ قال عليه السلام العلم علمى علم الابيان و علم الاديان صدق الرسول الله و السلم

^۶ برتر رشد

^۷ شهر خوبان

^۸ گريزنده

^۹ اى معتل البال

^{۱۰} اى مختل اكل

قاصراتِ الطَّرفِ سازد برحلال	تا نوآشر را بدین سحر حلال
آرد اندر بیت خوش آراسته	حور عین را یک یک آرا خواسته
مَرَّخَذُوا الْعِلْمَ مِنْ أَفْوَاهِ الرِّجَالِ	من بقدر خود که کردم امتثال
نزد دانایان نحریرانِ رُوم	دیدنی را دیدم از کلِّ عُلوم
در نکاح سست طبعان است اسیر	دیدم این زیبا جمال دلپذیر
زعم فرعون آن دگر بکر آیه ^{۱۱}	لیک از معنای وصلند آیه ^{۱۱}
با لسان افصح و شیرین بیان	پس باهل صحبتش کردم عیان
حَدُّ اعْجَازِ بِلَاغَتِ ثَابِتْسِت	گرچه تازی فصاحت ثابتست
لاجرم آثار او ایثار ^{۱۲} ماست	هم لسان سیّد مختار ماست
نیست نازکتر زبان همچون دری	لیک در نظم سخن ار بنگری
در دگر بالواسطه آتی شده	نازکی در پارسی ذاتی شده
خاصّه کو سهل المأخذ میشود	طبع نازک نازک آخذ میشود
عبرت ما را چه خوش همت سلطان شده	خاصه کو در عبرت سُلطان شده
2b	
أَمَّا الْإِنْسَانُ فِي دِينِ الْمَلُوكِ	حجّت اقواست ما را در سلوک
شارع شرع و شرع او قویم	سیّما سلطان دین مستقیم
مطلع آراء بخت آرای تخت	پادشاه دین پناه و نیکبخت
رفعت او برکمال از هفت باب	زبدۀ خانِ بن خان از هفت باب
بر همه سلطان محمّد نام او	برّ و بحر و ملک ملّت رام او
مُلْكُهُ هَذَا دَعَاءُ شَامِلُ	خَلَدَ اللَّهُ الْمَلِيكَ الْعَادِلُ
آنچه مرغوبست کردم اختیار	پس بیمن دولت این شهریار
احسن المرغوب مرغوب الزّمن	گفتم این مرغوب در مرغوب من
در همه دین علم حقست و روان	گرچه این در هر زبان در هر زمان

^{۱۱} نومید
^{۱۲} نام زن فرعون
^{۱۳} اختیار

نیست مستغنی زبانی از زبان
 پس ببازار خریداران بَرَّین
 پرغرایب شد چو این فنّ غریب
 پس مکن برافتنان در نظم مَنّ
 لطف بگرفتم ذالطاف سَلَف
 نظم کردم دُرّها را از کُتُب
 ذهن نازک را ذخیره کردمَش
 مر شد منهج قانون شفاست
 موجزست اما کتاب کامل است
 باغ فردوس است پر خُور قصور
 هست اندر فن طب چون معجزات
 اینکه از لطف^{۱۵} است لطف^{۱۶} از بهر لطف^{۱۷}
 در بیان علم طب بی افتنان^{۱۴}
 یوسف از غربت که آمد نیست شین
 از غریبی کی غریب افتد معیب
 عیب غربت زانک کردم جمع فن
 برگزیدم از تصانیف خَلَف
 گویا یوسف بُرون کردم ز حُب
 ضوء تنویر بصیره کردمَش
 مجمع مختار اسباب صفاست
 حاوی اغراض و بر طب شامل است
 ار نمی بینی زخود بین آن قصور
 کیست کز انکار او یابد نجات
 گلشن زیبا مصوّر شهر لطف

3a

گفته شد لطف محمد خان بنام ۸۶۲

زانک شد از چار علّت لطف تام

زاسم شاه و شان او بر یاد ما
 جمله بر تاریخ انشاد هنما

مقدمه در حدّ این صناعت

و بیان موضوع و غایت

علم طب علم حقیقی و سَمی است
 از صحیح و سقیمي بدن
 غایت طبیّه حفظ صحت است
 در دو قسم آمد مفصل این جُمَل
 باحث از احوال جسمی آدمی است
 پس تن انسان شده موضوع فن
 وز علیل افتاده بُرء علّت است
 اولین در علم و ثانی در عَمَل
 علم طب علم حقیقی و سَمی است
 از صحیح و سقیمي بدن
 غایت طبیّه حفظ صحت است
 در دو قسم آمد مفصل این جُمَل

دفتر نخستین از کتاب مشتمل بر سه باب

^{۱۴} گوناگون گرفتن

^{۱۵} اشارتست بر علم فاعلیه و یا بر علم مادیه

^{۱۶} علم صوره

^{۱۷} علم نفاسه

3b

قسم علمی کاؤلین دفتر شده	شد بسه ابواب اصولش در شده ^{۱۸}
باب اول در طبیعیات دان	باب ثانی در ضروریات دان
باب ثالث در سه چیز اول مرض	ثانیا ذکر سبب ثالث عرض

باب اول

در طبیعیات

در طبیعیات باب اولین	بر فصول هفت قسمت شد یقین
----------------------	--------------------------

فصل اول

در ارکان

از طبیعیات دان ارکان جسم همه ما	کز تعادل قایم است ابدان همه ما ^{۱۹}
قول بقراطست در ارکان صواب	کاوست آتش هم هوا و خاک و آب
زانکه گر باطل شود ترکیب جسم	بر عناصر راجع آید این طلسم
رکن اگر واحد بدی اجسام را	می نشد ایلامها آلام را

فصل

دوم در مزاج

این همه اشیا که ظاهر گشته اند	از چهار ارکان همه بسرشته اند
صورت نوعیه داده امتیاز	کوست قوت هم طبیعت بی مجاز
هست فرق اعتباری اتفاق	کون کیفیت بسبقت یا لحاق
زانک کیفیت عرض صورت گهر	گرچه این مذهب نمی آید بسر
زین سبب از قول بعض این مدرکست	صورت و کیفیت وقوت یکست
هست کیفیت چهار ار بشمری	گرمی و سردی و خشکی و تری
هر یکی از آخشیحان ^{۲۰} در دگر	می کند تأثیر قوت در گهر
چون دو ضد در یکدگر تأثیر کرد	هر یک از کیف دگر تکسیر کرد

4a

^{۱۸} خرد اینها را تعادل شد علیم جمع ضِدِّیت ست در جای سقیم می کند اقوی وجود یک طرف در چهار افتد تعادل را شرف صوابی وارد ست
^{۱۹} مزاجش çizilmiş üzeri kelimesinin
^{۲۰} عناصر اربعه

<p>یک مزاج آمد بحاصل در میان غالِب او کاین آخر فاسد ست می شود معنای کیفیت مُراد گه یکش تنهاؤ گه بر اجتماع واندر اجناس موالید و مکان آئی مزاجیات مکسور القوی سرد سخت آب واز ان کمتر تراست ترکه بادست آب از وی کمترست لیک غالب راست در وی اعتبار ممتزج کردند و هریک بر سوا مُنخرف را اوست دستور نتاج جز بقرب عدل نبود مُحتمل اعتدال او اضافی شد عیان نوع بر نوعی دیگر یا بعض خَوْد شخص برشخصی وعضوی بر دگر کو بطبع آخرین گردد نَعْل^{۲۱} کانحرافش گاه نه کون گاه هشت یک بیک بشنو کنون دَر چیزها</p>	<p>استحالت یافته هر یک ازان چون یکش قهار و دیگر کاسد ست گه مزاج وطبع می آید بیاد چارکیفیات کامد در طباع هست در ارکان و اوقاتِ زمان نیست در رتبه چو ارکان ماسوی گرم سخت آتش از ان کمتر هواس خشک غالب خاک ازان کم آذرست هر مرکب نیست خالی زین چهار اعتدالِ فرضیست انک قوی یافت نتوان در مرکب این مزاج آنچه می گویند هست این معتدل وآنچه می گویند این اعدل از ان این اضافت چند گونه می شود صنف برصنفی یا بعضی نَفَر هر مزاج خاص بودش معتدل این مزاج خاص هم دستور گشت چون مزاج نه مُبین شدشها</p>
--	--

4b

در مزاجهائی

فصول سال

<p>گرم و تر باشد بهار الحَق دمی سرد و خشک افتاده سودای خریف بهرتر آید از خلاف اندر مأل جز بدانک ضدّ وی شد از بشر</p>	<p>سرد و تر باشد زمستان بلغمی گرم و خشک افتاده صفاوی مصیف برمزاج خود گذشتن فصل سال درتخلف عام می باشد به شر</p>
---	--

5a

در مزاجهای موالید سه اجناس

بر سیل تجربه و انواع قیاس

معدنیات و نبات و جانور	بر سه جنس آمد موالید از گهر
و آنچه افزایش و را نامش غذا ست	آنچه تن را قهر گرداند دواست
بر قیاس و تجربه هست احتیاج	اندرینها بهر ادراک مزاج
مُمْتَحَنَ از غَيْرِ غَيْرِ مُسْتَحِيلٍ	امتحان در جسم انسانی عادیل
قَوْتِ دارو و دا بَرِّ یَکْ وِزَانِ	در بسیط و اندر اَضْدَادِی از ان

در وجوه قیاس

هست طعم و رنگ و بوی و انفعال در قیاس آوَجُهُ بر استدلال حال

وجه استدلال بطعم

ز اختلاف مایه و فاعل که هست	طعم گوناگون که اصل او نُهَسَتْ
یا میانه نه کثیف نه لطیف	مایه باشد یا لطیف و یا کثیف
نه بود از ضرب سه در سه دوال	باز فاعل حرّ و برد و اعتدال
در کثیف آورده او تلخی اثر	در لطیف احداث تیزی کرد حر
پس بگرم این سه مزه مِصْدَاقُ دَآنِ	در میانه شوربست احداث آن
در دوم طعم عفوصت کرد اثر	برد در اوّل حموضت کرد اثر
پس بدین سه لذّت آید فاش سَرْدُ	در سوم او قابضی احداث کرد
در دوم طعم حلاوت زوست حال	در یکم آمد دسومت ز اعتدال
گفته اند او را مَسِیخِ الطَّعْمِ یَادِ	در سوم از وی تفاهت او فتاد

5b

وجه استدلال برنگ

خشک را از وی سیاهی آمده	از برودت تر بر اسفیدی شده
خشک از و اسفید گشته تر سیاه	وز حرارت عکس وی اندر نگاه
ابيض از سرخ و سیاهش سَرْدُ تَرِ	نوع بارد طبع گوناگون صُورُ
احمر و اسود از ابیض گرمتر	نوع گرم و مختلف رنگ و صُورُ
کوست گاه از حُرْقَتِ و گه زانجماد	در شهادت نیست بر سبز اعتدال

وجه استدلال بیوی

6a	<p>سیمیما تیز و قوی شد نصّ جَر</p> <p>حامض و بوی تَکْرَج^{۲۳} آی صَدِي</p> <p>شد مغالط زانک شد یک جزو او</p> <p>گرچه مغلوبست طبعش از دگر</p> <p>هست اسفید و ترش گرمی فزون</p>	<p>بوی مطلق گرم باشد بیشتر</p> <p>سرد شد بی بوی و هم بوی ندی^{۲۲}</p> <p>درمرکب گاه طعم و رنگ و بو</p> <p>غالب و اقوی بر اجزای آخر</p> <p>همچو دوغی کاندرو و شد فرفیون</p>
----	---	--

وجه استدلال با انفعال

در لطیفی و کثیفی و مکان	هر دو جرمی کاستوا شد در میان
می شود اؤد رویست اقوای حال	آنچه از کیفیت زود انفعال

در مزاجهای اصناف انسان

و اعضای جسم آن

6b	<p>وز همه حیوان شده اعدل بشر</p> <p>باز در اقلیم رابع من^{۲۴} تَوِي</p> <p>سیما زان شهادت^{۲۶} خوان که هست</p> <p>باز جلد راحه و پس جلد کف</p> <p>باز جلد مطلق سایر جَسَد</p> <p>روح و قلب و خون شریان و جگر</p> <p>لحم و عضله پس سپرز و گرده هم</p> <p>پس عروق دیگر و جلد بدن</p> <p>عظم و غضروف و رباطُ پس وتر</p> <p>باز شحم و پس سمین آمد پیوست</p> <p>پس دماغ و پس نخاع و پس سمین</p>	<p>جنس حیوانست اعدل از دگر</p> <p>سیما سکان خطّ استوا</p> <p>اعدل اندام جلد اَنْمُلَه^{۲۵} است</p> <p>بعد از ان جلد اصابع را شرف</p> <p>باز جلد ید شده هم جلد خَد</p> <p>باز ترتیبات اجزای اَحْر</p> <p>باز صفرا و دگر باقیء دَم</p> <p>باز ثدی و خایه و شریان تن</p> <p>ابرد او بلغم است و پس شَعْر</p> <p>پس غشا و پی نخاع و مغز ازو ست</p> <p>ارطب او بلغم و پس خون به بین</p>
----	--	---

۲۲ نمگین

۲۳ یعنی بوی که سرده از چیزی که گرفته برار

۲۴ آنکه جسم شد

۲۵ سر انگشتان

۲۶ سیابه

پس شش و کبد و طحال و عضله دان	باز شحم و لحم ثدی و انثیان
شد سمین و شحم سابق مغز را	قلب و گرده ولیک اندر بعض را ^{۲۷}
پس رباط و پس و تر بازش غشا	خشک موی واستخون غضروفها
پس دل و اعصاب حس چون دیدنی	پس رگ و اعصاب جنبانیدنی
واعتماد خاص در یکسان ^{۲۸} شود	گر مرکب راست تر بنیان شود
ضعف و نقصان و مرض شد اتصاف	کار و قوت راست اما درخلاف

در بیگان

حرارت غریزی

7a

کاوست گرمی غریزی در عدن	کدخدای ^{۲۹} هست در شهر بدن
غیر لاذع کرو پست این تن نظیف	هست او یک جوهر گرم و لطیف
نضج و طبخ و سایر افعال ازوست	اوست سادی درهمه تن تا به پوست
مایه او خون آتی از جگر	معظم او کرده دل را مستقر
پس بطبع روح گردد در یسار	می شود در بطن ایمن او بخار
کان سخون از اسطقس آمد عیان	گفت جالینوس هم اتباع آن
کرد افاده التیام و هم سرشت	جزو ناری باد گر ازکان سرشت
نه بقلت قاصر از انضاج شد	نه بکثرت مُحْرِقِ اَمْشاج ^{۳۰} شد
دافع گرمی با حکام نهاد	دافع سردی لا حق بر تضاد
کاو بنفس از اسمان آمد لطف	گفت ارسطو باز جُمهور خلف
وز صغیر نار آفتها عدید	زانک از شدت شود جَوَدَتِ بَدید

در مزاجهای اعمار

آن بچندی و این بجنونی شد فزون	هست در صَبَّیان و دَرَشَبَّانِ سُخون
در جوانان می شود خشکی و غیش ^{۳۱}	زانک در صَبَّیان رطوبت هست بیش

^{۲۷} فک

^{۲۸} یعنی در اعضای متشابه از اجزاء

^{۲۹} افلاطون او را نارالمهی می خواند

^{۳۰} اخلاط

^{۳۱} انبوه بسیار

طبع کهل و شیخ خشک و بارد ست
باز در پیران زسوی انهضام

لیک در پیر این طبیعت زاید ست
شد رطوبت غریبه کرد و خام

در حکم مزاجهآء

اصلی و مادرزادی

انک برخشکیست مادرزاد آن

در همه اعمار باشد جور جوان

وانک بر سردی و نرمی^{۳۲} زاده است

در همه عمرش چو پیر افتاده است

در عواقب^{۳۳} وَفَقِ اصْلَى بَد بود

در خلاف او صلاح خَوْدُ بود

مشکل ست ابدال مادرزاد را

همچو بی تدریج بَد مُعْتَاد رَا

در مزاجهای نری و مادگی

در مذکر خشکی و گرمی بُود

در مونث سردی و نرمی بود

لیک هر دو در جوانی گرم و تر

کاندران نشو و نما شد بیشتر

در دانستن

مزاج بسحن

سرد و تر آن فربهان که شحمیند

گرم و تر آن فربهان که لحمیند

سرد و خشک آن لاغری کز لحم بود

گرم و خشک آن لاغری کز شحم بود

هر کرا بینی عروق واسعه

حجت گرمی است آنجا قاطعه

هر کرا بینی عروق ضیقّه

حجت سردیست آنجا ناطقه

هر کرا در تن مفاصل ظاهرست

صدر او واسع زگرمی مخبرست

هر که هست اکنده عضو وسخت لحم

مایل سردی و خشکی دان بفهم

نرم کز اکندگی شد معتزل

گرم و یا تر باشد او با معتدل

چون سحن بر اعتدال آمد قویم

شد میان امزجه او مستقیم

معتدل را لحم بیش آمد ز شحم

در میان سختی و نرمیست لحم

در دانستن

7b

8a

^{۳۲} یعنی موافق آمدن مزاج مادر زاده ها
^{۳۳} یعنی در حالت کودکی و در موپه ها و پیری ها

مزاج برنگ تن

چون نباشد رنگ مخصوص بلاد	در دلالت رنگ راهست اعتداد
جلد ویرا کرد چون گرما سیاه	نیست در رنگی سواد او گواه
خامی و دوری ز تاب آفتاب	کرد اسفیدی سَبِقِلاب اکتساب
برخصوص رنگ هر رنگ واقفی	اَز بحال هفت کشور عارفي
شد سزاوار شهادت مُعْتَبِر	انک رنگ ساکنانش درنظر
تا میان سادس و خَطُّ استُوا	از میان ثالث اقلیمها
وجه درک اعتدال و اعوجاج ^{۳۰}	کایدِر ^{۳۴} الوانست اتباع مزاج
خاک گون وتیره گون سوداویست	زرد جرده هم سیه صفراویست
ابيض عاجی ز بلغم می شود	رنگ سرخ از کثرت دم می شود
اعتدال طبع را مصداق خوب	آن سپیدی گه بسرخی شد مشوب
برسخون و یُس و ضِد بَر ضِد گواه	موی بیش و جَعْد استبر و سیاه
می شود بر مقتضای میل حال	سرخ و اشقر هر وسط بر اعتدال

8b

در شناختن مزاجهای دماغ

وز ظهور عرقهای چشم نیز	مغز گرمست ازسبک خوابی تمیز
وز تاذی یافتن از گرمها	هم زسرخی رخ و چشم و لقا
رنگ بر سبزی گراید یا سپید	مغز سرد از ضدّهای این بدید
هم زکام ونزله بیش افتد مَری ^{۳۶}	وز سر او بیش بالاید تری
وز جفاف انف می باشد تمیز	مغز خشک از خواب اندک حس تیز
پس مرکب را مرکب شد نشان	مغز تر از ضدّ اینها شد عیان

در شناختن مزاجهای دل

هم نشاط و چابکی اندر عَمَل	گرم دل شد بر دلیری و عجل
سینه پرموی و چو نبض آیات دم	نبض تیز و بر تواتر بر عظم

^{۳۴} یعنی آنجا

^{۳۵} انحراف

^{۳۶} یعنی مری های غذاها... کرده شدت... قاعده مریها

پهن سینه خاصه کوچک سر بود	زود خشم و باکِ او کمتر بود
بشمر اضداد رسوم گرم دل	سرد دل مشهور می باشد فَشِلٌ ^{۳۷}
زود خشم و زود ساکن بعد از ان	تر دل از هرکار اثر گیرنده دان
گر بخشکی جگر نبود قرین	نبض او نرم و جمیع تن به لین
خشم اگر گیرد زوال او بعید	خشک دل آهسته و فَظُّ ^{۳۸} و عَنید ^{۳۹}
گر نباشد تر جگر آن خشک دل	سخت نبض و سخت تن باشد قَجَلٌ ^{۴۰}

9a

در شناختن مزاجهای جگر

اَز رَدَه واسعتر و صفرا فزون	چون جگر گرمست پس گرمست خون
گر نباشد سردی دل بَرِ دِفَاع	جمله تن گرم او فتد بَرِ اتِّبَاع
گر ورا گرمی دل ضدّ نکرد	سرد بر اضداد گرم و جمله سرد
خون استبر و قلیل آرد عَظَن	خشک را سختی رگ خشکی تن
چون نباشد خشکی دل داشتن	تر بود بر ضد خشک و نرم تن

در شناختن مزاجهای معده

پس بگردد خوشگوار آنجا بخار	معدۀ گرم آمده نیکو گوار
بد گوارد سردها جوید اُلش	معدۀ سرد آرد آروغ ترش
آرزویش چیزهای تر بود	معدۀ تر را عطش کمتر بود
تشنه و آب کثیر او راست بار	معدۀ خشک آرزوی خشک دار

در شناختن مزاجهای خایه

باز نر زاینده و اقوی بکار	گرم خایه هست پرمو بر زهار
خایه تر بیشتر دارد منی	سرد خایه هست بر ضد مُقْتَنی ^{۴۱}
هم حریص اندر جماع و اقتراب	خشک خایه می شود بسیار خواب
پس شود بسیارتر فرزند او	آب پشت او غلیظ و بیش مؤ

9b

۳۷ بد دل
۳۸ درشت خوی
۳۹ لجوج
۴۰ نزار
۴۱ جامع

در شناختن مزاجها چشم

وز ظهور عرقها و حُمَرَتَش	چشم گرم از لمس گرم و خفتش
می شود معلوم و مفهومتشها	وز تالم یافتن از گرمها
آید از هر سردها او را زیان	چشم سرد افتاده بر اضداد آن
هم بزرگ و یا بد از هر تر زیان	چشم تر تردامنست و هم گران
خرد بی اشک و سبک خالی العروق	چشم خشک اندک رمد کمتر حُیوق ^{۴۲}

در رنگهای چشم

روح با قلت شدن یا با کَدَر	در جلیدیّه غُورُ و یا صغر
یا سیاهی شد در انگوری غلیش ^{۴۳}	کثرت بیضیه و یا تیرگیش
چشم را الکحل نماید در نظر	هفت اسبابند اینها در بصر
چشم ازرق دیده شد یعنی کبود	چون در و اضداد اینها جمع بود
چشم اشهل را شد اسلوب نتاج	یافت چون اسباب هر دو امتزاج
چشم آشمَل می شود یا من اَحاطُ	روح اگر غالب بود در اختلاط

10a

فصل سوم در اخلاط

می شود کیلوس گویندش همین	خورده در معده چو کشکاب ثخین ^{۴۴}
یافته در کبد شد کیموس چار	پس بماساریق صافش انحدار
هر یکی بر چند اوصاف آمده ست	بلغم و صفرا و سودا خون که هست
کاین از گرمی کانون ^{۴۵} جگر	خون گه اندر قوتش شد گرم و تر
بغض در دل مایه جانها شده	نافذ اندر اعضوها با آورده
گرم دارد وقت پیری و شتا	ذوست تن را پرورش نشو و نما
در قوامش معتدل شیرین بگو	خون طبعی سرخ و نا گندیده بو
کو طبیعی خون نا پُختَه تمام	هست بلغم سرد و تر کیموس خام

^{۴۲} شَر و آفت فرو آمدن

^{۴۳} انبوه و غلبه

^{۴۴} کثیف و غلیظ

^{۴۵} آتشدان

مَغْرًا بِأَخُونِ غَاذِي رُونٌ ^{٤٦} شُود	چون غذا نبود هماندم خون شود
تا نگرَدَدِ خَشْكَ از جَنْبِشِ بَدَنٌ	می کند ترطیب اعضا بی عدن
اغْلَظُ از خُونِ و بَرُودتِ اَنَدَكِ اسْت	از تفا هست اندکی شیر نیک است
در قَوَامِ وِیَا مَزِه اسْت اَن اِخْتِلافِ	ناطبیعی آنچه باشد برخلاف
یا تَرَشِ بَرِ سَرْدِيْ يُنْسِ اِنْتِمَا	یا بشوری گرمی و خشکی نما
10b یا تَفِه در سَرْدِي و خَامِي و غِيشِ ^{٤٧}	یا عَفْص در سَرْدِي و خَشْكِيست بيش
یا مَخاطِي همچو خَلْمِ اَنَدَكِ صَفِيْقِ	یا شده مایعی چو آب از خون رقیق
یا شَدِه جِصِّي بَغْلَظتِ بَر فِرَازِ	یا زجاجی چون زجاج اندر کراز
باقی از خَرَجِ اسْت بَر كَجِ مُنْتَمِي ^{٤٨}	دیر ماند در مفاصل بلغمی
زین سَبَبِ دَرْدِ مَفَاصِلِ شَد بَتَرِ	در بلاغم نیست از وی سردتر
هِيْجِ لَذتِ نِيسْتِ سَرْدِي در غَلْبِ	گه غلیظی را شده خامی سبب
هَم تُرْشِ آمِيزِشِ سَوْدَا وَا	تلخ کرده سُوزِشِ صَفْرَا وَا
شُورِ از حَرِّ قَوِي مَحْرُوقِ بَهْمِ	هم رقیق افتد ترش از حَرِّ كَمِ
بِهَرِ تَلطِيفِ دَمِ و تَنْفِيذِ هَمِ	هست صفرا گرم و خشک و کفک دم
بَعْضِ اَنَدَرِ رُودِگَانِي غَاسِلِ اسْت	مرصلاح شُشْ بَعْدُوشِ دَاخِلِ اسْت
تا دَهْدِ جِسمِ تُو از فَضْلِ مِرَادِ	مافضل در زهره می گیرد قرار
شَد طَبِيعِي نَا طَبِيعِي ضَدَّ اَنِ	احمر ناصع خفیف و تیز از ان
نَامِ او صَفْرَايِ حَمْرَا كُفْتِه اَنَدِ	یا بهم آمیخته با خون چند
مَرَّةً صَفْرَا شَدِه نَامِشِ حَقِيقِ	یا خلیطِ بَلْغَمِ افْتَادِه رَقِيقِ
مَرَّةً مُنْجِيَّه كُفْتَنْدِشِ بِيَادِ	یا خَلِيطِ بَلْغَمِ اغْلَظِ فُتَادِ
11a اَكْثَرِ اَنَدَرِ مَعْدِه كُرْاثِي شُدِه اسْت	یا بسوزش مره صفرا که هست
سُوخْتِه كُرْاثِي و دِیْگَرِ بَهْمِ	یا شده ز بخاری بدتر چو سم
مِی كَنْدِ خُونِ رَا غَلِيطِ و اسْتِوَارِ	باز سودا سرد خشکست اشکار

^{٤٦} نهیب

^{٤٧} انبوه ی افزون

^{٤٨} یعنی منسوب

داخل اندر غذو مانند عظام	بعض او ریزنده بر ام اطعام ^{۴۹}
کاندر و تنبیه جوعن ^{۵۰} می کند	برخورش تحریک شهوت می کند
در سپرز آرام گیرد مافضل	تا نیفتد ار فضول او عِلَلْ
شد طبیعی دُرِدِ دم بر اعتکار	نا طبیعی ز احتراق هر چهار
هان رطوبات دوم از خلط تن	غیر کیموسات هست اندر بدن
یا فضول واجب النفض دنی	چون مخاط و ریق یا همچون منی
یا رطوباتست بر اصناف چار	مستحیل از حال کیموس اشکار
أولاً در طرف رگهای صغار	کوست با اعضاي یکسان همجوار ^{۵۱}
ثانیا مُنْبَثْ اندام اصیل	با جفاف هر مجفف شد عدیل ^{۵۲}
مستعدّ عذو کانجا حاضرست	چون غذای او عدیم قاصرست
ثالثا آنچه قریب الانعقاد	گش مزاج وشکل چون عضو او فتاد ^{۵۳}
لیک همچون وی نشد اندر قوام	کانعقاد اندر قوامش نا تمام
رابعا آنچه باعضای بسیط	گشته مر ایصال اجزایش خلیط
عُنْصَرِیْه ^{۵۴} باز نُطْفِیْه ^{۵۵} است نام ^{۵۶}	أز مَنّی ناشی ^{۵۷} پَسْ أَرْ خَلْطَسْتْ نام ^{۵۸}
نا طبیعی گفتن اینها را همه	از تحکماها ست اندر محکمه

11b

فصل چهارم در اعضای

عضوهای تن همی یابد حصول	از رطوبات به و غیر فضول
کوست کیموس چهار و صاف خوش	هم رطوبات چهار اصناف خوش
یابود مفرد که یکسان بر سواست	نام کل برجزء خود خواندن رواست
چون پی و عضروف ولحم واستخوان	هم رباط و آورده شحم و سیمان

^{۴۹} معده

^{۵۰} گرسنگی

^{۵۱} رطوبه نَدْوِید bu beyit de açıklanıyor

^{۵۲} رطوبه مشبه بی مشبه اندام bu beyit de açıklanıyor

^{۵۳} رطوبه قریبه اها انعقاد بر مشبه اندام bu beyitte açıklanıyor

^{۵۴} رطوبه منویه bu beyitte açıklanıyor

^{۵۵} مراوق منویه

^{۵۶} رطوبه منویه bu beyitte açıklanıyor

^{۵۷} یعنی اول نشانش از منی است و بعد از.....

^{۵۸} یعنی نامی

12a

هم غشا و جلد و شریان و وتر
از متین دم عقید الحر لحم
یا مرکب نیست آن اطلاق راست
شد رئیسه مبدأ قوت بجسم^{۵۹}
مر رئیسه^{۶۰} بعض خدمتکاران^{۶۱}
در بقاء شخص ویا نوع افتقار
اول از بهر غذا ها شد جگر
عضوهای تن همی یابد حصول
ثانیا او دل بود تن را حیات
گرمی تن را مثال عنصرت
ثالثا با مغز شد تدبیر جان
گرمی دل را بسردی در شکست
با تری از جفۀ^{۶۲} جنبش بریست
جرب شد تا نگسلد پی که بُرست
رابعا با قوت این سه عیان
در وجودش می شود تولیدها
دانک مجرای منی تا مستقر
انچه مرؤسه است و زین خدمت جدا
چون سپرز و زهره گرده معده شش
وانچه نه مروسه باشد نه خدَم

از منی حادث شده اینها مکر
وز رقیق دم عقید البرد شحم
نامش آلیه چو چشم و دست وپاست
می شود غیر رئیسه بر سه قسم
بغض او مرؤسه^{۶۲} بغضش غیر ان^{۶۳}
بر رئیسه می شود و ان نیز چار
اورده شد خادم او معتبر
از رطوبات به و غیر فضول^{۶۴}
خادمش شریانهای ضاریات
مملکت تا بنده چون قرص خور^{۶۵} است
مبدأ حس و حراک آنست و آن
وز سخون این تحرکها برست
هم بنرمی زود احساس و سریست
خادم او شد نخاع و پی دُرست
الت نسل است رحم و انثیان^{۶۶}
در فنایش منقطع اومیدها
هست خدمتکار چارم^{۶۷} معتبر
از رئیسه آید ایشان ز اُقوی
خادما و جاذبات فضل گُش
جز غریزی قوی در وی عَدَم

^{۵۹} اعضاء ریسه: دل و جگر و دماغ و انثیان
^{۶۰} اعضاء مرئسیه: زهره و سپرز و معده و شش و کبد
^{۶۱} اعضاء خدام ریسه: شراین و اورده و اعصاب و نخاع و مجری منی تا مستقر
^{۶۲} اعضاء مروسه: زهره و سپرز و معده و شش و کبد
^{۶۳} اعضاء غیر مروسه: همچو مفردات و مرکبات
^{۶۴} Yazar bu beytin tamamının üzerini çizmiştir.
^{۶۵} آفتاب
^{۶۶} خشکی
^{۶۷} دو خایه
^{۶۸} از اعضای رئیسه

غیر مذکور از مرکب زین قَبْلُ

اکثر اعضاء^{۶۹} یکسان زین جُمْلُ

فصل پنجم در ارواح

12b

روح شد جسم بخاری و لطیف	کاین از کیموس صافی و نظیف ^{۷۰}
همچو اعضاي کز تکاثف حاصل است	روح قوت را یکا یک حامل است
پس مراد از روح اینجا نفس نیست	در آلهی روح و نفس ار چه یکیست
سه است اصنافش طبیعی در جگر	بهر حیوانی شده دل مستقر
روح نفسانی بمغز آورده جَلِي ^{۷۱}	هكذا الترتیبُ غَلِيًّا بَعْدَ غَلِي ^{۷۲}
هر یکش با خادم مخصوص خَوْدُ	می رسید برکل اعضاي جَسَدُ

فصل ششم در قوتها

13a

قوت آن هیئت شده در جسم حی	کز وی افتد مکنتِ افعال وی
همچو ارواح است اصناف قوی	می شود اِسْمًا وَ وَصْفًا بر سَوَا
شد ز قوتها دو نوع	بهر حال شخص و دیگری بهر نوع ^{۷۳}
گفت ارسطو کان ^{۷۴} هر قوت دِلَسْت	لیک افعالش بدیگر حاصلست
گفت جالینوس و جمهور اینچنین	هر یکی از اصناف در جای رهین
شد طبیعی ز قوتها دو نوع	بهر حال شخص و دیگر بهر نَوْعُ
بهر شخص اندر جگر شد ناشیه	یا برای غدو و نامش غَاذِيَه
یا برای مقتضی النوع اِزْدِيَاد	نامیه نامش شده در اعتداد
بهر نوع اُقْنُوم ^{۷۵} تدبیر جنین ^{۷۶}	هست اندر خایه و زهدان رهین
ذات تولید ^{۷۷} آنچه کرد اَخَذَ مَنِي	از همه بهر همه بمرگ منی
ذات تصویر آنچه اشکال هَمَه	می کند بر مقتضایش لَمَلَمَه ^{۷۸}

^{۶۹} آخر از کرد از اعصاب و شراب و آورده که از اعضاء خادم اند

^{۷۰} پاک

^{۷۱} زینت

^{۷۲} جوشیدن پس از جوشیدن

^{۷۳} Yazar bu beytin tamamının üzerini karalamıştır. Sonradan bu beyti yazmaktan vazgeçmiş olabilir

^{۷۴} معدن

^{۷۵} اهل

^{۷۶} بچه

^{۷۷} یعنی قوت مولده

^{۷۸} نقس کردن

جاذبه ذو النفع را از اغذیه	هست خدام از برای غاذیه
دافعه کاو فضله را باز افکند	ماسکه تا هاضمه کارش کند
غاذیه مرنامیه چاکر شُمار	خادم این جار کیفیات چار
چاکران ذات تولیدست راست	نامیه با غاذیه کاندر شماس
ذات تصویر از همه شد سرفراز	ذات تولید ست خدمتکار باز
تن بکار نفس با وی قابل است	باز جوانیه کاو اندر دل است
بر دو گونه قوتست این منقسم	کارهای زندگی زین مُرتسیم
بسط شریانات را و قبض را	قوت فعلیه فاعل نبض را
از حوادث همچو شادی و ملال	انفعالیه بگیرد انفعال
مدرکه یا ذات تحریکست آن	بهر نفسانیه مغز آمد مکان
پنج ظاهر پنج باطن در اناس	مدرکه اقسام او شده حواس
لمس و ذوق و شَم و سمع آنکه بصر	پنج ظاهر شد جواسیس أخر
دانکه حس مشترک شد پیشوای ^{۷۹}	پنج باطن را بطون مغز جای
در آخیرش مخزن او شد خیال	پیش بطن پیش از بهر مثال
بطن اوسط از دماغ او را مَقَر	وهم دراک معانی صُور
موضعش بطن موخر از دماغ	حافظه گنجور و هم اثر البلاغ
موضع او دُوره اندر وسط مغز	قوت ذات التصرف هست نغز
نام او ذات التفکر در زبان	ار بفرمان خرد باشد روان
نام او ذات التخیل می شود ^{۸۰}	ور بامرو هم شد دور از خرد
بر دو گونه باعثه یا فاعله	ذات تحریک اندر آخر حاصله
بر تحرک سوی نافع یا ز بد	باعثه قوت که دعوت می کند
هست شهوائیه و ذات الغضب	اوست شوقیه که داهش ^{۸۱} را لقب
کارهایش بر دو گونه حادثه	فاعله بر مقتضای باعثه

13b

^{۷۹} یعنی مقدم از همه

^{۸۰} اهل طب ثانی بحس مشترک و هم با ذات التصرف گفت یک

^{۸۱} داه خدمتکار را می گویند

گه بتشنيج عضل جذب و تَرَّ
 انقباض عضو مي باشد اَثَرُ
 گه بارخاي عَضَل مَدُّ وَ تَرُّ
 انبساط عضو می باشد اَثَرُ

فصل هفتم در افعال قوتها

14a فصل آخر از طبيعياتِ سبع
 اندر افعالِ قواي خاص طبع
 مفرد آنچه همچو جذب خاصِ فرد
 شد مرکب کار دو^{۸۲} یا سه چو زرد^{۸۳}
 فعل معده شد بد و قوت تمام
 شهوتش با جذب و حس بهر پیام
 زرد خايیده^{۸۴} بجذب اختيار
 عضله حلقوم را ثانيست کار
 هست هم قی را بقصد تدافعي
 شد بجذب و دفع او بعد اللحوق^{۸۵}
 رفتن بول و حدث در رهگذر
 حسّی و دفعی شده بی جذب و جرّ
 پختن و هضمي که باشد در معدّه
 دیرتر ز انچی که باشد در کبد
 از همه امساک رحمي شد دراز
 زانکه بچه شد بشش مه سرفراز
 وقت هضم امساک را تغيير بار
 وقت خوردن هست جذب معده کار
 دافعه کارش کند آنچه سزا ست
 چون گواریده شود ان خورده راست
 بعد از ان امساک و تصوير است کار
 جذب زهدان^{۸۶} گاه قربان^{۸۷} کارِ بار^{۸۸}
 دافعه در کار باشد بعد از ان
 فطرت بچه چو کامل شد در ان

باب — دوم در ضروریات

باب ثاني در ضروریات نیز
 بر فصول شش مرتب شد و چیز^{۸۹}

فصل اوّل در هوا

14b فصل اوّل اندر احوال هوا ست
 کاندر ونش جسم و جانت محتواست^{۹۰}

^{۸۲} قوت

^{۸۳} بطو فرو بردن

^{۸۴} یعنی بگلو فرو بردن طعام خايبنده

^{۸۵} پس از دست را ان طعام

^{۸۶} رحم

^{۸۷} وقت مجامعت

^{۸۸} یعنی فعل حمل

^{۸۹} مختصر

^{۹۰} احاطه کرده

بهر تعدیلات آرواح و قوی	هست مضطربالیه الحق هوا
گاه گرم و گاه سرد این اظهارست	بعض او خشکست و بعض او ترست
رفت ویا با دود ناری شد کُره	خشک آن باشد که این آبخره ^{۹۱}
یا ز خشکی و دُرشتی زمین	یا شد از سختی گرما آتشین
یا بخارات میاه افتد بهم	رطبش از سرما کثیفش لاجرم
وز مغیرهای بد نبود نغل ^{۹۲}	چون هوا صافی بود هم معتدل
فقد صحت را تفقدشان اوست	نقد صحت را تاكد زان او ست
یا طبیعی چون فصول ای پیشوا ^{۹۳}	از تغیر نیست خالی این هوا
مستحیل الذات یا بر اشتداد	یا بود غیر طبیعی مُضاد
همچنانک ماء راکد ^{۹۴} را آسن ^{۹۵}	چون وَا کاندِر هوا باشد عَفَن
کاورد آنرا که در یابد فساد	پس چو سردی و سُخونُ بر اشتداد
باشد اندرکیف او بی اشتداد	یا بود غیر طبیعی نامُضاد
بعد زین می باید انها را طلب	بعض علوی بعض سفلی از سبب

در تغیرات فصول سال

15a

بر هوا راند حکومت بر سعه	افتاب اندر فصول اربعه
گفتم و هم گویمت شرح مری	حال دیگر داشت در هرکشوری
در نخستین بهار وبل خزان	شد اطبا با منجم همعنان
نصف عقرب مرشتا آغاز دور	لیک تابستان ایشان نیم ثور
حالیا سرما شتا گرماست صیف ^{۹۶}	بل که در هرکشوری تابع بکیف
ضعف و تحلیل و عطش را مبدا ست	صیف صفراوی مرض را منشاست
می شود سودا که باقی شد کثیف	عاقبت از فرط تحلیل لطیف

^{۹۱} یعنی رطوبات بخارها

^{۹۲} فاسد

^{۹۳} مقتدی

^{۹۴} آب استاده

^{۹۵} گندگی

^{۹۶} طبع هر فصلی با مر رب وحي مورت مثل مزیل ضد وي

زود باش برء وی یا خود هلاک	هر مرض کافتد بصیف او را حراک ^{۹۷}
بر درازی افتد امراض کثیر	لیک تابستان اگر باشد مطیر
قلّت دم کثرت سودا بود	درخریف انواع دا پیدا بود
میوه بسیار گوناگون و ترّ	زانک وقتی سرد و وقتی گرمتر
بعث صفرا کرده حرقِ خلطها	خاصّه تابستان قوی کرده رها
کسر سودا را چه خوش فصلیت تر	در شتا امراض بلغم بیشتر
نیست هم از بدگوار و خام ضرّ ^{۹۸}	بهرسرما کم بود پرسیر سیر
اندرون حر غریزی بر قرار	میوها کمتر خورشها سازگار
محنت شیخ است در خورد فتا	پس خورش بهتر گوارد در شتا
در رسد کیفیت او اندرون	گر رطوبت در شتا باشد فزون
آورد امراض پی چون شاشه دان	پس حرارت ^{۹۹} را فروتر راند آن
می شود سایل با عضای ضعیف	در بهار اخلاط محبوس کثیف
نفث و اسهال دم و در لب شکاف	پس دما میل و خناق افتد رعاف
در ربیع اندر بدن جنبش نماست	مایه هر دا که ساکن در شتاست
بل که از حرّ لطیفش اشکار	این نه از بد حالی وقت بهار
حفظ صحت را حیاتِ نفس را	نیست چون فصل ربیع آنسب ترا
می رود باقی بگرما عدل دار	برد بیش شتوه بعضش در بهار
ار چه با عدل بهاری نبود آن	بعض خشکی را برد برد خزان

15b

در احکام هواهای گوناگون

ضیدّ مرضی شوّد و اوفق نابکار	معتدل را معتدل شد سازگار
تشنگی بیش اشتها کمتر کند	سخت گرما زرد وهم لاغرکند
کندی حس آرد و خواب و صداع	دل بود محرور و تن بر اتباع
کاؤل از گرما بمردم عارض اوست	خون بظاهر رفته گردد سرخ پوست

^{۹۷} حرکت

^{۹۸} زیان از قوت سرما

^{۹۹} غریزی

16a

گر بیابد فضل لین فاسد کند	گردد انواع تب و دا را سند
منفتح گردد مسام و بیش خوی	فرط تحلیل آورد سستی وی
پس نشاید قیظ ^{۱۰۰} جز امراض سرد	همچنانک لقوه و افلاج مرد
تندرستان را خنک به از هوا	رنگ سحنا خوش کند هضم غذا
می کند تن را قوی و استوار	خلطها را سخت و در تن برقرار
زین سبب اماسها و ریشها	می شود بسیار درد ریشها
بیشتر شد فالج و صرع و زکام	نزله و سل و سعال اندر شجّام
خشک لاغر را هوای تر نکوست	می کند صافی و نرم و نغز پوست
از غلیظش غلظت ارواح ناس	ضعف و کسلانی و کندی حواس
وز هوای تیره دلتنگت شدن	در غلیظ و تیره ناخوش دم زدن
تیرگی و غلظتش باشد بدید	کز کواکب خرد را چشمت ندید
از هوای گرم و تر شد بدترین	سیما کاستاده بی بادست این
لیک تبهای هوای گرم و تر	هست آسان تر ز تبهای دگر
در هوای گرم و تیره درد چشم	ریشها بسیار و فارغ راست غشم ^{۱۰۱}

در احکام هواهای فصول بنا بر یکدیگر

16b

چون زمستان تر هوا باشد مطیر ^{۱۰۲}	در بهارش بچگان افتد کثیر
درد چشم و نزله و اسهال خون	ظاهر آید نزله در پیران فزون
مایه نزله فرا گیرد عصب	می شود مرگ مفاجا را سبب
گر زمستان شد جنوبی اشکار	بعد از ان آمد شمالي نوبهار
باز تابستان گرفته پر سُخون	واندر ان جا آبها باشد فزون
غب غیر خالصه گردد عیان	باز سُحج و هم قروح رودگان
صیف کآمد پیش از ان مشتاق برد	هم بهار بیش باران نا بَسرد
می فتد اسهال خون و بلغمی	درد چشم و خاصه در تر آدمی

^{۱۰۰} یعنی غایت گرما

^{۱۰۱} ظلم

^{۱۰۲} یعنی باران بسیار

لیک گردد وقت شعری تافتن	تیز تبها از عفونت یافتن
بر خلاص این علل باشد اُمید	بارش و باد شمال افتد بدید
واندر استسقا بسستی جگر	پس فتد در ربع و مطحولی بشر
پس بیاران جنوبی شد خریف	گر بخشکی و شمالی شد مصیف
بیشتر باشد صداع نزلها	یا شدند اینها بعکس اندر شتا
این نوازل در شتا افتد کثیر	گر شود هر دو جنوبی و مطیر
وز تعفن افتد انواع سقام	عاقبت از احتقان و اِرْتِکَام ^{۱۰۳}
نزلهای صعب و درد چشم جاف	هر دو گر باشد شمالی بر جفاف
17a بیش باشد لیک خوش مرطوب را	حمیات تیز مالیخولییا
در مزاج خاص و خارج ز اعتدال	صیف بعد الشتوه هر یک برکمال
قطع حیض هم خناق افتد صله	درد چشم و حصبه وهم آبله
بد بود نبود نبات الا که ضار	چون بیبیس آید زمستان بهار
هست مردم را زیان اندر زیان	لحم حیوانات پرورده بدان

در تغییرات علویه

از طلوع و از غروب اختران	اختلاف افتد هوا را بی گمان
متصف گردد هوا با التهاب ^{۱۰۶}	شمس اگر باشد بد زی ^{۱۰۴} و شهاب ^{۱۰۵}
می شود اندر هوا برد شدید ^{۱۰۷}	در کسوف یا از آن افتد بعید
با هلاکیها قضا کن بر نفوس	گر شرف یابند در دوران به نحوس ^{۱۰۸}
حکم با صحبت کن ای کانِ لَطَف	سعدها یا بند اگر شان شرف ^{۱۰۹}

در تغییرات سفیله

اختلافات آورد اندر هوا	اختلافات دیار ناسوا
------------------------	---------------------

^{۱۰۳} بر هم نشستن
^{۱۰۴} ستاره درآخشان
^{۱۰۵} ستاره روشن و بزرگ
^{۱۰۶} افروخته شدن
^{۱۰۷} سردی سخت
^{۱۰۸} جوق زحل و مریخ
^{۱۰۹} جوق مشتری و زهره

از بخار تاب خور اغلب بود
منتفح^{۱۲۰} شده بی عفونت از صحاح
زودتر یابد تعفن راهها
با شمالی و پس صبا و پس دُبُور
در هوا جنبیدن باد جنوب
سرد و خشک آید شمال اندر هیوب^{۱۲۱}
دور نبود آرچه هر دو ناهمال^{۱۲۲}
واندرین^{۱۲۳} زاید از ان سردی^{۱۲۴} ولین^{۱۲۵}
طبع دیگر داشت در بعض بلاد
سبزه و نبت رَدی^{۱۲۶} و مستطاب^{۱۲۷}
قیعه^{۱۲۸} هموار و نمکین اوفتاد
در مزاج او رطوبت می شود
در هوای او شده خشکی کثیر
پس هوایش طبع آن معدن گرفت
میل نرمی و تری می دارد او
سرد و خشک از سنگلاخی بعض خاک
بعض او در طبع سرگینست و پُشک
با زهاب افتاده بعضش سرد و تر
استحالت یافته هم طبع گشت

غریبش از شرقیش ارطب بود
چون بجاریم^{۱۲۹} مجاری ریاح
گر بخار بحر گیرد کوهها
شد عفونت از هوای شهر دُور
بدترین بادی که باشد در هُبُوب
گرم و تر آید بما باد جنوب
پس صبا وهم دبور از اعتدال
کاندر ان گرمی و خشکی بیش ازین
گه بگردید از عوارض طبع باد
یا برای تیرب^{۱۳۰} و آب و زهاب
انک در اطراف او بر امتداد
برگهای با عزوبت می شود
وانک شد با آب شور اندر کَویر^{۱۳۱}
بعض مسکن با معادن گشت جفت
بعض او پاکزه طین الخر کو
بعض او خشک و خشن شد ریگناک
بعض او باشد بشوره گرم و خشک
بعض او افتاده با کج خشکتر
گه باجام و نباتات پلشت^{۱۳۲}

18b

۱۱۹ همسایه

۱۲۰ گشاده

۱۲۱ وزیدن باد

۱۲۲ یعنی مانند نیست

۱۲۳ یعنی اندر دبور

۱۲۴ یعنی از صبا

۱۲۵ یعنی رطوبت

۱۲۶ یعنی تراب

۱۲۷ بد

۱۲۸ نیک و خوش بوی

۱۲۹ جمع قاع یعنی هامون و صحرا

۱۳۰ یعنی هر خاک شوره

۱۳۱ زشت

مختلف گردد هوا بر اوستام ^{۱۳۲}	یا برای بویها اندر مشام
لادن و هم سُکُ و رامک گرم و خشک	زعفران و عود و عنبر باز مشک
صندلِ سرخ از سپید ابرد بکو	صندل و کافور سرد و خشک بو
سوسن و نمّام گرم و خشک دان	سَرُو لاله کاو چشم و اقحوان
شد لطیف و مایل گرمی یقین	آیرِسا و خیری وهم یاسمین
لیک در شاهسفرم گفتند گرم	سرد و تر نَوْفَر بِنْفَسَج شَهْسِپَرَم
هم خلاف اما درین سردی عَمِل	نرگس و خطمی و عصفَر معتدل
سردی و خشکی بیش اندک بیشتر	هندبا و آس و گل گشنیز تر
پس بهر قوّت کنند امرِ سَوِی ^{۱۳۳}	اندرینها نیست ترکیب قوی
اختلافِ خاص بر هر مُحْتَوَا ^{۱۳۴}	یا برای مَلَبَس ^{۱۳۴} افتد در هوا
می ستاند اولا پس می دهد	جمله جامه بهر حرّ تن عُدَد ^{۱۳۶}
سَرَد آنک برخلاف این شده	گرم آنک داده بیش از اِسْتَدَه
گرم و تن را می دهد تسخینها	پوستین و خز و قز پیشمینها
جامه کرباس پنبه در میان	توزی و مصقول و کتان بسردان
از حریرست آن نکو کردار و گرم	بهترین جامها کرباسِ نَرَم
مورثِ سختی جلد و لاغری	لبس کتّان و خشن را خوگری ^{۱۳۷}
گرم دارد پشت و کرده غیرهم	هست مرعزّی سخین با یُیسِ کم
پس فنک شد پس سمور معتبر	بوستین گرگ روبه شد اَحَر
قاقم و سنجاب را گرمی اقل	پس دلق پس ارنب و فرو حَمَل
شد خُنک در صیف دَر خُورِد فِتّا	گرم زیر دار پوش اندر شتا

19a

در احوال ساکنان مساکن

حال سُکّانِ مَساکِنِ گویمَت

اندرین فن چون مکمل جویمت

^{۱۳۲} اعتماد

^{۱۳۳} راست

^{۱۳۴} ملبس. یعنی bu kelimeyi aynı mısradaki iki defa yazmış ve birinin üzerini çizmiştir.

^{۱۳۵} بخار تن بیرون می آید

^{۱۳۶} جمع عده یعنی ساز هاست مهیا کرده

^{۱۳۷} یعنی عادت کردن

19b

ساکن گرمست اسود جعد مُو	بد دل و بد می گوارد طعمه او
نرم و نازک پست می باشد ولی	زود می باشد پیبری مُعتَلِی ^{۱۳۸}
ساکن سردست سرد استوار	مرد نیرومند و یل ^{۱۳۹} نیکو گوار
با رطوبت فربه افتد هم سپید	عرقها و بندهایش نا بدید ^{۱۴۰}
ساکن تر تر مزاج و نرم پوست	زود دست و نیک صورت خوب
صرع و اسهال و بواسیر و بَخَر	ریش و تب بسیار باشد از ضرر
ساکن خشک او فتد خشک و خَشِن	مغز خشکی را بزودی مُرْتَهَن ^{۱۴۱}
در لب و اطراف بیش افتد طَرِق ^{۱۴۲}	هم قوایی و قشف ^{۱۴۳} دیگر بهق
ساکن سُکْنایِ عالی تن دُرُست	هم بطول عمر و در کارش نه سُست
اهل جاي پست را بی آب سَرَد	در جگر اماس و اندر چشم درد
ساکن سنگین که گِردا گِرد سنگ	کاندر و سرما و گرما سخت هنگ
سخت عضو و فاش مفصل بیش موی	اهل کبر و فَظُّ و جَلْدُ جنگ جوي
برفناک و کوه را اصلاح برف	چون شمال انجا نمی باشد یصرف
طول عمر اکثر بَسُکَّان شمال	بیش با امراض شتوه اعتلال
حال ساکن جنوبی شد بکیف	همچو اهل بشهر گرم و فصل صیف
شرقی غربی و مسکنهای دُور	همچو حال باد شرقست و دبور

20a

در مسکنهای جزوی

وضع خانه چون نیکو باشد بشهر	می کند ضرر هوا را دفع و قَهْرُ
آنچنانک سقف او باشد بلند	وز شمال و شرق روزنهای چند
روی خانه برگشوده سوی شرق ^{۱۴۴}	تا بتابد اندرون خانه شرق ^{۱۴۵}

فصل دوم در مآکولات و مشروبات

۱۳۸ جناص سجع
 ۱۳۹ دلیر
 ۱۴۰ جناص صحح
 ۱۴۱ گرو ستاننده
 ۱۴۲ شکاف
 ۱۴۳ درشتی پوست خون سومان
 ۱۴۴ مشرق
 ۱۴۵ آفتاب

خورد و آشام ترا اندر جسد	مي شود تأثيرهاي نيك و بد
يا بتنها مادّه نامش غذا	يا بکيفيت فقط نامش دوا
يا بتنها صورتش گویندش اسم	شيء ذو الخاصیّه وهم بر دو قسم
بر توافق همجو شیب و باد زهر	بر تخالف همچو داروهای زهر
يا بکيف و مادّه تأثير وي	کو غذاهاي دوايي همچو مي
يا بکيف و صورتست از وي اثر	شد بخاصیت دواي معتبر
يا بمایه هم بصورت کار او	شد غذا که هست خاصیت درو
يا بهر سه کارهایش مثبت است	از غذا داروي با خاصیت است
درعلاجات آدم احوال دوا	کردم اینجا قصد تفصیل غذا

20b

در تفصیل احوال غذا

جایگر ما تحلل دان غذا	مي دهد افزودني را إنتما ^{۱۴۶}
شد لطیف ^{۱۴۷} وهم غلیظ ^{۱۴۸} و معتدل ^{۱۴۹}	هریکی را هست حدی مستقیل
کو لطیف ^{۱۵۰} آن خوش غذاها راحقیق	کو شود در جسم تو خون رقیق
پس غلظ ^{۱۵۱} آنچه شود ^{۱۵۲} خون ستر	معتدل ^{۱۵۳} اندر میان معلوم خبر ^{۱۵۴}
صالح الکیموس خون خوش بزاد	فاسد الکیموس خونش ^{۱۵۵} بر فساد
از کثیرالتغذیه خون اکثرست	وز قلیل التغذیه خون کمترست
گوهر خون است قصد از اغتدا	پس ز گرمی و تری یا بی غذا

^{۱۴۶} ببالا شدن
^{۱۴۷} مثال: لطیف و قلیل الغذاء بد کیموس می سیاه
^{۱۴۸} مثال: لطیف قلیل الغذاء نیک کیموس جلاب و انار و کرک
^{۱۴۹} مثال: غلیظ و قلیل الغذاء بد کیموس قدیر
^{۱۵۰} مثال: معتدل و قلیل الغذاء و بد کیموس جوز
^{۱۵۱} مثال: انک لطیف و کثیر الغذاء و صالح الکیموس شراب نیکو وزرده خانه همه شت
^{۱۵۲} مثال: انک غلیظ و کثیر الغذاء و صالح بیض مسلوق
^{۱۵۳} مثال: معتدل کثیر الغذاء بد کیموس کرنب که گرمی او نه چون گوشت فروج لطیف و نه چون گوشت گاو کثیف
^{۱۵۴} مثال: معتدل کثیر الغذاء نیک کیموس گوشت میشد یکساله و نان پاک
^{۱۵۵} دانشمند کامل
^{۱۵۶} چون لحم می شود یکساله

گرچه خورده سرد و خشک افتد ترا
 بعض می گوید کثیف است آن غذا
 هست اندر خون حاصل فرقهها
 پس لطیف آنچه کزو قدر کثیر
 کز قلیلش بیشتر شد اغتدا
 معتدل آنست کاو با قدر خویش
 در بدن نارد غذا الایسیر
 می دهد غَدُو اندک اندک بیش بیش

در غذاهای لطیفه

21a

چون لطیف از اغذیه آمد سه نوع
 نوع اول آن غذای نیک دان
 هر یکش از سرکشی آدم بطوع^{۱۵۶}
 کو رقیق و پاک خون باشد همان
 همچو ماش پوست گنده هم کدو ست
 مغز نان کز بر^{۱۵۷} مغسولست از وست^{۱۵۸}
 بل مرغ و ماهی خرد و بلوج
 لحم دُرّاج و طیّا هیچ و قبوج^{۱۵۹}
 ان غذاها مردرا درخوَر بود
 کش ریاضات و تعب کمتر بود
 یا غریزی سُخْنَت^{۱۶۰} او گشته سُست
 یا ز بیماری بَنُو شُد تندرست
 یا نخواهد خلط بسیارش شدن
 یا پرهیزد ز سُدّه در بدن
 یا شده در سقم مزمن مبتلا
 بل که با وی بُرء یابد بی دَوّا
 نوع ثانی انک با نیروی^{۱۶۱} لین^{۱۶۲}
 می کند خون را مُصَفّا و سُخّین
 چون پیاز و شلغم و ترب و گزر
 خام هر یک پخته را اغلظ ثمر
 نوع ثالث با یک از نیروی چار
 خون تن را می کند صافی و حار
 همچو تین و انگبین و خرَبْرَه
 یا بتیزی قاطع بلغم ز نفس
 همچو کَرّاث و کرویّا و کرفس
 باز همچون زرد کهنه از شراب
 نا نخواه و قردمانا و سنداب
 سیر و شَبِت و زیره و حرف و کبر
 خردل و سعتر چو باشد هر دو تر
 سعتر و خردل چو یابس می شود
 از غذا بیرون شود دارو بود

^{۱۵۶} مطیع شدن

^{۱۵۷} گندم

^{۱۵۸} یعنی از این نوع است

^{۱۵۹} بمعنی قبیح یعنی کبک

^{۱۶۰} گرمی

^{۱۶۱} قوت

^{۱۶۲} رطوبت

21b

می کند نغز و لطیف و منتها	یا بشوری می گدازد خلطها
باز مُزی و چکندر بادکن	همچو شورِ ماهی و ماء الجُبِن
می کند تلطیف خلط نابکار ^{۱۶۴}	یا بحکم حامضی ^{۱۶۳} در طَبْعِ حَار
سرکه و حماض اُتْرُج ایچنین	چون انار حامض و اسکنجبین

در غذاهای غلیظ

جز باهل ارتیاض آمد مَغِیظ ^{۱۶۶}	خشک و سخت وهم لُزج باشد غلیظ ^{۱۶۵}
شیر پخته هم فُله زان بیشتر	چون کَرْنُب و شَلْغَم و کاک و جِگر
هم می سودا ^{۱۶۷} و شیرین هم پلاو	لحم اشتر لحم ماعز لحم گاو
لحم ماهی بُزُرگ و هم پنیر	آرد با روغن سرشته هم فطیر
تخم مرغ سخت پُختَه پُر اَلَم	لحم ارنب رُوده و اشکنبه هم
هم کنار عضلها هم مغزدان	پاچه و پستان و لب دیگر زبان
نَسْکُ ^{۱۶۸} و باقلا و شَهَبُلُوط قَسَب ^{۱۶۹}	فَطْرُ و هم لحم گوزن و لحم اسب
لحم گنجشک از حرارت زین اُصول	در کبوتر بچه بس باشد فضول

در غذاهای نیک

22a

همچنان پیدا ندارد لذتی	هر غذا گش نیست ظاهر قوتی
همچو نانِ کم سبوسِ گندُمین	آن غذاها نیک می باشد یقین
نیمبرشت تخم مرغ و زیر باج	شیر مَعْرِي فربه و اسفید باج
لحم جدی ^{۱۷۰} و لحم عجل ^{۱۷۱} و کبد ضان ^{۱۷۲}	لحم مرغان لطیف و بچه شان
باز ریحانی و صافی از مُدَام ^{۱۷۳}	ماهی رضراض و تازه خوش مقام

در غذاهای بد

- ۱۶۳ ترش
- ۱۶۴ فاسد
- ۱۶۵ درشت
- ۱۶۶ دشمن گرفته
- ۱۶۷ سیاه
- ۱۶۸ عدس
- ۱۶۹ خرما
- ۱۷۰ بزغاله
- ۱۷۱ گوساله
- ۱۷۲ جگر میش
- ۱۷۳ شراب

22b

یا دقیق و گندمش بدگون بود
 لحم ارنب لحم گاو اندر جبیل^{۱۷۴}
 این همه سود افزاید در مال^{۱۷۵}
 طودماج و رشته و جُغرات هم
 می نشاید کو بجریا بس مزاج
 لیک بد زیرا ذُهو مَثَنَک شد^{۱۷۷}
 خلط افزاید غلیظ و جایگیر
 تازه او بلغم افزا از غذا^{۱۷۹}
 هم خیارینی که خلط افزود خام
 هیضه آرنده بد بها را مُعِد^{۱۸۰}
 نَعَزُ و خُلُو^{۱۸۱} هندوانه هم کدو
 پس همه بد باشد ای صاحبِ اُصول

نان گه اندر وی سیوس افزون بود
 لحم بز لحم بقر لحم جمل
 لحم مرغان میاه و هم طحال
 میش ماده مغز حیوانات هم
 چون رطوبت می افزاید در نتاج^{۱۷۶}
 روده و اشکنبه فرضا پاک شد
 خایه بریان^{۱۷۸} و گاورس و پنیر
 ماهی شور و کلان سود افزا
 سبب و امرود یک نضجش ناتمام
 قرع و بطیخ تباه اندر معد
 لیک گرم و خشک را باشد نکو
 ترها شد کم غذا و بس فضول

در غذاهای خوشگوار

بیش چرب و سخت گرم و سخت سرد
 می گوارد زود تر این اغذیه
 هرچه در باب لطیف آن خوشترست
 و آنچه یا بس طبع شد کوچکترین
 بهتر از نصف مؤخر هرچه هست
 لحم ماهی از بواقی خوشترست
 در گواریدن چه خوشتر گفته اند

چون نشد سخت و درشت خشک خورد
 شد باکل^{۱۸۲} لذتش مُسْتَحْلِبَه^{۱۸۳}
 لحم مرغ از چار پایان بهترست
 شد جوان تر مزاجان بهترین
 نیمه پیشین چو جید^{۱۸۴} و صدر و دست
 راستین نیمه از چپ بهترست
 عضلهای دست بهتر گفته اند

^{۱۷۴} یعنی گاو کوهی که گوزن می گویند
^{۱۷۵} یعنی در مرجع و عاقبت
^{۱۷۶} تولد
^{۱۷۷} و لزوج داشته است
^{۱۷۸} یعنی سخت بریان کرده
^{۱۷۹} یعنی از میان غذاها
^{۱۸۰} ساز کننده
^{۱۸۱} شیرینی
^{۱۸۲} خورنده
^{۱۸۳} شیرینی مزه
^{۱۸۴} گردن

در غذاهای کم فضول و بسیار فضول

23a	<p>سیما باشند جنبان و دوان بی زهومت بی فضولند این همه مغز و دنبه دیگر آلات شکم هم نخودِ رطب و باقلای تر سیما انک مزاجش تر بود پس بکن پرهیز در کل فضول</p>	<p>پاچه و گردن از آن وحشیان بال مرغان از میان اطعمه سینه مرغان آبی بط هم بچگان شیرخوارِ جانور لحم انک جنبش کمتر بود جمله باشد یا زهومت با فضول</p>
-----	---	--

در غذاهای کثیر التغذیه و قليل التغذیه

<p>وانچه باشد بی زهومت کم فضول زین غذاها یافت قوت این طلسم وانچه خشکی با تری شد بر فضول در بدن باشد قليل التغذیه</p>	<p>هرغلیظی را که شد هضم و حلول بیشتر باشد غذا زینها بجسم هر زهومتناک و افزون تر فضول وانچه می باشد لطیف از اغذیه</p>
--	--

در غذاهای گرم

23b	<p>هرکه بارد طبع شد او را سزا ست یا بزیت و خاصه سعت خوری یا بزیت و یا بدنبه آن شده تین و فانید و دگر مانند این یا بلحم کبک و یا لحم ظبا^{۱۸۵} زنجبیل و مصطکی زعفران هم کبابه دار فلفل انچنان عود و خولنجان و مکور انچنان تا نبول و انجدان و جارگون^{۱۸۶}</p>	<p>گرم از ان اشیا که انسان را غذا ست چون نخود آبست با سمن طری هم نزار گوشت خوش بریان شده هم ز شیرینها مویز و انگبین یا بگنجشگان پزند اسفید با خاصه با ابزارها چون بادیان دارصینی و قرنفل انچنان حبّه السودا و طرخون انچنان قرطم و دوقو و بطراسالیون</p>
-----	--	---

^{۱۸۵} جمع ظبی یعنی آهوها
^{۱۸۶} بسیارسه

شلغم و ترب و کرنب و گیرگیر^{۱۸۷}
 قشر اترج و گزر هم انجره
 بادرنبو مارچوبه جوز نیز
 تودری و ناردین و سنبل است
 قرفه و خاشا و شبث و فیجن^{۱۸۹} است
 گندنا و قردمانا زین قبل

هم حُسینی^{۱۸۸} و پیازسلق و سیر
 مندک و جوزبوا و فاغره
 بسته و انجیر و بادام و مویر
 سادج و حُرْف و کرفس و فلفل است
 نانخواه و ننع و آویشن^{۱۹۰} است
 هم انیسون و کدو ویا زین جُمَل

در غذاهای سرد

سرد شد آچارها و کاهها
 دوغ و ترف و رایب و رخیین و خل
 آبی و آلو و زردالو ست هم
 شفترنگ و آلج و مَزَّ أَنَارُ
 توت شامی و کراس و سیب باز
 ارزن و گاورس و امرود و سماق
 سرمق و ریاس و خرفه هندبا
 ابکامه هم مَصُوص و هم هلام
 هر ترش از اغذیه سرد لطیف
 معتدل اندر میانه معتدل

دوغبا و ترخنا و غوربا
 زیت انفاق است لیمو و زُغَل
 دُنْگَل و عناب و شفتالو ست هم
 هم زرشک و قرع و بطیخ و خیار
 چیلک و اترج عُلیقین و واز
 میوه های خام سردست انفاق
 کوک و اسفاناخ و حماض و کما
 باز بزماورد و شلماب از طعام
 هر عَفِص از اغذیه سرد و کثیف
 نیست جز بر حق بیانم مشتمل

24a

در غذاهای تر

از غذاهای تر آمد معتبر
 خوخ و زردالو و بطیخ و خیار
 ساق سلق و خاصه بورانی شده
 قرع و اسفاناخ و اجاص و جَوَاب

جوز تر عناب تر بادام تر
 رطب باقلا و حَمِص تر شمار
 هم شراب ناب و ریحانی شده
 بعد زین هر چی که پختندش بآب

^{۱۸۷} یعنی جرجیر
^{۱۸۸} نره ایست که در نیشابور مشهور ست
^{۱۸۹} سداب
^{۱۹۰} سعتر

<p>زآب خوش اشکرده و سنگین مکان هم مزورهایی ما شیر اعتبار روغن بادام و اسفناخ هم کو بآب یخ شد آغاریده هم بزرققا و کدو و بادام تر در تری گیرد تمامی و وفور پُشتِ ماز وی جدا شد نغز و تر</p>	<p>ماهی رَضْرَاضُ تازه خاصه کان لحم هر حیوان که باشد شیرخوار خاصه با کوک و کدو و باشد بهم هم پنیر رَطَب و نان مِیِّده هَم بَعْدَهُ^{۱۹۱} و حلواز خشخاش و شکر گر خبیص اللوز سازند این بزور کو شتا به گوز بهلو و دگر</p>
---	--

24b

در غذاهای خشک

<p>باز بریان کرده هرشی بتاب قلیه مَرِّی و خلی با بُزور با چکندر برگ شد پرداخته هم نخود آب و همه آزارها</p>	<p>خشک شد لحم مطنجن هم کباب زیت و سرکه یُبس را وجه ظهور هم مزورها ز مَرِّی ساخته لحم مرغان و حوش و زیربا</p>
--	--

در غذاهای سده گشاینده

<p>هم کبر با سرکه تدبیر صواب بل که جمله میوه شیرین مَرّه هم بشوید رودگان را معده را تا گشاید سده را اندر جگر سیر مطلق شد مُلَطَّف در عَمَل بسته فتاح مقوی جگر از همه خاصه شش و کبد و طحال می کند اخلاط را پاک و لطیف فاتح کبد و طحال آمد یقین پاکی رگ را حقیق افتاده است</p>	<p>سده بگشاید نخود آب و جواب باز باقلا و حلبه و خرپزه انگبین سده گشاید ناشتا هم چکندر را تو با خردل بخور خامهای تَرَب و کراث و بَصَل سده کرده گشاتین خشک و تر می گشاید تلخ بادام اعتقال^{۱۹۲} هم جلاب انگبین شش را نظیف^{۱۹۳} هم مُلَطَّف سینه رُوب اسکنجبین می که صافی و رقیق افتاده است</p>
--	---

25a

^{۱۹۱} اربعه زان
^{۱۹۲} بستگی یعنی سده
^{۱۹۳} پاک

تیز^{۱۹۴} وی خلط بدو استبر را

بر لطافت می کند بی امترا^{۱۹۵}

در غذاهای شده آرنده

شد مُسَدَّد اکثر شیرینها

خمر حلو و تمر و پاچه هم نشا

هرچه از گندم بود نان و خورش

یا گلیچه یا هر سیه پرورش

شیرکم آب آنچه در وی درخورست

فلفل و نعناع کوه و سعترست

در غذاهای ملین

از غذاها شور و شیرین تیز و نرم

نرم گرداند سرشت ای مرد قرم^{۱۹۶}

همچو ساق سلق و کراث و عنب

آب حُلبه با عسل نِعَم السَّبب

آب منجو و دگر آب کلم

قرع و بطیخات اسفاناخ هم

هم شراب و شوربای دیک^{۱۹۷} پیر

هم خوشاب تین و هم ممزوج شیر

باز شیرین و سیاه آکوی تر

جوز رطب و توت زرد الوی تر

می دهد زیتون بَمَرّی یا بخل

معه را قوت برفع مافضل

هم طبیخ کشمش اینجا معتبر

پس پیالا آب جوشیده کبر

هر دو را خل نه بیژ مرغ سمین

هم بسی از مغز بادام مُلین^{۱۹۸}

باشکرده لذتی ویرا سوا

اندکی از زعفران در وی روا

هم طبیخ خشک زردالو مُلین

یکشب آغارو پز آبش با سمین^{۱۹۹}

باز در وی ساق سلق^{۲۰۰} و سیر نه

همچنان از مغز بادام فرّه^{۲۰۱}

هم طبیخ تمر هندی اینچنین

هم طبیخ آلو و نیشو همین

بیست در هم کوفته از کاکیان^{۲۰۲}

پخته باشد بهم نافع در ان

بعد زین گویم ملینهای چند

آنچه در تدبیر پیران سودمند

25b

^{۱۹۴} یعنی شراب تیز

^{۱۹۵} شک

^{۱۹۶} بزرگ

^{۱۹۷} خروس

^{۱۹۸} نرم کننده

^{۱۹۹} یعنی با مرغ فربه و یا بگوشت

^{۲۰۰} بازو و چکندر

^{۲۰۱} زیاده

^{۲۰۲} قرطم

در غذاهای خشک و قبض کننده

سنجد ^{۲۰۲} و امروز و به ^{۲۰۴} هم تَمِر قَسَب	می کند خشکی و قبض طبع کسب
دوغ کاندرویی شده ذو الاختراق ^{۲۰۵}	هم زرشک و دُخُن زُعرور و سماق
هم برنج و خاصه بریان کرده اش	هم پنیر خشک و شیر پُخته خَوْش
سابقا بریان شده آن ناردانگ	قلیه با ناردانگ و خاصه انگ
می برد آنها که می یابد زگُش ^{۲۰۶}	در مَعِد سبب تَرُش نار تَرُش
ییس و قبض آرند اندر مُنتها	گر نیابد اندر ^{۲۰۷} و از خلطها
سه کرت با ناردانگ آمیخته	بُلَسِن مغلی ^{۲۰۸} و آبش ریخته
26a یا سماق و روغنش لَوَزی سِرِشک ^{۲۰۹}	کرده او تفشیه با آب زرشک
خشکی و قبض آورد ای بوالهوس	گر کلم را می کنی همچون عدس
قبض می آرد بخل جوشیده خوش	کشنه و فُول ^{۲۱۰} مقشر هر یکش
یا بسرکه قبض آرد اتفاق	تخم مرغ پخته با آب سُمَاق
قابض بارد جدا گرمش جُدا	باز آید از دوا و از غذا

در غذاها که اندر معده زود تباه گردد

توت و زردالو و هم هم بطیخ ازو	هست مرخی المعده ^{۲۱۱} آلو و کدو
نار شیرین گرم را صفرا فزا ^{۲۱۲}	زین سبب خوردنش باید ناشتا

در غذاهای باد ناک

دَجَر ^{۲۱۳} و ماش و فول و مجنوشعیر	بادناک آمد نخود و هم فطیر
کرده بریان باد را کمتر کنند	زین حُبوب آر پوست ظاهر را کنند

^{۲۰۲} غبیرا
^{۲۰۴} سفرجل
^{۲۰۵} یعنی بسنگ افروخته و یا آهن گرم کرده انده
^{۲۰۶} یعنی خلط
^{۲۰۷} یعنی اندر معده
^{۲۰۸} عدس جوشنده
^{۲۰۹} یعنی سرشک بادام گرد یعنی الموز است
^{۲۱۰} باقلا
^{۲۱۱} یعنی آنچه در معده زود تباه شود و معده را سست گرداند
^{۲۱۲} حالیا نار شیرین اندر معده گرم زود صفرا گردد
^{۲۱۳} لوبیا

هم می شیرین و بوزره بادناک
 انگبین نامصفا و حلیب^{۲۱۵}
 هم فقاع و شلغم و انجیر تر
 انگدان و آنکژد^{۲۱۴} انگور تاک
 آلو و امرود و رمانین و سیب
 غوره و جغرات و دوغ از وی بتر

در غذاها که معده را زیان آرد

26b
 آنچه در معده زیان آرد سقم^{۲۱۶}
 حلبه^{۲۱۹} و کنجد چکندر انگبین
 شیر تُرشد زود اندر جو ف^{۲۲۱} سرد
 مغز حیوانات هم مُصلِح در ان
 مشمش بطیخ و آلو نو شراب
 برگ خرفه لفت^{۲۱۷} و اسفاناخ هم^{۲۱۸}
 مسکه و هم روغن^{۲۲۰} کاو اینچنین
 لیک اندر گرم باشد خلط زرد^{۲۲۲}
 سعتر خردل نمک بابونه دان
 ثوت بدّ والله اعلم بالصواب

در تفصیل احوال آبها

آب تعدیل حرارت می کند
 هست اغلظ را مُرقق مَر حُلول
 نیست از بهر بسطی او غذا
 آبِ خالص سرد و تر باشد بذات
 آب افضل آب جوی عذب دان
 یا بر احجار و بعید المنبع است
 باز بر ترتیب بشنو حال آب
 آب آجام و بطایح بدتر ست
 آب باران را رطوبت اکثرست
 از لطیفی زودتر باشد عَفین
 در بدن حفظ رطوبت می کند
 بدرقه بهر غذاها و فضول
 لیک از مطبوع یا بند اغتذا
 غیر ازین کیفیت است از عارضات
 گر شود بر خاک پاکزه روان
 هم خفیف الوزن و عَمَر^{۲۲۳} و اسرع است
 چشمه و پس آبچاه پس زهاب
 کان ببیشه این بسنگ اخضر است
 در زمستان خالص و صافی تر ست
 بهر دیری خوش بیز ای مُمتَحِن^{۲۲۴}

27a

^{۲۱۴} حلتیت
^{۲۱۵} شیر دوشیده از جانور
^{۲۱۶} معده رمی گزد و منش گشنتر می آرد
^{۲۱۷} شلغم
^{۲۱۸} این سه بسبب نرمی
^{۲۱۹} هر دو بسبب نرمی و چربی
^{۲۲۰} هر دو سبب نرمی و چربی
^{۲۲۱} یعنی در معده سرد
^{۲۲۲} یعنی صفا
^{۲۲۳} آب بسیار
^{۲۲۴} تجربه کننده

شد ز آب برف تحجم^{۲۲۰} او لطیف
 آب دریا آب شور آر می خوری
 لیک بیماری رطب و سرد را
 فالج و مستسقیان را سودمند
 بانمک چون آب دریا شد هر آب
 آب شور از وی گر و خارش رسید
 آب تلخ اسهال گرداند شکم
 آب بارد سالمان را گاه گاه
 هم بخارات او کند از مغز دفع
 آب فاتر آورد ضعیف معد
 مغز سر را می کند پر از بخار
 آب گرم خورده بر ریق ان یقین
 گاه اطلاق و اجابت آورد
 سخت گرم امراض چندین راست خوش
 نافع است ادرار بول و خیض را
 هم مقوی می شود ماء الحديد
 بعد از ان نوشادری راند شکم
 آب شبی حبس کرده سایلات
 در نحاسی هست خاصیت چنان
 آب ایستاده است بدتر خاصه کان
 آب کبریتی ریاح و ریش بد
 آب بد را خاک پاک آمیز کن
 بر غلیظ آب خور سیر و شراب
 کز فسردن هر دو افتاده کثیف
 عضو یکسان را بیارد لاغری
 ریش و مرغوش و منقرس مرد را
 گر نشینند اندر و غسلی کنند
 پخته یا صد روز اندر آفتاب^{۲۲۱}
 اولاً اسهال و پس خشکی بدید
 آب تیره سده آرد سنگ هم
 سود و نک دارد که خون گردد تباه
 گرم معده گرم دل را شد بنفع
 غشی و اوزام طحال و هم کبد
 پس رعاف آورد بمصروعست ضار
 غسل معده می کند تلطیف لین
 لیک اکثرش رخاوت آورد
 با دو^{۲۲۲} قولونج و تشنج هم عطش
 درد چشم و نزله مالیخولیا
 اندر اسهال و ذرب باشد مفید
 شرب در وی شستن و تحقیق هم
 لیک بسیار آورد او حمیات
 کز فساد طبع اصلاح آرد آن
 با درختان و نیستان در میان
 هم مفاصل را ز دردش به کند
 پس بجنبان و بیز تمیز کن
 سرکه و اسکنجبین بر شور آب

27b

۲۲۰ تگرگ
 ۲۲۱ نهاده
 ۲۲۲ غلیظ

<p>منع اسهالش بکن بل هر زیان هر ملین هم می اصلاحش دهد چرب و شیرین می شود آنجا صواب خاصه پرورده بخل و مؤتلف ترک گرم اکل خنک باید درو هم پس از حمّام و از فرط دوش سرد گرداند چگر را باسند گاه گه از ریک و سنگ آرد ضرر</p>	<p>حب آس آغار یا خرنوب از ان هرچه او از معدن زاکی دهد هر کجا همسایه باشد تلخ آب شد بصل تریاق مائی مختلف هر کجا کاستاده شد آب اندرو آب خوردن ناشتا بعد از برهمش^{۲۲۸} بد زیان کارست استسقا کند هم بشخصی کابدان و گرده حر</p>
---	---

28a

در احوال شرابه‌ای گوناگون

<p>سودمند آوازِ صافی را صواب هر کجا نرمیست قصد انفع شد آن بر طعام او را مخور کآرد سُدد سرد و تر را سودمند و خوش نَهَل^{۲۲۹} خاصه در وی از افایه است چند خاصه کو با برف و یخ باشد قرین اندر امعا و معد بین الخُمول^{۲۳۰} سُدّه بگشاید هدایتها کند معدّه را اعصاب را آرد زیان باز مر تقطیر بول آرد ضرر معدّه و اعصاب و مغز سرد تر نقرس و درد مفاصل راست بد سیّما آن کز جو پاکزه بود</p>	<p>حلق و صدر و معدّه و شش را جلاب باز دارد احتراقِ آبدان در بواسیر و در اسهالست بد ماء لقراطن که شد ماء العَسَلُ پس در امراض رطوبت سودمند بشکنند صفرای تن اسکنجبین گر بیابد او رطوبات فضول قطع گرداند اجابتها کند لیک ادمان و بسی خوردن از ان هم منش گرداند و تخشین^{۲۳۱} بر از فقاع ساده می یابد ضرر هم زکام و هم نوازل راست بد لیک محرووران از ان گیرند سُود</p>
---	--

28b

^{۲۲۸} جماع
^{۲۲۹} سیرابی
^{۲۳۰} یعنی در میانه خملهای معدّه
^{۲۳۱} درشت گردانیدن

مي کند اندر بدن حرق مواد	وانچه با بسيار افاويه افتاد
مي کشد نفخ و قراقرا زمام ^{۲۳۲}	می شود کیموس بد آخر جذام
نیست یکسان اعتلال و انتفاع	حاليا اطوار هست اندر فقا ع
أو ز آيين قديمي دور گشت	خاصه آنچه کين زمان مشهور گشت
وقت و اندازه چو باشد بر صواب	منفعت بسيار دان اندر شراب
بسط ^{۲۳۴} و تفسیح ^{۲۳۵} و رجا و تسليه ^{۲۳۶}	نفع نفسانی سرور تقويه ^{۲۳۳}
بخل و غم و فکر بد زایل شدن	بد دلی رفتن شجاعت آمدن
می شود شرب و شراب او را سوي ^{۲۳۷}	انک مي باشد دماغ او قوي
بل که از حر لطيفش پير صفاست	کز بخار او دماغش ناجفاست
مخبرست از قوت ^{۲۳۹} وضعف ^{۲۴۰} و دماغ	شکر ^{۲۳۸} را ديري و زودی در بلاغ
نضج لين و هضم نیکو آمدن	نفع جسمی بهجت و حسن بدن
روح را بیش و صفي ^{۲۴۱} خون را سوي ^{۲۴۲}	می کند حرّ غریزی را قوي
مي برد از خلطها ظلم و ظلام	مي گشاید رهگذرها و مسام
در عصب ضعف رخاوت آورد	ليک ادمانش بلادت آورد
بیشتر با سکتة ميرد مردم ست	رعشه و صرع و تشنج حادث است
مفسد مغز و کبد شد لاجرم	صِرفِ او گه می کند احراق دم
از برای نفخ و اسهالش که خاست	خوف از مُسطار ذوسنطاریا ست
وز غليظش ^{۲۴۴} عکس می یابند حال ^{۲۴۵}	از رقيقش زود سُکر و انحلال ^{۲۴۳}

29a

۲۳۲ مهار
 ۲۳۳ که نفس را قوت می دهد
 ۲۳۴ نفس
 ۲۳۵ امید را واسع کردن
 ۲۳۶ از اندوه و تشاؤ..
 ۲۳۷ راست
 ۲۳۸ مستی
 ۲۳۹ ۱
 ۲۴۰ ۲
 ۲۴۱ پاکزه
 ۲۴۲ راست
 ۲۴۳ یعنی مستی زایل شدن
 ۲۴۴ بسیار آمیخته
 ۲۴۵ یعنی دیر مست می شوند و دیر زایل می شوند

پیر را مرطوب را زردش حقیق^{۲۴۷}
 لیک گرمی در وی از زردش یسیر^{۲۴۸}
 چون سیاه است او کثیرالتغذیه
 غشی را و جستن دل را سزاست
 در تن از وی بد فضول افتد بلاغ
 لیک هضمش دیر از سُدّه مخاف^{۲۵۰}
 می کند تلطیف لین استوار^{۲۵۳}
 خون صافی و نشاط اندر فرود
 آنچه بوی و طعام او شد مُستطاب
 کو بطول از منه نبود نَعْل^{۲۵۴}
 تا دو ثلثش رفته کفکش چیده را
 رفت ثلثانش پس او را در سبوش^{۲۵۵}
 در نهاده آر سه مه باشد صواب
 خون صالح آورد هضم غذا
 گفته جمهوری چو نصفش باقیست
 آبدان و گرده و بر^{۲۵۶} را نکوست
 قدر ده یک سکرست و با عسل

نفع محرور از سفید ست و رقیق^{۲۴۶}
 از سیاه او غذا باشد کثیر
 سرخ بهر فربهی و تقویه
 آنچه خوش بویت ریحانی است راست
 وانچه ناخوش بو مضرّ اندر دماغ
 نفع شیرین سُمنست^{۲۴۹} و آواز صاف
 تلخ او باشد مفتوح^{۲۵۱} خوش گوار^{۲۵۲}
 خام را مستی و هشیاریست زود
 حالیا بهر همه خیرالشراب
 رنگ او صافی قوامش معتدل
 گه مثلث شیرۀ جوشیده را
 یا بآب قدر ثلثیش بجوش
 تا بچل روزی بتاب افتاب
 در منافع چون می عشرت فرا
 گرم طبعان را باب این ساقیست
 هست میبختج چو باقی ربع اوست
 بل پس از حال مثلث در عمل

29b

فصل سوم در خواب و بیداری

^{۲۴۶} که بسیار مدت بیشتر از نوشیدن آب

^{۲۴۷} لایق

^{۲۴۸} اندک

^{۲۴۹} فریهی

^{۲۵۰} یعنی بیم هست که شراب شیرین سده کند

^{۲۵۱} سده گشاینده

^{۲۵۲} که طعام را هضم بکند

^{۲۵۳} یعنی بلغم غلیظ و استوار را لطیف می کند

^{۲۵۴} فاسد

^{۲۵۵} بشرط آنکه سبوی نرفته باشد

^{۲۵۶} سینه

خواب^{۲۵۷} بَعْدِ نَفْسٍ از حَسِّ و حِرَاكِ^{۲۵۸}
 زان تری چون^{۲۶۰} نَزْمٌ پُرِ گردد دماغ
 خواب قوتهای تن را راحتست
 زین سبب در وی نکو هضم طعام
 باز می دارد ز استفراغها^{۲۶۳}
 روح غایر می شود در وقت نوم
 خواب بسیار آرد اندر تن ضرر
 کو بطون مغز را پر می کند
 انطفا می یابد آن گرمی که کرد^{۲۶۵}
 خواب خالی المعده گرداند نحیف
 زین سبب آرد مضرت خواب فجر
 زرد رویت می کند خواب نهار
 سیما اندر زمستان سخت بد
 شب نخفتن قوت تن کم کند
 خورده ماند خام و غیر مُنْهَضِم
 شان بیداری است این صرفِ قُوی
 از تمامی اش همی خیزد اَرَقُ^{۲۷۰}

با تری^{۲۵۹} گه چرب و شیرینست و پاک
 تن ز نور^{۲۶۱} نَفْسٌ در یابد فراغ
 بهر گرمی درونی علت^{۲۶۲} است
 نضیح اخلاطِ مَرَضٍ با اوست تام
 ماندگی را می کند از تن رها
 زین کند پوشش برون خفته رَوم^{۲۶۴}
 خاصه مبرود المزاجان را بتر
 پس برودت یافته ضَر می کند
 پس بدن می باشد از وی نرم و سرد^{۲۶۶}
 هم کند نار^{۲۶۷} اِلْهِی را ضعیف
 از گرسنه خفتنت بآیدت هَجْر
 تَر مرض آرد زکام و نزله وَاَر
 هر چه عادت شد بتدریج است رَد
 گوهر مغز سرت در هم کند
 فضلا گرد آید اندر تن بَشِم^{۲۶۸}
 هر یکش بر مصرفش یا مَن حَوی^{۲۶۹}
 هم فساد لون و سستی و قلق^{۲۷۱}

30a

۲۵۷ یعنی دوری نفس انسانی
 ۲۵۸ حرکت
 ۲۵۹ اگر این تری غالب و کثیفتر باشد خواب گران مستولی گردد و اگر ضعیف و لطیف تر باشد خواب سبکتر در میان خواب
 ۲۶۰ یعنی همچنانکه اندر صدا نرم و یا ابر پدید آید و کثافت آن نور آفتاب را بپوشاند و زمین از نور آفتاب فارغ ماند
 ۲۶۱ یعنی از روح نفسانی که حامل قوت نفسانیه است پر توی نمی رسد یا کمتر می رسد
 ۲۶۲ سبب
 ۲۶۳ یعنی خواب استفراغها را که با فراط بود باز دارد مگر عرق که در خواب بیشتر آید از برای انک حرارت که بر مادتها
 مستولی گردد و افراین راند پس عرق آمدن در خواب بر تمامی هضم بود
 ۲۶۴ طلب
 ۲۶۵ چنانک گفت بهر گرمی درونی علتست
 ۲۶۶ یعنی از خواب با فراط
 ۲۶۷ یعنی حرارت غریزی
 ۲۶۸ ناگوار
 ۲۶۹ ای آنک احاطه کرده
 ۲۷۰ بی خوابی
 ۲۷۱ اضطراب

چشم غایر گشتن و هم سوء هضم

فکر هیچ و کارها بی ضبط و نظم

فصل چهارم در حرکت و سکون

در حراک^{۲۷۲} تن صفات آمد بهم^{۲۷۳}

ضعف و شدت بطؤ و سرعت بیش و کم

آنچه باشد زود و سخت اما قلیل

هست از تحلیل^{۲۷۴} تسخینش جلیل

و آنچه برعکسست^{۲۷۵} حکمش عکس آن

کانخلال مایه را باید زمان

معتدل راهست تعدیل بدن

پاک کردن از فضولات و درن^{۲۷۶}

هم مهیا می کند مر اغتذا

هم کند در ممتلی^{۲۷۷} هضم غدا

هم قوی گرداند اعضا و قوی^{۷۹۵}

هم صغیران را دهد نشو و نما

آنچه بر افراط باشد کو تعب

می برد آرواح و می آرد نصب^{۲۷۸}

در تن ایقاد^{۲۷۹} حرارت می کند

از رطوبت جسم را دور افکنند^{۲۸۰}

آورد سستی با فراط^{آلم}

پیر گرداند بجز وقت هرم^{۲۸۱}

هم نباید کرد افراط دعه

نیست هرگز فرط او را منفعه

گفته شد افراط جنبش هم سکون

شد مُبرِد ذاک^{۲۸۲} من اقوی الظنون

می شود اعون سکونت بر گوار

جنبش اعوان می شود بر انحدار^{۲۸۳}

فصل پنجم در اعراض نفسانی

از حراک^{۲۸۳} نفس جان که نقله^{۲۸۴} کرد

ما اَلْبَیْهَشَ گَرم^{۲۸۵} و ما مِنْهُ است سرد^{۲۸۶}

یا بخارج دفعه عند الغضب

می فرورد جسم را همچون حطب

^{۲۷۲} حرکت

^{۲۷۳} یعنی بهم بدان حرکت که از یکی جدا نمی شود بل که از سر خالی نمی گردد

^{۲۷۴} بیان سبب است برای آنکه در حرکت که زود و سخت و اندک باشد تحلیل از گرم اندکتر باشد می افتد و در حرکت که دیر و

سست و بسیار باشد تحلیل از گرمی بیشتر می افتد از جهت آنکه تحلیل مایه را زمانی می باید که قوام مایه در آن زمان رقیق

گردد و بخار باشد

^{۲۷۵} یعنی دیر و سست و کثیر باشد حکم از عکس حکم سابق باشد یعنی تحلیل از تسخین بیشتر از...

^{۲۷۶} شوخیدن

^{۲۷۷} آنکه پرست

^{۲۷۸} ماندگی

^{۲۷۹} فروخته کردن

^{۲۸۰} یعنی خشکی می آرد

^{۲۸۱} پیری

^{۲۸۲} فرود آمدن

^{۲۸۳} یعنی نفس انسانی حرکت آید لا جرم روح را لازم است که حرکت بکند و آن حرکت یا بتخاج می شود و یا داخل و یا

بهر دو و هم آن حرکت گاه تدریجی می شود و گاه دفعی

^{۲۸۴} حرکت و انتقال

^{۲۸۵} یعنی آن اندامی که روح از آن بجای دیگر انتقال کرد حرارت روح گرم شد

^{۲۸۶} یعنی آن اندامی که روح از آن بجای دیگر انتقال گرداند اندام سرد شد از جهت آنکه هر از وی جدا ها

31a

اعتدالش قوتِ روح و سُخون ^{۲۸۷}	می کند تمهد ^{۲۸۸} اندر تن بخون
بعث صفرا می کند خشمِ عظیم	گرم طبعان را زیان کارست و بیم
یا بخارج اندک اندک در فرح	هم امید و لذت و امن و مَرَح ^{۲۸۹}
نفع شادی و امید و ایمنی	انبساط روح و گرمی و درغنی ^{۲۹۰}
بَرُ فروزد رنگ و آورد فربهی	زاعتدال هر سه افتد این بهر ^{۲۹۱}
دل بود لختی گشاده از فرح	طبع جوید باعثش را بر مَرَح ^{۲۹۲}
پس ز افراطِ فرح روح و سخون	بهر استقبال می آید برون
دل گشاده ماند و غشی اوفتد	بل شود مرگ مفاجا را سَنَد ^{۲۹۳}
یا بداخل دفعه در وقت بیم	یا بداخل اندک اندک در غمیم ^{۲۹۴}
از قنوط ^{۲۹۵} و ترس و غم خون و سخون	تا بقعر دل گریزد اندرون
طبع خود را خواهد از وی دور کرد	زین سبب رُخساره غمناک زرد
فرطشان مرگ مفاجا را سَبَب	نیست از مرگ فَرَح مرگش عَجَب ^{۲۹۶}
یا بهر دو در خَجَل ^{۲۹۷} خون و سخون	بر گدازد بعض لین را اندرون
هست در فرطِ سکونِ نفس هم	شدت تبرید و تبلیدِ نَسَم ^{۲۹۸}
می کند اندیشه کارِ مُهِم	فارغ از اندیشه دردِ سَقَم
زین سبب باشد اعاجیب و سَفَر	کز بسی امراض و عشقِ آرد صَفَر ^{۲۹۹}

فصل ششم در استفراغ و احتباس

معتدل از حبس^{۳۰۰} و استفراغ هم   حفظ صحت را چه خوش راه اَهم

۲۸۷ گرمی
 ۲۸۸ گسترده کردن
 ۲۸۹ نشاط
 ۲۹۰ یعنی تر آنک گوییا که درد رویشان شادی و امید و ایمن نمی شود و اگر باشد اندک باشد
 ۲۹۱ نیکویی
 ۲۹۲ نشاط
 ۲۹۳ سند آن را می گویند که حکمی بر آن دابر باشد
 ۲۹۴ اندوهناک
 ۲۹۵ نومیدی
 ۲۹۶ یعنی مرگ هریک
 ۲۹۷ شرمساری
 ۲۹۸ سردم
 ۲۹۹ خلو
 ۳۰۰ حبس معتدل آنست که غیر فضول خرج کرده نشود و استفراغ معتدل آنست که فضول خرج کرده شود و اصول در جای مانده

31b

می کند تجفیف و تبرید ^{۳۰۱} جَسَد ^{۳۰۲}	فرط استفراغ باشد سخت بد
لازمش باشد بتجریب و قیاس	هر که از حد بگردد در احتباس
هم سقوط شهوت و ثقل بدن ^{۳۰۳}	سده و فرط سَمَن دیگر عَفَن
اصلهای چند گویم بر جلا ^{۳۰۴}	اندر استفراغ مطلق اَوَّلَا
ذکر خواهم کرد احوالش عَٰلَن ^{۳۰۵}	باز در هر نوع استفراغ من

در شروط استفراغ

32a

بنگرد ^{۳۰۶} بین کَانَ روا یا ناروا ست	بَهر استفراغ تن ده شرطها ست
نه بجسم و رگ که زَان باید خلا	اَوَّلَا در جسم باید اِمْتِلَا
گَه بضعفِ جِسْم ^{۳۰۷} و جنبش شد سَزَا	ثانیا می بایدش قوت بجا
فرط هر یک فرط ضِد آرد ضرر	ثالثا باید مزاج گرم و تر
دانگ فرط فربهی و لاغری	رابعا در سحنه نیکو بنگری
قَصِدِ استفراغ را کرده حرام	نازکی و نرمی جلد و مَسَام
همچو ریش روده را مانع شُمُر	خامسا حال و عرض را در نگر
پس پییری و صَبَا باشد دروغ	سادسا باید جوانی و بلوغ
نه شجام ^{۳۰۸} شتوه ^{۳۰۹} نه قیظ ^{۳۱۰} مَصِیْف ^{۳۱۱}	سابعا باید ربیع یا خریف
آنچه باشد در هوایش اعتدال	ثامنا جای از جنوب و از شمال
نه بمرد فارغ الا فراغ را	تاسعا معتادِ استفراغ را
باز می دارد ز استفراغ هم	عاشرا رنج دهاقین و خدم
اَوَّل و ثانیهست پس در اضطرار ^{۳۱۲}	این شروط ده شد اندر اختیار

^{۳۰۱} مگر که استفراغ کرده سرد و خشک باشد همچنان که سودا استفراغ آنگاه گرمی و تری می آرد بمرض
^{۳۰۲} و گاه می باشد که سده می آرد از جهت آنکه رگها خشکی با فراط می یابند پس تشنج و گزار خشک تولد کند (می شود)
^{۳۰۳} و دیگر استرخاو نشزت و مانند آن لاجرم... و حرارت غریزی... می گردد مست... و او را ... پیدا ...
^{۳۰۴} اشکارا
^{۳۰۵} اشکارا
^{۳۰۶} یعنی اندر شرطهای ده
^{۳۰۷} یعنی گاه با ضعفی قوت جسم و قوت محرکی رای استفراغ صواب شد و لایق افتاد چنانک دره.....
^{۳۰۸} سرماء سخت
^{۳۰۹} زمستان
^{۳۱۰} گرماء سخت
^{۳۱۱} تابستان
^{۳۱۲} یعنی در وقت ضرورت

در نظرهای پنج بعد از وجوب استفراغ

واندر استفراغ هست انظار پنج	اولا دانستنت کز چیست رنج
تانیا هنگی تو الا قَهْرُ اُو	نقص غیرست ازدیاد از بهر او
ثانیا ادراک قدرِ اِحْتِمَال	پس مترس از فرط اگر داعیست حال
تا مگر در یابد اعیایِ وِعَا	یا تب و تقریح و سحج اندر مِعَا
خود بدانی کز فضول ابقایِ شَی	در زیان کمتر استقصایِ وی
تا بیلغم مسهل صفرا ست فرط	تا بسودا فرط فرط و بل که خَرَطٌ ^{۳۱۳}
ثالثا دیدن که آن خلط ردی	بر چه جانب مایلست و مُهْتَدِی ^{۳۱۴}
تا از ان جَانِبِ کَنی وی را بُرُون	چون دماغی را ره کام و بُرُون ^{۳۱۵}
خلط صدری را بحب ^{۳۱۶} رَاهِ گَلُو	خلط عضلی راست دلک و خَوِی ^{۳۱۷} نکو ^{۳۱۸}
بهتر از صفرا که شورد ^{۳۱۹} راه قی	هم رطوبات مَعِدِ آسان بوی
خلط سودا که غلیظ و اَثَقَل است	اندر استفراغش اسهال اَسْهَل اَسْت
در تب از قی انفع ست اسهال وی	لاغران را انفع از اسهال قی
فربهان را مسهل اولی از هِرَاش ^{۳۲۰}	جز بتابستان نَبَايْدُ قَی هَوَاش ^{۳۲۱}
وز طحال و قعر کَبَدِ اسهال اَهْم	خلط سخت کبد را اِدْرَارِ هَم
در منش گشتن بکن اِقْدَامِ قِی	در لوای ^{۳۲۲} رودها اسهالِ وی
خلط عام از هر طرف وا کن خنان	کاندر استسقایِ لحمی افتنان ^{۳۲۳}
گاه با اسهال باشد گه بَقَی	گاه با ادرار باشد گه بَخَوِی ^{۳۲۴}
در سقام صعب چون زصرع و جذام	هست استفراغ بِه اِسْهَالِ تَام

32b

^{۳۱۳} تراشیده

^{۳۱۴} راه یابنده

^{۳۱۵} لفظ ترکیست یعنی بینی چنانکه بعطسه آرند

^{۳۱۶} چنانک بحب السعال از راه غیر از حلق بیرون کنند

^{۳۱۷} عرق

^{۳۱۸} بسیار باشد که از دماغ بشانه و مالیدن دارو های گرم تحلیل پذیرد

^{۳۱۹} که بشوریدن ببالا مایل می شود

^{۳۲۰} قی

^{۳۲۱} از کلی و پشت کبد و شاشه دان (مثانه) طب با ادرار طمٹ و شاشه دان (بول)

^{۳۲۲} پیچیدگی

^{۳۲۳} نوعهای مختلف آوردن

^{۳۲۴} عرق

چارمین او محل دانستنست	زان محل راه طبیعی جُستنست
تا گذر بر اشرف از جایش مباد	همچو فصد راست از درد کُباد ^{۳۲۵}
روده و قعر کبد را شد رهگذر	آبدان و گرده مر ظهر جگر
پنجمینش پختگی دانستنست	نُضح استفراغ را شایستنست
تا نشد پُخته مجنبانش مگر	از ضعیفی مریض افتد حذر
وز مخاف غلظت او شده هم	روم استفراغ ناپخته اهم
چون ز غلظت وز سده با بی خبر	نیست الا بعد فتح رهگذر
لیک پنجم واجب اندر مزممنست	مستجب در حادّ بی او ممکنست
خلط بد گه هست در یک عضو خاص	تا نشد پخته مجوی از وی خلاص
در سقام صدر و شش بعد الوقوف	زود استفراغ باید بی وُقوف ^{۳۲۶}

32a

در اختیار طریقه از طرایق استفراغ

چون ندارد از لطیفی و وَهَن ^{۳۲۷}	تاب مُسهل یا مقی یا حقن
صوم و نوم او را کفایت می کنند	خوش تدابیر استقامت می کنند
چون تدابیر و غذا باشد خیار	نیست بر اسهال و قی هیچ افتقار ^{۳۲۸}
فصد و اسهال انک راهست احتیاج	بایدش تقدیم فصد اندر علاج
لیک چون بلغم بود سخت و غلیظ	سبق فصد اغلظ کند او را مغیظ ^{۳۲۹}
یا بود از خلط دیگر بیشتر	سبق فصد آنجا همی آرد ضرر
گر همه تن ممتلی گردد ولی	نیمه بالا فزون از ممتلی
اولا اسهال باید باز قی	لیک اندر عکس او کن عکس وی
گاه مسهل شد مقی گاه عکس	معدّه را قوت که افزون گاه کس ^{۳۳۰}
نیست استفراغ بیش از اعتدال	گرچه باشد خلط را درخور ^{۳۳۱} زوال

^{۳۲۵} بیماری جگر

^{۳۲۶} بی درنگ

^{۳۲۷} سستی

^{۳۲۸} ارتیاض و مالش و گرمابه بس ورنه فصد و چیز اندک دست رس

^{۳۲۹} دشمن گرفته

^{۳۳۰} یعنی نقصان وقتی که قوت معدّه سست گردد و ممتلی باشد داروی مسهل قی آرد و اگر معدّه سخت قوی باشد داروی

قی اسهال آرد خاصه که بر گرسنگی خورده باشد و بر قی کردن معتاد نباشد

^{۳۳۱} لایق

33b

آب بس بردن بیکباره زیان	خود نمی بینی که از مستسقان
در همه اعضا جگر تک معده وار	بهر خلط عضو کانفع شد بکار
اندک اندک هست استفراغ خوش	با مَقْوَى کن مَقْوَى مُفْرِغَشْ
دفعه با حفظ قوت برد نیست	خلط تجویفی که آشامیده نیست
پس بگر آتش برفق آورد شکست	گر ورا ان عضو اشامیده نیست
هان نجبنانی مرض در انتها	گفت أَبْقَرَاتُ اندر اهل امتلا
طبع را در بختن خلط کمین	یعنی اندر ابتدا باشد مُعین
کرد باقی را چو در بازار دخت	چون در آخر طبع بخت انجی که بخت
منع طبع از کار خود بی منفعت	پس استفراغ نبود مَصْلَحَت
از ضرورت قی در نوبت رواست	روز نوبت روز بحران ناسزاست
امر استفراغ را این جاده	گفت جالینوس اندر جاده
یا شراب آکوی تلین نما	یا برایب دادن سقمونیا
زرد اهلبلج بهم سقمونیا	گفت اندر غب در دادم سبا

در یاز گردانیدن ماده از عضوی بعضوی

34a

باز گردانیم از جایی بجای	بر خلاف طبع خلط رُونَمای
هم بدور اندرد درازی کرده قرض	هم بجای اقرب اندر عمق و عرض
یا بداروهای گرم و سودمند	یا بفصد و یا بشیشه با به بند
شرح این الحق نمی دارد گران	یا بکار صعّب و یا بارِ گران
می کشد از دیده و سرمایه را	دلکِ سخت و آب گرم و بند پا
باید او را باز گردانید زود	مایه چون برجانبی رو بی نمود
گر شود در قُرْبِ خود برآز دلی	شرط آنکِ تن نباشد ممتلی
نه با اعضا گه ضعیف القوتست	نه باشرف نه با قویِ الحسِ که هست
زانکه درد او را بسویش می کشد	بیش ازین تسکین بکن درد اشد

34b

رَدِّ خون کز کام می آید ازو
رَدِّ سرخچي بواسيرِ زَنَانُ
چون دو قطره افتد مصوّر در بعید
از یمینِ سَر نکو پایِ یمین
فصد دست راست بهر پایِ راست
باز گردانیدنِ مایه کھی
از مفاصلِ رَدُّ شد دشوار تر
جذب مسهل هم ز بالا بر فُرو
مایه کاندر تن همی گیرد فرار
برگشد از زیر داروهای قی
مایل اعلي با شیاف و حُقْنُ
رَدِّ را از معده و سینه طریق
خوي^{۳۴۴} که از ادرار بول آرد جماد^{۳۴۵}

گه به بینی گه^{۳۳۲} بفسد اندر فرو^{۳۳۳}
گه بحیض و گه بفسد دست دان
آنچه اقرب^{۳۳۴} شد ورا باید گزید
وز یسار آن یسار این پایِ همین
فصد چب^{۳۳۵} از بهر چب^{۳۳۶} شد رای راست
شد ز استفراغ او مفنی بهی^{۳۳۷}
کُنْج در یابد شود بسیارتر
هم ز اسفل شد ببالا جذبِ او
سودمند افتد بسی مسهل بکار^{۳۳۸}
پس بقی کردن شود میّال وي^{۳۳۹}
باز گردانیدن آسان و حَسَن^{۳۴۰}
شَدِّ^{۳۴۱} با زود و رگ^{۳۴۲} باشد حقیق^{۳۴۳}
شُد ورا^{۳۴۶} ادرار و هم اسهال رَادِّ^{۳۴۷}

در علامت سود و زیان استفراغ

رنگ گوناگون باسهال و بقی
بعد زیشان خواب خوش کردن غَلَب

خاصه با حَفَّت^{۳۴۸} نشاطِ طهر^{۳۴۹} وِي
پاکی و آسایش است او را سَبَب

^{۳۳۲} که اقوی قطرست
^{۳۳۳} یعنی در رگهای پای که ابعده قطرست
^{۳۳۴} از دو قطری که در جانب خلاف دور که ابعده قطر است
^{۳۳۵} دست
^{۳۳۶} پای
^{۳۳۷} روشن
^{۳۳۸} که مسهل همه تن را پاک می کند
^{۳۳۹} یعنی قی ماده ای از زیر ببالا مایل می شود پس هر گاه که ماده فرو شود میل کند قی صوابتر باشد
^{۳۴۰} نیکو
^{۳۴۱} بستن
^{۳۴۲} ران
^{۳۴۳} تا با طرف باز گردد
^{۳۴۴} عرق
^{۳۴۵} خشک یعنی عرق ادرار بول را باز می گرداند
^{۳۴۶} یعنی عرق را
^{۳۴۷} رد کننده و باز گرداننده
^{۳۴۸} یعنی سبکی که از استفراغ در یافته است
^{۳۴۹} پاکی

رند امعاس و چیزی سخت گند
 خلط^{۳۰۱} صافی که باسهالست و قی
 هم سیاه و جرب مُخبر از گزند^{۳۰۰}
 آمد از قعر تن و رگهای وی^{۳۰۲}
 کامد از امّ الطعام^{۳۰۳} و رودگان
 خلطِ استبر و رقیق و تیره دان

در باز داشتن استفراغ واقع

رفع استفراغ حاضر می کند
 چند گونه شیوه تو با سند
 ردّ میال و با فراغ از دگر
 ردّ میال و بلا افراغ جرّ
 سرد و کاوی و مُفَرّی دادنت
 بل ز قابض بل بهم آمدنت^{۳۰۴}
 باز استفراغ تام از راه او
 بستن سیال با بند رُگو

35a

تدبیر داروی مسهل

شرط مسهل غیر از آنک گفته ام
 دور باد از فرط شادی بیش غم
 چند روز اضعاغ احشا بایدش
 پس خورد آن مسهلی که شایدش
 در خورد آن دم که شد هضم طعام
 برطعامش اشتها نبود تمام
 خوردنی را کم نمک سازد نخست
 بر دوا هرگز غذا نبود درست
 در میان شرب دارو و کدوخ^{۳۰۵}
 بایدش اندک زمان اندر رسوخ
 بر وی او را نیست گرمابه روا
 کو بخارج می کشد ضدّ دوا
 لیکن اندر شتوه^{۳۰۶} جایز داشتند
 کو شود در بیت اول بهره مند
 بر دوا کردن تحریک ناروا ست
 جامه بسیار پوشیدن خطاست
 مسهل شیرین مخور کان ناسزاست
 سخت شیرین معده را همچون غذاست
 اندر ان روز آب بسیارست بد
 سحج و استسقا و سقم بی گند
 تشنگی را با ضعیف البرد آب
 دفع کن اندر جلاب و یا گلاب
 خفتنت بر وی نمی باشد سوی
 می کند باطل مگر باشد قوی

^{۳۰۰} زیان
^{۳۰۱} این از این ما سوی منقول است
^{۳۰۲} یعنی از آورده
^{۳۰۳} معده
^{۳۰۴} مهیا کردن
^{۳۰۵} حمام
^{۳۰۶} زمستان

رو بخورده آب گرم از بهر درد

بیش از ان باید طبیعت گردد نرم

35b

تا سه قهر و تمدد بدید

یا شکر با کئیة^{۳۰۸} دافع از مخاف

رگ زدن انکه طریق عاقلیست

از منش کشتن شود آن شخص به

باید استحمام تدبیرِ عرق

زود بیرون آید و دافع خورد

بایدش از هر مغیّرِ احتیما

کز سُدد در ثقلت معده مخیف

می کند با دوغ ویرا باز دار

خوش بده هم از قوابض نغز بوش^{۳۶۰}

دست و پایش بند و توثیقش بکن

هست در اسهالِ مُسهلِ علّتی

هم نخستین کردنش جذبِ اَرَق

بعض مسهل اغلظ آرد غیر تر

زانتشار و بردِ گر غالب^{۳۶۱} شدن

36a

همچو محموده که صفرا آورد

همچو تر بد گه محلل سُختش^{۳۶۲}

چون هلیج گه فشردن حال این

گاه ارخا^{۳۶۳} همچو در تر انگبین

باز استنجا مکن با آب سرد

تقویت باشد پس از حب^{۳۰۷} آب گرم

گر کسی از مُسهل اسهالش ندید

باید استعمال حقنه یا شیاف

چشم اگر برخیزد و رگ ممتلیست

گه بکار آید که با تفاح و به

چون نشد از مسهلش تطهیرِ حَق

گر بگرما به رود تا سه برَد

چون فراغت یابد از دارو ورا

پس خورد اندک لذیذ و هم لطیف

داروی مسهل که بیش از قدرکار

یا بدوغ تخمک خُرلُوس^{۳۰۹} جوش

طیبِ بآردسا و تعریقش بکن

دانگ جذب قوت از خاصیتی

پس دَرُو رَایِ نشا کلِ غَیرِ حَق

زائک شد بعض مشاکل بی اثر

کثرت از بی کار ماندن در بدن

با بخاصیت فقط کاری برَد

یا معینی هست بر خاصیتش

گاه قبض و عصر میباشد مُعین

گاه تلین همچو شیرخشتِ مُلین

^{۳۰۷} یعنی پس از حب مسهل

^{۳۰۸} مصطکی

^{۳۰۹} لسان الحمد

^{۳۶۰} قایض خوش بوی روح را و رئیس را نگاه داره

^{۳۶۱} اخلاط

^{۳۶۲} گرمی او

^{۳۶۳} و سست گردانیدن

گاه ایلام و عا چون ملح گیر
 چون باز لاق لزوجت شد فقط
 در مزاج خشک مزلقهای نرم
 هان مدّه داروی راننده ز سفل^{۳۶۵}
 بل با مراق ملین نرم ساز
 گاه تذویب است همچو جاوشیر
 کو ملین کوست از مُسهلِ اَحَط^{۳۶۴}
 شد مؤثر تر ز داروهای گرم
 چون در امعایش شد محبوس ثفل
 هم فُتُل هم حقنه را باشد جواز

تدبیر قی

36b

نفع قی اندر سقام زیر ناف
 مرد لاغر را مُکدّن^{۳۶۶} می کند
 هم قوایی و زیر^{۳۶۷} و رعشه را
 مرد را که بد شده سحنای^{۳۶۸} وی
 ثقل گوش و ثقل سر را سودمند
 ضرّ او در چشم و دندان و جگر
 هست در امراض صدر از وی مخاف
 سخت فربه را ضعیف الرأس را
 انک شد کردن دراز و سینه تنگ
 وانک نبود عادت او یا عَسِر
 لیک او بر قی اگر حاجت برَد
 وز ریاضت دور باید بود وی
 هم شراب و مسکه در هم بالسّوا
 از برای قی طعام و یا شراب
 معدّه بدگردد از وی پاک و صاف
 چشم را پر نور و روشن می کند
 نقرس و افلاج و مالیخولیا
 هم بمجدومان رسد سودی ز قی
 گر باندازه بهنگامش کنند
 معده را باشد از افراطش حذر
 که رگ سینه از وی باید شکاف
 مسهل او لیتز ز قی بی امْتِزّا^{۳۶۹}
 حنجره ظاهر مبادا قی ینگ^{۳۷۰}
 قی فرمودن برّو شرّ شَمِر^{۳۷۱}
 چند روز از چرب و شیرین در خورد^{۳۷۲}
 هم غذایش نیک باید روز قی
 خوردن و گرمابه رفتن شد روا
 چند گونه مختلف^{۳۷۳} خوردن صواب

^{۳۶۴} فروتر
^{۳۶۵} یعنی مسهل شکم
^{۳۶۶} فربه
^{۳۶۷} یرقان
^{۳۶۸} صورت جسم
^{۳۶۹} یعنی بی شک
^{۳۷۰} عادت
^{۳۷۱} یعنی شرّ شدید
^{۳۷۲} و اگر پیر قی کند بر را
^{۳۷۳} یعنی طعامهای گوناگون و شرابه‌های مختلف الطباع

چون خورد بر وي شكيبد يك زمان
 اولاً بايد تحرک يا كدوخ
 چشم را بندد^{۳۷۴} نشيند راست وي
 پس بآب سرد شويد رويش آن
 پس خورد مثقال كيه در عقيب
 در عقب خوردن نشايد هيچ چيز
 زود در گرمابه شويد خويشتن
 فاصل تابستان شده وقت صواب
 قئ مرطوبان عقيب الارتياض
 قئ كن هر مه دو روزي متصل
 عادت بسيار خوردن باز قئ

تا كه اخلاطش بياميزد بدان
 تا بيايد با سخون بر قي رسوخ
 ور بايستد سهل باشد كار قي^{۳۷۵}
 هم بآب گرم دندان و دهان
 باشكر يا بي شكر در آب سيب
 جز نكو طعم و نكو هضم و وجيز^{۳۷۶}
 پس برون آيد بزودي دفعه
 قئ محروران پس از آكل و شراب
 با خلق معده قبل الاعتياض^{۳۷۷}
 يا دو بار و بل سه بار اندر چهل
 بد بود امراض مي آيد ز وي^{۳۷۸}

37a

تدبير فصد

فصد استفراغ كُلي مي شود
 هيچ استفراغ نبود همچو فصد
 بعض مي گويد نشايد رگ زدن
 من همي گويم كه اين راى خطاست
 ار بتقليل غذاها خاصه سرد
 ليك در تا خير آفتها رسد
 انك رگهايش فراخ و اظهر ست
 سخت لحم و محكم و بسيار لحم

زانك خون اخلاط را مَرَكَب بود
 كاندر احوالش شده مُكَنَت^{۳۷۹} بقصد
 زانك خون دارد منافع در بدن
 كو زكم و كيف و ميلش خرج خواست
 شايد او را خرج و هم اصلاح كرد
 پس ز فصد آيد منافع در جسد
 اسمر^{۳۸۰} ست و بر تنش موي اكثرست
 فربهی او ز لحم است و نه شحم

^{۳۷۴} و شكم را نیز ببندد بمیان بند بستن معتدل
^{۳۷۵} اگر هوا سرد باشد در حمام قي كند و يا هوا ... خانه را گرم كرد
^{۳۷۶} مختصر و اندك
^{۳۷۷} پيش از عوضی گرفتن
^{۳۷۸} بهر لذع معده از داروی آن نافع افتد شورباي ماكيان ور فواق افتد بنوشد آب حار هم عطاس را رهند از مضار
 ور در اضلاعش تمدد شد و جمع باشد اندر صدر و يا هر دو مع خوش بكن تكمد او با آب حار هم بكن تمرخ دهن
 سازگار (صح)
^{۳۷۹} قدرت
^{۳۸۰} گندم گون

37b	وقت حاجت رگ زدن باید از ان	خاصه کو باشد دو مویه یا جوان
	در قِصَاف ^{۳۸۲} و در مَصِيفِ اَضِيقِ حَسَنُ	در شتا و در سمان ^{۳۸۱} واسع بَزَنُ
	بعض داده در دوازده ساله ده	کودکان را رگ مَزَن تا چارده
	چون باخراج دم افتد اهتمام	لیک در شش ساله جایز احتجام
	رخصت بعض آید اندر باب خویش	باز پیران را نشاید ضرب نیش
	طبع و قوت سُست فصدش نادر سُست	وانک می باشد جگر هم معده سُست
	احتیاطی هست وقت الاحتیاج	وانک رگهایش دقیق و تر مزاج
	هم تب و بول دقیق و آذری	لرزه سرما و فرط لاغری ^{۱۰۰۰}
	هم سفیدی گه بلین لحم بود	باز فرط فربهی کز شحم بود
	هم پُری و تخمه گشتن از طعام	نازکی و انفتاح و اندر مسام
	مرّه کاندر معده دارد اجتماع	هم خلو معده و جوع و جماع
	باز حس کاندر فم معده ست تیز	باز استحمام و ضعف معده نیز
	خامی خلطِ دگر اندر قیاس	خیض و آبستن شدن دیگر نفاس
	در ضروراتست اِباحتها ^{۳۸۳} بسی	مانع فصدند اینها در کسی
	زشت در قِلد ^{۳۸۵} و میانِ تبِ طَمَع	فصد محمومان نه الا در قَلَع ^{۳۸۴}
	داشت صفرا باز مفتوح المَسَام	لاغر و محرور را کَام الطَّعَام
38a	وانک معده سست و غیرمستویست ^{۳۸۶}	وانک حس اندر فم معده قویست
	پس برای دفع بر قی دار قصد	بیشتر یابند غشی اینان بفصد
	نافه مشک و دواء المِسک و پُر	پس بیاید نزد رگ زن ما حَضَر
	نافه بویاند که یابد ^{۳۸۸} انتعاش ^{۳۸۹}	تا اگر غشی او فتد آرد هِرَاش ^{۳۸۷}

^{۳۸۱} جمع سمین
^{۳۸۲} جمع قضیف
^{۳۸۳} مباح کردن
^{۳۸۴} روزی که تب نگیرد
^{۳۸۵} یعنی در روز نوبت تب
^{۳۸۶} یعنی راست نیست
^{۳۸۷} قی
^{۳۸۸} آن رگ زده
^{۳۸۹} نیکوی حال

پس دواء المسک سوده در گلاب
 گر کند تدبیر دفع غشی بیش
 سر طبعان را بمیبه یا جلاب^{۳۹۰}
 ارتیاض معتدل مرطوب را
 پیش و پس آسودن غلطیدنت
 در پشش هرگز مخور قوت فزا
 بهر هر طبع از لطیف اغذیه
 طبع کس از خون جاری ظاهرست
 هست خون معتدل خون دُرست
 خون صفراوی رقیق از معتدل
 تیز بوی و سخت گرم اندر نهاد
 گه بزردی مایل اصل سرخ گون
 خون بلغم گیر می باشد رقیق
 سست بو لیکن اگر گردد عَفِنُ
 پس ز یک ساعت بر و آب رقیق
 خون سوداوی سیاه است و غلیظ
 زرد باشد منجمد^{۳۹۵} اندر ماب^{۳۹۶}
 رشته رشته می شود چون لیفها
 زاحتراق این سه نوع اندر طَمَر^{۳۹۷}
 قدر خون کاخراج خواهی کرد ان
 گفت جالینوس در تقدیر خون

در دهان ریزد و یا ساید در آب
 زین تکلفها رهاند نفس خویش
 گرم طبعان را بحامض از شراب
 پیش فصد احسن طریق و خوب را^{۳۹۱}
 جایز الا ناروا خسییدنت
 چون کباب و قلیه خشک از غذا
 بر وفاق حال او کن تغذیه
 بهر فصادان دلیل باهرست
 آنچه گفتم خون طبیعی در نخست
 می شود بر کفک افزون مشتمل
 تلخ لذت می شود دبر انجماد^{۳۹۲}
 گه سیاهی یافته ای ذوفنون
 سخت گرمی نیست زود افتد صفیق^{۳۹۳}
 بوی ناخوش می دهد همچون عَطِن^{۳۹۴}
 چون نشا با آب عصفر شد حقیق
 ناخوش و بوی ترش دارد مغیظ
 چون بجنبانیش در وی کرده آب
 می شود آب کبود از وی جدا
 گشت ناخوش بوی تر استبر تر
 بر تفاریق احسن از دفعی بدان
 نیست وزن الا نگاه ذوفنون

38b

^{۳۹۰} با افایه

^{۳۹۱} تدبیر

^{۳۹۲} افسردگی

^{۳۹۳} یعنی غلیظ

^{۳۹۴} پوست کنده

^{۳۹۵} افسرده

^{۳۹۶} یعنی اندر مرجع و عاقبت

^{۳۹۷} یعنی رگ

گفت کز شش رطل شخصی نیست سست
 پس کسان دیدیم که از یک رطل ونیم
 پس ز فصاد ان طیب کاملش
 اندر ان حالت بگیرد نبض آن
 تا قوام و نبض دیگر گون شود
 واندر امراض دِمَا^{۳۹۸} کاومید مَشِي^{۳۹۹}
 ذکر امراضی که فصد انفع دَرُو
 باز جذب مایه از شِلوی^{۴۰۰} بَشَلو
 یا مقابل در میان هر دو راست
 یا نمی باشد تقابل راست تَر
 نیشتر گر بر غشای بی رَسَد
 پَس بدهن لوز و بل هر دهن سَرَد
 آب گشنیز تر و هم صندلین
 گر خطای فصد از تنگی اوست
 تا اثر زایل نگردد آنچه هَسْت
 گر کبودی یا سیاهی ازدیاد
 یا رگ صافن همی باید گشاد
 چون بشریان در رسد نبود همان
 انزورت و قاقیا و قلقطار
 ضِعف^{۴۰۴} یک از صمغ بسرشته بَمَاح^{۴۰۵}

آنچنان دیدم که از تب شد دُرُست
 ضعف پیدا شد بیامد سخت بیم
 بنگرد بر قوت و حال دلش
 چون تغیر یافت در بندد همان
 ریزد آن دم کز فسادِ خون شود
 نیست تا مُهَلَّت بریزد تا بغشی
 آید اندر باب بُرءِ عِلَّت او
 درخلافش از دو وجهی نیست خِلو^{۴۰۱}
 همچو جذب تو بچپ از دست راست
 بل فرو تر یا ز برتر هست جَر^{۴۰۲}
 زان گزار آید بیاماسد جَسَد
 جمله تن را بیاید چرب کرد
 شافِ مامیثا ضمادش از حُنین
 گرد گردد خون بد در زیر پوست
 می نشاید زور با آن خسته دَسْت
 یافت باید از دگر دست افتصاد
 منفعت دارد درین نیز آن ضماد
 گویمت لا ذوقِ حَوش از بَهر آن
 صبر و شب کندرِ شیان^{۴۰۳} و جُلنار
 بَا وَبَر^{۴۰۶} بندد نِکُو بر انشِرَاح^{۴۰۷}

39a

- ۳۹۸ جمع دم
 ۳۹۹ رفتن
 ۴۰۰ عضو
 ۴۰۱ یعنی خالی
 ۴۰۲ کشیدن
 ۴۰۳ دم الاخوین
 ۴۰۴ دو چندان
 ۴۰۵ سپیده خایه
 ۴۰۶ پشم خرگوش
 ۴۰۷ شکافته شدن

بعد ازین گویم مفاصد از عروق

اندر آخر هر یکش را بر حُقوق

39b

تدبیر خجامت

شش فضیلت داشت بر فصد احتجام

زین سبب بر وی نمودند التزام

اولاً آنک شروط فصد نیش

نیست شرط اندر حجامت خاصه بیش

ثانیا نبود چو او سُستی نُمَا

کو ز رگهائی صغار آرد دِمَا

ثالثاً تطهیر او از جسم کس

خاص اندام حجامت کرده بس

رابعاً بر نیمه بالاست آن

از نزول مایه بر اسفل امان

خامساً چندآنک زبرد بیش اَرْج^{۴۰۸}

نیست هیچ از جوهر ارواح خرج

سادساً هر جا که شیشه مُقتنیست^{۴۰۹}

هیچ از اعضائی رئیسه خرج نیست

وز حجامت ظاهر تنِ ظاهر ست

فصد در قعرش معین و قاهرست

گر حجامت می کنی بر جایگاه

خوش بکن بعد از دیادِ نور ماه

پس مکن در اول اندر مُحَاق

زانک ساکن می شود اخلاطِ عاق

اوفق اوقات او شد وقت چاشت

زانک آن وقت اعتدال خاص داشت

باز در گرمابه بر هر کس مَغِیظ^{۴۱۰}

پس ز یکساعت^{۴۱۱} کن از خون شد غَلِیظ

هم باماسی که خونین نبود او

بهر پختن بایدش خون نکو

بر رضیعان^{۴۱۲} جز ضرورت احتجام

40a

ناروا لیکن روا بعد الفطام^{۴۱۳}

لیک هست از سستی دایم خطر

جُز ضرورت نیست تا شش ساله جَر

پیرِ سِتِّین را نشاید احتجام

یُس جلد و گوشت گرد او را حرام

شان حجام و مواضع بر صواب

ذکر خواهم کرد در ذیل کتاب^{۴۱۴}

تدبیر ادرار بول

خوردنی سه هضم دارد در جسم

معدی و کبد و کلی بر عُموم

^{۴۰۸} مقدار

^{۴۰۹} سرمایه گیرنده

^{۴۱۰} دشمن گرفته

^{۴۱۱} یعنی پس از گرمایه بیرون آمدن

^{۴۱۲} بچگان شیر خور

^{۴۱۳} یعنی پس از آنک از شیر بریده باشند

^{۴۱۴} یعنی آخر کتاب

گاه با اسهال باشد که بقي	فضله هضم یکم که دفع وي
آرد ادرار اندک و پر از هوق ^{۴۱۵}	فضله هضم دوم اندر عروق
بر دو فضله هست چار و مسهلات	گر بود افزون بمسهل چو نجات
در کتاب بُرء علت آمده است	ذکر داروهاي ادرار آنچه هست
ثقل استسقا وکسلان ^{۴۱۶} را حري ^{۴۱۷} است	نفع ادرار اندر امراض تری است
لیک افراطش مضرت آورد	درد پشت و درد مَفصِل را برد
شد دُبول ^{۴۲۱} و هم دَيَابِيطُس ^{۴۲۲} از ان	در کدرها ^{۴۱۸} و کلی ^{۴۱۹} و آبدان ^{۴۲۰}

تدبير عرق و باز داشتن او

40b	گه بخار و گاه شوخ و گاه خوی	فضله هضم سوم که خرج وي
	گرم گرداند خوی ^{۴۲۳} آرد تندیه ^{۴۲۴}	هر ملطف که خورند از ادویه
	نیست لایقتر زیان آرد یقین	لیک در تدبير حفظ صخت این
	خوی گه آرد می شود بر انتهاض ^{۴۲۵}	پس هوای گرم و مشي و ارتياض
	مورث یُس و هزالست و خشن ^{۴۲۶}	نیست افراط عرق تن را حَسَن
	با هوا و جامه ظاهر دفع وي	بایدت تدبير منع فرطِ خوي
	پس کرنج از هریک از وی ده درم	خشک کشنیز و سُماقِ پاک هم
	تا بماند نیم من سایر هلاک	غلي کن در یکمن و نیم آبِ پاک
	قدر سی درهم ازو اندر خُورد	پس بیالاید ورا در بام غد ^{۴۲۷}
	وز گل سرخ نکو پخته درم	یکمن از تفاح ویا به یا بهم

۴۱۵ هلاکی و باطلی

۴۱۶ کاهل

۴۱۷ لایق

۴۱۸ مجاری

۴۱۹ گرده

۴۲۰ مئانه

۴۲۱ تب دق

۴۲۲ از بیماریهای مئانه است

۴۲۳ عرق

۴۲۴ نمکین و نرم کردن

۴۲۵ یعنی بر قیام و نیرومندی و راحت و اسایش

۴۲۶ درشتی

۴۲۷ یعنی در بامداد

پس بیز اندر دومن و نیم آب
تا بماند یکمن و کن انتخاب^{۴۲۸}

پس بدهن کل بز پنجه درم
غلی کن بر آتش هادی^{۴۲۹} بهم

تا رود آب و بماند روغنش
بهر او باشد طالای نغز و خوش

در تدبیر چاشت خورد کردن و در دیگ گرم انباشته شدن

در تضحی هست تحلیل فضول
خاصه جنبان باشد و خاصه عَجُول^{۴۳۰}

اندر استسقا و رَبُّو انتصاب^{۴۳۱}
نفع و هم ضیق النفس باشد صواب

در صداع بارد و آماسها
هم تری رحم گرداند رها

قصدت آر تحلیل تاب آفتاب
باشد اندر پوش چندان از ثیاب

در سکون ار چه سخون اکثر بود
لیک از تحلیل مانعتر بُود

اندفان دیگ گرم افتد حری^{۴۳۲}
چون بود مقصود تنشیف تری

41a

تدبیر مُخَاط

سقم مغزی^{۴۳۳} کز غلیظ خلطها ست
همچو صرع و سکنه خلم اورا شفاست

بهر حفظ صحت هر دو مزاج
باید انزال مخاطش از فجاج^{۴۳۴}

با بخار آب بابونج که این
پخته با بودینه کُهی قرین

پس بعطسه آوردنش با عَطُوس^{۴۳۵}
کو بخلم آرد بسی خلطِ رُوس

تدبیر لعاب و غرغره

شد لعاب آب غلیظ اندر دهان
کز بُن دندان و کام^{۴۳۶} آید روان

در دماغ و چشم و گوش و هم گلو
در فم معده ست نافع جَرِي^{۴۳۷} او

گاه گه واجب بود تدبیر آن
خاصه در فصل شتا خاصه تران^{۴۳۸}

^{۴۲۸} یعنی گزیده کی و بیالای

^{۴۲۹} یعنی آتش نرم

^{۴۳۰} شتابان

^{۴۳۱} نفس

^{۴۳۲} لایق

^{۴۳۳} یعنی بیماری دماغ که از غلیظ اخلاط باشد

^{۴۳۴} یعنی از راههای بینی

^{۴۳۵} داروهای عطسه

^{۴۳۶} وار بن زبان

^{۴۳۷} روان شدن

^{۴۳۸} یعنی مرطوبان

41b

گیرد و خاید فرو آرد روان	عافر القرحا و موزج ^{۴۳۹} در دهان
غرغره کردن فروآرد ورا	سرکه زیزی و مری ^{۴۴۰} فقیرا
ریق ^{۴۴۱} بیش آرد رطوبت را برد	زیزی و مری اگر اندر خورد
بایدت کردن که گردد خلط نرم	غرغره اندر کدوخ ^{۴۴۲} و جای گرم
با دواي گرم و حاد اندر عمَل	هم شده اسکنجبین ماء العسل
پس طیبخ بارد و قبض سره ^{۴۴۳}	گاه منع نزله کرده غرغره
داروی هرنوع ازو ^{۴۴۴} در خورد اوست	گاه مر تحلیل اورام گلوست

تدبیر سواک

شد عمور ^{۴۴۵} اقوي روانی در زبان	از سواکت پاک دندان و دهان
ای خوشا گه تابع سنت شدی	مشتهی ^{۴۴۶} و طیب النکھت ^{۴۴۷} شدی
تخمه و خفق ^{۴۴۸} و عقیب القی بد	در سعال و تشنگی وهم رمد

تدبیر سعوط

تقویت هم تنقیث تعدیل نغز	از سعوط افتد مزیتها بمغز
کردن و بازو غلیظ و رو مئیر ^{۴۴۹}	حسن او تیز و نگردد زود و پیر
هان مکن بر امتلایت از طعام	در سعال و تخمه و حمل و زکام

تدبیر اشیاف

42a

از چه اجزایش قوی باشد درست	هست استفراغ اشیافات سُست
چون کمرگاه و سرون و رودگان	جز ز نردیکی نیارد خلط آن
خرد را خرد و بزرگان را بزرگ	لایق هر شخص کن ارتات و ترک
بر لیاقت اختیارش کن نکو	بهر هر مقصود داروهای او

^{۴۳۹} غلط عامه میویزج است
^{۴۴۰} آبکامه
^{۴۴۱} لعاب
^{۴۴۲} حمام
^{۴۴۳} لایق
^{۴۴۴} یعنی از آماس
^{۴۴۵} گوشتهای دندان
^{۴۴۶} پر طعام
^{۴۴۷} بوی دهان خوش کشنده
^{۴۴۸} دل جستن
^{۴۴۹} روشن

در شیافات ادویه کاید بکار
بعض دارو خشک و دَقُّ^{۴۵۰} او سزاست
بعض می باشد رطوبات کزین
خشکهای کوفته تر کن بدو
بعض او عَجْنِي^{۴۵۱} است همچون انگبین
فَرْزَجَه آنچه بگیرند از قُبُل

پنج انواع ست اندر اعتبار
بعض او حل کربی چون صمغهاست
همچو آب کندن او شیرتین
صمغها را خوش بیآغار اندرو
بعض بتراشیدنی صابون تک این
شد فتیله خاص ما بعد السُّبُل

تدبیر حقنه

از شیافات احتقان بسیار اثر
هر که از داروی مسهل خوردنش
یا مِعَایش دافع یا بسته است
واندر آفات و بلیاتِ دِمَاغ
از دماغ آرد بزیر اخلاط چار
گاه تا معده رود داروی آن
بل نخستین شربت قوت فزا
بیشتر اوقات داروی حقیق^{۴۵۲}
معتدل در کیف^{۴۵۳} و میزان خوش بود
دور ماند از محل قدر یَسیر^{۴۵۴}
سخت گرم آرد بغشی اسهال خون
در قوام آنچه بغایت شد رقیق
از غلیظ الودگئی رودگان
حقنه کز بهر کمرگاه و کلی است
رأس و مقعد کن زیر بر هر چه هست

زانک شد گرم و رونده بیشتر
عجز دارد همچو غشی آوردنش
حقنه اولیتر ورا از هر چه هست
حقنه باشد سخت نافع در بلاغ
نیست چون مُسهل بَسْر رفع بُخار
پس نشاید کرد بر دیق احتقان
چون گلاب با شکر خوردن سَزَا
شد روانه تا با معای دقیق
وزن خوش پنجاه مثقالش بود
سُستی و نفخ و زحیر آرد کثیر^{۴۵۵}
سخت سَرْد آرد درو بادِ فزون
نیست تاثیرش بس او نبود حقیق
در مثانه زحمتِ بسیار از ان
خفتن لایقتر آنجا بر قفاست
تا میانِ پشت افتد زیر و پَسْت

42b

^{۴۵۰} بر کوفتن
^{۴۵۱} چنانک همه داروها بدان همه باید سرشت
^{۴۵۲} سزاوار
^{۴۵۳} یعنی در گرمی و سردی
^{۴۵۴} اندک
^{۴۵۵} بسیار

گر بو از بهر دردِ نافِ او	بر سرِ زانوش خسییدنِ نِکُو
سینه بر بالش نهد آن مُستخیر ^{۴۵۶}	تا شکمِ او یخته گردد بزیر
دا که در پهلوست خسبد او بَرُو	رانُ و سَر بر بالش و پهلو فرو
پای دیگر تا بسینه آورد	چرب کرده نایژه آسان بَرَد
از فواق و از عَطاس و از سُعال	بر حذر باشد بوقت احتمال

43a

تدبیر استفراغِ بطلي

از طلیها بر شکم مانند نیز	طبع را تلیین کند با بعض چیز
دهن زیت و دهن خروج موم زرد	موم روغن ساخته اِفراغِ کَرَد
خاصه خاصه با افشردۀ قنّا الحمار	یا بشوخ خانه زنبور یار
یا بشیر شبرم محموده هم	حنظل ویا زهرۀ کاوان بَهَم
کرده اندر موم روغن یا تمام	می کند ایجاب استفراغِ تام
روغن تازه بآب نیم گرم	ییس و آماسِ شکم را کرد نَرَم

تدبیر جماع

نوع استفراغها آمد جماع	از کثیرش ضُر ^{۴۵۷} و از بعض انتفاع
چون منی پُر باشد اندر اوعیه	دافعه بر دفع گردد داعیه
گر دَر آن حالت کند آن کس جماع	یابد از افراغِ او بیش انتفاع
بر نشاط و خفت و ذوق و فرح	دور از وَسَواسُ و افکار و ترح ^{۴۵۸}
بر غریزی نعش خوش ظاهر کند	جسم را بر اغتدا حاضر کند
سودمند افتد کند تن را امین	از پس بیماری سَوَدَا وُ لَین ^{۴۵۹}
ور دران حالت نیفتد اتفاق	یا بَد او ثَقِل و دُوارُ و اِعتِلاق ^{۴۶۰}
گرمتر گردد منی در جایی خَوْدُ	تا بدل عضوًا فَعَضوًا در رَسَدُ
زین سبب تبها ورا یابد بلاغ	گه براید از بخارش بر دماغ

43b

^{۴۵۶} نیکوی جوینده

^{۴۵۷} زیان

^{۴۵۸} اندوه

^{۴۵۹} یعنی رطوبت

^{۴۶۰} یعنی تعلق و عشق

خیر کی چشم و آخرِ مانیَا
 کان بغذوِ عضوها درخور شده است
 سردی و سُستی و خشکی در عَقَبْ
 هم تشنج هم صُداع آرد ضرر
 خالی و مجموع حاضر را براند
 می کشد از عضوها مَعْدُ و بَخَوْدُ
 پس که از وی بیشتر افتد خَلَلْ
 زان پرهیز آر بدست آورده^{۴۶۲}
 در پس اسهال و حمام و تَعَب
 پیر را بد شکل را مردار را
 بهر قربان کردشان هرگز مگرد
 شاد گرداند کم اضعافش کند
 پس قلیل افتد از ضعف و خلل
 قوَت تولید را او تَخْرِبه^{۴۶۴}
 دیر گردد طبع او غیر سوي
 زود غایر چشم باشند و قِضاف^{۴۶۶}
 آید اینان را ازو^{۴۶۸} حال مخیف^{۴۶۹}
 زن شدن در کار بر بالای آن
 بعد از انک ناز و بازیها شده

یابد او وسواس مالیخولیا
 چون منی از خون صافی تر شده است
 پس جماع بیش آرد زین سَبَبْ
 فالج و هم رعشه و ضِعْفِ بَصَرْ
 او عیه کز کثرتِ امیغ^{۴۶۱} ماند
 بعد از انک کالجِاح آمیغ او فتند
 مدتی باید که تا آید بَدَلْ
 بعد زانک فصد ویا قی کرده
 هم مکن بر امتلا و بر سَعَب^{۴۶۳}
 خرد و بکر و حیاض و بیمار را
 وانک مدتهاست دور از کار مرد
 خوب را چندانک اسرافش کند
 در جماع کودک استفراغ اقل
 لیک می آرد بُرای و تجربه
 گرم و تر اندر زهش^{۴۶۵} باشد قوی
 گرم و خشک اقواست لیکن از جفاف
 سرد و خشک سرد و تر هر دو ضعیف^{۴۶۷}
 بدترین اشکالاش افتادن ستان^{۴۷۰}
 بهترین اشکالاش بر عکس آمده

44a

۴۶۱ ای جماع
 ۴۶۲ یعنی آن خوب را که همه سست بوده
 ۴۶۳ گرسنگی
 ۴۶۴ خرب کردن ای جماع کودکان
 ۴۶۵ جماع
 ۴۶۶ جمع قضیف
 ۴۶۷ در جماع
 ۴۶۸ یعنی جماع
 ۴۶۹ ترسناک
 ۴۷۰ یعنی مرد بقا خفتن

فرج را مالیده با فیش^{۴۷۱} ذکر

خوش بر انگیزد کند عیش دیگر

تدبیر حمام

غایت گرمابه شد تطهیر تن

از فضول سطح جُثْمَان^{۴۷۲} و دَرَن^{۴۷۳}

بهتر گرمابه واسع شد قدیم^{۴۷۴}

در حرارت معتدل عَذَبُ الْحَمِيمِ^{۴۷۵}

بهر او باشد سه خانه مستبین^{۴۷۶}

شد مُبَرِّد هم مرطب او لین

هم مرطب هم مُسَحَّن شد دَوْم

هم مسخن هم مجفف شد سَوْم

امر بر تدریج باید در خروج

همچنانک هست تدریجی وُلُوج^{۴۷۷}

تر مزاجان را هوا خوشتر از آب

خشک را آب از هوا افتد صواب

گاه قبل الما^{۴۷۸} بفرط خَوِي تران

44b

منتفع باشند چون مستسقیان

گاه رَش^{۴۷۹} خانه می باید بَمَا^{۴۸۰}

بهر خشکان همچو مدقوقانِ مَا

در پس گرمابه افزونتر بیوش

سیما در موسم سردی زوش^{۴۸۱}

دانگ حمام غذای مُعْتَبَر

شُد مَسْمَن هر یکی بعد از دِگَر

آب سرد آرد قَوِي و نَعَزِ کِیْف

مر جوان معتدل در حَرِّ صَیْف

زان بپرهیزد صبی و ذوالهرم^{۴۸۲}

صاحب اسهال و تخمه و نزله هَم

باز حمامات کبریتیه هم

بهر تحلیل فضول افتد اهم

باب ————— سوم در امراض و اسباب و اعراض

باب ثالث منقسم بر سه فصول

مندرج در ضمن هر یک از اصول

فصل اوّل در امراض

فصل اوّل اندر امراضِ جَسَد

گویم اینجا قول کلی برسند

۴۷۱ سر ذکر

۴۷۲ جسم

۴۷۳ شوخ

۴۷۴ دیرینه

۴۷۵ یعنی آب گرمی او شیرین باشد

۴۷۶ اشکارا

۴۷۷ دُخول

۴۷۸ پیش آب ریختن

۴۷۹ ریختن

۴۸۰ باب

۴۸۱ صرب

۴۸۲ خداوند بری

دانک بیماری اعضای آناس

هست مفرد یا مرکب در قیاس

در بیماریهای مفرد و این سگونه است

مفرد اندر وی عروض اولین

بر سه اسلوب ست ای باریک بین

مفرد اندر مفرد از عضو بشر

علت سوء المزاج آمد به شر^{۴۸۳}

مفردست اندر مرکب قسم ثان

گفته اند امراض ترکیب اسم آن

مفرد اندر هر دو جایز اختلال^{۴۸۴}

هست سقم افتراق الاتصال

45a

در بیماریهای سوء المزاج

بُعد شد سوء المزاج از اعتدال

آنچنان که هست تغییر فعال

آخرش آنست کاندرا طبع شلو^{۴۸۵}

کرده فاسد ز اعتدال خاص خلو

هست امراضش در اعضای بسیط

گاه بی خلط و گاهی با او خلیط^{۴۸۶}

یا ز فضل حرّ غیر ذی فضول

صورتش بیماری ذو ذبول

یا ز خلط با سخونت می شود

چون تب غب کز عفونت می شود

یا بود از شدت برد فرید

چون جمود از برف و سرما و جلید^{۴۸۷}

یا ز سردی کو بمایه همدست

همچو فالج کو ز فرط بلغم ست

یا ز لین^{۴۸۸} کز فضل مایه معتدل

چون سمین گاو را همی بینی رهیل^{۴۸۹}

یا ز لین گه هست با خلط بدن

همچو استرخای اندام^{۴۹۰} و حبن^{۴۹۱}

یا ز بیس فرد مهمان آمده

چون تشنج کان ز نقصان آمده

یا ز خوشکی با وی از خلطی مدد

چون سراطین و خنازیر و غدّد

^{۴۸۳} یعنی به بدی

^{۴۸۴} یا خلل شدن

^{۴۸۵} عضو

^{۴۸۶} بهم سرشته

^{۴۸۷} زاله

^{۴۸۸} رطوبت

^{۴۸۹} سست گوش

^{۴۹۰} چون معده

^{۴۹۱} استسقا

یا مجاور^{۴۹۲} یا مداخل^{۴۹۳} مادّیش^{۴۹۴}

یا مورّم^{۴۹۵} نه بل^{۴۹۶} در قدر^{۴۹۷} خویش

45b

در امراض ترکیب

اولین امراض خلقت و این چهار	بعد از ان امراض ترکیبست چار
کز طبیعی منحرف شد شکل آن	اولا امراض شکلست آنچنان
هست در اضدادشان اسقامشان	گرد وپهن و راست و کج و خرد و کلان
هم مُسَقَط سرکه بر گردی سزاست	همچو لنگی کژ که می بایست راست
زاتّساع او مثالش انتشار	ثانیا سقم مجاری بر شمار
انسدادِ راه زههره هزوست هم	یا ز تنگی همچو ضیقِ راهِ دَم
کز علل تجویفها را می رسد	ثالثا سقم تجاویف جَسَد
کاتساعی یافت کیس خایگان	با بزرگی و فراخی همچنان
خردی و تنگی معده ز اعتلال	یا بتنگی و تصعّر در مثال
چون خلوّ دل ز خون عند الفرح	یا بخالی گشتن آنچه پُر اصَح
همچو صرع و سکنه و سنگِ کُلّی	یا بود با انسداد و امتلا
دانک امراضِ سُطُوحِ عضوهاست	چارمین او کزیشان منتهاست
هم درشتی درگلو نای ریه	چون زلق در معده رَحِمِ جَارِیه
کازدیاد قدر و یا نقصان آن	ثانیا امراض مقدار آنچنان
فَرَطِ سُمَنْتِ گفتم و فَرَطِ هُزَال	هریکش یا عام و یا خاص از مثال
هم رطوباتِ بصر را نقص از ان ^{۵۰۰}	باز فریسموس ^{۴۹۸} و ادلاع لِسَان ^{۴۹۹}
یا زیاده یا بنقصانش شود	ثالثا گویند امراضِ عَدَد
باز نقصانش بفطرت اندرون ^{۵۰۱}	یا طبیعی همچو انگشت فرون

46a

^{۴۹۲} که هر ماده در بیرون عروق باشد

^{۴۹۳} که ماده اندرون رگها باشد

^{۴۹۴} یعنی اگر مادی است از سوء المزاج

^{۴۹۵} از فضول ماده آماسی و بر تمید که پیدا باشد

^{۴۹۶} غیر مورم

^{۴۹۷} یعنی عضوی که فضول ماده دارد از قدر خود زیادت نشود

^{۴۹۸} و این علتیست که قضیب مردم سخت بزرگ شود

^{۴۹۹} یعنی بزرگ زبان آنجا ننگجد در دهان ننگجد

^{۵۰۰} از مقدار خود

^{۵۰۱} یعنی اندرون شکم مادر

وز تَأْكُل ^{۰۰۳} کم شدن انگشت دست	یا عروضی همچو رَأْوُول ^{۰۰۲} کجست
کان مکان و شرکتی را مقضیست	رابعا بیماری وضع رضیست ^{۰۰۴}
یا بخلع و یا بغیر الخلع آن	چون زوال عضو باشد از مکان
چون دو انگشتی که یا ببند اتصال	هم بهم رسته دو ذات الانفصال
همچو رعشه کو در اعضا لرزش است	دیگر آرامیدنی را جنبش است
چون تَحْجُرُّ کو بمفصل شد عیان	بعد از ان جنیبیدنی ماندن ^{۰۰۵} از ان
کان دو اندام از تغیر نیست خلو	هم بجارش هم زجارش میل شلُو ^{۰۰۶}

در بیماریهای تفرق اتصال

گاه مُزُوج که اندر فَرْد ^{۰۰۷} حَال	افتراق اتصالست انحلال
پس چو خلع ووئی و ماندش که هست ^{۰۰۸}	آنچ در مُزُوج چو قطع پا و دست
نامها برحسب احوال و مَحَال	وآنچ در فرد افتراق اتصال
46b خَرَش ^{۰۱۰} و دیگر ^{۰۱۱} سَحْج ^{۰۱۲} آمد نام آن	وآنچه اندر پوست می باشد همان ^{۰۰۹}
گر تمادی ^{۰۱۲} یابد انرا قرح ^{۰۱۴} کُو	وآنچ اندر گوشت باشد جرح کو
صدع و شف در یک شکاف طولشان	کسر در عرض چَرَنَد ^{۰۱۵} و استخون ^{۰۱۶}
رض اندر خُرد اشکسته بگو	شدخ و تفتیت است در بسیار او
صدع هم در طولشان ^{۰۱۸} بشنفته شد	بتر ^{۰۱۷} در عرضِ پی و رگ گفته شد

^{۰۰۲} دندان زاید

^{۰۰۳} خوردگی

^{۰۰۴} بسندید

^{۰۰۵} یعنی از جنبیدن

^{۰۰۶} عضو

^{۰۰۷} یعنی در عضو یکسان

^{۰۰۸} خون دهن و رهی

^{۰۰۹} که زیر پوست غایب نمی شود و بگوشت نمی رسد

^{۰۱۰} خراشیدن

^{۰۱۱} خون رقیق و غیر منبسط باشد

^{۰۱۲} خراشیدن اگر منبسط باشد

^{۰۱۳} یعنی اگر دیرینه ورمناک باشد

^{۰۱۴} ریش

^{۰۱۵} غضروف

^{۰۱۶} استخوان Yazar burada kelimenin altına 2 yazmış ve açıklama olarak

یعنی اگر در درازی چرند و استخون بسیار شکافها واقع شود او را شدخ گویند و تفتیت گویند

^{۰۱۷} بریدن

^{۰۱۸} یعنی در درازی پی و رگ

بی ز جای خود شدن را فتک کو
 فتق^{۲۱} و فرز^{۲۲} اندر حجاب و در غشاست
 در رباط و حد^{۱۹} عضله هتک^{۲۰} کو
 بثق اندر فوّهات عرقهاست
 نزد بعض اندر شرایین انفجار^{۲۳}
 اُم دم^{۲۲} از بثق شریان خون بجار^{۲۴}
 سلخ اندر پوست برکندن دواست
 فدغ^{۲۶} و جز وفسخ^{۲۷} و رض درعضلهاست
 منفذی توسیع^{۲۸} ویا تحصیل^{۲۹} او
 در وتر هم بتر کو هم قط کو
 جز بموت خسته را نبود پسیچ^{۳۰}
 نیست در دل احتمال جرح هیچ

در بیماریهای مرکب

رن تن امراض مرکب آن بود
 کز بسی^{۳۱} امراض او حادث شود
 حادث از حمای دق و ریش و شش
 همچو سل کو علت آمد مردکش
 از همه اجناس بیماری یقین
 هم ورم کالبته ترکیبش مبین^{۳۲}

47a

در وجه تسمیه اندر بیماریهای گوناگون

گاه می گویند بر تشبیه قیل
 چون سراطین و ظفر هم دای فیل
 گه ز حیوان گه درو شد بیشتر
 همچو داء الثعلب اندر مو ضرر
 گه ز حیوان گه شود همشکل او
 همچو داء الحیه رفته جمله مو
 صورتش داء الاسد شود ورا زان
 گه ز حیوان گه شود چهر چنان
 همچو ذات الجنب وهم ذات الریه
 گاه نامش از محلش عادیه
 گویش بیماری سوداویست
 گاه نامش از سبب صورت بیست
 همچو صرع^{۳۳} وسکته وضیق وخناق
 گاه نامش از عرض شد اتفاق

^{۱۹} یعنی کسار عضله

^{۲۰} پرده دریدن

^{۲۱} گشادن

^{۲۲} بهم پوسته

^{۲۳} بریدن بشم کرسنه و در درن گشت تره پس در عرض عضله مستعمل می شود

^{۲۴} یعنی همسایه

^{۲۵} یعنی نزد بعض اطبا ام دم شکفته شدن شرایین را می گویند

^{۲۶} در درازی عضله افتد و شکافهای بسیار ندارد و غایر نباشد

^{۲۷} بر شکسته کردن

^{۲۸} چنانک منفذ و حاصل را فراختر کردن

^{۲۹} چنانک در جای منفذ و رهگذار حاصل کردن که بسراران آن منفذ..

^{۳۰} پراغ

^{۳۱} یعنی متعدّد

^{۳۲} آشکارا

^{۳۳} در اهل لغت افکندن ست

گاه باشد از طیبش^{۳۴} در فیال^{۳۵} ریش حیرونی شده و بر امثال^{۳۶}
 گاه نامش از زمانِ گونِ دَرَدِ گاه نامش از اضافات بلاد
 ریش بلخی صورتش بر اعتداد

در بیماریها که بیماری نمی گویند

هست احوالی که در طِبِّ آورند
 چار جنس است آن یکی احوالِ مو
 ثالثاً آفات جلد اندر خِرَاش
 ثانیاً آفات رنگ پوست دان
 رابعا در سحنه می باشد بَهی^{۳۹}
 47b
 لیک از بیماری تن نشمرند
 همچو داء الثعب و جَعَدی او
 چون ثآلیل و قوایی و سِوَأَش^{۳۷}
 چون بهق هم خالها و غیر ان^{۳۸}
 همچو فرط لاغری و فرهبی

در بیماریهای اصلی و آنچه بشرکت عضو دیگر سیدا باشد

هر مرض اصلیت یا با شَرکتست
 یا بدوری اتصالی شد سبب
 یا ز خادم بودن آخر را جوئی
 یا ز مبداء بودن احوالِ ورا
 یا ز سُستی کهر اندر مساق
 یا ز ضعف خود مَصَبَّب است از دگر
 شرکت از همسایگی و قربتست
 چون دماغ و معده با شاخِ عَصَب
 مر دماغ آنست خدمتکار و ی
 یا علی السمت از بخارش مُبتلاً
 چون عُدد در حالب از امراضِ ساق
 چون بغل از دل بن ران از جگر

در اوقات بیماری

در مرض چون ظاهر آید اشتداد^{۴۰}
 چون ببینند انتقاص و انحطاط
 گر نه این پیدا نه آن بل بر قرار
 قبل وقتِ القبل وقت الابتدا
 نام او وقت التزیُّد گشته یاد
 نام او گویند وقت الانحطاط
 با یک از اسمین ویرا یاددار
 بعد وقت القبل وقت الانتها

^{۳۴} یعنی طیب که آن بیماری را نخستین بار علاج کرد
^{۳۵} اول

^{۳۶} و همچنانست که ریش طیلسی که منسوب است بطیلانس دایم از و صدید می بالاید و از ریشهای پلید است

^{۳۷} یعنی غیر ازین چون اثر آبله و ریشها و شکاف دست و پای و روی لب و سحوج پوست

^{۳۸} خون کلف و برص و نمش و پرش

^{۳۹} روشن

^{۴۰} وقت الابتدا وقت الاشتداد وقت الانتها وقت الانحطاط

ابتدا را ابتدا از بدو تَب

نه از ان سستی پیشین با سبب

در بیماریهای کم خطر و بسیار خطر

48a

در خور عمر و زمان و مکان ^{۴۱}	کم خاطر زانک سبب شد کم نشان
در خلاف هر سه بسیار است باک	کش سبب باشد و هولناک ^{۴۲}

در فصل دوم سببها

قال اصحابُ لنا إِنَّ السَّبَبَ	ما به ^{۴۳} حالٌ لجسم ^{۴۴} قد وَجَبَ
آنچه ^{۴۵} از تن نیست بادی گفته نام	چون سقوط ^{۴۶} و آتش و برف و شِجَام ^{۴۷}
وانچه از تن شد بغیر واسطه	نام او و اصل بگو در ضابطه
چون عفونت گه بمایه می رسد	می کند ایجابِ حمی در جَسَدْ
واسطه گر هست در ایجابِ او	نامش اندر عُرفِ طب سابق ^{۴۸} بگو
همچنانک امتلا اندر بدن	می کند ایجابِ حمای عَقْن ^{۴۹}
فعلشان با لذات شد یا با لعرض	در دو فعل آب باردان عرض ^{۵۰}
کار با لذاتست تبریدش که هست	لیک تسخینش ز حغن سُخْنَتِست
بعض می باشد ضروری زین سبب	بعض را غیر ضروری کو لقب
بعض از غیری ضروری شد مضاد ^{۵۱}	ذکر شد در سابق اندر شش فُصول
آنچه از غیر ضروری نامضاد	چو تَمْرُغ ^{۵۲} و اندفان در ریگِ واد
بهر تشیف ^{۵۳} تری مقترب	در رهل ^{۵۴} و اندر استسقااست طب ^{۵۵}

^{۴۱} چنانک مردم جوان را در فصل تابستان و در شهرهای گرم بیماری گرم و صفراوی پدید آید خطر آن کمتر باشد از بهران سببی عظیم نباشد تا در چنین مزاج تا حرارت تولد کند
^{۴۲} یعنی هر بیماری که در خور عمر و زمان و مکان نباشد بل بهر سه مخالف باشد و خطرناک باشد چنانک مردم پیر را در فصل زمستان و در شهرهای سرد بیماری گرم صفراوی پدید آید
^{۴۳} آنست که بسبب او حالتی مر جسم را واجب شد یا حالت رفته را باز اود چون اسباب برء علت و یا حالت تانیه را در جای خود مقرر کرد چون اسباب حفظ صحت
^{۴۴} عَلَى جَسْمٍ وَجَبَ
^{۴۵} یعنی از اخلاط و مزاج و ترکیبست بیرونست
^{۴۶} افتادن
^{۴۷} سرمای سخت
^{۴۸} سبب بادی نه سبب و اصل نه سبب سابق
^{۴۹} یعنی امتلا ایجاب عفونت می کند و عفونت ایجاب حمی می کند
^{۵۰} مقصود
^{۵۱} بعض او غیر مضاد اندر عداد اندر اسباب ضروریه اصول
^{۵۲} غلطیدن
^{۵۳} خشک گردانیدن
^{۵۴} سستی اعضا
^{۵۵} علاج

48b

تا کند تحلیل فضلِ لَین ضار ^{۵۵۶}	پس چو تدهینُ تضحی روز حار
بهر نَعش کدخدا اندر بَدَن	پس چو آب سرد بر رویش زَدَن
هم قُوّی و روحها از وی قَوّی	هم شد اندر غشی و تا سر او سَوّی
لیک اصحاب نوازل را گُزَنَد	هم شد اندر سوزش تب سودمند
کوست بَر هر قهر حیات اندر نِهَاد	وانچه از غیر ضروری شد مضاد
قطع سیف و اکل سَمّ ضار شُد	همچو غرق آب و حَرَقِ نار شد

در سببهای انصباب مایه

در مزاج آدمی با انصباب	بعض می آرد فساد و انقلاب
ضعف قابل قوت دافع دگر	انصباب مایه را بَاعِثِ شُمَر
هم فضول خلطهای مودیه ^{۵۵۷}	وُسَعَتِ مجری و ضعف غذاییه

در سببها که کیفیت افزاید

در مزاج آرد صلاح و یا فساد	بعض بر کیفیت آرد ازدیاد
----------------------------	-------------------------

در سببهای گرمی

هر مُکْتَفَهَا که می بندد مَسَام	آورد گرمی بلا شرط احتمام
واز غذا و دلک و حمام هَوَا	معتدل از خواب بیداری ما
وز ریاضت هم عفونت شد سبب	وز حَرَاکِ ^{۵۵۸} نفس گرمش چون غضب
داخلاً او خارجاً من غیر فَرَط	هر مُسَخِن لیک استعمال شرط
اقدامان سک بچه گردند احتیار	در بغل بگرفتن از صبیان یار

49a

در سببهای سردی

وز مسخن آنچه بر افراط شد	پس مُبَرَّد خامیِ اخلاط شد
هر چه باشد خارجاً او داخلاً	باز استعمال بَارِد در بِلَا ^{۵۵۹}
شَدَّ عَضُو و سُدَّه و سَدَّ مَسَام	هم شمال و سردی وقت و مقام

۵۵۶ زیان کننده
 ۵۵۷ بخارنده
 ۵۵۸ حرکت
 ۵۵۹ تجربه

لذت بیش و تحرک تا طَلَح ^{۵۶۰}	فرط استفراغ و اندوه و فرح
کز دُخان میرد زبان ^{۵۶۱} اندر زمان	در دعه تبرید باشد آنچنان
پر شبع را غَمَر ^{۵۶۲} گرمی مقتضاست	جوع مفنی غذای روحهاست

در سببهای تری

کز برون و اندرون یا بدُورُود	شد مرطب از مرطب هر چه بود
حقن تری و دعه بر جامه خواب	فرط سیری نشاط و بیش خواب
باز استفراغ صفرا لین فرا	وز محللهای معتاد اِحْتِمَا
خاصه کو باشد پس از اکل طعام	عدل استحمام در آب و مقام

49b

در سببهای خشکی

کز برون و اندرون و یا بدُورُود	شد مجفف از مجفف هر چه بود
آورد خشکی بتحلیل فزون	هر محلل از برون اندرون
شستن اندر آب قابض جرم خویش	مکت در حمام و خشم و فکر بیش
جوع و بی خوابی وهم گرمای سخت	هم جماع و سُدّه و سرمای سخت

در سببهای درشتی و نرمی

باز از تکشیف اعضا بارد است	شد مُخَشَن از بیوست قابضات
یا بتحلیلش کف دریا مثال	باز جَلًّا بهر تعطش چو بال ^{۵۶۳}
هم ورودِ گرد و دُود سخت چیز	هم غذاهای قوی و خلط تیز
وانج تحلیلش لطیف ونیست نَج ^{۵۶۵}	شد مملّس هر مُغَری از لَرَج ^{۵۶۴}

در سببهای سُدّه

کاندر و چیزی غریب افتد سه گون	در مجاری سُدّه را باشد عُلوَن
یا بمقدارش چو ثقل بیشتر	یا بَجِنَسَسَن همچو سنگ رهگذر

^{۵۶۰} مانند

^{۵۶۱} لهب

^{۵۶۲} پوشیدن

^{۵۶۳} یعنی انگبین و سرکه

^{۵۶۴} لزوجت

^{۵۶۵} ریختن

50a

وز جمودش چون علق ^{۵۶۶} اندر فُرَجْ	یا بکیفش از غلیظی و لَزَجْ
وز ثآلیل و خراج و لحم بیش	سُدّه گاه از التحام زخم و ریش
بیس طبع و شدّ با فِتْرَاکْ هَمْ	ضَعْفِ دَفْع و امساک هم
باز سختی و درشتی بدن	لَفْح ^{۵۶۷} شمس و ترک حمام و دَرَن ^{۵۶۸}
در زمستان سُدّه می باشد کثیر	بعد از ان سرمای سخت و زمهریر

در سببهای فراخی و گشادگی رهگذرها

فاتحات و مرخیات گرم و تر	اتساع آرد گشاید رهگذر
باز درخود اصطناع حَصِرِ دَمْ	هنگ دفع و سُستی امساک هم

در سببهای ضعف

از همه اجناس بیماری شود	ضعف کو بر جرم تن طاری ^{۵۶۹} شود
خاصّه سردش کو بتخدیرست ضار	اول از سوء المزاج استوار
همچنانک از لبث اندر مستحم	گرم با افساد طبع روح هم
رطب با ارخاش مضعف اوفتاد	خشک از تکثیف مانع از نفاذ
ثالث از امراض ترکیبست حال	ثانیا از افتراق الاتصال
فعل طبعی و ارادی خود بلیف	لیف عضوی از تهلهل شد ضعیف
یا باستفراغ شد خرج از فَبْجَاج	و آنچه بر روحست از سوء المزاج
کثرتِ افعال و تکرارش سبب	وانچه بر نفسِ قوی یا شد نَصَب

50b

در سببهای وجع

گفتم اینجا آنس ^{۵۷۱} آرای جنس	هست اسباب وجع ^{۵۷۰} زیر دو جنس
ناگهان لیکن نشد تر متصف	اولین سوء المزاج مختلف
نزد جالینوس لا الا انحلال	جنس ثانی افتراق اتصال
آنچه باشد بر خَدَرِ آید سبب	پانزده گفتند اصنافِ وَصَبْ

^{۵۶۶} خون بسته

^{۵۶۷} یعنی سوختن آفتاب ظاهر تن را در حقیقت آج در این بیت می آید سببهای خشکی است و خشکی مسبب سده است

^{۵۶۸} شوخ تن

^{۵۶۹} عارض

^{۵۷۰} یعنی درد ببايد دانست که درد خبر یافتنست از حال نا طبیعی

^{۵۷۱} یعنی مونس ترین رایها که ابناى جنس ما اینجا گفته است

51a

یا ز خلط شور و از سوداست نیز
ناخس از تمديد پهنای غشاست
کز دو سوی عضله و پی ماد^{۵۷۲} شد
کو ز گردا گرد اندام آفشرد
مایه کز مدّ آرد انجا انحلال
در میان عظم و پرده قبض کرد
لیک لحمش را فقط دون الوتر
از غلیظ خلط و حبس^{۵۷۴} باد کو
لیک در تمزیق محبوسست آن
حسّ نبضِ دایمِ شریان جَار
یا ورم در عضو غیر حاس^{۵۷۵} شد
گه ورا خلطِ مُمدّد شد سبب
گه قروحی باشد در خلط لاذع او
من شمردم ضبط کن آور بیاد

در سببهای لذت و الم

چون الم کو از منافع واصلست
لذت از تحلیل حک ملط^{۵۷۹} خلط

در سببهای خنده و گریه

انبساط روح حیوانی شده
خنده آمد لب تشنج یافته

شد حُکاکِی از حکاک خلط تیز
هم خَشِنُ از چیز خشک و ناسواست
هم ممدّد خلط بد یا باد شد
ضاعط از مایه ویا از باد بد
شد مُفسّخ در غشا و در عضال
شد مُکسّر چون ریاخ و خلط و برد
رخو کاندرد عضله شد از مایه جرّ
ثاقب آنچه همچو ماهه^{۵۷۳} سنبد او
شد مسّلی همچو ثاقب در بیان
باز ضربانی است در آوارم حار
شد ثقیلش از ورم کاحساس شد
هست اعیای او گاه از تعب
گه ز بادِ بد بود نافخ بگو^{۵۷۶}
لاذع اوجاع شد از خلط حاد^{۵۷۷}

لذت از درک ملایم حاصلست
خارش از آمّ بود از حبس^{۵۷۸} خلط

از غرایب گه تعجب آمده
پس بخار شش تموج یافته^{۵۸۰}

^{۵۷۲} کشنده

^{۵۷۳} مثقب

^{۵۷۴} بر طبقات

^{۵۷۵} چون شش و گرده

^{۵۷۶} یعنی اعیای نافخ

^{۵۷۷} یعنی تیز کیفیت

^{۵۷۸} تیز یا شور

^{۵۷۹} سالِ رَجُلِ مَلَطِ خَلَطِ ای دنی ها حک را نسبها

^{۵۸۰} حرکت می کند و آوازی پیدا می شود

زانقباض روح در حال بُکَا^{۸۱}
 قبض کرده افشرد اجزای وی
 سردی و خشکی بگردد مغز را
 لیک اشک اندر سرور و اغتباط^{۸۲}
 زین سبب شد اشک گریان یا اُخّی
 از گدازِ لَین^{۸۳} ز حرّ^{۸۴} انبساط^{۸۵}

در سببهای تغییرات اوضاع اعضاء آلیه

51b

آنچه می باشد سبب بهر کِبَر^{۸۶}
 آنچه می باشد سبب بهر صِغَر^{۸۷}
 قوتِ تصویر و غذو بیشتر
 ضد اسباب کِبَر شد مُعْتَبَر^{۸۸}
 هر یکش از سرکشی آدم بَطْوَع^{۸۹}
 کز قصور قوت تصویر شد
 گاه اندر خلقت و تخمیر شد
 باشد از عصیانِ مایه انقلاب
 کون و فطرت گشته در رحم ردي
 گاه عند الانفصال آید فساد
 یا رداءت شد در اَخَذِ قَابِلَه^{۹۰}
 گاه اندر مدت پروردنست
 سوء شکل آید ز تکثیرِ طَعَام^{۹۱}
 گاه از اسباب بادی می شود
 گاه از انواع بیماری عیان
 گاه می باشد از افراط سِمَن^{۹۲}
 گه نهاد عضو بر جایش نشد^{۹۳}
 گاه از اماسها اندر بدن
 لا جرم اثر او ارم قُرُوْح^{۹۴}
 قوت تصویر و غذو بیشتر
 ضد اسباب کِبَر شد مُعْتَبَر^{۹۵}
 هر یکش از سرکشی آدم بَطْوَع^{۹۶}
 کز قصور قوت تصویر شد
 کیف یا کم نیست بر وَجِه صَوَاب^{۹۷}
 یا نشد اندر آبِ پشتِ آبِ^{۹۸} بَدِي
 بد برون آید بهنگام و لَاد^{۹۹}
 هیئت اصلیه اش شد زایلَه^{۱۰۰}
 بستن و شستن بمهد آوردنست
 باز از تجویع و از سوء فِطَام^{۱۰۱}
 همچو مد و سقطه بادی می شود
 چون جُذَام و لقوه و امثالِ آن
 گاه از فرط هزال اندر بَدَن^{۱۰۲}
 گه ز دُشْبُد گه ز مانندِ غُدُد^{۱۰۳}
 گه ز بد رستن جراحیهای تن
 مفسداتِ شکل شد اندر سُطُوْح^{۱۰۴}

52a

در سببهای افزودنی و کمی اندر عدد و مقدار

۸۱ گریه
 ۸۲ شاد شدن
 ۸۳ رطوبت
 ۸۴ گرمی
 ۸۵ یعنی انبساط روح حیوان
 ۸۶ پدر
 ۸۷ و شادنی انرا امراض الوضع گویند

عضو زاید را که بینی بی وَصَب^{۵۸۸}

از لطیف مایه همچون اصبع است

از دیادِ قدر با دلک و ضما

عضو ناقص را سبب اضرار این

کوتهی قامت از امر خدا

یا ز رحم خرد کوتاه شد جنین

کثرتِ اخلاط می باشد سَبَب

وز خبیث مایه همچون ضفدع است

کز تصنع قوتِ حذب او فتاد

یا ز آفاتِ رسیده مستبین

مایه اش کم یا رسید اندکی غذا

هست طول قامت از اضرار این

در سببهای که اندامها را از جایگاه بیرون آرد

از چهار انواع خالغ نیست خلو

یا سقوط و مد جدا گرداندش

یا رباط و پی زید مایه تباه

یا تحرک بر خلافِ حالِ شِلو^{۵۸۹}

یا رطوباتِ لَزج لغزاندش

همچنانک اندر جدا مان بندگاه

در سببهای تفرق الاتصال

شد سبب در افتراقِ اتّصال

بعض داخل هست پنج انواع این

لین مرخی و مکین^{۵۹۰} آمد دوم

امتلاء باد نوع رابع است

بر دو جنس و هر یکش بر چند حال

خلط تیز و محرق آمد اولین

بطرقاند جلد را خشکی سوم

خامسا خلط از تجمع صادع است

52b

نَهش^{۵۹۳} و عض^{۵۹۴} و سنگ^{۵۹۵} و سهم^{۵۹۶} و تیغ^{۵۹۷} و نار^{۵۹۸}

بعض خارج همچو ائقالست^{۵۹۱} و بار^{۵۹۲}

در سببهای آماس

هم مورّم نیست از جنسین خلو

یا فضول مایه و یا حالِ شِلو^{۵۹۹}

۵۸۸ درد
 ۵۸۹ عضو
 ۵۹۰ جایگیر
 ۵۹۱ که مرد و تمدید می کنند
 ۵۹۲ حمل مادر
 ۵۹۳ گزیدن مار
 ۵۹۴ گزیدن سگ
 ۵۹۵ که می شکند
 ۵۹۶ سوراخی می کند
 ۵۹۷ که قطع می کند
 ۵۹۸ حرق می کند
 ۵۹۹ یعنی هینت عضو

ضعف عضو وهم تخلخل هم نَصَبٌ^{۶۰۰}   وسعت مجرا و پستی و وصب^{۶۰۱}
آفت اشکستگی و زخم او   هم مزاج گرم و عجز هضم او
الحق اماس او فتند اندر عظام   إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَالسَّلَامُ

فصل سوم در اعراض

قوم گویند آن علامت را عَرَضٌ   گو بود عارض خصوصا از مرض
آنچنان باشد از ان بعضِ عَرَضٍ^{۶۰۲}   کایت حقست بر نفسِ مَرَضٍ
همچو با نبض سریع و مختلف   مرد خواهد شد بِحُمَّى مَتَصِفٍ
بعض از وی می دهد نیکو پیام   کاندرون علّت چه و اندر کُدام
همچو موجی نبض در امراض^{۶۰۳} بر   مخبر از آماسِ ششِ نَعْمَ الخَبِيرُ
نبض منشاری باخبارِ صَوَابٍ   از ورم اندر غشا و اندر حجاب
بعض او بر علّت^{۶۰۴} علت گواست   چون علایم گه گواى امتلاست
چون فراغ و ترک و حمام ودعه   کامتلا را داعیند اندر سَعَه
بعض آیت بر سلامت بعض از ان   بر خطرناکی بیماری نشان
همچنانک نفث زود^{۶۰۵} و غیر خام   هست اندر شوصه^{۶۰۶} مخبر از سلام^{۶۰۷}
نفث بر دیری و دشواری و خام   می دهد در شوصه از خشیت^{۶۰۸} پیام
بعض اندر علّتی لازم بود   کو بدان پیدا بدان زایل شود^{۶۰۹}
بعض او لازم نباشد چون صداع   کو بتب باشد نه واجب اجتماع
بعض بر وقتش دلیلست و گوا   چون علامات گوا بر منتها
بعض بر احوال لازم شد عَرَضٌ   چون علامتهای بحرانی مَرَضٍ
بعض بر تخصیص آن حال آيِ حَقِّ   چون علامتهای بحرانی عَرَقٍ

53a

۶۰۰ ماندگی
۶۰۱ درد
۶۰۲ یعنی علامت
۶۰۳ صدر
۶۰۴ یعنی بر سبب علت
۶۰۵ که زود و آسان پدید آید
۶۰۶ ذات الجنب
۶۰۷ سلامت
۶۰۸ ترس
۶۰۹ همچو در شوصه تب تیز و سعال نبض منشاری و درد سخت حال

وان سه نوعست و یکم بر نضح دال	بعض از اعراض باشد سست حال
ثالثش از مرگ اعلان ^{۶۱۰} می کند	ثانیش اعلام بحران می کند
بعض از احوال تن باشد دلیل	بعض می گیرند از افعال علیل
چون بر از نفث خوی که ظاهر است	بعض از آنچه از تن او صادر ست

اعراض که از افعال می گیرند

53b	ضعف و بطلان و تغیر اندرو	فعل را از سه علل نبود خُلُو
	ضعف و بطلان و تغیر اندرو	فعل ^{۶۱۱} را از سه علل نبود خُلُو
	صورت بطلانِ او فَقْدِ بَصَرٍ	ضعف در فعلست چون ضعف نظر
	انجانک دیدنی نبود چُنان	در تغیر شد بصر بیند چو آن
	از علامت دگر افعال را	خوش قیاسی کن برین امثال را

اعراض که از احوال بدن می گیرند

کاندر اوقات او شود عارض به تن	هست از اعراض حالاتِ بدن
چون زریر ^{۶۱۲} و انتفاخِ اندر نظر	آنچه ادراکش کند حسّ بصر
چون قراقر کز شکم شد استماع	وانچه ادراکش کند حسّ سَمَاع
چون عَفِنِ ریشی که شد دردرمند	وانچه ادراکش بشم از بوی و کند
چون ذَواق ^{۶۱۴} فم که می گوید علیل	وانچه ادراکش بذوقست ای خلیل ^{۶۱۳}
همچوسرطانی که سخت است	وانچه ادراکش بحسّ لمس گشت

اعراض که از بدن صادر می شود

54a	همچنان با پنج حس محرز شود	وآنچه از صادر و مُبرَزْ شود
	هم براز و نفث رنگ و خونِ او	چون گمیزِ سرخ و اسواد گونِ او
	کز درون آید باوازی بُرُون	پس فواق و عطسه و بادنگون ^{۶۱۵}
	بَوْلِ مُتَنِنِ دالِ ریشِ آبدان	باز قئ تلخ و خامض بعد از ان

^{۶۱۰} آشکارا کردن

^{۶۱۱} Yazar burada bu beyti tekrar etmiştir

^{۶۱۲} یرقان

^{۶۱۳} دوست

^{۶۱۴} چاشنی

^{۶۱۵} یعنی نیز

هم عرق شد بر رقیقی و لَزَجْ
گرم و سرد از آبی عِلَّتْ با حُجَجْ
رَفَتْ بر اجمال شرح روشنم
هان همی خواهم که تفصیلش کُنم

در تقسیم دلایل

هر علامت گه دلیل مظهرست
ذاکر و یا حاضر و یا مندرست
ذاکر آنچه مخبر ما فی الْمُضی^{۶۱۶}
همچو نَدَوْتُ^{۶۱۷} کر مَمْسِیح^{۶۱۸} منقِضی^{۶۱۹}
نیست او را احتیاج و اعتماد
نیست چون حاصل از ان جز اعتقاد
حاضر آنچه مخبر حاضر بود
منذر آنچه از پسین مخبر بود
پس بحاضر هست حاجت استوار
باز بر منذر اَکِیدَسْتُ^{۶۲۰} افتقار^{۶۲۱}
این دو گونه عُمَدَه^{۶۲۲} را اندر دو فصل
می کنم تفصیل برتر تیب و اَصْل

فصل اول در دلایل حاضره

بعض حاضر خاص حالت می شود
بعض او عام الدَّلالت می شود
ذکر خاص آید در اثنای عَمَلْ
هست شرح عام را این جا مَحَلْ
و آنچه عامست از علامات و دلیل
مخبر است از حال اَنَدَامْ جلیل
از دماغ و یا ز دل یا از جگر
گویم از اعراض هر یک مُعْتَبَرْ

54b

استدلال بر حال دماغ

راستی درک تحریک و فراغ
شد دلیل تنددرستی دماغ
گر بدین اعراض باشد اعوجاج
در دماغ امراض راهست امتزاج

استدلال بر حال دل

چون به نَبْضُ و دم زدن باشد قوام^{۶۲۳}
هر یک از معتاد اگر باشد برون
هر دو یک در نفع و استدلال هم
حال دل دان تندرستی و سلام
بر فساد حال دل دان رهنمون
پس بیان نبض شد مُغْنِی ز دَمْ

^{۶۱۶} اگر اندر زمان ماضی گذشته است

^{۶۱۷} تری

^{۶۱۸} عرق

^{۶۱۹} گذشته

^{۶۲۰} استوار

^{۶۲۱} احتیاج

^{۶۲۲} یعنی معتد علیه و شایسته

^{۶۲۳} راستی اعتدال

در نبض

مر شرایین جنبش وضعیست نبض
تا بود تعدیل روحی از نسیم^{۶۲۴}
می جهد بروجہ بسط و وجہ قبض
هم برون آید از و فضلاتِ خیم^{۶۲۵}
بعض شریان از طریق شش کشد
بعض از راهِ مَسَامِ اُمِّ الرَّشْدِ^{۶۲۶}

در اجناس نبض

قسمت اجناس نبض افتاده گه
پنج اجناس و گهی نه گاه ده^{۶۲۷}

جنس اول مقدار تحرک

اول از ده جنس مقدار حراک
پس طویل و هم قصیر و معتدل
در سه بُعدش بر نه انواع
نسبت طولند اندر عرقِ دل^{۶۲۸}
نسبت عرضند اندر عرقِ دل
نسبت عمقند اندر عرقِ دل
پس عریض و ضیق و هم معتدل^{۶۲۹}
مشرف^{۶۳۰} و هم منخفص^{۶۳۱} هم معتدل^{۶۳۲}
چون بدین اقسام نه ترکیب رفت
ناقص^{۶۳۳} اندر سه طرف باشد صغیر
راست شد نبض مرکب بیست و هفت
نام ضدش گه عظم و گه کبیر^{۶۳۴}

جنس دوم زمان حرکت

جنس ثانی در زمان جنبش است
یا بطی برضعف و سردی شد نشان
یا سریع^{۶۳۵} از قوت و از سوزش است
یا میانه در میانه حالِ آن

جنس سوم زمان سکون

جنس ثالث اندر آوانِ سکون
در تفاوتِ رخوت و سردی شناس
در تواتر شد ضعیفی و سُخُون
در توسط هست نیکو حالِ ناس

جنس چهارم کیفیت کوفتن رگ

^{۶۲۴} یعنی باد خنک و حوش و قاره
^{۶۲۵} فاسد
^{۶۲۶} راه راست یافتن
^{۶۲۷} زدن
^{۶۲۸} عرضی
^{۶۲۹} ای عالی و بلند شاخص نیز گویند
^{۶۳۰} پست افتاده
^{۶۳۱} عمقی
^{۶۳۲} که قصیر و ضیق و منخفص باشد
^{۶۳۳} که طویل و عریض و مشرف باشد
^{۶۳۴} نبض سریع حرکتی باشد که در اندک زمان تمام شود

چارمین کیفیت قرعست از ان
 شد قوی نیکوتر این جنس راست
 یا ضعیف و یا قوی یا در میان
 در دگر ار چه خوشی اوساط راست

جنس پنجم قوام آلت

55b جنس خامس در قوام آلتست^{۶۳۵}
 کُنْش بر لین طبع آمد دلیل
 صُلب از وی بر بیوست ایت است
 خَیرُها ما فی الوسط یا ابن السَّبیل

جنس ششم کیفیت مَلَمَس

بر ششم کیفیت مَلَمَس بود
 بارد و گرم و میانه می شود

جنس هفتم مقدار رطوبت در جوف شریان

هفتمین مقدار ما فی العرق دان
 ممتلی یا خالی و یا در میان

جنس هشتم استوا و اختلاف

هشتمین شد استوا و اختلاف
 استوا بر جنس حال تن دلیل
 در یکی یا درد و نبض از اختلاف
 اختلافش مخیر از سوء علیل

جنس نهم انتظام و عدم انتظام در اختلاف

تاسعا آن مختلف شد منقسم
 کان هذا الجنس ممّا یَلْحَقُه
 گاه غیر منتظم گه منتظم
 زین سبب اجناس را گفتند نه

جنس دهم وزن زمان حرکت و سکون

56a شد دهم آرام و جنبش را زمان
 یعنی در سنّ و فضول و در بلاد
 و آنچه بر غیر تناسب می شود
 یا مجاوز شد با قَرَب حالتی
 یا مباین چون صبی را وزن پیر
 انک گوید قسمت اجناس پنج^{۶۳۷}
 بر تناسب مستقیم الوزن دان
 نبض جاری می شود بر اعتیاد
 دوست اقسام ثلثه بر سه حد
 چون صبی کو را شده نبض فِتی
 یا ز هر وزنست خارج^{۶۳۶} بی نظیر
 ضبط او از حَسْفکردان^{۶۳۸} مرنج^{۶۳۹}

^{۶۳۵} که جرم شریا نسبت

^{۶۳۶} کیفیت آلت را بر دو نوع باشد یکی سختی و نرمی دوم سردیها و گرمیها

^{۶۳۷} نوع اول از مقدار حرکت جویند پس مفردات نه گرنه ار .....جلد باشد نوع دوم آنکه از جگر نکی حرکت جویند پس

نبضی سریع و بطی و معتدل و نبضی مستوا و مختلف و منتظم و غیر منتظم و نبض مرزون ممتلی باشد

^{۶۳۸} سکون رگ راهی اندر سخون و تواتر مساوت بدید آید

^{۶۳۹} قدرها فی الرق فاعل که قوت حیوانی ها است راهی اندر نبض قوی و ضعیف بدید آید

اسباب نبضهای گوناگون

بهر ترویج غریزی سخون	احتیاج دل بنبض اندر ظنون
وفق قوت علّتست اندر عظم	حاجت افزون و طوع رگ بهم
فرط حاجت را تواتر منقضاست	حاجت از ید از ان سرعت فراست
با تواتر با صغر اسراع شود	از صلابت آلت ارعاصی بود
وز صغیری صلابت کم صغر	ضعف قوت را تواتر شد اثر
زیر مایه کز غذا و کثرتست	گه صغر از انضغاط قوتست
مثلمنا فی اوّل النوب ای فلان	یا بزیر مایه خلطیه آن
سختی نبض از ییوست می شود	نرمی نبض از رطوبت می شود
زان دفاع افتاده تمدید مواد	گه صلابت در بحارین اوفتاد
شدت ضعفش دگر باعث بود	اختلاف از ثفل مایه می شود
آرد اندر حُسن وزن ابطال نام	فرط او راهست ابطال نظام

56b

در یاد کردن نبضهای گوناگون

مختلف در بسطها و قبضها	هست گوناگون مُسمّی نبضها
پس بواقی را کنم شرح یَسیر	گفته شد نبض صغیر و هم کبیر
متصل گویند ویرا بی خلاف	چون بتدرج است در نبض اختلاف
بر کمی از فضل یا عکس انتقال ^{۶۴۰}	شد ذنب الفاره مخروطی مثال
عاید ناقص رجوع از وی فروع	در رجوعش عاید تام الرجوع
بر کمال از نقص و بر نقص از کمال	در مسّلی شد بتدریج انتقال
در میان سبّابه در یابد تمام	منقطع در نبض یک با انفصام ^{۶۴۱}
در میانه هست یا نه از سکون	شد غزالی اوّلا دون پس فزون
لیک بر عکس است حال قرعَتین	چون غزالی می شود ذو القرعَتین
لیک در کثرت بگویند اسم آن	مطرقی ذو القرعَتین آمد همان

^{۶۴۰} اولین در حدّ گاهی منقضی گاه راجع بر فزایش مقتضی. yazar yukarıdaki beyitten sonra bu beyti eklemiştir.
^{۶۴۱} انقطاع

57a

با تواتر مختلف اجزای او
 در شهوق^{۶۴۲} و سختی و لین^{۶۴۳} از امور
 لیک لاین موج دریا را همان^{۶۴۴}
 جز بانگ می شود دودی صغیر
 در ضعیفی و تواتر در صغر
 ملتوی کایند خشکی را ثبوت
 ملتوی بر خود پیچید رشته وار
 ثابتش را ضیق^{۶۴۶} و سختی شد علم^{۶۴۷}
 خلط بر قوت شد بار گران
 چشم جنبش داری و باشد سکون
 جنبد اندر جای سکنه در میان
 هست چندانک ندارد انتها
 ذکر نبضها در مزاجها و سالها^{۶۴۹} و شهرها^{۶۵۰} و فصلها^{۶۵۱}
 در فصول سال و در بلدان شتو
 در رجال^{۶۵۳} در نسا^{۶۵۴} بشنو خبر
 حامل^{۶۵۵} و شاب^{۶۵۶} و جنوب و نر قضیف
 شیخ و نسوان^{۶۵۷} و شتا ضد هزال^{۶۵۸}

نبض منشاری سریع و صلب کو
 در تقدّم در تاخّر در غوژر
 نبض موجی نبض منشاری مثال
 نبض دودی نبض موجی را نظیر
 هست نملی همچو دودی بیشتر
 بر تشنج بر توثر بر ثبوت
 در همه شریان کشیده استوار
 در توثر انبساط اخفا^{۶۴۵} ست و کم
 مرتعش جنبده لرزان از ان
 نبض ذوالفتره چنان یابد علون^{۶۴۸}
 نبض واقع فی الوسط شد ضد آن
 غیر سوم از مرکب نبضها
 پس ضروب^{۶۵۲} نبض در اسنان شتو
 در مزاج ناس و سحنای بشر
 مسرع و اکبر بگرمی و مصیف
 خرد و بر ابطاء در بر دو شمال

۶۴۲ بلندی
 ۶۴۳ نرمی
 ۶۴۴ مانند
 ۶۴۵ پوشیده تر
 ۶۴۶ تنگ
 ۶۴۷ نشان
 ۶۴۸ ظهور
 ۶۴۹ اسنان
 ۶۵۰ بلاد
 ۶۵۱ فصول
 ۶۵۲ انواع
 ۶۵۳ مردان
 ۶۵۴ زنان
 ۶۵۵ آبستن
 ۶۵۶ جوان
 ۶۵۷ زنان
 ۶۵۸ یعنی فرجه

نبض شد یا بس مزاجان را صَلِيبٌ^{۶۵۹}

تَر مزاجان را بود نبض رَطِيبٌ^{۶۶۰}

57b

آنچه شد نبض مزاج معتدل

مثله نبض الربيع المکتومل

از اقالیم آنچه نبض رابع ست

راست مرصاحب طبیعت تابعست

نبض طفلان هم سریع هم رطیب

نبض کهلان هم بطی او هم صلیب

آنچه پُر خلط است از اجسام ما

نبض او گشته بقرط امتلا

وانچه خالی الخلط از اجسام عدید

نبض او هم فارغ آمد هم شدید

استدلال بر حال سینه و شش و بنفث

سینه و شش را چو عارض شد مرض

از دلایل نفث می باشد عرض

نفث می گویند ان رطوبت را که او

بر همی آید بَسْرَفَه از گَلُو

پخته را در نزله و ذات الرئیه

باز در شوصه همی گوید^{۶۶۱} فِیْه

خام را گویند در تازی بصاق^{۶۶۲}

در لغت نفث آمده رمی^{۶۶۳} اتفاق

گر نباشد نفث حال ابتدا ست^{۶۶۴}

خامی و بی قوتی را رهنماست

قَلَّتْ از خامیست وقت الاشتداد

کثرت از نضح و نهایت اوفتاد

معتدل کز بیش و کم اندر میان

شد ز نضح اکثر مایه نشان

رَقَّتْ از خامی گه کرد آغاز نضح^{۶۶۵}

غلظت از خامی گه دُور اِبْرَاز نضح

مایه این را اغلظ و آنرا اَرَقُّ

اغلظ افزون نضیح از قول حق

در میان رقت و غلظت از ان

معتدل شد نضح کامل را نشان

ابیض از خامی نشانِ مُعْتَبِر

یا دهد از نزلهُ بلغم خیر^{۶۶۶}

سرخ رنگ از غالبی خلط خون

یا شده از انشقاق رگ درون

در حوالبی گلو و حَنْجَرَه

در شش و آلاتِ دم صَرَصَرَه^{۶۶۷}

58a

^{۶۵۹} سخت

^{۶۶۰} تر

^{۶۶۱} گروه

^{۶۶۲} خیر

^{۶۶۳} انداختن

^{۶۶۴} استدلال بسیاری اندک : Yazar burada bu kısım hakkında bilgi veriyor

^{۶۶۵} استدلال بقوام : Yazar burada bu kısım hakkında bilgi veriyor

^{۶۶۶} استدلال برنگ : Yazar burada bu kısım hakkında bilgi veriyor

^{۶۶۷} بانگ کردن

58b

سُرخ اسفیدی بهم آمیخته
زرد رنگ از نزلۀ صفرا یقین
اسود و اخضر ز مایه سوختن
بو علی اخضر ز کرائی گرفت
گنده نا خوش عفونت را نشان
نفث شیرین خون غالب راست دال
هنچنانک نفث بی لذت یقین
شور از تأثیر حرّ در لین^{۶۷۰} ولی
تیز کز سوزی گذشت از حرّ بیش
گرد او از مایه استبر ترّ
قول بقراطست اندر مستدیر
با تب آن باشد نشان بی امتر^{۶۷۳}
گفت ابقرط دیدم که بسی کرد و پلشت
زود و آسان آمدن در نزله هم
آیت نیروی^{۶۷۴} طبعست و سلام
دیری و دشواریش از خامیت
بهترین هموار و ابیض غیر خام
بی سعال و سخت آسان آید ان
بدترینش خام و نا هموار او
با سعال سخت دشوار آید آن

می شود از درد سل انگیخته
زان بهر نوعی شده رنگی مبین^{۶۶۸}
یا ز ضعف کدخدای شهر تن
هر یکی راهست وجهی بی شکفت
وانچه ناگند از عَفَن عاری عیان^{۶۶۹}
یا نشان بلغم اندر اعتدال
زاعتدال بلغم ست آیت یقین
غالبی در لین هنو رای معتلی^{۶۷۱}
تُرشیش از گرمی کمتر سریش
در قصبهای شُشش بیش از حرّ^{۶۷۲}
از کسی بی تب ذبولی را منیر
اختلاط عقل را برسام را
عاقبت بیماری سل بازگشت
شوصه و ذات الریّه نیکو علم
زود و آسان بگردد بازش سقام^{۶۷۵}
قوتش سست است علّت نامیست^{۶۷۶}
بی نتونت^{۶۷۷} معتدل اندر قوام
زاوّل علّت نه با طُول زمان
هم رقیق و غیر ابیض گنده بو
راست بنگر خوش به بین نیکو بد ان

۶۶۸ آشکارا
۶۶۹ استدلال ببوی
۶۷۰ رطوبت
۶۷۱ بلند
۶۷۲ استدلال بشکل
۶۷۳ شک
۶۷۴ قوت
۶۷۵ بیماری
۶۷۶ فزاینده درازی نمایده
۶۷۷ گنده بوی

استدلال بر حال جگر و بر اخلاط و احوال اغضای دگر

	حال اعضا که بگردد از غذا	کوز کیف و کم سزا یا ناسزا
	هر غذا خود از جگر آید بتن	کاندر و شد نشأت خلط بدن
	صحت تن از صلاح خلطهاست	خلط صالح از صلاح کبد راست
	آب می آرد غذا را بر جگر	وز جگر کیموسها را برد دگر ^{۶۷۸}
	اکثر صفرا و سودای فزا	می شود در قمر کبد از خون جدا
59a	آب نوشیده بخون گشته رفیق ^{۶۷۹}	بگذرد با وی برگهای دقیق
	چون بتحریب جگر واصل شود	پاره با خون بهر اغضا رود
	بیشتر از خون جدا گردد در ان	از ره اجوف بهر کرده روان
	مدتی در وی ^{۶۸۰} بماند تا جدا	باشد از وی قدر خون گردد غذا
	پس ز هر دو آید اندر آبدان	از دو جالب گه برانح نام آن
	مدتی انجا بماند بر قرار	تا برون آری بعصر و اختیار
	پس دهد هر آب اینده خیر	زین سبب از حال هضم اندر جگر
	حال هر خلط از وی افتد اشکار	زانک در اول بهم بودند یار
	زاختلاط البته می گیرد اثر	از فزون افزون ز کم کم معتبر
	زانک اثر بعد التمییز باقیست	باز آنچه جمله تن را ساقیست
	باز گردد بر کلی و ابدان	پس شود مخبر ز هضم ثالث آن
	هم ز حال عضوها کو می رود ^{۶۸۱}	هم ز اخلاطی که در رگها بود
	لیک در اعلام حال مغز و بر	واندر اوجاع مفاصل سُست تر

در بول

	بشنو اندر تفسره شرح جلیل	بول را هفت آمد اجناسی دلیل
59b	تا زمان شیخ بر نه بود آن	طعم و لمس اسقاط کرد او از میان

^{۶۷۸} یعنی بر اندمها
^{۶۷۹} همراه
^{۶۸۰} در کرده
^{۶۸۱} برو

جنس اول رنگ

اولا ایض دوگون آمد از ان	جنس اول رنگ اصلش پنج دان
آن ز برد بلغم خام کثیر	بعض می باشد حقیقی همچو شیر
همچو کاندر آخر دِقِّ علیل	یا گداز شحم و یا عضو اصیل
کاب نبود از مصرّف ^{۶۸۲} مُنصرِف	بغض می باشد مجازی و مُثیف
باز صایغ دور مانده از شدّد	مؤیس از نضج آمده این سخت بد
آنچه تنبی می شود از برد دان	اصلی ثانی را گمیز زرد دان
اشقر و ناری بصفرا گشت دال	و آنچه اُترجی بود از اعتدال
اندر و صفرا و گرمی اکثرست	ناصع اللونی که دون الاحمر ست
قانی ^{۶۸۴} و گلگون میگون مُنقسِم	اصل ثالث سرخ بر آل و قسیم ^{۶۸۳}
گه مع البرد آمده سرخی عیان	جمله بر گرمی و فضل دم نشان
کز دم اندکتر ز مائیت جذاست	همچو در افلاج و سوءالقنیه راست
همچو کز قولنجیان بینند فاش	گاه از درد مقارن سرخ شاش
زانک یابد بلغم اندر رگ عَفْنُ	گاه گردد احمر قانی عَلَنُ ^{۶۸۵}
بی فتوح اندر رگ از خون فزون	گاه اندر حادّه بولی چو خون
زانک درصفرا از خون بیش است حَرُ	حر در ناری ز احمر بیشتر
فستقیّ تیره از برد فُزُون	اصل رابع سبز از وی نیلگون
از تشنج یا ز فالج منذر ست	هر دو درصیبان که گه ظاهرست
هر دو از فرطِ سخونِ مُحَرَقَسْتِ ^{۶۸۶}	بول زنجاری و کراثی که هست
چون کنی در بول بیماران نگاه	اصل خامس آمده رنگ سیاه
از خمود گرمی و بَرْدِ شدید	آنچه بی گند ست یا کُدْتِ ^{۶۸۷} بدید
بهر فرط احتراق افتد گُواه	وانچه با زردی و گندست از سیاه

60a

^{۶۸۲} یعنی آب از هیچ نیز تغییری نیابد و درون سح مؤثر تأثیری نکند

^{۶۸۳} سرخی که دو مسایج باشد اول از آمیزش سودا حزان باشد

^{۶۸۴} سخت سرخ

^{۶۸۵} آشکارا

^{۶۸۶} فستقی که اندر و زرد پست بیش زانک گرمی در وی از سرد پست بیش

^{۶۸۷} تیرگی

گه سیاه از جُنُبش سودا بود
 گه رسوب اندر سیاه افتد سیاه
 رنگ بول از مایه باشد مکتسب
 همچو در بحر آنها پیدا بُود
 خاصه رَاسِبْ بر هلاکی شد گواه
 گر نه اکل صابغست او را سَبَبْ

جنس دوم قوام

جنس ثانی از ادله شد قوام
 یا ز نضج خلط اغلظ می شود
 یا ز شرب آب بسیار آمده
 یا ز ضعف اندر کلی یا کدخدای^{۶۸۹}
 غلظت بول آمده از نضج تام
 فرقتان از فرط غلظت می طلب
 معتدل از نضج خوش پیدا شده
 منذر نکس است در بُحران رقیق
 بول صبیان گه بطبع اغلظ بود
 رَقَّتْ از ناپختن و نانهضام
 یا ز سنگ و یا ورم یا از سدد
 یا ز طبع سَرْدُ و خشک اُفتد لِدَه^{۶۸۸}
 یا ز ضعف عاجزی اندر قوی
 یا شد از ناپختن و نانهضام
 گه غلظت را کثرت بلغم سبب^{۶۹۰}
 در قوام اندر وَسَطِ اولی شده
 ناگهان از حبس اسباب صفیق
 گر رقیق آید ز بد حالی شود

60b

جنس سوم تیرگی و صفا

جنس ثالث زان کدورت هم صفاست
 کدرت از ناپختن و ماندن بخام
 گر کدورت از سقوط قوتست
 غلظت از کدرت همی باشد جدا
 گاه غلظت با صفا یار آمده
 گاه تیره می شود چیزی رقیق
 صفوت از نضج و سکون خلطهاست
 زانک از نضج استوا یابد قوام
 گه ورا اماس باطن علتست
 زاستوا کاندرا قوام افتد سَرَا
 چون بیاض بیض هموار آمده
 همچو آب تیره تمثیل حقیق

جنس چهارم بوی و گند

^{۶۸۸} تولد
^{۶۸۹} حرارت غریزی
^{۶۹۰} یا ز دفع فضل در باحور شد یا ز ذوب اعضاء او مقهور شد یا ز نضج ریش آلت های بول یا بمایه بر جدست
 و حول نکردن ارتیاض یا سدد را شد گشاد و انتفاض یا zazar bu beyitten sonra, bu üç beyiti eklemiştir

61a

مُنْتَشَنُ فِرط عفونت را نشان	جنس رابع بوي و گند بول دان
بول گنده گر بضنج آيد عَلَن ^{٦٩١}	يا قروح رهگذر يابد عفن
ذوجمود ^{٦٩٢} ست و فجاجت ^{٦٩٣} واضحه ^{٦٩٤}	وآنچه او هرگز ندارد رايحه
معتدل مر نضج را خوش حجّتست	گاه او رسم سقوط قوتست
قول تفصيلي در اثناي رُسُوب	آيد اندر وصف بوي زشت و خوب

جنس پنجم کفک

نشأت کف از تری و باد دان	جنس خامس کفک بول افتاد ازان
اندر استسقای طلي از دگر	زين سبب باشد که باشد بیشتر
هست بَر يِرْقَانُ نشانِ راست قول	ليک هم رنگ سياه و زرد بول
کثرتش از نفخ و خامی مُنْزَعِج ^{٦٩٦}	قُبْها و دير ماندن از لَزَج ^{٦٩٥}
منذر طول سقام بي حدست	پس در امراضِ کلی اينها بدست
کفک همچون شير سُقِمُ شش نماي	بر گَمِيزِ ابيض و زردي گرای
کثرتِ سودا و جَنّت را نشان	کفک دريا ورا بول سرخ دان

جنس ششم بسیاری و اندکی

61b

هر یکی را باعث است و علتست	جنس سادس کثرتست و قلتست
يا گدازش ضعف قوت شد نشان	کثرتش از کثرت آشام دان
رسم در هر روز قوت را وصول ^{٦٩٧}	يا ز استفراغ اخلاط فضول
تب بدان ساکن نباشد سخت بد	بول اگر بيش و عرق افزون بود
از ييس ^{٦٩٨} بيم تشنج هست هم	کوست نقصانِ رطوبت را علم
بر فضول بلغم و افراغ آن	بول بيش بي عطش باشد نشان
صحت قولنجيان را رهنمون	بيش کاستبرست و آسان رَوُ برون

٦٩١ آشکارا
٦٩٢ افسردگی
٦٩٣ خامی
٦٩٤ روشن
٦٩٥ یعنی از خلط لزج
٦٩٦ بر انگيخته
٦٩٧ و استراحت بعد از آن
٦٩٨ خشکی

بیش و رنگین آمدن شد مستحب	بول مردانِ خوشی کمّ تَعَب
خاصه ثقل بیش و دوستان شد بهم	خاصه مطحول منقرس را ز دم
گاه بیشی گه کمی گه انعقاد	گر شود در بول در حمّای حاد
طبع بر جهد و مرض باشد طویل	مایه خام و اغلظ و غیر قلیل
خاصه کان بی خواست بیرون می رود	همچنان در حادّه تقطیر بد
اختلاط عقل را ایت ^{۶۹۹} بود	در دماغ در عصب آفت بود
با رعا ف آمد علامت والسّلام	با سکون تب نشانهای سلام
در سفیدش بیم استسقا بدان	بول اندک ضعف قوت از ان نشان
کو بضعف آید برون از جاّده ^{۷۰۱}	اسود کمّ با وَصَب در حادّه ^{۷۰۰}
هست بیمی اختلاط عقل را	سوز اخلاط و کمی لین نُما
ایت آماس صلبِ گرده دان	در تب لازم کم و ثقل میان
بد بود اندی ^{۷۰۲} تر ان ^{۷۰۳} را مقلقه ^{۷۰۴}	اندک و استبر و اندک محرقه
اختلاط عقل دان از مادّه	از رقیق و اندک اند بر حادّه
با رقیقی زشت در تبهای حادّ	سرخ و اندک که خیر از طول داد
ایت خامی و بیشی مرارّ	خاصه در وی شد رسوب زرد یار
زانسداد سخت وز استسقا نذیر ^{۷۰۶}	اندک و سرخ و رقیق اندر زریز ^{۷۰۵}

62a

جنس هفتم رُسوب

یعنی در بول آنچه باشد ثقل آن	جنس سابع زان رسوب بول دان
کرد بعض اطلاق بر کل ضروب	در بن شیشه است ثقل الحق رسوب
شد ضباب از وی رقیق و صافیش	شد غمامه هم سحابه طافیش ^{۷۰۷}

۶۹۹ علامت
 ۷۰۰ یعنی در حمیات حاده
 ۷۰۱ یعنی راه بول
 ۷۰۲ خصوصاً
 ۷۰۳ تر مزاجان
 ۷۰۴ باضطراب آرنده
 ۷۰۵ یرقان
 ۷۰۶ یعنی منذر
 ۷۰۷ آنچه شد بول با بستند

<p>از تعلق نام فاعل ریخته</p> <p>چون سفید و املس و ناگنده مریم</p> <p>از درج بسیار هست ای مُتَّسِی^{۷۰۹}</p> <p>اعظم و اسفید ویا بر احمرار</p> <p>باعثش گرمی او یا ریش آن</p> <p>گاه تیره آید و گه سیلگون^{۷۱۰}</p> <p>رندش اندام اصلی گشته این</p> <p>کآبدان گرده گردد پاک از^{۷۱۱}</p> <p>ابیض از جربی در شاشه دان</p> <p>رندش اعضایی اصلی تن است</p> <p>سرخ از کرده ست یا کبدِ ضَنِی</p> <p>از کلی آنچه قوی الاتصال</p> <p>پارهای مختلف شد شکل آن</p> <p>گاه شحم و لحم تن بگذاختن</p> <p>هست در تازی صفایح نام آن</p> <p>کو سفید و گنده افتاده عیان</p> <p>دانگ خونش سوخته اندر طحال</p> <p>وآنچه نبود راست از وی بر نخاست</p> <p>از گداز لحم و شحم و فربهی</p> <p>بیش و ناب از گرده ضدّ از دور تر</p> <p>خاصه در مجرای بول ای مرد کیش</p> <p>خلط خام بیش اندر تن سبب</p>	<p>در میان آنچی که شد آویخته</p> <p>ابیض و املس به و ضدش ذمیم^{۷۰۸}</p> <p>در میان هر دو در هر دو بسی</p> <p>شد خراطی پارهای پوست وار</p> <p>شد سفیدش آمده از شاشدان</p> <p>سرخ از گرده همی آید برون</p> <p>چون فلوس ماهیانش بد ترین</p> <p>در بسی احوال نبود پاک ازو</p> <p>زان نُخالی خردتر استبر دان</p> <p>وان نخالی گه برنگ ادکن است</p> <p>از نخالی شد کلان تر کرسنی</p> <p>از کبد آنچه سریع الانفصال</p> <p>هم سویقی از نخالی شد کلان</p> <p>باعث او خون تازه سوختن</p> <p>در گدازش پارهای پهن دان</p> <p>گه صفایح شد ز چرب آبدان</p> <p>چون سپه گون آید و به سرخ و آل</p> <p>هست لحمی از کلی چون لحم راست</p> <p>می شود رسمی که چرب و تر</p> <p>گاه باشد رنگ او چون آب زر</p> <p>هست مدّی ریم رسم بط ریش</p> <p>شد مخاطی چون مخاط ای بو العجب</p>
--	---

62b

^{۷۰۸} مضموم

^{۷۰۹} ای مقتدی

^{۷۱۰} Yazar bu beyitle birlikte varağa iki beyit daha eklemiştir

^{۷۱۱} Yazar bu beyti bu varağa eklemiştir.

^{۷۱۲} روشن

63a

گش طبیعت کرد دفع او را بَطُول^{۷۱۳}
 دای مفضلها دگر عرق النَّسَا
 در تری تاثیر خشکی کرده حَرُ
 سرخ از گرده سفید از شاشه دان
 یا ز ریم اجزا گُسیسته از هم است
 چند گونه اندر و عبرت کنند
 ضدّ او از سخت مجرای عَبرُ
 از طحالی بسته خون ار بُرء دان
 یعنی همچون پارهایی از خمیر
 یا پنیر و شیر خوردن محتلب^{۷۱۶}

یا تری خام در مجرای بول
 یا برودت یا شده بحران نما
 هست شعری اییض یا سرخ تر
 رملی سرخ و سفید از سنگ دان
 هم رمادی از درنگِ بلغم است
 وان رسوبی که برم نسبت کنند
 آنچه نیک آمیخته^{۷۱۴} ست از ضعف کبر
 شد جذایی از سخونِ شاشه دان
 شد خمیری از رسوب بد آخیر^{۷۱۵}
 ضعف معده ناگوار بدن سبب

در رنگهای رسوب

63b

صفرتش از حدّت صفرا عیان
 رنگ زیتی شد نشان سیل یقین
 هم ز سوء نضح در امراض خون
 بر ورم اندر جگر باشد نشان
 سیما با گشتن نیرو و تَبَاهُ
 لیک در بحران سودا وی سدید^{۷۱۸}

شد بیاض او سلامت را نشان
 آسمانگون شد ز سردی مستبین^{۷۱۷}
 سرخ باشد آیت خون فزون
 بی تغیر گر تمادی یا بد آن
 رنگ بعد القنوه گر باشد سیاه
 شد نشان موت از سور نشدید

در مکان رسوب

در ردی از طافیست ای مُستفید
 ضدّ این از خامی اخلاط کو

رتبت جودت ز رَاسِب در حمید^{۷۱۹}
 پس سفید و املس اندر بُنِ نِکُو

۷۱۳ قوت
 ۷۱۴ بخون
 ۷۱۵ با رسین
 ۷۱۶ دوشنده
 ۷۱۷ آشکارا
 ۷۱۸ لایق و نیکو
 ۷۱۹ در رسوب ستوده

با تعلق^{۷۲۰} املس^{۷۲۱} و اسفید آن
 در تعلق سوي بالا خمل بد
 طفو و تعلیقي که درد سمی بود
 رسم ناهموارِ و سَطِ سرخ بن
 در پس بحران بود طافي دليل
 پخته تر نیکو تر از طافي بدان
 خملها در سوی بن نیکو بود
 چون ز لابی^{۷۲۲} یا چو غنده^{۷۲۳} سخت بد
 مایه از خامي بنضح آغاز کن
 لاجرم بر بیم نکس اندر علیل

در زمان رسوب

زود و هموار و سفید از نضح دان
 روز چارم سرخ و طافي از علیل
 باز پسترها دي بحرانِ فک^{۷۲۵}
 سبز در چارم ششم شد رسم آن
 در ششم اسفید و هموار ورا
 طفو و تعلیقِ اوْلا ماندن برار
 دیر پس بر خامي و سستی^{۷۲۴} نشان
 می شود بحران هفتم را دليل
 در ازاي چارده یا بیست و یک
 در مرض بحران نخواهد شد عیان
 مي شود بحران هشتادم نما
 هست بحران خراجی را نشان

64a

در رایحه رسوب

بول بی بو برد^{۷۲۶} و خامی^{۷۲۷} را نشان
 چون با فراط نتونت میشود
 آنچه با نتن غریب افتاده است
 بول گنده با نشان نضح دان
 ریش و گر را با علامت دگر
 سخت گنده کآید از مرد صَحیح^{۷۲۹}
 یا ز غزل کد خُدا^{۷۲۸} در حاد آن
 اندر اخلاطش عفونت میشود
 دانگ از سقم مجاری زاده است
 در گذرها ریش یا گر را نشان
 ور نه شد مایه عَفِن اندر طمر
 بیم بیماری بود رسم صحیح^{۷۳۰}

^{۷۲۰} یعنی آنچه در میان بول آمیخته

^{۷۲۱} هموار

^{۷۲۲} به هم نشست

^{۷۲۳} بیت العنکبوت

^{۷۲۴} یعنی ضعیفی طبعست

^{۷۲۵} یعنی گشادن بیماری

^{۷۲۶} سردی مزاج

^{۷۲۷} ماده

^{۷۲۸} یعنی حرارت غریزی که کد خدای شهر تنست اگر اندر بیمارهای حادّه باطل و معزول گردد بول بی بوی پدید آید

^{۷۲۹} یعنی تندرست و سالم از علت

^{۷۳۰} یعنی درست و حق

<p>بیشتر در حادّه در ناقهی بر سر اخلاط سرد از التهاب زان غریب کد خدای^{۷۳۴} شهرگش هست بر سودای غالب او نشان کرد اثر در مایه لَزْجُ و رَطِیب تلخی از صفرا و غایت گنده هم قوت حر^{۷۳۶} و عفونت را فزون 64b اخلاط عقل و مردن راهست هول بی سلامت سقط قوت را دلیل</p>	<p>بوی تیز از صعبی گرمی بهی^{۷۳۱} شد ترش از شن^{۷۳۲} گرمی غریب لیک اندر حادّه بوی ترش^{۷۳۳} گر بهم آیات سودا شد بدان شد زهومت زانچه گرمی غریب بوی شیرین خون غلب را علم در تشنج^{۷۳۵} تیز و گنده رهمون در تب اسفید و رقیق و گنده بول در تب تیز نتونت مستحیل</p>
--	--

در پراز

<p>کو طبیعی گر سُبک ناریتست ناقص از برد و فجاجت برقرار بسته و قولنج و یرقان را گواه قیحی اهل دعه بره رَهَل سبز کز غیر احتراقست از جمود با ز حبس این مندر قولنج دواست کثرت از اضداد اینها رافعه یا ز سدّه در ره ماسارقا کثرت از اضداد اینها رافعه یا ز سدّه در رَو مَسَارِقَا</p>	<p>در براز اندر علل بس آیتست اشتدادش از حرارت وز مرار ابیض از بلغم ویا مر زهر راه^{۷۳۷} مَدِّی و قیحیست از ریش و دُمَل اسودش چون اسود قاروره بود قلتش از قلت فضل غذاست^{۷۳۸} گاه قلت شد ز ضعف دافعه رقتش از سستی هضم غذا گاه قلت شد ز ضعف دافعه رقتش از سستی هضم غذا^{۷۳۹}</p>
---	---

^{۷۳۱} روشن

^{۷۳۲} تاراج

^{۷۳۳} بوی ترش

^{۷۳۴} یعنی از آن حرارت غریب که مستولی شده است حرارت غریزی باطل شده و فرد مرده

^{۷۳۵} ودر بیماریهای سر

^{۷۳۶} یعنی آنست که حرارت قویست و عفونت بسیارست

^{۷۳۷} استدلال برنگ.. یازار bu beyitten itibteren üç beyit açıklamasını yapmıştır.

^{۷۳۸} استدلال بقلت و کثرت : یازار bu beyitten itibaren dört beyit bunun açıklamasını yapmıştır

^{۷۳۹} استدلال بقوام : یازار bu beyitten itibaren onbir beyit bunun açıklamasını yapmıştır

65a

یا غذای مزلق این صورتیست
 یا شده از خِلطِ دوسان^{۷۴۱} ممتزج
 هم سقوط قوتش برهان بُود
 جوشش وُیا بادها ویرا سبب
 فرط تحلیل از ریاضات و تَعَب
 یا سبب ویرا شده یا بس غذا
 یا ویرا باعث بسی جامیدنست
 نه بقابق نه قراقر نه زَبَد
 معتدل در بوی و گه قدر و قوام
 من نکردم در بیان تقصیر و فوت

یا ز ضعف جذب ویا از نزله است
 زان لزج^{۷۴۰} شد از غذاهای لَزَج
 یا گدازش آیتش انتان^{۷۴۲} بُود
 آنچه همچون کفک می باشد عجب
 یا بس او را شده ظاهر سبب
 یا حرارت خاصه در کبد و کلی
 یا جفافش ز اندک اشامیدنست
 افضلش آنست کاسان می رود
 هم سبک ناریست اجزا بر نظام
 بوی منکر رنگ بد آیاتِ مَوْت

در عرق

65b

نقل خواهم کرد اقوال فِرَق
 اعذیه اندامهات را مگر
 بگذارند لختگی صفرا از ان
 بر رجوع از راه بول اید برون
 می تراود^{۷۴۳} با غذا از عرقها
 آب را خرج سه گونه آیدت
 پارهٔ با فضله خوی بعضش دَرَن^{۷۴۴}
 وز قوام و قدر^{۷۴۷} و گه بدهد خَبَر
 دفع قوت چون خوی بخران یقین

شرح خواهم کرد احوال عرق
 از ره باریک نتواند گُذَر
 لختگی آبی کند انرا روان
 چون رسانیدش از ان آب فزون
 اندکی مانند در انجا با غذا
 زو غذایِ صرف عضو افزایدت
 پارهٔ گردد بخارات از بدن
 پس عرق از رنگ و بوی و برد^{۷۴۵} و حر^{۷۴۶}
 مر طبیعی سه سبب شد اوّلین

^{۷۴۰} یعنی براز لزج
^{۷۴۱} یعنی لزج
^{۷۴۲} گندگی
^{۷۴۳} با اندامهای نیرندر
^{۷۴۴} شوخ
^{۷۴۵} سردی
^{۷۴۶} گرمی
^{۷۴۷} بسیاری و اندکی

66a

همچو در حمام و گرمای ادا ^{۷۴۸}	ثانیا جنبش سوم حرّ هوّا
اولا ذوی که از رنج آمده	ناطبیعی را سبب پنج آمده
ثالثا فرط ریاضت سابقه ^{۷۴۹}	ثانیا سستی است اندر ماسکه
خامسا بیماری صعب آمده	رابعا از فرط گرما شد لیده ^{۷۵۰}
مر رطوبات طبیعی خرج کار	هست این اسباب خمسه برقرار
وانچه از فرط امتلا شد زین قبل	وانج در غیر بحارین یافت حل
هم فتوحات ^{۷۵۱} مسام از علتش	کثرتش از لین بیش و رقتش
ضعف امساکست خوی را بیش ریز	قوت اندر قوت دفع است نیز
لیک آنج کرد دافع دفع وی	ضعف قوت را سبب بسیار خوی
چون کند دفعش بغایت سودمند	فضله تن را که باشد ناپسند
کوست از لین غریزی سابقه	بیش خوی بدتر ز ضعف ماسکه
مشعر موتست عمر اندر هبوط	کثرتی کاندر قوی فرط سقوط
از غذای بیش یا فضله صب	در صحیحان آنج ناپیدا سبب
با دگر افراغ چون اسهال و قی	سخت بدتر می شود بسیار خوی
پس چه حاجت عدا و بهر خبیر	قلّت از اضداد اسباب کثیر
خاصه کز سستی و خامی میشود	اندکی با امتلا شد سخت بد
مدتی باید که گردد پخته خام	در تب تیز ست سردی بیم تام
با سلامت تر شد از بارد یقین	در همه بیماری و تبها سخین
کاصل خلط بیش و خام آنجا بد ست	خاصه سرد خاص صدر و سر بدست
شوخیگین و اسود از سودا بود ^{۷۵۲}	زرد خوی از مزه صفرا بود
سرخ رنگ از ضعف امساک و دم است	ایضش از غالبی بلغم راست
تلخ بوی و تیز بر صفرا نشان ^{۷۵۳}	شد ترش بو از ترش بلغم عیان

^{۷۴۸} لطف ترکست یعنی جای پست

^{۷۴۹} یعنی ریزنده

^{۷۵۰} تولد

^{۷۵۱} گشادگیها

^{۷۵۲} استدلال برنگ : Yazar bundan sonraki iki beyit de bunu açıklamaktadır

^{۷۵۳} استدلال بوی: Yazar bu beyitte bunu açıklamaktadır

رقت از دقت در اخلاطِ علیل ^{۷۰۴}	گندگی باشد عفونت را دلیل
هر یکی بر طول علّت آیتست	غلظت بو هم دوسگن از غلظتست
وانجه عضوی را بود مخض بضیر ^{۷۰۰}	آنچه جمله جسم را عامست خیر
ضدّ این نیکویی باشد بعید	وقت دور و وقت بحران شد حمید

فصل دوم در دلایل مندره

66b

مخبر آنچه در آتی حادثست	مندر اعراض کز وی ثالثست
یا بشارت می کند یا خشیتش ^{۷۰۶}	یا ز نفس علّت ویا علّتش

در امتلا و علامت او

هم ملولی و ضعیفی در عمل	امتلا را خوش نشان آمد کسل
بول رنگین و غلیظ و هم سمن ^{۷۰۷}	پر شدن رگها و سرخی سخن
هم تمطی ^{۷۰۸} و تناوب ^{۷۰۹} بیشتر	اشتها کمتر شدن هم ثقل سر
بی توش ^{۷۱۰} برداشته با دگران	آنچنان پنداشتن در خواب کان
هم تمددهای جلد و نرفِ دم	خیرگی چشم در نبضش عظم
هر یکش راهست اسباب بسی	امتلا باشد دو ضرب ^{۷۱۱} اندر کسی

در امتلابی که بحسب اوعیه باشد

کثرت اخلاط و جانها داعیه است	امتلا در کم کاندرا اوعیه است
هست در هر جنبشی خوف شقوق	پر شود از وی گذرها و عروق
یا بگیرد خلط راه دم زدن	یا گسیلد یا شکافد عرق تن
کم خور و رگ زن بخورد اروی خوش	پس خناق و صرع و سکتته آردش

در امتلابی که بحسب القوت باشد

^{۷۰۴} استدلال بقوام : Yazar bundan sonraki üç beyitte bunu açıklıyor.

^{۷۰۵} زبان

^{۷۰۶} بیم

^{۷۰۷} فربهی

^{۷۰۸} فنجا

^{۷۰۹} آسا

^{۷۱۰} یعنی بی مجال که نمی تواند رقت و نمی تواند جنبید

^{۷۱۱} یعنی دو گونه

67a

خلط فاسد قاهر هر قوتست	امتلا در کیف کاندر قوتست
آید امراض تعفن اشکار	هاضمه درماند از اصلاح و کار
آرزوی اطعمه کمتر شدن	آیت او کاهلی ثقل بدن
خواب شوریده همی بیند مخیف	گندگی بول و خوی ^{۷۶۲} و نبض ضعیف
زود یابد عی ^{۷۶۴} و رنج از جنبش او	لیک نبود پر عروق و سرخ رو ^{۷۶۳}
بر فساد خلطهای اوست دال	گاه جنبش ریش عضو اندر خیال
پشت او سرما بیابد کو گواه	هر که در گرمابه و در گرمگاه ^{۷۶۵}
پس بدن را باید از وی کرد پاک	بر فضول خلط گرم و دودناک
خلط افزون فاسد افتد در نسَم ^{۷۶۶}	گاه هر دو امتلا باشد بهم
گاه در معدود ^{۷۶۷} می باشد شَطَط ^{۷۶۸}	گاه در یک خلط می باشد فقط
جمع خود معلوم گردد از شمول	ضبط کن آیات هر یک از فضول

علامات غلبه خون

67b

ثقل جسم و راس و حُمَاق ^{۷۷۰} و جُفُون ^{۷۷۱}	می شود برخون غالب رهنمون ^{۷۶۹}
هم بسی آسا و فنجا ^{۷۷۲} و نُعَاس	گرمی مملس کدورت در حواس
هم داممیل و بشور اندر عَزَب	گوشت الودی و اعیائی ^{۷۷۳} تعب
هم درود رگ بَسَحْنَا احمرار ^{۷۷۴}	سازگاری و جوانی و بهار
بُعَدِ عهد از فصد و خصب عیش و خال	سرخ روی و زبان دیگر ملال

۷۶۲ عرق
 ۷۶۳ یعنی در هنگام حرکت پندارد که اندامهای او ریش کشته است نشان آن باشد که اخلاط او تباها شده است
 ۷۶۴ ماندگی
 ۷۶۵ یعنی در هوای گرم
 ۷۶۶ مردم
 ۷۶۷ یعنی در دو سه
 ۷۶۸ مجاوزه الحد
 ۷۶۹ دلیل
 ۷۷۰ گرداگرد اندرون چشم
 ۷۷۱ جمع جفن
 ۷۷۲ تمطی
 ۷۷۳ ماندگی
 ۷۷۴ سرخی

خارش اندر مفصّد بود محتجم^{۷۷۵}

خون دندان خون مقعد هم رعاف

خویش خون الود دیدن در منام^{۷۷۸}

هم قُلاع^{۷۷۶} سرخ شیرینی فم^{۷۷۷}

بیش خوردن لحم و شیرینی صاف

سرخها دیدن برؤیا^{۷۷۹} والسّلام

علامت غلبه صفرا

هست صفرا را علامات غلب

تشنگی بیش و زردی سَحَن

بول ناری و رقیق و بس شاب

نبض بر دقت سریع و هم عظیم

خویش را پنداشتن در حر و تاب

فصل صیف و تلخی و خشکی فم

زردها و نار دیدن در منام^{۷۸۲}

کو بروزه تا سه می گیرد تعب^{۷۸۰}

سیما چشم و زبان و رُوز تَن

طبع و گرم و لذع معده اضطراب

هم منش گشتن تعب ز آب حمیم^{۷۸۱}

همچو در گرمابه و در آفتاب

اکل شیرینها و تازه شیر هم

از خنکها استراحت والسّلام

علامات غلبه سوداء

مرّة سودا که از بیشئی اوست

میل سبزی و سیاهی در گمیز^{۷۸۳}

جوع کاذب فکرها اندوهها

ناامیدی از همه کاری بحق

مورث سودا غذا خوردن بسی

دیدن اندر خواب اشیاي مخیف

نبض با بطؤ و صلابت زین قبل

کمدت اندر سحنه و خشکی پوست

هولناک و بدگمان خلوت گریز

در دهان معده سوزش گهگها

هم بزرگی سپرز و هم بهق

چون قدید و لحم نخجیر خسی

دودها ویرانها فصل خریف

هم کهولت هم صلابت زین جمل

68a

۷۷۵ جای حجامت
۷۷۶ دمیدگی دهان
۷۷۷ که معهود نبود،
۷۷۸ خواب
۷۷۹ خواب
۷۸۰ رنج
۷۸۱ یعنی آب گرم
۷۸۲ خواب
۷۸۳ بول

خاصه خشک اندام پیران اسمران^{۷۸۴}

کُدر^{۷۸۵} و شُعر^{۷۸۶} و شُقر^{۷۸۷} و استبر استخوان

علامات غلبه بلغم

بر فضول بلغم است آيِ عَلَن^{۷۸۸}

سردی و نرمی بیرون بدن

سستی لحم ترشی آروغها

کودکی و پیری و فصل شتا

کاهلی و بیشی آب دهن

هم بلادت هم سپیدئ سَحَن

هم سطبری کم گواریدن طَعَام

قلّت شهوت دگر طولِ منام

فریبهی و پیهناکی مزاج

تر غذا خوردن بسی چون طودماج

رنگ بول اسفید نبض اندر غَطَا

نرم و کوچک بانفاوت هم بَطِي

ثقل سر اسفیدها دیدن بخواب

باز باران و تگرگ و برف و آب

تشنگی نبود مگر باشد بتن

بلغم مالح و پا در وي عَفَن

68b

علامات سده

سده را آیات ای امتلاست

چون نه عامست و تمدد خاصِ جاست

چو گر بود انجا بمایه رهگذر

لازمش آید گرانی چون جگر

فرقش از اماس پنهان در و صب

کو بنقل سخت و لازم نیست تب

اکثر مسدود رگ خود زرد رو ست

کو کند منع نفود دم بیوست

علامات باد

باد را دردِ ممدد آیتست

کان وجع با انتقال و خفتست

وانچه در اعضاي غیر حاس شد

بی وجع شد درکش از احساس شد

گه با وازش چو نفخ اندر طحال

گه بلمسش ز افتراق و احتفال^{۷۸۹}

در معا باشد قراقر را نتاج

در میان عضله و جلد اختلاج

علامات اماسها

ظاهر اماس در حس ظاهرست

باطن او را علایم مظهرست

^{۷۸۴} گندم گونان

^{۷۸۵} جمع اقدر است یعنی تیره گونان

^{۷۸۶} جمع اشعر است یعنی منش مویان

^{۷۸۷} جمع اشقر است یعنی سرخ رنگان

^{۷۸۸} آشکارا

^{۷۸۹} گرد آمدن

69a

ثقل و تب کافتند بهم ناخس شود	گرم اگر در موضع باخس شود
ثقل با جمای لازم آي او	ور عديم الحس باشد جاي او
سرد را ايت گراني محل	خاصه شد در قوت و فعلش خلل
باز سوداوي ز آياتش بدید	بلغمی هست از علاماتش بدید
سخت تر تب صعب تر درد اوفتند	باز آماسِ عصبناک از جسد
اختلاط ذهن تشنيج اوفتند	بر خطر باشد تعویج ^{۷۹۰} اوفتند
در گرازد بر شکم لحم عَضَال	واندر احشا بر شکم آرد هزال
سخت اعراض از او در دوخست	هر ورم در حال جمع مده هست
هست وقت الانفجار اعراض او	در تقیح باشد اینها بر هُدُو ^{۷۹۱}
پس شود اعراض سستها و غیش ^{۷۹۰}	نافض ^{۷۹۲} حُمَى ^{۷۹۳} ز لدع ^{۷۹۴} ریم و لیش
دم خَوش و تب زایل و قوت بکار	بهتر انک بعد آي الانفجار
وه اگر بر اشراف اعضا رود	مایه از نزدیک زد بیرون شود
می کند قبل التقیح انتقال	مایه گاه از جا بجایی از محل
وه که آید از خسیسی بر رئیس	خوش که آید از شریفی بر خسیس

علامات تفرق الاتصال

69b

ثاقب و ناخس اکالی درد دال	در بطون بر افتراق اتصال
بیشتر باشد که افتند نرف دم	سیما حمی بوی نبود بهم
گرد گردد در فضای جوف او	گه برون نبود ز بالا و فرو
گفته شد اماس را اوصاف و خال	گه درون آماس گردد انحلال

تقسیم دلایل بر منذر و مبشر

^{۷۹۰} کزی
^{۷۹۱} سکون
^{۷۹۲} لرزه
^{۷۹۳} تب
^{۷۹۴} یعنی از سوزانی
^{۷۹۵} انبوه بسیار

بعض آیات آمده منذر ^{۷۹۶} بسام ^{۷۹۷}	بعض او آمد مبشر بر سلام ^{۷۹۸}
علم هر دو واجب آمد بر طبیب	جاهل هر دو نگیرد از طب نصیب
با یکم واجب بود ترک دوا	با دوم قصد دوا کردن روا
بس ببايد علم اوقات مرض	وانچه در وی باشد افات و عرض
بعد از ان علم طويل و هم قصير	باز بیماری صعب و هم يسير ^{۷۹۹}

در تدارک احوال اندر اوقات بیماری

چار رتبه کابتدا و اشتداد	انتها و انحطاط آمد بیاد
در سه اولی می شود امکان مرگ	در چهارم جز بصحت نیست برگ ^{۸۰۰}
در علاج او مگر باشد خطا	یا رسد درد دگر همچون وبا
باز بیماری نظر بر مدتش	تا بیحران خلاص و صحتش
بر سه گونه باشد از تن معتزل ^{۸۰۱}	حاذّ و یا مرض و یا معتدل
حاد صعبست و زمان او قصیر	شد سریع النضح در وقت یسیر ^{۸۰۲}
یا بمیراند باندک مدت او	یا نکو باشد بیحران نکو
ناروا غذوش مگر اندک لطیف	تا نگردد قوت و طبعش ضعیف
وانچه در چارم شد سنش انتها	ظاهرا حاجت نباشد بر غذا
لیک گر سستی بنیانش شود	ده غذا گر روزی بحرانش شود
گر بد شوریست اعلام ^{۸۰۳} و دلیل	رنج و زحمت بر فزایش در علیل
قوت و عقلش بنقصانی گرای	موت ان بیمار را شد رهنمای
هست مزمن را زمان بی حد طویل	نیست بر زودی متمم در علیل
یا بَسِلّ و یا ذبولى می کشد	یا برای نضح بس مدت کشد
فهم او از خفّت اعراضها	زین قبل هر بارد امراضها

70a

۷۹۶ ترساننده
 ۷۹۷ مرگ
 ۷۹۸ تندرستی
 ۷۹۹ آسان
 ۸۰۰ پراغ
 ۸۰۱ بیکسو شونده
 ۸۰۲ اندک
 ۸۰۳ نشانهها

در غذای او نمی باید قلیل
تا نباشد ساقط القوه علیل
معتدل را گه میان این دو حال
شد زمان اندر وسط بر اعتدال
در غذا توسط باید از لطیف
نه غلیظ و نه قوی و نه ضعیف

در حدّ بحران

70b هست بحران احتراب سقم و طبع
قوت از غالب شود بحران نیک
گر مرض غالب شود بحران بد
سقم چون دشمن طبیعت همچو شاه
هر دو در شهر بدن بگرفته ربع
صحت آمن و سلامت را شریک
موت نازل می شود اندر جسد
تن چو شهر و روز بحران رزمگاه
که بادرار و خراج و گه بخوی
هم با شک و ریمه در درد بصر
هم خراج خلف اذن امراض سر
با رعاف گاه با اسهال و قی
می شود با نفث در امراض بر
با مخاط و شوخ گوش و نفث جر

در بیان بحران شش گونه

71a هست تغییرات بحران شش فنون
اول انک طبع قوت یافته
مبتلا یکبارگی یابد سلام
ثانیا دفعی براید عجز طبع
کرده بر بیمار ایجام حمام^{۸۰۴}
این دو بحران عجل در حاده است
ثالثا طبع اندک اندک قوتی^{۸۰۵}
مدتی باید گه تا گیرد تمام
چارم انک مایه باشد آنچنان
پس شود یوماً فیوماً طبع سست
مدتی چون عجز او یابد شمول
از سه گون امراض و هر یک بر دو گون
مایه علت ازو رو تافته
این بود بحران جید و السلام
مایه غالب گشته و بگرفته ربع
دانگ بحران ردی این راست نام
کز تباهی سخین ماده ست
گیرد و انضاج راها فرصتی
قوت و گرداند او تحلیل تام
طبع عاجز ماند از انضاج آن
مایه مستولی شود بر وی درست
مرده گردد گفته اند او را ذبول

^{۸۰۴} مرگ

^{۸۰۵} Yazar bu beyti ikinci beyitten dördüncü beyte geçtiği için ikinci beyit bitiminde varağın haşiyeye kısmına açıklama olarak yazmıştır.

ثالث و رابع شود در مزمنه
 پنجمین بحران خوب غیر تام
 مبتلا یابد سلامت بعد از ان
 شد ششم بحران بد ناسپری^{۸۰۶}
 تا در اندک وقت مرگ آید بَسْرُ
 خامس و سادس بود در معتدل
 کز برودت گشته بسیار از مینه
 پس در اندک مدتی گردد تمام
 شدن بحران مرکب جَید آن
 پس بتدریج افتد از قُوْت بَرِی
 هست بحران مرکب بد اثر
 فَأَحْفَظُنْ هَذَا الْبَيَانَ لِلشُّمْلِ

در بیان بحران انتقال

گه چنان واقع شود بحران نیک
 از همه تن می نراند قهرمان
 نام این گویند بحران انتقال
 با زریر و یا با ورام و بشور
 یا بتشنیج و خناق و دَاءِ فیل
 خلط اگر گرم و رقیق افتاده است
 می شود بحران تمام و برکمال
 بعد کامل قبل کامل بر سِوَا^{۸۰۹}
 لیک در ناقص اعانت طبع را
 طبع راندر از رئیسسه مایه لیک
 بل باطرافش براند از میان
 پادشاه شهر بَاسِ ایلِ دِه مِثَال
 یا با مراضِ سطوح اندر ظهور
 مایه امراض باشد مُستَحیل
 قوت^{۸۰۷} اندر قوتش آمده است^{۸۰۸}
 ورنه در عکس است بحران انتقال
 نیست تحریک بدن هرگز رَوَا
 ناموافق لایق و لازم تُرَا

71b

علامات بحران بر طریق کلی

بعض آیاتش چنان حالت نمود
 اَوَّلَا گرمی و هم اشفتگی^{۸۱۰}
 ثالثا نبض عظیم و هم سریع
 پنجمین ساکن تر افتادن قَلَق^{۸۱۳}
 میتوان دانست از و بحران زُود
 ثانيا در سه رمیه^{۸۱۱} بختگی
 چارمین اسراع^{۸۱۲} نوبت از قطع
 در تب لازم که با وی اوست حق

^{۸۰۶} یعنی ناتمام
^{۸۰۷} یعنی قوت قوی باشد
^{۸۰۸} حاضر شده
^{۸۰۹} یعنی تن از بحران کامل
^{۸۱۰} بیماری
^{۸۱۱} یعنی انداخته
^{۸۱۲} زودتر آمدن
^{۸۱۳} اضطراب و دگر اعراض

وقت بحران دیر خواهد شد بعید ^{۸۱۴}	این نشانها گر وسط باشد بدید
کامر بیماریست در بحران اکنون	بعض ایاتش ^{۸۱۵} چنان شد رهنمون
جستن ^{۸۱۷} و گردیدن اندر جامه خواب	همچو در بیمار بردن اضطراب ^{۸۱۶}
فُحش و بیهوشی و گندی حواس	هم صداع صعب و گرمی رأس
غفلت و تحریکِ فک بی اختیار	بد خیالت و سبات و هم دُوار
حُمَرَتِ رو حُمَرَتِ چشمِ سوي	اشک بی گریه طَین و هم دَوي
سرعت دم جلب بارد از افق	لرزه و ضیق النَّفس دردِ عُنُق
سوزش اندر معده در نبض اختلاف	درد پشت و جستنِ دل بیج ناف
72a از سپرز و عانه اش شکوی ^{۸۱۸} بقول	تشنگی صعب و دشواری بول
امتداد عضله اشکم بَبر	شدتِ دا در مئانه در جگر
پرده و ظلمت شدن اندر حَجَم	حکّه انف و قراقر در شکم
فرط زحمت در قضیب و رَحَم و دبر است	نخس پهلوها و در دندانِ چِر ست
هم ز استفراغ معتاد انقطاع	درد چون اعیا در اندامِ انطباع ^{۸۱۹}
درد مفصلها و تقلیص شَفَه	هم منش گشتن دگر غشی و خَفَه ^{۸۲۰}
نیک آید حاذق و فهما را	روز بحران دیدن این اعلام را
هست در ضد از بدی چندان خبر	خاصه کانجا می شود از نضح اثر

در وجه تعیین روزهاي بحران

نسبت بحران بد ورمش معتبر	هست در امراض تأثیر قمر
گاه سعد و گاه نحس و گاه شریف ^{۸۲۲}	گاه در قوت ^{۸۲۱} بود گاهی ضعیف
بین گاه ماه اندر چه برجی اوفتاد	مبتلا چون پشت بر پستر نهاد

^{۸۱۴} دور
^{۸۱۵} یعنی انچنین
^{۸۱۶} بی آرامی
^{۸۱۷} از جای
^{۸۱۸} گله کردن
^{۸۱۹} مرتسم شدن
^{۸۲۰} خناق که خرخره اواز بدید
^{۸۲۱} در خانه خود که برج سرطانتست
^{۸۲۲} در برج ثور

سعد یا نحس آنچه با وی منتهیست
 حال او و حال یاران بر چه سان
 کز کواکب بر چه سان افتد نظر
 در نحست بر خطر باشد دلیل
 بیست و نه روز نیم است استماع
 دورهٔ مه بیست و شش روز و نیم
 چارده باشد با تمامش بُروز^{۸۲۴}
 گفت بر تتمیم او سابوع قوم
 گفته بر تتمیم رابوع اسم ثمن
 پس ارایع سه شد یا والسَّلام
 زانک روزی متصل روزی جذاست
 اجتماع اصل مرض اعلان^{۸۲۵} کند
 دور تریع آمده هفتم اتم
 چارده خود روز استقبال اوست
 در میان ک و کا ترسیع هم
 در کز افتد انتهای این نظر
 سیزدهم ثلث در هر روز فح
 هر یکی را روز اندازی سیمه
 روز چارم زین تعلق عاریست
 نیک بنگر کاولیت مظهرش
 روز نوبت می شود واقع همان

72b

73a

از سعادت و ز نحوست حال چیست
 پس به بین کاندر نظرها بعد از ان
 هم ایام بحارین در نکر
 در سعادت بر سلامت شد علیل
 زاجتماع مهر و مه تا اجتماع
 جز زمان نُقلهٔ خور کوست^{۸۲۳} ج
 نیمهٔ او سیزده هم رُبع رُوز
 ربع شش روزست و نصف ثمن یوم
 ثمن سه روزست و ربع و نصف ثمن
 غالب از نیمه شمردندش تمام
 از اسایع سه باشد بیست راست
 حالیا در هر نظر بحران کند
 پس بتسدیست پنجم چار کم
 هم نُهم گه روز تفلث نکوست
 هژدهم تفلث آخر شد اتم
 باز گد شد روز تسدیس دگر
 سیصد و شصتست مجموع درج
 هست ایام بحارین این همه
 هر یکی نیمه اش انداریست
 می شود منذر نباشد منذرش
 گرچه بحرانی و اگر انداز آن

در بیان ایام بحران و ایام انداز

^{۸۲۳} اجتماعی. اچیکلاما یاپمیش. yazar bu paragraf ile birlikte

^{۸۲۴} ظهور

^{۸۲۵} اظهار

در سوم بحرانِ سَقَمِ سخت گرم
 چارمین که روزِ بحران آمده
 با نشانهای بد از سادس یقین
 روز پنجم می فتد بحران قلیل
 نیست در روز ششم بحران نکو
 هفتمین ضدّ ششم زانک در ان
 مندرست این هفتمین از پا و ید
 من نهم را همچو پنجم یافتم
 ده چو هشتم یازده همچون جهط
 یب چو روز هشت ده باشد عدید
 چارده شد روز بحران نکو
 یَه و یَو شد همچو هشتم حکمشان
 هژدهم را روز بحران دید عقل
 هست در یط کمتر و آن نیز بد
 کا و ک اما به ک اکثر قویست
 هست در کز همچو کد بحران لطیف
 قوت اندر چارگانی تا به بیست
 بیستگانی را دگر قوت بجا
 بهر حاد ایام بحران مُحَرَز ست
 بهر مزمن می شود بحرانها
 گاه بحرانش شود تا هفت ماه
 گاه بعد از چارده سالش شده
 بهر ترتیبات فضل اندر بروز^{۸۲۷}

اول و ثانی بنزد بعض قرم^{۸۲۶}
 مندر از روز ششم هفتم شده
 با نشانهای نکو از هفتمین
 گرفت اکثر نکو باشد علیل
 گرفت شود نیکو بیابد نکس او
 هست بحران نیک و بی رنج و زیان
 نادر اندر هشتم و آن نیز بد
 مندر یا دیدم و دریافتم
 مندرست از چارده او بی غلط
 یج میانه است و درو باشد امید
 نیست بعد از ز به نیکو پی چون او
 یز چو نه و از ک و کا مخبر عیان
 همچناک از ار کفانیر است نقل
 بیستم نیکوست همچون ز و ید
 بیست و چارم روز بحران همچو بیست
 لد و چهلم روز بحران پس ضعیف
 هفتگانی تا چهل روزی قویست
 تا صد و بیست است از ایام دا
 دِرْطِیَا یَدُ یَزْ یَحْکَ کَا کَدُ کَرْ ست
 کَرْ لَدُ لَزْ مَشْفَقْکَ امکانهَا
 گاه در سبع سنین ای نیک خواه
 بلک اندر بیست و یک سال آمده
 شد ز ید طَیَاک یَزْ هَدُ جَحْ رموز

73b

74b

بیشتر در طاقها بحران حاد	پس که غب در یا ز ید اکثر فُتاد
در بسی امراض دور حمیات	همچو ایام بحارین بر ثبات
هفت دور غب ای مستوثقه ^{۸۲۸}	همچنانک هفت روز مُحرَقه
ماهها و سالهای مُزمنه	روزهای حاده بر یگز نه
همچنانک هفت ماه ربع راست	هفت نوبت غب را مانیش ^{۸۲۹} نُماست
مخبر اندر مزمنه مانند حاد	هم درو تقدیم تاخیر اوفتاد

در روزهایی که الایم الواقعه فی الوسط می گویند

در سلیم از عارضی تغییر بد	یا درازی یا هلاکی آورَد
خلف بحران را سبب در خستگی	گرمی و تیزی و هم آهستگی
یا ز ضعف و قوتِ طبع آمده	یا سبب اعراض نفسانی شده
یا ز خارج چون خورش کاندِر خُورَد	خاصه در کیفیت و ترتیب بد
روزِ بحران زین سببها مختلف	بیشتر یا پستر افتد مُنصرف
نام او شد واقعہ فی الوساطه	اندر و جَهِو طَیج شد ضابطه
اینچنین گفتند دانستی که حق	بر چگونه ظاهرست از ماسبق

در بیان انک بیمار را چگونه بحران خواهد شد

74b

کردمش غالب بود مایه رقیق	نه بدان حدی که خوی باشد حقیق
فحش و صعِب درد سر تنگی دم	عضلها و الا کشیدن از شکم
هم دوار و دَمعه و سرخی روش	خارش انف و طنین ثقل گوش
گرمی سر هم خیالِ سرخ فاش	هم گرانی دَرْدو صُدغ و چشمه‌اش
درکِ برد و خشکی جلد و مسام	هر دو در بحران که با آی سَلام
نبض موجی و سریع اندر شُهوق ^{۸۳۰}	باز اندر رأس ضربانِ عروق
خاصه کز صفرا ویا از خون بود	سایه عمر وی از سی دون بود
چون بدین اوصاف باشد اتصاف	دانگ بحران وی افتد با رُعاف

^{۸۲۸} ای بغایت محکم و استواری جویندگان
^{۸۲۹} شبیه
^{۸۳۰} بلندی

بد مرض را بیخ کن براند مال
 همچنانک اندر رعاف آئی بیشتر
 تا سه و زردی دو تلخی فم
 هم ز صفرا بودن او را تاب تب
 ظلمت دیده بود بحران بقی
 التوای ناف پیوسته دُرُو
 دانگ بحران شد بطمٹ آراسته
 التداغ^{۸۳۱} از کبد سوی مقعد ست
 اندرین خون بواسیر آمده
 ناف بیرون ناتی وهم ملتدع^{۸۳۵}
 هم تمدد در شرسیفیش بزیر
 بی نشان میل مایه بر فراز
 گش معا سالم گُمیز ایبض فتاد
 هست بحرانش باسهال برار
 هست در لین مرض بی ویل و وا
 خارش فیش^{۸۴۱} و رسوب و ییس فاش
 هست بحرانش بادرار از ذُکیر^{۸۴۲}
 جلد او رنگین سرخ و منتفخ

پس رعاف بیش کز وی شد ملال
 گر بآی میل مایه بر زَبَر
 در دهان معده یا کبد ست الم
 اختلاج اندر فروسویین لب
 فرط غشی و سقوط نبض وی
 گر بود اعراض او اندر فُرُو
 بود طمٹش پیش ازین بسی کاسته
 گر سوی اعلی صحح اسفل بدست
 آنچه بحران مِیاسیر^{۸۳۲} آمده
 گر سرش سالم بطنش^{۸۳۳} وجع^{۸۳۴}
 نخفه بطن و قراقر مستطیر
 درد پشت و رنگ در بول و برار
 خاصه صفرا وی سَقام^{۸۳۶} و خاصه حَاد
 بود او بر اعتقال^{۸۳۷} و اِنجِجَاز^{۸۳۸}
 گر شود دل سلامت از لَوی^{۸۳۹}
 ثقل عانه غلظت و کثرت بشاش^{۸۴۰}
 بی نشان میل و مایه سوی غیر
 گر نشد از درد عانه^{۸۴۳} مضطرخ^{۸۴۴}

75a

- ۸۳۱ درد کردن سخت
 ۸۳۲ آسانپها
 ۸۳۳ شکم
 ۸۳۴ دردمند
 ۸۳۵ درد کننده
 ۸۳۶ بیماری
 ۸۳۷ بستگی
 ۸۳۸ باز داشته شدن
 ۸۳۹ پیچیدگی
 ۸۴۰ یعنی بسیاری بول
 ۸۴۱ سر نکر
 ۸۴۲ تصفیر ذکر
 ۸۴۳ ز هار
 ۸۴۴ فریاد کننده

دیدن اندر خواب غسل و آبرن
بول او در چارمین رنگین شده
با تموج^{۸۴۶} گشته نبضش مُتَّضِیح^{۸۴۷}
با عرق باشد ورا بحران یقین
یس طبع و جلد و بول کم عَلم^{۸۴۵}
روز هفتم غلظتش تعیین شده
مضطرب در شب مسامش منفتح
رِقَّتِ مایه بغایت شرط این
هست بحران باخراج اندر نجیف
مایه گر استبر و قوت شد ضعیف

علامات موت

75b
تیره بگرفته و بی رونق آن
هم بنا گوشش فرو بنشسته دور
جلد پیشانی کشیده وا شده
پیش از این همچون نبود از وی بدید
آسمانگون و بنفشه رنگ چشم
هم نَتَوَّ چشم بی قی از مقام
نه ببحران خاصه کز یک چشم آن
کهرتِ پیلَه یک از دگر
در کنار دیده ژفک تر شدن
هم حَوْل در حاد ناجنبدنش
درد هم میرد بَحَلَّوْا مُتَبَسِّی^{۸۴۹}
برفرازی و جفافِ جای شَنَف^{۸۵۰}
آمده یک بر دگر هم مفترق
بترهای او و خشکی دهان
آیت مرگست اندر محرقه
رنگ رو گشتن چون رنگ مردگان
سردی اطراف و دیده در غوور
نرمه گوشش بهم باز آمده
چشم خوابانیده و پیدا سپید
خمرت و هم کدت اندر رنگ چشم
اضطراب و جنبش دیده مدام
اشک ریزان گریه بی خواست ازان
هم رمص گرد آمدن خشکش بتر
غُنده وار^{۸۴۸} از دیده پیدا آمدن
چشم ز انگشتت نخوابانیدنش
زیر چشمش خون عدس بثر بسی
پهنی و باریکی و کوژی انف
در شفه تقلیس و کوژی و طرق
تیرگی در حادّه اندر زبان
این که باشد با امور مُقَلِّقه

۸۴۵ آشکارا

۸۴۶ یعنی نبض موجی

۸۴۷ روشن

۸۴۸ یعنی همچون خانه عنکبوت

۸۴۹ تابع آرزو کننده

۸۵۰ در گوشتی که از بناگوش آویزند

76a

انچنان کز اکل باشد ارتجاج^{۸۰۱}
 بعد از ان که اسهال واقع شد ورا
 زود در جایش نمی باشد مَشِي
 برد باطن سوز ظاهر از بدن
 اندر اعضاي رئيسه بد نما
 بترهاي تيره رنگ اندر بدن
 سرخی و سبزی ناخن در نگاه
 تب بهشتن او هنوز اندر فراش
 در تب گرم از علامتهاي بد
 میرد او پیش از دو هفته لاجرم

هم خناق کفک دار و اعوجاج
 اُشکّه^{۸۰۲} اندر حادّه لآ سیمّا
 خشکي جلد آنچنانک گر کشی
 فرج و مقعد رحم بیرون آمدن
 قرّ خارج حر داخل سیمّا
 هم سرّ ضلع و شکم لاغر شدن
 ریش کهنه سبز گشتن یا سیاه
 پیش روز هفتمین یرقان فاش
 با صداع صعب و دایم ار شود
 چون با طرف رُخش افتد ورم

علامات موت از افعال

76b

حُبّ ظلمت بی سبب در چشم و سرّ
 ارتخاي دست و پا خفتن ستان
 بر شَمّه^{۸۰۴} تقلیب چشم از اشتداد
 هم سخنهای پر اکنده فراخ^{۸۰۵}
 در تعلق هر چه می بیند ورا
 شکل منکر نتف^{۸۰۶} زیر از ثیاب
 یا گلوخی کندن از دیوار پست
 از عطوش عطسه نبود مستفاد
 رو سیاه زشت کرده قصد آن
 یا زکوری و گری کردن فغان
 هم بدل تنگی دم بارد زدن

بعض ضوء و رنگ و بو او از تر
 بی تناوب باز کردن او دهان
 بر شکم خفتن بغیر اعتیاد^{۸۰۳}
 در ضعیفی چشم بگشودن فراخ
 ثقلت اطراف اندر منتها
 کشف اطراف و نزول از جامه خواب
 چون مگس گیرنده پیش چشم دست
 صرّه اسنان برون از اعتیاد
 در خیالش آنچنان دیدن عیان
 یا بخوابش برف باریدن بران
 هم بخارگرم از و پیدا شدن

۸۰۱ بستگی

۸۰۲ فواق

۸۰۳ یعنی در حال صحت بر شکم خفتن عادتش نبود

۸۰۴ پیوسته نگرستن

۸۰۵ جمع فرخ یعنی پر آکنده فروخ

۸۰۶ کندن

روز اندر خواب شب اندر سهر	یا شد از مجموع خواب او دُور تر
قصد بینی پاک کردن بانبان	آمدن از بینی زرد آب چکان
هم ز بینی دم زدن در تافتن	بوی طین و مشک و روغن یافتن
خامشی و فُحش و او از ضعیف	مردگان را یاد آوردن مخیف
خوف مرگ و گفتن از مرگ او بسی	بثره کز ظاهر بیاطن مخنسی ^{۸۵۷}
طول لرزه در تب گرم از ضعیف	سرد خوی در گرم تب باشد مخیف
سرد دشواری و تنگی و عظم	با تفاوت سُستی و زودی بدم
رفتن اندر مزمنه شهوت همه	تشنگی در حادّه رفتن سِمّه ^{۸۵۸}

علامات موت از بارزات بَدَن

77a

در برازش اسوداد ^{۸۵۹} و اخضرار ^{۸۶۰}	باز اتنان ^{۸۶۱} و دسومت ^{۸۶۲} احمرار ^{۸۶۳}
و آنچه همچون آب زرد و یا سفید	یا بکف یا اندک هموار دید
و آنچه زرد افتاد پهنا بر زمین	و آنچه شد چون پوست باقلا درین
از ضعیف اسهال بی راحت بسی	پاره اَنبَسْتَه ^{۸۶۴} و لحم از کسی
اندک اندک با تواتر پیر الم	بعد اسهالِ المرار اسهال دَم
رَمِیَه سودا ز لاغر مُویقه ^{۸۶۵}	و اعتقال طبع اندر محرّقه
آنچ با او از آید زمزمه	بی ارادت کاید اینها بَدَ هَمّه
رقت و قلت و اسوداد بول	خاصه گوید با رقیقی فُحش قول
هم رعافِ کم سیاه بیش هم	قئِ اسود با نتونت بیش و کم
نَفْثِ کَم پیوسته اندر درد سل	هم بالوان و صعوبت جان کُئیل

علامت سلامت

^{۸۵۷} دور
^{۸۵۸} یعنی علامت مرگ باشد خاصه اگر زبان سیاه شد
^{۸۵۹} سیاهی
^{۸۶۰} سیزی
^{۸۶۱} گندگی
^{۸۶۲} چربی
^{۸۶۳} سرخی
^{۸۶۴} خون بسته را در فرس انبسته گویند
^{۸۶۵} مهلکه

77b	<p>فرهپی و لحم اشکم بر تمام در بحارین گرم افزون ثفل و قی روز هفتم یا پسین از وی بشیر قوت افعالِ طبعی و حواس شب که می خسبد سحر در خفتست بیش ازین شوریده بر فحش بود بی علاج و حویه بر حالش شدن عقل و حس و هم نظر بر جاده وز تواتر وز تفاوتها و تاب معتدل ثفلش بزردی و قوام روز بحران بر سلامت رهنمون در میان شیشه می باشد بدید ثقل ایض درین شیشه نکوست از صداع دم سلامت بینیش نفث ریم ایض و املس قیه^{۸۶۸} بر غلظ هر روز و سهل آید بدید هم سیاه و سبز و اصفر روی نیست درد سر را می کند در سر خموش تب همه درد جگر را بُرد حق عکس هم گفته روای روان با هراش^{۸۷۰} اسهال مزمن شد معاف بهر استسقا شفای مستجب</p>	<p>چهرش بودن کما گان در سلام حرّ تب یکسان بهر اعضاي وي در تب گرمست بحران زریر خون گوش و انف از امراض رأس مضطجع خفتن چنانک عادتست انتظام عقل او بعد از رقود^{۸۶۶} قوت^{۸۶۷} طبیعی دم زدن عطسه در سرسام و اندر حاده هم خلاص دم ز ضیق و انتصاب اشتها و قوت هضم طعام خلط با حیات اگر باشد برون بول اترجی که چون ابر سبید خاصه میل خملها سوي فروست لین خام و هم رعاف از بینیش زانفجار شوصه ذات الریه اندریشان نفث بر رقت سپید چون شود استبر ناخوش بوي نیست ریم و هم زرد اب از بینی و گوش رفت درد چشم از اسهال و زلق با گری اسهال صفراوی روان^{۸۶۹} به گری تب از اسهال و رعاف خلفه آب و بلاغم شد سبب</p>
78a		

^{۸۶۶} خفتن

^{۸۶۷} نبض دم

^{۸۶۸} نگاه داشتن

^{۸۶۹} یعنی یعنی رونده و زایل شونده

^{۸۷۰} قی

سقم مالیخولیا و هم طحال	یافت با خون بواسیر انتقال
هم دوالی و دگر نقرس مزیل	صرع را درد مفاصل داء فیل
هم دوالی می رود با ربع تب	نقرس و درد مفاصل هم جرب
بر تشنج حکم هر تب نافذست	ربع از صرع و تشنج منقذست ^{۸۷۱}
گیرد از گرمی تب راه عَدَم	عَلَّت سرهای پهلوی بی ورم
تب مزاج سرد را آرد رَوَال	در معا و معده و کبد و طحال
لرزه در بحران سونوخس آمان	بر شفای غِب تبخاله نشان
جمله با بحران یرقان زایل است	آنچه از امراض صفرا حاصل است
رفته با عطسه فواقِ اِمْتِلاً	نیست ذات الجنب با حامض جُشا
رشته پا بُرء مالیخولیاست	هم جُشا بُرء زلق کاندِر معاست
با نشان نضج در نفثِ ریه ^{۸۷۲}	هم خُراج پای در ذات الریه
نیک اما خون ناصور ست بیش	واندر و در سینه ^{۸۷۳} و اضلاع ^{۸۷۴} ریش
به اگر نبود درون سینه باز	سرخی و اماسِ بُرد رخاز ^{۸۷۵} باز
هم دوالی داء ثعلب را زوال	خایه اماسیدن اصلاح سعال
دردِ نقرس با دوالی انتقال	هم کند درد کلی دردِ طحال
پاک گرداند بدن را برسند	خارش و پیون و گرز اخلاظ بد

78b

در بیان انک کدامین قویتر و اعتماد بر کدام بیشتر

رنگ دیده مخیر از خلط و غیش	اعتماد تو بقوت باد بیش
کز جگر وز معده وز سر شد نشان	هم دلیل حق شده حالِ زبان
بر سپیدی شد ز بلغم رهنمون	بر درشتی مخیر از آماسِ خون
در تمارض خود بر اقوی می روی	حجت بول است هم رؤیا قوی

دفتر دوم در عمل مختار مشتمل بر دو گفتار

^{۸۷۱} خلاص کننده

^{۸۷۲} شش

^{۸۷۳} یعنی در ذات الریه

^{۸۷۴} پهلوها

^{۸۷۵} یعنی ز بچه ...

دFTER ثانی که هست اندر عمل
 بر دو گفتارست رَسِم مُنتَخَل^۱
 اولین گفتار در اعمال ما
 با غذا و با دَوّآ و اِحْتِمَا^۲
 گشت گفتار دوم در عاقبت
 در عمل بالید بیان را خاتمت

گفتار نخستین از دفتر عمل بر دو باب مفصل

79a باز گفتار نخستین بر دو باب
 منقسم افتاده بر دو وجه صواب
 باب اول باب حفظ صحت است
 باب ثانی باب بُرءِ عِلّت است

باب _____ اول اندر حفظ صحت

صحت اینجا هست بر معنای عام	یعنی هر چه غیر سُقْم خاص و تام
زانک معنای فتور اینجاست درج	کاندر و از سُقْم و صحت هست ارج
یا نشد هر دو ^۳ بغایت اندر ان	همچو حالِ پیر و طفل و نا قهّان
یا شدند اندر دو عضوی مجتمع	حال اعمی شد مثل مُرْتَفِع
یا شد اندر عضو یک آن اجتماع	بر سه گونه هست ویرا استماع
یا بجنسین بعیدین ازدواج ^۴	چون مریض البنیه ^۵ و سالم مزاج
یا بجنسین قریبین است آن ^۶	چون سقم مقدار سالم وضع دان
یا بود آن اجتماع اندر دو گاه	در مثالش بایدت کردن نگاه
همچو لین طبع و سست اندر صبا ^۷	در کبر بر استواری مُجْتَبَا ^۸
پس چو یا بس طبع و سست خریف ^۹	در بهار اندر صفا غیر ضعیف
نیست ابقای مزاج اشباه راست	بهر بیرون کردن اضدادش سزاست
نیست ابقای قوی در اهتمام	نه بقای اطول و دفع جِمَام
زانک تأثیر حرارت در تری	اشدادی یا بد و پس کمتري

79b

^۱ بر گزیده
^۲ پرهیز
^۳ یعنی صحت و مرض
^۴ یعنی تندرستی و بیماری بیک دیگر جفت و مقارن شدن
^۵ مراد از بنیه ترکیب ست یعنی همچنانک شخصی بیمار باشد بمرضی از امراض ترکیب و مزاج او سالم باشد چنانک از انواع بیمارهای سوء المزاج اندر و چیزی نباشد
^۶ یعنی آن اجتماع و ازدواج در میان تندرستی و بیماری
^۷ کودکی
^۸ برگزیده
^۹ پاییز

تا رود هر دو رسد وقت اجل	سست باشد هضم او یراد بدل
ار نمی یابد ز فیرونی ^{۱۱} خَلَل	غایتِ این فن بلاغ ^{۱۰} این اجل
بَر سَزَاوَرِ مزاجِ مقترن	باز حفظِ صَحَّتِ اوقاتِ سِن
وز تحلل زاید از مجری العَلَن	بانک داری ز لیش از عفن ^{۱۲}
گش ضروریاتِ القلبِ خوش است	مسندش تعدیل اسباب شش است
اکثر این باب مذکور ست خوش	پس در اثنای ضروریاتِ شش

تدبیر هوا

از همه کشور چهارم خوشترست	گفته شد کاندر هوا خیر و شر ست
واندر ان شهری که مکشوف از شمال	شو بتابستان بییلاق جبال
روز اندر سفلهای زیر زمین	در شب اندر علوهایی برترین
نه فزون خوی ز گرمای هوا	نه قشعریره ز سرمای هوا
نرمه کتان سرد اندر قبول	واندر ان از صوف و اقطان کن عزول
خوش در ان چون سبزهها بستانها	باردات دهنها ریحانها
یا میانه آن بخور اندر مصیف	آنچه نیک و خوشگوار ست و لطیف
اندک خور هم پرهیز از غلیظ	هست پر خوردن درو زشت و مغیظ
هم قریس و هم مصوص واز طعام	خور بقول و شر و طفشیل و هلام
جرمیه حصرمیه طودماج	عبرمیه ^{۱۳} کز بریه سیکباج
گر نخواهی مبتلا گشتن بدرد	لیک در وی کرد حلوا مگرد
وز سموم ^{۱۴} و شمس ^{۱۵} و نیران ^{۱۶} و بخار	حفظ چشمانت کن از دود غبار
می نکش در خواندن آواز دقیق	عزلتِ خط مُقَرَّمَط کن حقیق
شد سیاه و سبز ای منظور چشم	انفع الوان برای نور چشم

80a

۱۰ رسانیدن
۱۱ مفسد
۱۲ عفونت
۱۳ سماقیه
۱۴ زرها
۱۵ آفتاب
۱۶ تنشها

چون بغایت مشرقست اسفید و زرد
در خزان از حرّ ظهر و بَرِد فجر
خفتن اندر جای سرد آرد ضرر
واندر ان آمیغ^{۱۷} دیرا دیر کن
تا که افسرده نباشد در شتا
گرم و تر اسفید با ها خور همان
وز لخالخ غلیه اعدال بکام
میوه را بسیار خوردن شد زیان
شرب این به بهاری نزه^{۱۸}
از مُفْرِح معتدل باشد صواب
در شتا باید ریاضات قوی
لحم بریان و مطنجن هم کباب
لایق پروردها و اشیر به
وز شراب ناب بر اندازه خور
جامه‌های گرم باید پوستن
خلط بد را از تن خود دور دار
فصد کن در وی اگر خون اکثرست
دور باشد از تلخ و شور خور لطیف
پس درین ترک شراب اولیترست
کسوت کرباس نرم و هم جریر
وز ریاحین لخالخ مُعْتَدِل
چون نیایی از هوای بد رها

ضد گشته نور را تغریق گشت
کن حذر وز غسل آب سرد هجر
لا جرم پوشیده باید داشت سر
بودن اخلاط را تدبیر کن
از هِرَاش^{۱۸} بیش تب یابد فتا
شور و تیز اصلا مخور کارد زیان
نفخه شاهسپرم آرد زکام
کسوت فصل بهار اولی دران
خشک را محرور را ممزوج به
گلشکر ناری و نعناعی شراب
هم غذا پر خوردنت باشد سوی
قلیه و اسفید با در وی صواب
وز جوازشنات عالی مرتبه
وز غذاهای مرطب کن حذر
خز و قر و چوقه مانند این
بیش از تحلیل گرمی بهار
کان ز فصد فصل دیگر بهتر ست
پر خور هم گرم و تر کم خور خریف
وز شرابات آنچه سردآن در خورست
قاقم و سنجاب و پوش اعدل بگیر
وز ریاضت معتدل فرطش مَحَل
باری شود در خانه و دیوارها

80b

81a

تدبیر ماکول

۱۷ جماع
۱۸ قی
۱۹ خرم

شد اقلّ اکل در لیل و نهار
 اوسطش آنچه سه بار اندر دو روز
 شهوت چون راست بر خیزد بخور
 باز دار از طعمه دست ای دلفروز
 آنچه می باشد لذیذ آن احمد ست
 آنچه دوشوارست مضغ و خضم^{۲۰} او
 و آنچه بر معده ثقیل افتد شگرف^{۲۱}
 بر غذاهای دوای احتیاج
 بایدت در اکل ترتیب دُرست
 از پس رنج و تعب نازک مخور
 هم پرهیزید از ادّ خالِ طعام
 باز تطویل زمان اکل بد
 چند گونه از مخالف اطعمه
 کن بیکروز و بیکنوبت اِبا
 حالیا جمع لبن با هر تُرش
 غوربا و دوغبا هرگز مخور
 جمع ماهی و لبن باشد پلشت
 هم پیاز و سیر در یک جا مخور
 آب یخ بعد از ثمار تر زیان
 بر رُوس انگور خوردن افسد ست
 بر هر سیه بد بود خوردن انار
 مرغ با جغرات پختن نا حمید
 آنج یکبارست و اکثر شد دوبار
 خرد خای و دیر خور خاصه تموز
 هست در تقدیم و تاخیرش ضرر
 کت بود از آرزو باقی هنوز
 لیک اکثار و زیانکارش بدست
 لاجرم دشوار باشد هضم او
 بایدش با خواب و سیرِ صرف^{۲۲} جرف
 بهر تعدیل خورشها و مزاج
 آنچه نازکتر روانتر خور نخست
 پس مزاجان را بد به نیکتر
 بر طعام خورده قبل الانهضام
 کاختلاف هضم او لازم بود
 بد تر از اندر نوبتی خوردن همه
 زاجتماع غوره باو دوغبا
 مُضعفِ سالم بود بیمار کُش
 چون ترش خوردی چو آلو از ثمر
 خل ذرار زیرین مسین بد طبع گشت
 انگبین با خوربزه آرد ضرر
 فندق و بادام در جمع آنچه‌ان
 پُست^{۲۳} بر رزیه شیرین بد ست
 هم کرنج و سرکه در یکجا میار
 نه پنیر و نه بسرکه بز قدیر

81b

۲۰ فرو بردن
 ۲۱ قوی
 ۲۲ شراب صرف
 ۲۳ سویق

82a

شد بیکباره بهم خوردن زیان	خردل و سیر و پیاز بخور لان ^{۲۴}
از بصل خیزد دوار و هم کلف	نقرس آرد سیر و می اندر خلف
گر بیارد یا بهق در انتها	هم پس از فصد و حجامت شوها
بهر صفاوی رطیب و سرد هم	بارد و قامع خورد اصحاب دم
بهر سوداوی مرطب شد شریف	بلغمی را خوش بود گرم لطیف
پس بحمام و ریاضت اشتغال	حرد صفاوی خورد اندک فیال ^{۲۵}
مفسد خور هست تدبیرش آود ^{۲۶}	کیش بجوع از مزه معده پر شود
یا باطریفل کند نرمیش روم ^{۲۷}	با هراش یا باب گرم و توم
ضد بر ضد ست ای مرد ظریف	صحت افزون قوت اندک از لطیف
کز سخونی جو شد او همچو ز شراب	میوهایی تر کند خون را جو آب
هم سقوط شهوت هم کاهلی	از تفه باشد ملازم را جلی ^{۲۸}
در عصب آرد زیان اندر نحاف ^{۲۹}	از ترش اسراع پیری و جفاف
مرخی معده است شهوت را برد	حلو کسلانی ^{۳۰} و گرمی آورد
باز می آرد زیان اندر بصر	شور را انحاف تجفیف است اثر
قصد اصلاحش بکن با ضد نخست	هر چه ویرا اشتها بستی دُرست
بر صلاح آید بیدتر از غذا	پس مزاج بد تر غیر سوا
ضَبَعَتِ ^{۳۱} شهوت از ان پر آفتست	عادت انسان همانا قوت ست
دفعهٔ به بل بتدریج زمان	عادت ضایر ^{۳۲} بریدن می توان
تر بقابض حلو با حامض سزاست	خشک را تر عکس نیز اصلاح راست
هر دهین هر تفه با شور و تیز	مُصلاح بارد سخین و عکس نیز

^{۲۴} بکپکان کیوتر
^{۲۵} اول
^{۲۶} بلی
^{۲۷} طلب
^{۲۸} آشکارا روشن
^{۲۹} جمع نحیف
^{۳۰} کاهل
^{۳۱} کم کردن
^{۳۲} زیانکار

82b

هم ز آب و باد سردی مکان	اکل را بارد همی باید زمان
اعظم الخیرات شد در احتما	اعتدال نُقله ^{۳۳} قبل الاغتذا
اعظم آفات و مجموع زبان	تَرگُ ترتاد ^{۳۴} و فراغت بیش از ان
جنبش افزون مکن بعد الغذا	بر تحفُّظ باش اندر اغتذا
صالح الکیموس و صافی جان بخور	آنچه نیک خوشگوار ست آن بخور
وز غلیظ و از مُسدّد کن عدول	حالیا از هر بد و اکثر فضول
کاندر از مان گِرْدْ گِردد خِلط بد	هان مشو بر هضم بد ها غرّه خود
تا که باشد این بدن را تقویه	گاه گه جایز کثیر التغذیه
بَرّه ^{۳۵} حولی و گوساله نکوست	نان پاک و لحم بزغاله نکوست
تین ^{۳۶} و انگور و رُطب ^{۳۷} مُعتاد را	تیهو و کبک و دجاج اندر چرا
سرد اندر صیف گرم اندر شتا	هم بخور حلو ملایم ناشتا
خوشر انکه گه گه آخر می کند	حمیه بیوسته لاغر می کند

تدبیر آب

83a

مر غذا و آب و ثالث بر نَفَس	بر سه قسم راست باید جوفِ کَس
تا که باشد از سر معده فُرُو	بر طعام آب بسی غیر نکو
اندک از بسیار فاتر کارکر	آنچه صبرش نیست زانج سرد تر
لیک بهر تر مزاجان اوست خوش	شد بمحروران زیان اندر عطش
جز بمحکم بنیه ^{۳۸} و محرور مَرْد	هم نشاید برف دار و سخت سَرْد
علّت آرد سینه و اَرَجاب ^{۳۹} را	کو مضرت آورد اعصاب را
از بثنو شی اندک اندک خور ورا	خاصه برود و ضعیف الکبد را
آب خوردن بد بود آرد وَصَب ^{۴۰}	بر جماع و ریق و حمام و تعب

۳۳ حرکت
 ۳۴ حرکت
 ۳۵ یکساله
 ۳۶ انجیر
 ۳۷ خرما
 ۳۸ بنیاد و ترکیب
 ۳۹ رودگان
 ۴۰ درد

در مضرت کمتر ست از شرب آب
صبر و خسبیدن همی باید تُرا
تخم و آب بادیان ماحی العطش
آب با سرکه بیامیز و بَخور

در عطش بر ریق ممزوج شراب
تشنگی کاذب از آید ترا
آب خوردن بر مزیت آردش
آب اگر اندک بود ایام حَر

تدبیر شراب

کار دار او سستی مغز و سقم پی
ناشتا خوردن بمغز و پی ضرر
وز کثیر او بسی آید زیان
غوربا و هر ترش باشد صواب^{۴۱}
هم صداع و هم حرارت هم خمار
نقل انار حامض به هم خیار
زردناب و نقل او مالح سزاست

هم مکن اکثر مئی ادمان مئی
بر لطیف و تیز ماکولت مخور
از قلیلش منفعت بسیار دان
هر که می ترسد ز گرمی شراب
باز انک یابد از شرب عُقار
در خورش ممزوج ریحانی عُقار
هر که را از می ریاح جوف خاست

83b

تدبیر خواب و بیداری

خاصه باشی سرد طبع و یا بجوع
از ضعیفی و قوی زاری مکن
تخمه را خواب دراز آمد مُهم
تا رسد اندر محل انهضام
کز فم معده طعام آید فُرود
هاضمه کرده تصرف اندرو
تا بقعر معده آید خورده راست
تا شود با کبد معده مُکتَسبی^{۴۲}
تا بسوی کبد باشد انحدر
ورنه بر مقیاس و یا بر عادتست

بایدت از خواب بسیار رجوع
هم بطول عهد بیداری مکن
لیک بهر هضم غیر منهضم
تکیه کرده خواب کن بعد از طعام
بهترین وقتی بخواب آن وقت بود
می شود در قعر معده واقع او
مستعین هضم خسب سوي راست
باز پهلوی چپ خسب بسی
باز گردد بر یمین گیرد قرار
بهر پر معده منام این صورتست

^{۴۱} مرگ را قهوه صداع آرد زیان کو بیاشام آب سرد اندر میان

eklemiştir.

^{۴۲} نوشنده

84a

می کند تن را چو کتان ماهتاب
 جای نمگین از عِلَل باشد مخیف
 یا بچیزی گرم و یا با خوش صَنَم
 تندرست و گوشت آکو دو حیب
 معده است از سخنت او بهره باب
 گرم گردانیدنش نافع ترین
 کز مضراتِ بد آمد ریختن
 خفتن اولیتر ستان^{۴۳} آرد الم
 در میان حال بیداری و خواب
 مالش و می راست خواب آرندگی
 خفتنی را بادِ خواب آرد فراز^{۴۴}
 قصها افسانها گفتن بیان
 شمع بر دارند او خسبد هَمَان
 فضله را بیرون کند اندر خَلَا
 خالق خود را کند شکر و نیاز
 همچو بیخ جوز و رمان و اراک
 غسل گرداند دهان با خَضَخَضَه
 تا شود خرم دل و فرَخ نظر
 گر شود معتاد و یا محتاج او
 گر دماغ او ست محتاج سُعوط
 بوی خوش گیرد که بوی بد بَرَد
 تا سلامت او فتد محصول او

84b

هان مشو در ماهتاب اکثر بخواب
 تخت باید در زمستان و خریف
 خویشتن را گرم دار اندی^{۴۳} شکم
 کودکی حدّ بلوغ او قریب
 در کنارت گیر تا باشد صواب
 پیر را از پشت و اشکم اینچنین
 می نشاید شهوت انگیختن
 گر مسیر می نباشد بر شکم
 هم تَمَلُّ بد بود در جامه خواب
 معتدل آواز و رنج و ماندگی
 از گیاه شبت بر سر تاج مساز
 بیش آن باید نشستن مردمان
 تا کند خواب محیط او را گران
 هر که از خوابش بر آید اَوّلا
 پس وضو سازد که بگزارد نماز
 هم کند از تلخ و یا قبض سواک
 پس کند بعد از سواک او مضمضه
 پس زند شانه بریش و موی سر
 پس کشد در چشم از کحل نکو
 پس به بینی چکاند از سعوط
 باز موی زاید و ناخون بُرد
 پس با شغالش شود مشغول او

^{۴۳} خصوصاً

^{۴۴} بر قفا خفتن

^{۴۵} هر که خوابش برد نک دارند کو می غناید تکیه کرده بر علو
 Yazar yukarıdaki beyitten sonra bu beyti eklemiştir..

تدبیر ریاضت کردن

خشیتی^{۴۶} هست ز همواره^{۴۷} سُکون
 با ریاضت بر فروز اصل سخون
 ارتیاض تو برفتن می شود
 بهر هر عضو ارتیاض خاص هست
 خواندنست از بهر سینه هم گلو
 باز بر خوبان و زیباییان نظر
 عضو کاندرو وی ریاضت اکثرست
 فربهان را شد ریاضت سودمند
 بهر تن وقتی ورا آن وقت دان
 اولا مالند بر تدریج خوب
 پس ریاضت را شود مشغول او
 در میان آخرین مالیدنش
 مدتتش تا رنگ شد افروخته
 استراحت یاب و آسایش طلب
 کانظفا یا بد غریزی سُخون
 فضلۀ تن کن بتحلیلش بُرُون
 گاه با کُشی گرفتن می شود
 چون پیاده رفتن پاکاردست
 بهر سمع اِسْماع^{۴۸} اصوات نکو
 خواندن خط مَرمَط مَر بَصَر
 قوت و شدت صلابت اکثرست
 لاغرآن را می رسد از وی گزند^{۴۹}
 کاطعمه شد هضم و خالی رودگان
 اولاً نرم آخرًا با کُوب کوب
 پس دگر باره بمالندش نکو
 مَدِّ^{۵۰} اعضا باید و یا زیدنش^{۵۱}
 گرسنه از وی زیان اندوخته
 بیش از آنک در کمال آید تَعَب

85a

تدبیر سفر

آنچه خواهد شد ترا اندر سفر
 ممتلی منشین تو بر پشت سُتُور
 خود بهنگام رکوب ای پاک مرد
 بهر حفظ رنگ روی ای مُنتهَج^{۵۲}
 همچو ماح^{۵۳} و یا لعاب اسبغول
 اندک اندک خُوی کن اندر حَضَر
 تا بمنزل از خورش باشی صَبُور
 شربت پست جو اندر آب سَرْد
 کن طلا بر روی خود چیزی لَزَج
 یا کثیرا یا صموغ اندر حُلُول

^{۴۶} خوف

^{۴۷} همیشه

^{۴۸} شنواینیدن

^{۴۹} زیان

^{۵۰} کشندن

^{۵۱} تمحل

^{۵۲} جای آورنده راد

^{۵۳} سپیده خابه

گفته شد تدبیر آب مختلف

در بیان آنها شد مُنکَشِف

تدبیر سفر در گرما

85b

سر پیوش الحق ز تاب آفتاب	کز نوازل دور باشی در مآب ^{۵۴}
سینه را درها چره کن تر نطول	ز آب پر پهن و لعاب اسبغول
چون بگرما نشسته کشتی در سفر	تخم خُرفه سه درم با سرکه خُور
آب را گرمی کنی ممزوج خَل	تشنگی زایل کند آرد عَلَل ^{۵۵}
چون فرود آیی بمنزل گاهِ بَار	دهن گل دهن بنفشه بر بکار
گر وزد باد سموم انف و دهان	بسته دارو صبر کن بر رنج آن
هم بصل در دوغ آغوشته بخور	باز ازان دوغ ترش گشته بُخُور
انک زد باد سمومش آب سرد	بایدت بردست و پایش صب ^{۵۶} کرد
برسرش کن روغن گل آب بید	روغن بید و گُلاب آنجا مُفید
پس در آب سرد شویش یکزمان	از بقول سرد باید غَذُو آن

تدبیر سفر در سرما

86a

در ره ار سرما رسد در منزلش	زود پیش آتش او را نیست خُوش
دست و پا را زیت مَحْمِی زن فُزُون	یا بدهن قسط و دهن فرفیون
سیر هم سمن بقر بسیار خُور	تا نیاید بر تو از سرما صَرَر
چون رسد سرمای سخت اندر دَمَه	معه ات خالی نمی باید همه
موزه پوشیده باید آنچنان	کاندر و پای تو جنبیدن توان
یا بقطران یا بقنه یا بسیر	یا بدهن فرفیون آلوده گیر
پاره بز موی با کاغذی	کن بموزه سالم آی ای مهندی ^{۵۷}
پیه رو به را باطرافت بُمَال	تا نیابی از شجام ^{۵۸} ره زوال

^{۵۴} مرجع

^{۵۵} سیرابی

^{۵۶} یعنی ریختن

^{۵۷} راه راست یابنده

^{۵۸} سرماء سخت

انگژد در قهوه ^{۵۹} یا ماء العسل	گر شوی سرمازده خود را عمل
تا کند تسکین بر دو هم جُمُود ^{۶۰}	پس بخور مطبوخ آکوسن بُزُود
اندر آب شلغم جوشیده کن	پای اگر سرما زند نبود کهن
یا کَرَنَب و تین بر انگونه بُکن	یا در آب شبت و بابونه بکن
خاصه با شونیز کرده دبس یار	دبَس ^{۶۱} کن ویرا طلا در جای حار
تا که آن سرما بُرون آید ازو	به که اندر برف و آب آری فُزُو
اندر آب گرم می باید نهاد	ار برنگ او تغیر اوفتاد
پس طلا در خل گل ارمن ستد ^{۶۲}	تا رود خونش همه خود بایستد
قطع کن کز وی تباهی ظاهرست	گر بسبزی یا سیاهی ظاهرست

در علاج ماندگی

روغن بابونه ویا شبت مال	مر علاج ماندگی اندر عضال ^{۶۳}
ماندگی در خویشتن ناچیز کن	از غلیظ و از تُرُش پرهیز کن
کن عَرِی ^{۶۴} کو را رَسَد از باد برد	رانهای سوده را زن آبِ سرد
هر زمان بر وی پنه یا از تُرَاب	خرقه را سرد و تر کن با گلاب
کن طلا بر وی که می باشد صَوَاب	باز مرداسنگ سوده در گلاب
می شود بر وی ضماد خاصتر	برگِ عُلیق بر بکوبی خاصه تر
آب بیرون کن ازو پس نه طلا	گر بیابد آبله انگشت پا
یا حضض یا قاقیا مر زخم پای	عفص و طین ار منی در آب سای
زَن رَمادِ چرم کهن و دهن و رد	و آنچه موزه کوفته و هم سوده کرد

در علاج شیش

کو بعجز آید ز قتل و طرح آن	شیش اگر بسیار باشد آنچنان
----------------------------	---------------------------

86b

^{۵۹} شراب

^{۶۰} افسرده شدن دست و پا

^{۶۱} دوشیده خرما

^{۶۲} یعنی طبیب بهر او این طلا بستد

^{۶۳} جمع عضله

^{۶۴} برهنه

پارهٔ پشمی بدست انبوده^{۶۵} کن
در میان جامها تقلید^{۶۶} کن

زیبق مقتول دهن آلوده کن
شبشها با این عَمَل تبعید^{۶۷} کن

در سفر دریا

قی در کشتی اگر آغاز کرد
وانگهی دفعش بکن کارد زیان
قوت معده دهد رُمان و بهٔ

قصد و دفع او مکن تا ضعف مرد
با شراب پوژنه مانند آن
نَسک با خل پخته وغوره بهٔ

تدبیر بچه در شکم مادر

از سقوط حمل می باید حَذَر
دور باید حامله از مسهلات
با فُتُل کاشراب^{۶۸} او ممنوع گشت
باید اصلاح دم اندر حامله
لیک فصدش از دم هابح خطاست
دور باد از خوف ناگاه و طفور^{۶۹}
مانع اسقاط هر روزی خورد
چند بیدستر زرنباد و چو هیل
کرده عشر زنجبیل از هر یکی
اختیارت باد در نزدیک وضع
باید او را بهر تسهیل و لَاد
هم غذاهایش سمین باید دهین
کردمت از مسهلاتش انتخاب^{۷۰}

87a
خاصه در بَدورد^{۶۸} آخر همچو بر
در ضرورت کن بلطف منقیات^{۶۹}
از فم رحمش نمی باید کُدَشست
تا دم نشات صفی^{۷۱} افتد صله
بلک با تبرید و تسکینش روا ست
وز سُقُوط و ضرب و هر کاری بَزور
سک و مسک و عفص و دیگر انگزد
هم طباشیر و درونج زنجبیل
ده بآب سرد از و مثقالکی
قابله مر اخذ و دایه بهر رضع^{۷۳}
دلک اخصارش بروغن اعتیاد^{۷۴}
چون بوقت زاد نزدیک آید این
نُه درم قِشْرِ خیار شنبر باب

۶۵ مالیده
۶۶ گریند کردن
۶۷ دور کن
۶۸ یعنی در اول بار گرفتن
۶۹ پاک کننده
۷۰ یعنی مسهل
۷۱ پاکیزه
۷۲ برجستن
۷۳ پروردن و شیر دادن
۷۴ عادت کردن
۷۵ بر گزیده

87b

چند بیدستر بطلق و انگزد
 ماء حُلبه در طیخِ تمر باز
 شرب بزرفیجن و هم فوتنج
 فرزجه از ایرسا و انگبین
 هم جلوس و هم نطول آب گرم
 هم بخار حافر اب و حمار
 باز مقناطیس بگرفتن بچب
 باز تکلیف تزخُر در جلوس
 بهر مرده این حمول اعلي بگیر
 بهر افراط دم^{۷۸} سایل ورا
 گر دمش سایل نشد از بهر^{۷۹} ضُر
 بهر اسقاطِ مشیمه ده عَطُوس
 باز تبخیر محلل چون سنا

دارچینی مُسهلِ نیکو بود
 اعتمالِ فُوّه از شیب و فِرَاز
 زاعفران زود آورد از منیست^{۷۶} کج
 فرج را تغریق و تحقیق از دهین
 هم بیفشردن مَرّاقش^{۷۷} نرم نرم
 یا بچشم شور ماهی آن بخار
 بستن بسد برانِ چب سبب
 غمز کردن در تهی گه بر فسوس
 مرو غاریقون و قته جا و شیر
 قَاطِعَشِ ده همچو قرصِ کهربا
 بهر ادراش بده اقراصِ مُر
 منخر و فم را بگیرش جابلوس
 حنظل و کبریت و مواهل هِنّا^{۸۰}

تدبیر بریدن ناف و شستن و خوابانیدن

88a

بچه کز مادر جدا شد خَوش بَرند
 باز در بندند بر وجه صواب
 پس نهند اندر زمان بر ناف او
 باز باید هِمَّتِ سختی پُوست
 اندر آب با نمک مَحْمِي و نرم
 چشم و گوش و بینی و حلق و حنک
 در شکنها و میان رانهاش

جز چهار انگشت از نافش بُرند
 با فتیل پشم نرم اوسط بتاب
 دهن زیت آلوده یکپاره رُکو
 بهترین تدبیر در وی غسلِ او ست
 پس بیاب بی نمک کُو نیم گرم
 بر حَدر دارند از ان آبِ نَمک
 برگ مورد و هم گل سُوده پِاش

^{۷۶} یعنی اکثر بچه کز نیست

^{۷۷} نرم شکم

^{۷۸} یعنی دم نفاس که سایل می شود

^{۷۹} یعنی از بهر مضرتی که خون حیض را خزنقاس را حبس می کند چنانکه در باب احتباس طمث یاد کرده آید

^{۸۰} قطران

تا گشاده باشدش مر ثفل راه	دغدغه ^{۸۱} کن مقعدش را گاه گاه
کن بر ان شکلی که می باید چنان	وقت بستن هر یک اعضاي آن
بول اگر باشد برون آور از ان	پس بلین انگشت نه برآبد ان
با نکو نغمه بجنابني ورا	گر همی خواهی که خواباني ورا
اندر آب گرم شو بر اعتیاد	شیر شب گه هضم شد هر بابداد
ماده اش را تا دو مه نر تا چهار	باز با دهن بنفشه چرب دار

تدبیر شیر دادن در گهواره کردن

لیک آغوزش بدست اندر امام ^{۸۲}	نیست شیری سودمند از شیر مام ^{۸۲}
یا عسل یک قطره خاصه فتح باب	بیش از ارضاعش جکاند از جلاب
پس سر پستان نهد اندر دهان	اولا دوشد که شیر آید از ان
وقت ارضاعش فشردن یاور ست	اندک اندک مام پستانش بدست
سود می دارد کند معده زکی ^{۸۵}	بیش از ارضاعش گستن ^{۸۴} اندکی
شیر اندر معده یا بد انهضام	چون بگهواره شود خوابش تمام

88b

پس بشویند و ورا تدهین کنند	مهد را لختي بجنابند جند
دست و پا پیچیند و پس شیرش دهند	باز در گهواره خوابش نهند
لیک در اول ^{۸۶} قوی آخر بلین	پس بجنابند لختی بعد ازین

اختیار کردن دایه

تا سی و پنج اسلم از سقام و رنج	عمر دایه میان بیست و پنج
عاقل و در فریبهی بر اعتدال	خوب و واسع سینۀ نیکو خصال
در گذشته چهل روز از وقت زاد	بچه اش نر لیک افکنده مباد

^{۸۱} با انگشت خرد

^{۸۲} مادر

^{۸۳} بیش

^{۸۴} بچه

^{۸۵} پاک

^{۸۶} یعنی تخت قویتر و بیشتر جنابند و در دوم آهسته و کتر تا آن نخستین بجای ریاضت بود و فضلۀ از تن دفع شود

وصف پستان معتدل افتاده خوش
 شیر او خوش بوی خوش طعم و سپید
 سختی و نرمی بزرگی خردیش
 از جماع و از حبل باشد بعید
 طعمه اندک از وی بخیزد خون نیک
 مر صلاح شیر جایز غیر لیک

تدبیر باز کردن بچه از شیر

فصل تابستان نمی شاید فطام^{۸۷}
 ورنه تسکین عطش در اهتِمام^{۸۸}
 بهترین وقتش بهار و پس خزان
 پس زمستان و تدریج آنچه‌ان
 کاؤل آمیزند ماکولش بشیر
 همچو بیض نیم برشت و شیرگیر^{۸۹}

89a

تدبیر دندان بر آمدن علاج آن

وقت دندان آمدن مر سهل حال
 خلط کن دهن بنفشه با حمیم^{۹۰}
 پیه مرغ و مغز خرگوشش بمال
 بر سر و گردن همی مای ای حکیم
 قطره دهن بنفشه نیم گرم
 در چکان در گوش او گاه بترم
 وقت دندان رستن اسهال و رمَد
 در لثات و حلق اماس اوفتد^{۹۱}

تدبیر بیماریهای بچگان

اولا تدبیر شیر مام کن
 نه بر آماس لته اصبع بلین
 پس علاج بچه را اقدام کن
 باز در امسها وقت الا تغار^{۹۲}
 کن طلا از دهنها با انگین^{۹۳}
 گرم و نرم اندر رکوی^{۹۴} بطن جفس
 کو بخل در هم زده بسرشته باد^{۹۵}
 چون بدینها به نگردد مبتلا
 یا بکامون و کل و خل کن طلا
 در ده و شیرش مده ده غیر خورد^{۹۶}
 دا نقی از انفخه در آب سرد

^{۸۷} بریدن از شیر

^{۸۸} چنانک هر سال آب خیار و کدو و آب تخم مرغ و چیزهای که تشنگی نباشند می باشد

^{۸۹} و حسوی نیک باشد آمیخته تریری شیر بر وی کرده و بسینه دراج و سینه مرغ خامگی پخته خو کنند تا بد نیک غذاها بتدریج

اندر آرد

^{۹۰} آب گرم

^{۹۱} و خاریدن گوش واقع می شود

^{۹۲} چون روغن بنفشه و روغن زیت و روغن بابونه و روغن سبب با انگین بزنند و روی طلا کنند

^{۹۳} یعنی در وقت دندان بر آمدن

^{۹۴} یعنی داروهای ننگور کوفته در خرقة کن و بر شکم او پنه

^{۹۵} Yazar bu beyti bir üst beyitten sonra eklemiştir.

^{۹۶} از بهر آنک ممکوز بود که شیر در معدة او سبب قوت بنیر مایه بسته شود پر بعوض شیر خایه مرغ نیمبرشت دهند

89b

یا بملح و شکر اشیاف حُقوق
 آب گرم^{۹۸} و سَمَن و مالش کن بجای
 بر سر او ریز و خوش خوش نرم نرم
 اندک اندک با جلاب آمیز و دِه
 کن طَلاً بر صدر او نَعِم العَمَل^{۹۹}
 اِصْبَعَت آهسته کن در کام وی
 دُهِنِ ورد و لاذن اندر سرِ طلي
 اندک اندک ده که می باشد سَرَه^{۱۰۱}
 قطره قطره در دهان او چکان
 سعی کن تا قی کند ای مرد قرم^{۱۰۲}
 کن طلا ویا سداب و دهن آن
 برگ گل گه با بنفشه سوده اند
 ماء حى العالم و نیلست سُود
 زعفران نیم یکی باشد دوا
 کو بموم و دهن کل از دهنها
 اندکی کافور پاشیدن و طَلِي^{۱۰۶}
 بهر او و بهر عین افتد صواب
 می شود ماء العسل تدبیر او
 هم سماق از هر یکی شش عفض چار

90a

سختی طبعش بیر با جیهبوق^{۹۷}
 زهره گاوي بناف او بسای
 در زکام و سرفه او آب گرم
 باز بادام و کثیر احبّ به
 شمع در دهن بنفشه کرده حل
 بهر مرطوبان بکن تدبیر قی
 بهر نزله باشدش کردن ولی
 بزرگتان با عسل در خرخره^{۱۰۰}
 ماء لقراطین^{۱۰۲} فاطر بعد از ان
 اصل کوشش چرب کن با زيت گرم
 امّ صبیان را بمنخر خز میان
 در قلاع سرخ باشد سودمند
 وز شرابِ حصرم توث آنچه بود
 ورد و کشنیز و سُماق آی بالسّوا
 جمله را در موم روغن کن طلا
 نسک^{۱۰۴} و کشنیز و طباشیر بقلی^{۱۰۵}
 شاف مامیثا مُراف^{۱۰۷} اندر گلاب
 و آنچه اسپیدست با مُرّي بشو^{۱۰۸}
 زرده چوب و قشرنار و جُلنار

^{۹۷} از سرگین موش ناقی سازند

^{۹۸} یعنی روغن که از ماست حاصل می شود بدان آب گرم بیامیزند و بر شکم او بسا و مالش کن

^{۹۹} چه نیک عملست این

^{۱۰۰} آواز

^{۱۰۱} لایق

^{۱۰۲} ماء العسل

^{۱۰۳} بزرگوار

^{۱۰۴} عدس

^{۱۰۵} برتابه مالیدن

^{۱۰۶} طلا کردن

^{۱۰۷} ساییده

^{۱۰۸} آبکامه

شب دُو و جُمَله ذروری کن برو	بچه را بر دست و رویش کن فرو
عفص و گل هر یک یکی جادی ^{۱۰۹} اقل ^{۱۱۰}	کن طلا با موم روغن یا عسل
وآنچ می باشد سیّه کمز صَلَاح	گه بدین دارو بود و پر افلاَح ^{۱۱۱}
آب کشنیز تر و آبِ فِنَا ^{۱۱۲}	جمله را با موم روغن کن طَلا
گر اثر ماند بر اصل و بر زُبان	کن رماد ماهی شورش بَران
می کند دفع لعاب اشرابِ انک	گفته اند او را دما دم نصف دانک ^{۱۱۳}
هر سحر گه آب کسنی با نمک	از همه ^{۱۱۴} اندر همه شد مشترک ^{۱۱۵}
گر همی پالاید از کوشش پلید	زعفران یا شَبُّ و یا نهران مفید
با شراب انگبین مخلوط کن	پس به بشمی فاترا مربوط ^{۱۱۶} کن
گر مجرّد شب با قابض شراب	با پلپته در نهی باشد صواب
در چکان با شیر زن شافِ سپید	گر بدردی ظاهر آید این پلید
روغن گل نیم گرم اندر چکان	کو برد در تجربه سنجوی آن
سعتر و ابهل حضض مُرّ و نمک	پخته با روغن کند از درد فک ^{۱۱۷}
تشنگی کامس گرم اندر دماغ ^{۱۱۸}	آیتش بنشتن ^{۱۱۹} اُمُّ الدِّماغ
پس فرود آید بچشم و حلق درد	یا شد از وی چشم و تن مجموع زرد
دُهن ورد و قرعِ مجرود و خیار	چند قطره سرکه آب رحله ^{۱۲۰} یار
آب کشنیز تر و آبِ فِنَا ^{۱۲۱}	جمله درهم زن بکن بر وی طلا
یا بیاض بیضه را با دهنِ وُرد	این ضماد از وی قوی تأثیر کرد

90b

^{۱۰۹} زعفران
^{۱۱۰} و گفته بقدر نیم یکی
^{۱۱۱} راستکاری
^{۱۱۲} عنب الثعلب
^{۱۱۳} حب است همچون لوبیا و او بر دو گونه است یکی خردتر و سرختر و صافی تر از لوبیاست و دوم بزرگتر و سرختر و در سر نقطه سیاه دارد
^{۱۱۴} از همه اسباب
^{۱۱۵} یعنی در کودکان و جوانان و پیران
^{۱۱۶} بسته
^{۱۱۷} گشادن
^{۱۱۸} یعنی اندر غشای مغز
^{۱۱۹} یعنی فرو نشسته تر شدن جایگاه مغز
^{۱۲۰} بقله الحمقا
^{۱۲۱} عنب الثعلب

در گشند او هر دو گرداند فنا	در بیاض ^{۱۲۲} ورد جسا ^{۱۲۳} آب فنا
هان بما گه پخته بابونج درو ^{۱۲۴}	در نَتَوُ چشم خانه سر بُشو
کن طلا کاین علّت افتد زایله	هم حُضض در شیر سایی در پله
در مئانه ^{۱۲۷} کن همه ^{۱۲۸} نه بر شکم	در لوی ^{۱۲۹} زیت و حمیم و ملح
شیخ با خرما و گوز هند ده	بهر دیدن دراز ای مُنتَبِه ^{۱۲۹}
دادن وَخشیزک اندک سزاست	یا بشیرش آب شیخ آمیز راست
کن بافستین ^{۱۳۰} و هم حنظل ^{۱۳۱} طلی	زهره گاو و برنگ کابلی
کو بیرگ او و مغز عَجَم او ست	بهر خرد اِشیافِ شفتالو نکو ست
چرب کن با نِفطِ اسود بر بکار	هر دو را اِشیافها کرده صغار
عفص و شب گلنار و آس نارپوست	در خروج مقعد اصلاح نکو ست
در نه و از قابضات آمد سِمَه ^{۱۳۲}	بچه را در آب مطبوخ همه
زیره در آب خنک ده شافِ سیر ^{۱۳۳}	در زحیر از برد با سمن بقیر
زیره و هم چند بیدستر بده ^{۱۳۴}	درد یاحِ کودکان سعتر بده
یا قرنفل ده و اندک سُکِّ ده	بهر ضعفِ معده میبه آب به
ده و تدبیر زحیر اینجا صواب	در فواش چند بیدستر در آب ^{۱۳۵}
اندر آب شبت و یا در آب به	بهر قی قشر سفالینه بده
باز نعنای و رمانی شراب	هم قرنفل نیم دانک اندر دو آب
کز همه تضمید نافعتر فتاد	صندل و عود و گل و سک کن ضماد

91a

۱۲۲ سبیده که اندر چشم افتد
 ۱۲۳ بطری بلکه و چشم و تخمه تر شدن او
 ۱۲۴ یعنی بآب که درو بابونه پخته است
 ۱۲۵ پیچیدن ناف
 ۱۲۶ یعنی نمک اندک
 ۱۲۷ یعنی مئانه کاو کن
 ۱۲۸ چنانک در هم رده باشند
 ۱۲۹ بیدار
 ۱۳۰ ره می
 ۱۳۱ یعنی سم حنظل
 ۱۳۲ علامت
 ۱۳۳ چنانک یک دانه سیر را درست شاف کنند
 ۱۳۴ اولتر آنست که هر سه را راستا راست بکوبند و مقدار سه حبه بدهند
 ۱۳۵ تمام حل کرده

قشر و تخم و تخم کوک افتد مفید	بهر بیخوابی ز حشخاش سپید
بر سرش مالیدن افتاده نکو	روغن کوک و بنفشه هم کدو
بهر آن دایه ز کاهو قلیه ساز	دایه را ده هم ازین اشیا و باز
ده غذای نغز و نیک مایه را	بچه کاندرا خواب ترسد دایه را
ساعتی تا شیر در یابد قرار ^{۱۳۶}	بعد ارضاعش ورا بیدار دار
با قلیل زیره و سعتر یقین	با مدادان ده یک انگشت انگبین
یا ز معجون غیائی جلیل ^{۱۳۷}	یا بده اصغر سلیم امّا قلیل
در غذای دایه می باشد اَهم	سعتر و کمون مز نجوش هم
شاخ و برگ کز و اذخر پخته کل ^{۱۳۸}	ریشها و بثرها را آس و گل
بچه را شستن در ین باشد صواب	اندر آب و باز صافی کرده آب
گرده اسفیداج و مرداسنگ جل ^{۱۴۰}	ریش را با روغن گل کن عمل ^{۱۳۹}
باز مطبوخ هلیج دایه را	بچه ^{۱۴۱} را کشکاب ده بهر شری
جوش در آتش بشویندم شَنو	قرع و نیلوفر بنفشه کشک جو
مصلح سوء المزاج دایه کُو	مُصلح سوء المزاج گرم او
آب تخم خُرفه و آب خیار	بچه را ده با طباشیر آب نار
خوش پنه بر سینه و بر معده کُل ^{۱۴۳}	آب بید و خُرفه ^{۱۴۲} و رز دُهِن کُل
کرده تر اطراف او آب نی ^{۱۴۰}	جامه در پوش ویرا بهر خوی ^{۱۴۴}
چرز جسم او شود از هر بدی	گر بشحیم دُب ^{۱۴۶} ورا مالش زدی

91b

^{۱۳۶} از فم معده فرو گردد و در قمر معده قرار گیرد
^{۱۳۷} با اندک از معجون غیائی بده که جلیل القدر و عظیم الشانست
^{۱۳۸} یعنی همه
^{۱۳۹} یعنی عمل علاج
^{۱۴۰} درای روغن گل
^{۱۴۱} و آب انار بده
^{۱۴۲} بقلة الحمقاء
^{۱۴۳} همه
^{۱۴۴} عرق
^{۱۴۵} یعنی نی تر را بکن و بقشار و باب اد میان سراد و دست و پایها او تر کن واد را بجامه بیوش
^{۱۴۶} خرص

تدبیر بچه پس از شیر خوراکي

تا ورا آسان بیاموزد درست	کو سخنهای سبکتر در نخست
زیر مقول ^{۱۴۸} مال و رویش بیش دار ^{۱۴۹}	با ^{۱۴۷} مدادان انگبین با ملح یار
سعی کن تا خرم مسرور کن	از غذاهای ^{۱۵۰} غلیظش دور کن
تا شود او پر نظر بر اهتمام ^{۱۵۱}	هم مینه در پیش بسیار از طعام
مغز تخم خرزبه تخم خیار	گاه گه ده با شکر تخم شمار ^{۱۵۲}
تا مُراهق گشته گردد استوار	باز از اسهال و فصدش دور دار

92a

تدبیر پیران

هر چه گرم وتر شد او را حارس است ^{۱۵۳}	طبع شیخو خب که سرد و یابس است
پستر نرم و طیوب ^{۱۵۴} و دهن گرم	چون کدوخ ^{۱۵۵} و راح صرف و دلک نرم
پس معا و معده شان باشد رطیب ^{۱۵۶}	بیشتر باشد رطوبات غریب
یا بادرار و رکوب و ارتیاض	پس بکن ویرا بتلین انتفاض ^{۱۵۷}
می کند در طبع پیران زود کار	بوی ناخوش جو ^{۱۵۸} بد دود دخار

تدبیر غذای پیران

پس قوی از اغذیه در خورد پیر	چون قوی هر روز شد نقصان بدیر
بر نعاریق اندک اندک در خورند	چون بیکبار از تجمل قاصرند
بر طعام او راست گرمابه حرام	در پس حمام شاید بر طعام
لاجرم پرهیز پیران شد حسن	از غذاهای غلیظ و دوسکن

^{۱۴۷} این علاج وقتنیست که دیر در سخن آید

^{۱۴۸} زبان

^{۱۴۹} تا لعاب برود

^{۱۵۰} و در غذاها زیره و سعتر بکار دار و از آب تیره و غلیظ نیز دور کن تا در گرده سنگ و ریک تولد نکند

^{۱۵۱} چنانک سیر دل

^{۱۵۲} رازیانه

^{۱۵۳} نگاه دارنده

^{۱۵۴} حمام

^{۱۵۵} بوهای خوش

^{۱۵۶} تر

^{۱۵۷} افشاندن شدن بار و برگ و مانند آن

^{۱۵۸} هوا

شیر و آنچه پخته با وی سودمند

خاصه شیرین گرده شیرین^{۱۵۹} بقند^{۱۶۰}

92b

تدبیر ملینات و مسهلات پیران

گر کنی آهنک بر اسهالشان	مسهل صفرا آمده کارد زیان
قلیه کراث با مری و زیت	گاه گه ویرا بده از زاد بیت
پخته لبلاب با زیت و نمک	در خورد با زیت و مری مشترک
پس ز بسفایج بگیرد شش درم	در یزد با دسته برگ کلم ^{۱۶۱}
باز مثنی قرطم اندر آب او	کوفته جوشاند و نوشد نکو
باز زیتون با نمک پرورده راست	خوردنش پیش از طعام او را سزاست
پس بچند انجیر خشک اندر بکوب	چار درهم وزن افتیمون خوب
پاره قرطم بهم کوب و بده ^{۱۶۲}	تا کند در وی اجابت فره ^{۱۶۳}
تین خشک آغشته در ماء العسل	به بود قبل الطعم اندر عمل

تدبیر فصد پیران

چون باخراج دم افتد قصدشان	جز ضرورت نیست جایز فصدشان
لیک انک عادتش بوده ست قصد	قطع عادت را مکن زنهار قصد
شصتین را فصد هر سالی دو بار	چون قوی طبعند زفت و استوار ^{۱۶۴}
فصد قیفال اندرین حد نا رواست	با سلیق وا کحل ار باشد سزاست
فصد هفتادی بسالی یک بس است	باز فصد اکحل از چهل کس است
وانگرا هفتاد و پنج افتاده سال	فصد یک از با سلیق اندر دو سال
بعده هر فصد می باشد خطا	در نگر کز روی حق بر دم غطاً ^{۱۶۵}

93a

تدبیر سده پیران

سده پیران که باشد در جگر	هست معجون فلافل کارگر ^{۱۶۶}
--------------------------	--------------------------------------

^{۱۵۹} یعنی آش که بشیرین پخته باشد
^{۱۶۰} و یا بعسل
^{۱۶۱} کرنب
^{۱۶۲} پیر را
^{۱۶۳} زیادت
^{۱۶۴} بزرگ و محکم اندام
^{۱۶۵} پوشش
^{۱۶۶} یا معجون قریخی و مانند آن

هم مُفْتِح شد روا تا ناثیا
 خاصه فاروق و دگر آمر و سیّا
 چون خورد زینها بحمام آید آن
 روغنی مالد که تفتیح است شان
 گرم و تر باید غذا معهود آن
 چون حلیمه^{۱۶۷} مائی لحم ای کامران
 سده^{۱۶۸} صدری بشربتها رُود
 کز سلینخه شعر^{۱۶۹} حی زوفا بود
 باز میویز منقا نافعست
 سده را از سینئه وی دافعست

تدبیر شستن و بوی خوش بکار داشتن

برگ سر وی را کند با انگبین
 با شراب ناب ریحانی عجین
 خوش بمالد در کدوخ^{۱۷۰} او را بخویش
 پس بشوید یابد از وی سود بیش
 قسط و مرز نجوش و اُبهل ساده^{۱۷۱} را
 چون برین کوته بکار آرد روا

تدبیر ناچهان

93b

ناقه انک قوتش باشد ضعیف
 وز مرض بر خاسته چشمش نحیف
 گاه از جوع و گدازش ناچه است
 یا غمیم^{۱۷۲} و مُستهیم^{۱۷۳} و واله^{۱۷۴} است
 مدت بحران پس از هر علّتی
 بایدت پرهیز کردن یا فُتی
 گر بطول عهد شد تغییر او
 اندک اندک بر فزون تدبیر او
 و ر بانداک وقت این حالت فتاد
 لیک بر تدریج و لطف و نازکی
 خوش دلی و شاد کامی و حُضور^{۱۷۷}
 هم ز استفراغ خاصه از جماع
 بایدش بسیار بسیار ازدیاد
 بر ترقی و توقی^{۱۷۵} جابکی^{۱۷۶}
 از غم و دلتنگی و اندیشه دُور
 لیک در بحران ناقص انتفاع^{۱۷۸}

^{۱۶۷} شورما گندم

^{۱۶۸} یعنی سده ها که اندر شش اعضای دم زدن باشد

^{۱۶۹} پرسپادشان

^{۱۷۰} حمام

^{۱۷۱} یعنی ساذج هندی

^{۱۷۲} اندوهناک

^{۱۷۳} آشفته

^{۱۷۴} حیران

^{۱۷۵} خذر کردن

^{۱۷۶} له یazar bu beytin sonuna yazmış

^{۱۷۷} که بی حضوری سبب تکسوی

^{۱۷۸} این بیت مرهونست بیت آینده تمام می شود

خاصه اندک بول ^{۱۷۹} نبود منتقل	هست ز استفراغهای معتدل
باز استفراغ علت کن برفق	اولاً امداد قوت کن برفق
در غرُوقش کارزویش زوست رد	ضعف شهوت مخبر اخلاط بد
از سه حالت در علیل اعلام کرد	اشتهای نغز نافرجام ^{۱۸۰} خورد ^{۱۸۱}
یا شده حر غریزی و گم	یا زیادت خورد یا خلطست جَم ^{۱۸۲}
از فضول خون دهد حالش خَبَر	حاجت فصدش بود کمتر مگر
گاه باشد گه ورا راحت دهد	خواب روز ارچی زیان کارت و بد
هر دو می باشد مضر در شان وی	حلق زودا زرد و هم بسیار خَوی
لیک چندان نه که بر دیگر بَرَد	ضِدّ بیماری خورد آنجی خورد
خَرُو بد حالی همی خیزد از ان	هست تدبیر لطیف او را زیان
بر سکون و بر دعه الزام بِه	از غذاهای قوی انک پده
بلک بیم مرگ هست او را از ان	آب سردِ سخت ناقه را زیان
شربت اسکنجبین آنحه بهین ^{۱۸۳}	از شرابات آنج می باشد بهین
کن ندیم خوش نفس او را جلیس	در مکان خرم و جای نفیس
کز مخالف نقد صحت فانی است	یا روا کن انک یار جانی است
باز بنشستن در آبی با لَبَن ^{۱۸۵}	بی درنگ انفع کدوخ ^{۱۸۴} و آبزَن

94a

باب ————— دُوم

اندر بُرءِ عِلّت

زاولین گفتار از قسم عمل	باب ثانی کوست در برءِ عِلل
مشمول هر اصل او بر چند فصل	رسم او بنیاد کرده بر دو اصل

اصول ————— اوّل

^{۱۷۹} یعنی رنگ بول و براز برنگ ماده بیماری باشد و برنگ دیگر انتقال نکرده باشد پس درین حالت استفراغ معتدل رواست تا آن ماده را قهر کند و مرض را با لکلیه بالکلیه دفع کند

^{۱۸۰} عیث

^{۱۸۱} طعام

^{۱۸۲} بسیار

^{۱۸۳} یعنی سفر حلّی

^{۱۸۴} حمام

^{۱۸۵} شیر

94b

با سببها و مشاهیر عرض
 عام آنچهی نیست دوری اختصاص
 بعض اندر گون مختصّ مقام
 گفته شد در طیّ سه فصل عدیل

در تقسیم اسقام بر سه اقسام
 اصل اول اندر انواع مرض
 خاص آنچهی شد بعضوی خاص خاص
 در وقوعش نیز بغض عام عام
 زین سبب تفصیل این اصل جلیل

فصل اول

در بیماریهای خاص از سر تا قدم

95a

گفتم از سر تا قدم بی انتفاص
 در بیماریهای دماغ
 تا شوی از درد سر اندر امان
 جستی و نومی و شدی خوَججی^{۱۸۶}
 هست بحرانی و شرکی معتبر
 آید و انواع او شد هفت قسم
 چاره قصد و حال و تضمید و سُعوط
 چون بحار انگیز پرهیزش طلب
 در ضدیت و یا سستی بمغز
 اصل جامع چیست تعدیل مزاج
 وز شجام^{۱۸۷} و قیظ^{۱۸۸} و از بیرون مرد
 خوش بود و از منجر باد دور
 سادسا از شربِ صرف و از خُمار
 بیس و تبخیرِ پُر^{۱۸۹} و ضعف عصب

فصل اول هست در امراض خاص
 درد سر بر یازده اجناس دان
 بادی و هم مادّی و سادجی
 دودی و هم انحلالی و دیگر
 جنس بادی آنچه از بیرون جسم
 اولاً از صدمه و ضرب و سقوط
 ثانیاً اکل مصدّع شد سبب
 ثالثاً از بویهای کند و نغز
 بهر اینها بر تامل کن علاج
 رابعا از باد گرم و باد سرد
 پس بضدیت سُعوطات و قَطُور
 خامسا از صدمتِ دود و بخار
 سابعا بعد از جماع از سه سبب

^{۱۸۶} منسوب بر خوَججی که اسم ورم است اندر نمی

^{۱۸۷} سخت سرما

^{۱۸۸} سخت گرما

^{۱۸۹} یعنی ممتلی البدن

پس بترطیب و بدفع خلط پُر
 باز جنسِ مادی شد پنج گون
 فصد قیفال وز ساقش احتجام
 یاز صفرا ایتِ او را ذکر
 یاز بلغم باید استفراغ او
 یا ز سودا بلعید استفراغ او
 یا ز باد بد شود این منتقل
 یا ز جنس سادجی شد هشت گون
 گرمی عارض ز بیرون و درون
 سردی عارض ز بیرون و درون
 خشکی عارض که جَفّه نام اوست
 هر تری عارض اما درد ازین
 هم مرکبهای ممکن چار گون
 درد در سوء المزاج از اختلاف
 جنسِ حسیّی انج از جنسِ قویست
 همچنان می باشد از ضعف دماغ
 فارقِ أفعال دماغی و حواس
 چون مأوق افتد درد از ضعف اوست
 آن بتبلید مبلد خوش بُود
 جنسِ نومی آنچه بعد از خواب شد^{۱۹۵}
 چون ظواهر سرد گردد در منام
 هم بتأیید دماغش باد حُر^{۱۹۰}
 اولا از خُون بدید آیات خون
 بعد از ان تدبیر و اطفاء^{۱۹۱} والسّلام
 ده پس از افراغ صفرا سردو تر
 گرمها از هر جهت او را نکو
 می شود ترطیب تسخینش نکو
 پس برای طرد او شو مُعتَمِل^{۱۹۲}
 سوي طبع افتاده بی خلط فزون
 بایدش تدبیر بی اخراج خون
 باید استحمام و تحویل سخون
 پس بهر تدبیر ترطیبش نکوست
 شاد باشد هست تجفیفش گزین
 شد علاج مفرد آتش رهنمون
 یاز ضعف مغز اندر ایتلاف
 کز بخارِ لازمِ عادی^{۱۹۳} دویست^{۱۹۴}
 کو بکمر چیز کی یابد بلاغ
 در سلام از قوت احساس راس
 هر دو را تدبیر اصلاحِ نکوست
 این بتأیید مؤیّد خوش بُود
 کابخره در سر تراکم^{۱۹۶} یاب شد
 در کثیفان بسته می گردد مَسَام

95b

^{۱۹۰} ای مجامع آزاد

^{۱۹۱} میرانیدن حرارت

^{۱۹۲} کار کننده

^{۱۹۳} که در عادت هیچ از ان خالی نباشد

^{۱۹۴} رنجور

^{۱۹۵} قوت احساس را انواع هست کز صفای روح یا از پی شده ست

^{۱۹۶} انبوهی کردن

Yazar yukarıdaki beyitten sonra bu beyti

eklemiştir.

^{۱۹۶}

96a	<p>محتقن می گردد اندر سر و غیش^{۱۹۷} در خورد چیزی رود آن درد سر کز چه خلط بیش خیزد از بخار حالش اندر خواب خوش باشد نکو کن طلا اولی رماد چوب تین سُده می باشد تمدد یابد آن پاک کن تلطیف کن تقطیع هم رو تو انواع مسدّد را ببین همچو کز سرسام می افتد اَلَم کز چه شد و اندر کجا شد آن ورم در علاجات ورم آید مقال دود تمزیق و تحرک کرد بین^{۱۹۹} یا حکاکای یا اکالی می شود تنقیح کن با سعوطی کن قتیل کاندرون شد افتراق اتصال هم دلیل واضح او را جَرِي دَم سختی گرمی ویا سردی سبب بایدش اسهال و حَسو معتدل تب ز درد سخت قی از انجداب پس تو تدبیر جراحی کن گزین هان مکن در دفع او اِمعَانَهَا بر چه سُویست و معونت کن بدان</p>	<p>پس بخار نبعث از خلط بیش گرچه بعد از خواب آن بیمار اگر لیک باید در طبیبان اعتبار تا بقهر او و استفراغ او خل و خاکستر بر اصداغ و جبین جنس سُدی در ره خلط روان امتلاي دوی و ثقل او را علم^{۱۹۸} گر همی کوبی که چیست انواع این باز جنس حَوْبججی شد از ورم پس بکن تعیین انواع از علم قصد کن تا آن ورم یابد زوال جنس دودی نزد اقصی المنخرین درد دودی بر دو حالی می شود بوی کند ست و اکال او را دلیل هست جنس انحلالی ز انحلال درد ثاقب درد ناخس شد علم از شکاف برده سخت افتد وَصَب با رعاف و لرزه و سردی دل در صفاق او نشان انقباض^{۲۰۰} باز از ماضی بدان انواع این جنس بحرانی است در بحرانیها لیک میل مایه را نیکو بدان</p>
96b		

۱۹۷ انبوه
۱۹۸ علامت
۱۹۹ آشکارا
۲۰۰ بریده شدن

گه بمعده کاندر و آفت بود
 گه ز گرده گه ز رحم است انفعال
 گاه از امراض صفاق و پا و ساق
 چون دمامیل و قروح و تاب تب
 هم بخار از هر یکی مایل بدوست
 قَدْ كَفَى حَرْفٌ فَحَدْ مِنْ الْحُرُوفِ
 فانتهج^{۲۰۱} بالرأی^{۲۰۲} خیر الانتهاج^{۲۰۳}
 سرد و تر هم روغن از وی دور دار
 بستن و مالیدن اطراف او
 پخته ده پس فصد و قی کردن روا
 جز بمعدي کارد او را قَمَمَه^{۲۰۴}
 کاین همه تحریک درد سر کند
 با علامتها نکر اندر مزاج
 باز استفراغ دیگر شد حسن
 نطل و تعطیس و شوموم و غرغره
 خلط بد بر سینه کردن انهباط^{۲۰۵}
 احتقانی یافته تحت الغشا
 درد می یابد بازمان هر زمان
 دوست می دارد سکون اندر ظلام
 خارج و از لمس جلدش در دگرد
 می شود ممتد تا اصل حَجَم^{۲۰۶}

جنس شرکی آنچه با شرکت بود
 گاه از افات جگر گاه از طحال
 گاه از احشاء دگر گاه از مرق
 گه شده امراض عام او را سبب
 زانک حساس همه اعضا ازوست
 پس بکن تدبیر آن عضو مأوف
 اصلهای چند گویم در علاج
 آنچه باشد با زکام نزله یار
 لیک استفراغ می باشد نکو
 وانچه باشد در پس سر اولاً
 هم ترش خوردن مضر اندر همه
 هم مبخر هم افایه است بد
 چون با استفراغ افتد احتیاج
 خون اگر غالب شد اول رگ بز
 شد مهم آنکه گه نضح افتد سره
 لیک اندر غرغره هست احتیاط
 بیضه اکثر از بخار خلطها
 مغز سُست ویا قوی الحس از ان
 می گریزد از ضیا و از کلام
 گر برون قحف باشد حس درد
 ور درونش باشد احساس ألم

97a

^{۲۰۱} پس راه بجای آور
^{۲۰۲} برای حق و تدبیر صواب
^{۲۰۳} راه آوردن بجای و صوابترش او
^{۲۰۴} جمع و تقبض پس ترس خوردن اندر صداع معدي که از سوء المزاج او و سوء الهضم او آمده است سود دارد و در غیر ان
 زبان
^{۲۰۵} فرو آمدن
^{۲۰۶} جسم

پس نکودان کز چه خلطست آن بخار
 شد شقیقه نام درد نیم سَر
 زانک اکثر خاص شریان سرست
 با بخار اتست ویا اخلاط او
 چون درد صاعد ویا حاصل بود
 پس به لاذوق مُخدر بعد حل
 علت سرسام اماس حجاب
 پس فرانیطس شده سرسام حار
 بلغمی لیشرغس و نسیان نشان
 در همه افعال نفسانی مأوف
 رقت بول و صداع و ثقل سَر
 باید استفراغ آنچه غالبست
 باز برسام است سرسامی عَلم
 با غشایی کاغلط و انباز اوست
 نیست از امراض سَر حق الیقین
 هم سَقَاقیلوس کاماس است حار
 عضو میرد حسّ او باطل شود
 آید اندر جمله اورام این
 حُمَره و جَمَره بمغزش واردست
 حُمَره^{۲۱۱} کاظهر از دم صفرا ویست
 فارق حمره است از سرسام حار

گاه از آماس ویا خلط آشکار
 مایه بیضه بشقی کارگر
 مایه اندر وی ز بیضه کمترست
 صاعد از اعضا ویا حاصل درو
 جانب اضعف ورا قابل بود
 کن دوا ورنه بیتر وکی و سل
 یا دماغ از چار اخلاط خراب
 کوز صفرا یا ز خونست آشکار
 وآنح از سوداست سودا ویست آن
 هم سخنهای پراکنده صنوف
 پس به بین اعراض هر یک معتبر
 سایر تدبیر آنح صایب است
 در حجاب کبد و معده این ورم
 آفت او در دماغ آورده کوست^{۲۰۷}
 باز در بیماری صدر آید این
 در شرابین دماغ افتد مُضَار^{۲۰۸}
 غانغرایا^{۲۰۹} پیش از این حاصل شود
 در دماغ اندر سه روز اکثر مُجین^{۲۱۰}
 اندرون چون نارو بیرون باردست
 جَمَره کو در لحم اگر اوهاویست^{۲۱۱}
 کاندر و نبود زوال عقل^{۲۱۲} یار

97b

^{۲۰۷} آسیب

^{۲۰۸} زیان کار

^{۲۰۹} مقدمه شقاقیلو است چون عضو خدر می یابد غانغرایا می خوانند و چون محکم می شود و فساد افراد نیز گردد سقاقیلوس

گویند

^{۲۱۰} مهلك

^{۲۱۱} از خمره فاسد که بصفرا مشبیط شده است

^{۲۱۲} یعنی نازل و در گوشت عمیق

^{۲۱۳} و حمره مطبقه نبود در سرسام گرم حفر دو می باشد

98a

نیست در مغز احتمالی جَمَرَه را
 گه بکُلَّش بر عُمُومِ آماس و بَأْسِ
 گشت از انواع سرسام او بتر
 آید اندر جمله أَوْرَامِ هَمْ
 وز رقیق خلطهای نارها^{۲۱۵}
 بر خلاف طبع جنبد اندرون
 ظاهر آید همچو دوله^{۲۱۶} جنبشی
 خلط چار انواع و گرم و سرد باد
 لیک باشد از تهوع فرق آن
 وز^{۲۱۷} سباتیین پر گشته بخوش
 جُز سباتی در شَرَّائین قطع و کئی
 یا رَجْمِ یار آن یا پا یا زساق
 کز چه شد آن با دُو آن خلط رقیق
 تا شود تدبیر و اصلاح تو راست
 گاه از سوء المزاج ناگهان^{۲۱۸}
 وز تناول کردن بد از طعام
 دفع کن آن دِه که او شایسته شد
 ظلمت چشم و طنین و ثِقَلِ سَرِّ
 این گه ز خلط ستبر و سَرْد بود

98b

اصل تدبیرات آید حُمَرَه^{۲۱۴} رَا
 ماشرأ از فلغمونی خاصِ رَأْسِ
 چون عموم او بداخل شد ز سَرِّ
 چُون فرانیطس علاجُ او اَهَمِّ
 گردش سر شد دُوَار از بادها
 در عروق مغز یا اندر بطون
 چون بروج افتد تقابل گردشی
 حَاصِلِ اندر وی بَشَشِ او چه فتاد
 صاعد از^{۲۱۷} معده با تواع آنچنان
 وز^{۲۱۸} شرایین دو صدغ و خلفِ گوش
 وز^{۲۲۰} ودا جین اصلح افتد فصد وی
 وز^{۲۲۱} دو گرده یا مثانه یا مَرَّاق
 در علامتها کن انظار دقیق
 هم ورا منشأ کجا مجری کُجاست
 گه ز دَوْرُو گه ز صدمه موج جان
 از وقوع قَیْظ^{۲۲۳} و از شَرِّ شِجَامِ^{۲۲۴}
 بعد از انک کاسباب او دانسته شد
 حیرت ناگه که افتد با سَدَر
 زامتناع روح نفسی از نفوذ

^{۲۱۴} اندر جمله اورام

^{۲۱۵} یعنی امکان تحمل نیست

^{۲۱۶} باد کرد که بتار سر اعصاب روام الزوبعه می گویند

^{۲۱۷} عف

^{۲۱۸} عف

^{۲۱۹} عف

^{۲۲۰} عف

^{۲۲۱} عف

^{۲۲۲} از بهر انک سوء المزاج که مألوف باشد روح و تن از شکایت او متالم نمی شود همچون دق که مدفوق از ان نمی رنجد و اما

سوء المزاج که ناگهان افتد روح از ان می رنجد پس باضطراب می افتد و در دماغ حرکات دو ریه پیدا می گردد

^{۲۲۳} سختی گرما

^{۲۲۴} سختی سرما

پس سرش را با علاجات سوي ^{۲۲۵}	پاک کن تن را بتحقیق قوي
یا ز سده وَزُ ورم جان نازهاب ^{۲۲۶}	یا ز ایلام صَدَمَ اندر حجاب
دور کن ویرا از اسباب عَطَّاسُ	قصد کن با دهن کل غرنج راس
در علاجش باید او را دفع کرد	گه سبب باشد صداع سخت درد
کانتباهِ أُو بَعُسْرُ افتد از آن	هم سُبَاتُ افراطِ خواب آمد گران
ساده از سرما و یا ذات الخَدَر ^{۲۲۷}	گاه از سوء المزاج سرد و تر
دفع کن آنج آید از تخدیرها ^{۲۲۸}	پس بکن تبدیل با تدبیرها
ثقل او پیدا و تر بینی و کَامُ	گه به پیشین دماغ از لین خام
باز تبدیل مزاجش از وُجُوبُ	پاک کن مغزش بتحقیق وحبوب
گه بخار معده یا دیگر سبب	گه بخارات ^{۲۲۹} آرد از گرمی تب
هر یک از آیاتِ خاص اندر عَلَنُ	چون شش و صدر دگر اعضاءِ تن
رَوُ بیابِ هر یک آنجا طِب طَلَبُ	پس علاج او علاجاتِ سبب
آیت او آفتست اندر سُطُوحُ	گه ز صدمه انسداد راه روح
خواه ضغظه خواه آغیاری شده ست	پس بکن دفع مسدّد هر چه هست
گشته با عرق السَّبَاتِ او مُرْتَقِي	گه بخار گرم و تر شد مُلْتَقِي ^{۲۳۰}
گرم گشت از وي فضول خلطِ سَرْدُ	پس مزاج مغز را تغییر کرد
با عَطَّاسُ بیش و افکار و قلقُ	این سبات افتاده نسبت بر اَرْقُ
پس بضجرت انتباه و اِهْتِلاَسُ ^{۲۳۲}	خواب می ناید مگر ادنی نُعَاسُ ^{۲۳۱}
باز تلطیف غذا تدبیر تام	فصد قیفال وز ساقش احتجام
هر یکی در شخص واحد کارگر	گاه اسباب سُبَاتِ وهم سَهَرُ
می شود بیدار مقلق چند گاه	کو بطول نوم صَعْبُ الانتباه

99a

۲۲۵ راست
 ۲۲۶ یعنی ناسلوک اندر مجاری
 ۲۲۷ چنانک داروهای مخدر خورده باشد و در عقیب او خواب کز ان افتد
 ۲۲۸ یعنی مضرات محدرات را دفع کند نرانج بهم هر یک گفته اند
 ۲۲۹ سباترا
 ۲۳۰ یعنی مدرک بد ملغ
 ۲۳۱ غنودن
 ۲۳۲ بی خرد شدن

99b

پس بتبدیل مزاج آورد گون ^{۲۳۳}	پاک کن تن را ز کیموس فزون
می رسد خوابی بهر حالت گه بود ^{۲۳۴}	نوع این آنجی شُخوص است و جُمُود
سرد و خشک و اغلظ آمد خلط این	سُدَّة مغزش مسبب اندر پسین
پس بتضمید و محلل کن رها	پاک کن با حقنه وبا یارها
گه بگرمی گه بسردی منعقد	شُد سَهَر از بیس ساده منفرد
عِبْرَةُ الْأَضْدَادِ أَمْرٌ قَدْ تَبَّتْ	هَمَّتْ ترطیب کن با هر جهت
وز تری شود تر بینی و عین ^{۲۳۶}	یا ز یُسِ مَادّی کز مرّ تین ^{۲۳۵}
پاک کن ترطیب کن با هر چه هست	مغز او کز هر یکی یا بس شده است
یا وجوع یا امتلا باشد سبب	یا ز سوء هضم باشد یا ز تب
یا لطایف یا لعب یا بیشها	یا ضیاء سخت یا اندیشها
چون اثر باقیست تدبیرش طلب	طب اینها نیست جز دفع سبب
از ریاحین بر مُنَوِّمِهَا شمول	پس علاج الککل حَمَام و نُطُول
با رطوبت یا بیوست گاه فَرْد	می شود نسیان ز استیلاء برد
در بیوست ز انطباع افتد حرون ^{۲۳۸}	در رطوبت مُنطَبِع ^{۲۳۷} نبود مصون
زانک از گرمی خاص افتد شُعُور	در برودت باشد استعداد دور
لیک اکثر از رطوبت یافت کس	شد فساد ذکر از هر یک به لیس ^{۲۳۹}
فکر ناممکن بود یا با غَلَطْ	شد فساد فکر از لین در وسط
لیک از خشکی همی باشد و غیش	شد تخیل فاسد از هر یک به پیش
از سخون گه ساده یا بامرّه بود	گه تخیل می کند مالا وُجُود
خوش تامل کن که نبود هیچ خبط	بعد از انک انواع را کردی بضبط
نه بجای خاص هر یک اطلیه	حقنه کن تیز بهر تنقیه

۲۳۳ میل
۲۳۴ یعنی خواه نشسته باشد و خواه برخاسته و خواه بکاری باشد و خواه بی کار و این علت را آخذه نیز می گویند
۲۳۵ صفرا و سودا
۲۳۶ چشم
۲۳۷ منقبض
۲۳۸ سرکش
۲۳۹ یعنی در بطن موخر از دماغ

فکر و اوهام تباه و خَوْفَهَا	عَلَّتْ سوداست مالیخولیا
خاصِ سر یا در همه سوداءِ چَارُ	هشت گونه می شود در اعتبار
بار تدبیر مرطب شد آهم	باید استفراغ سودا اصل هم
کاحترق خلط در جای دگر	نامِ شرکی شد مَرَاقِي مُعْتَبِرٌ ^{۲۴۰}
در میان ترطیب و تبریدش حقیق	فصد کن هر چهل روز از با سلیق
بر صلاحِ عَضْوِ مُعْتَلٍ اعتبار	در غذا بَرِ مثل فَرُوجِ اقتصار
روز پنهانست و در شب اشکار	قُطْرُبُ از انواع انک بی قرار
قصد کن ترطیب تا تعدیل بِه	فصد کن مطبوخ افیمون بَدِه
هست دَاءُ الْکَلْبِ چون سگ نوع آن	مَانِيَا دیوانگی همچون دَدَانُ
بر دو گونه می شود او را سبب	گَهْ بَلْعُبُ و خنده و گَهْ با غضب
یا ز صفرا کوز صفرا سوخته است	یا ز سودا کوز سودا سوخته است
با فرانیطس بهم شد مانیا	هم صُبَارِي فَرِطِ جِنَّتِ گویا
بسته دار اطراف او را تو مُدَام	کن علاج هر دو هم ترطیب تام
آفت افعالِ فکریّه یقین	اِخْتِلَاطُ الْعَقْلِ وَالْمَدْيَانِ ازین
همچنانک هوشمندان را سزاست	فکرها و رایهایش نیست راست
وز سخون و بیس ساده جان شِکْسَتْ	اصلیش از مر تین و بلغم است
همچو کاندِرِ حَمَائِتِ مُحَكَّمَه	شِرْکِيش ^{۲۴۱} از عضو دیگر یا همه ^{۲۴۲}
حالت فرتوت کودک وار شد	هم رُغُونَتْ آفت افکار شد
ساده یا باییس ^{۲۴۳} و یا بلغم قرین ^{۲۴۴}	از برودت می شود البته این
مادّی را باید افراغ ارتیاغ ^{۲۴۵}	پس بکن تسخین و ترطیبِ دماغ
بعض صورت را که شد شوق هوس	عشق و سواسِ مسلّط شد بکس

^{۲۴۰} عَلَّتْ ناقلی تیز می خوانند از بهر انک موضع بر تمیده بود
^{۲۴۱} دَلِيلُ انک اندام عضو آفت و سالم بود
^{۲۴۲} گَهْ آفت در همگی تن باشد
^{۲۴۳} دَنْتَمَلُ بر بطن اوسط از دماغ
^{۲۴۴} در تجاریف ادعیه دماغ
^{۲۴۵} طلب

هم جماع غیر معشوقش نکو	بایدش ترطیب و هم إِلَهَا ^{۲۴۶} آزُو
می فتد بر خفته اندر جامه خواب	هست کابوس آن گرانی گه بخواب
افشرد تا انتباه و انطلاق	انقطاع صوت یابد اختناق
کان بیداریست مُنحَلّ از مسام	از بخارات غلیظِ خلطِ خام
باز گشته بر همه بار گران	بر مقدّم از دماغ اغلظ شد ان
گه ز سودا گه ز برد محکم است	ان بخارات از دم و یا بلغمست
باز منع ابخره هم اِرْتِجَاج ^{۲۴۷}	تنقیح پس تقویت او را علاج
در بطون مغز شد او را مقام	صرع از سدّه ست لیکن غیر تام
سدّ جان شد با تشنج شد بدن	خلط استبر و فزون یا دوسگن
عام کان سدّ در مبادی عَصَب	لرزه را عسرِ نفوذِ جان سبب
وز سخون دل شده بر لب خواهر	کفک از باد و رطوبات سبتبر
زانعصار و ضعفِ عضلاتِ نفس	وآن نخیر و اضطراباتِ نفس
شرکیش از معده و از پا و دست	اصلیش از غیر ^{۲۴۸} صفرا هر چه هست
امّ صبیان زین هویدا می شود	گاه در ندرت ز صفرا می شود
گه ز حیّات است دید ان حبّ قرع	گه ز لَسِيعِ ذی السّموم ^{۲۴۹} افتاده صرع
گه ز سُده در مراق واز طحال	گه ز رحم است احتباسِ طمث دال
بهر آن سدّه دواء کارگر	باید اوّل دفع اسباب و دگر
یعنی بر گیرنده کلّ حَواسن	هم اَبِلِیْمِیْسِیَا صرعیست ماس
کل اعصاب بطون افتاده پُر	جمله اعضا تشنج یافت ضُر
هر رئیس از کارهایش کرد صدّ	بلغم اغلظ ویا سوداء بدّ
گاه از سکتة قریب افتد یقین	اقتل وار دای انواعست این
در بطون مغز تام و مُمتلی	سکتة چون صرعست از ان سدّه ولی

101a

^{۲۴۶} مشغول گردانیدن بر چیزی دیگر

^{۲۴۷} بستگی

^{۲۴۸} از غیر فس den sonra

^{۲۴۹} بر عصب

101b

حاصل از خلط^{۲۰۰} غلیظ دوسگن
 یا شود این با غطیط^{۲۰۱} با زَبَد^{۲۰۲}
 یا شود چون مرده کاو را بر نَفَس
 وز یم و سودا و بَرَدِ ناگهان
 فصدها تحقینها کن بَهرِ او
 فالج استرخاءِ نیمه یا همه
 انصباب فضلُ لین بر سوي سست
 انصباب خلطی است از کثرتش
 گَه بَبَرْدُ و لَینُ شُدْ از سوء المزاج
 باشد استرخا ز خلع و قطع بی
 گَه بعضو خاص شد فالج عیان
 آنج مقطوعست ماند ناامید
 و آنج از اماس خیزد دفع کن
 امتلائی را باستفراغ خلط
 هم تشنج شد تقلص^{۲۰۸} در عصب
 بلغم اغلظ شده اندر فُرَجْ
 امتلائی این تشنج شد یقین
 گَه ز هر سوکم شده خشکی سبب
 گَه از آنج کرد ایلامِ عَصَبْ
 همچو خلط تیز و غَرَزُ و قطع هَمْ

با سپیدی و ترهل در بدن
 این بغایت اصعب و بدتر بود
 جنبش پر شد نشان فرق بَسْ
 وز بخار فاسد و صدمه شد آن
 لیک فصد بلغمی نبود نِکُو
 زانصباب و انسداد و لَهز^{۲۰۳} همه
 انسداد از رِطْ^{۲۰۴} و ضغط^{۲۰۵} افتد نخست
 یا لزوجت مقتضی یا غلظتش
 گَه ز مایه بر رو بحران نتاج
 وز ورم اندر نخاع شخس^{۲۰۶} شی
 زانک شد سوء المزاج آنجا همان
 در مزاجی قصد تعدیلش مُفیدُ
 باز بی را کن قوی و نفع کن
 نیست این صِنَعْتُ فعالِ مِلَطِ خِلَطِ^{۲۰۷}
 مانعست از انقباض او را سبب
 پهن و کوه گشت پی و ان عضو کج
 ناگهان می افتد این با آی لَین
 بعد از استفراغها و هم تَعَبْ
 گِرَدگَرَدَد تا کند دفع و صب
 دودُ و هم سردی سخت نهش و سَمْ

102a

عَف ۲۰۰
 خرخره آواز ۲۰۱
 کفک ۲۰۲
 بریدن ۲۰۳
 بستن ۲۰۴
 فشردگی ۲۰۵
 صدمه ۲۰۶
 فرو مایه ۲۰۷
 تقبض ۲۰۸

گه اذی در عضو مخصوص اوفتد
 گه تشنج را ورم گشته سبب
 باید استفراغ فضلی هر چه هست
 هم تمدد شد تشنج از دوسو
 هم سبب شد با تشنج این یقین
 منجمد شد گشت دشوار انقباض
 یا در اصل بی شده واقع مَوَادْ
 یا اذی^{۲۵۹} واقع شده در اصل پی
 یا پی و عضله به بیس اندر شده ست
 قوت تحریک کمتر نافذ ست
 یا ز ریح اغلظش تمدید بیش
 مَا كُرَازٌ عِنْدَنَا اِلَّا هُوَ
 می کند تمدید بریش یا به پیش
 نزد بعضی هر تمدد شد کراز
 می شود مکروز را دیده برون
 می گمارد گویا بر خنده است
 بعض مکروز ان که بول خون بیافت
 پس تشنج ورا کن تدبیر وی^{۲۶۰}
 رِعْشَه در اعضا آلیه عیان
 از ثبات عضلها بر وَفْقِ حَال
 پس حراک ثقل عضو او را بعوق
 باعث این عجز شد سوء المزاج

چون معد از زهر ویا از خلط حاد
 گه رِيَاخْ او را عُقال آمد لَقَبْ
 دفع اسباب دگر کز وی شده است
 مانعست از انقباض عضو او
 در خلال لِفِی مایه اندرین
 نیست اندر طول نقصان و عیاض
 بر درازی دفع و نفرت اوفتد
 پس گریز پی شده از رنج وی
 عرض کمتر طول افزونتر شده ست
 خاصه سختی معصیت را آخذ ست
 یا اذی بر انقباض از حرق و ریش
 لیک اندر عضلهای تر قُوَه
 یا بهر سوزین شده آلام بیش
 نزد بعض آنج زبرد افتد فراز
 سرخ رو یا سبز رو یا تیره گون
 هم سَهَر هم عسر بول آرنده است
 زَانِضِغَاطِ سخت رگها بر شکافت
 در کراز رطب ده اُقْسُون بَمِی
 باعث او عجز قوت شد نشان
 هم ز تحریک عضل بر اتصال
 شد مقابل لرزش آمد زیر و فوق
 کز برودت بعض استرخا نتاج

102b

^{۲۵۹} رنج
^{۲۶۰} اقسون خار نیست که در اندلس را می شنج می گویند و در تازگی پوست ساقی می کنند و می خوارند و در بیخ او اندر مزاق
 حرارتی هست و برگ او چون برگ باد آورد باشد و در آخر تابستان سر و سر او با خار شکوفه بهم باشد و مقدار سه درم از بیخ
 و برگ او با شراب تشنج را و کراز را دا یک کند

وز میاه سرد^{۲۶۱} در غیر اوان^{۲۶۲}
 همچو خوف و خجالت و غم و غضب
 گه ز بیماری چو در ناچه جلی^{۲۶۳}
 همچو کز لسع و شِجَام^{۲۶۴} و احتراق
 اصعب رعشه ز چب باشد نخست
 بعد از ان تدبیر باقی از اثر
 نقض و یا بطلان مر او را علّتی
 زانضغاط^{۲۶۵} از کسر و خلع از بروک^{۲۶۶}
 خلط خام و اغلظ و بارد یکی
 انصباب بیش خون وجه سُوم
 گه بیوست گه سُوموم آمد سبب
 دفع کن اسباب کروی شد جُمُوح^{۲۶۷}
 یا ز استرخاء شد قی حادث است
 نیست تحریکا مقلو مُسَلِحِب^{۲۶۸}
 از فجاء و سکتته و افلاج هم
 نیست مُنجح عاقل از وی محتبب
 مز حیاتِ خوش برو به رفع کن
 باز مستفرغ بتلطیفش نجات
 کو بتغلیظش علاج بد کند
 شد بخار و از خروجش مختلج
 چاره کن مالش کن او را نرم نرم

103a

103b

قاصر از فالج چو در پیران عیان
 گاه شد اعراضِ نفسیه سبب
 گاه از فرط جماعِ مُمتلی
 گه ز خارج رنج پی شد النفاق
 گه ز بیس پی نشد طوعِ درست
 اوّلا دفع سبب کن معتبر
 شد خدر در جسّ لمسی علّتی
 امتناع روح حساس از سلوک
 یاز سُدّه بر سه پایه مُتکّی
 شرب پی شد فضل مائیت دُوم
 گه خدر از غلظتِ ذاتِ عَصَب
 پس بکن آهنگ بر تنفیذِ رُوح
 لقوه را در رو تشنج باعث است
 تا بهفتم یا بچهارم بهرِ طب
 زین جهت گه هست منذر این سَقَم
 گفته اند او را پس از شش ماه طب
 آنج باشد از تشنج دفع کن
 بهر استرخائی او منضجات
 بر دواي تیز استعجال بد
 اختلاج از لین استبر و لزج
 پس بتکمید مُحلّل دُهِن گرم

۲۶۱ بافراط

۲۶۲ وقت

۲۶۳ آشکارا

۲۶۴ سرمای سخت

۲۶۵ افشردگی

۲۶۶ بر زانو نشستن

۲۶۷ سرکش

۲۶۸ راست

هم ز کام است انبعاثِ تر فضول
هر دو از بیرون و یا در نفسِ مَغز
یا شده از امتلاءِ جُمَلَه جِسْم
بر حبیس مغز مزکوم از بخار
منع سیل و طبع را تعدیل کن
منع نزله از سوی صدر و معا
شد عَصَابَه دَرْدِ اَبْرُو نتاج
موضعش اطراف عضلات چهار
بایدش ترعیف و فصد و دلک پا
شد حُکَاکِ مَغز بی درد و صداع
لذَّتِی یابد ز صَبِّ مَاءِ حَار
بایدش تبدیل و ترطیب کثیر

در بیماریهای چشم

شد طِبَاقِ چشمِ یک ضمّشع^{۲۷۲} عقم^{۲۷۳}
عضله اش نه هم غشا هم بی دوگون
پس نظر بر هفت گونه جُزَاها
مر رطوبتها زجب^{۲۷۴} رسمِ عَلم
آورده شریانها بی حد فزون
می رسد ویرا علل قهراً لَهَا

در علتها طَبَه صلبه که طبقه صفیقه نیز می گویند

می شود آماس صلبه گاه خَاص
درد در عمق و جحوظش اشکار
بیس صُلبه کز وی اندر غور درد
بایدش ترطیب و بر سرحلبِ شیر
گاه با شرکت ندارد اختصاص
از دَمَسْتُ و یا رطوبت یا مرار
گویا برخلف چیزی جذب کرد
هم سعوطی گه چون او باشد اثیر

^{۲۶۹} استخوان که ابرو بر روست باشد

^{۲۷۰} تجربه

^{۲۷۱} کثیر

^{۲۷۲} عنکبوتیه, شبکیه, بشمه, صلبیه که صفیقه نیز گویند

^{۲۷۳} قرنیه, ملتحمه, عنبیه

^{۲۷۴} بیضیه, جلدیه, زجاجیه

زحمتی از بیضه در وی حاصلست
نیست سرخی با جحوظست ألم
إِتْوَا می باشد از شدّ شدید
پس رطوبات و طباقِ دردمند
یا زجاجی از شمائم پلملید^{۲۷۵}
هست استرخاء صلبه از تری
دیدها را منقلب یابد بزیر
شد علاج افراغ لین و ناشفات

مایه چون اندر حجاب داخلست
شد علاج او علاج بیضه هم
کز وی اندر چشم ضغط آید بدید
بر صفیقه استنادی می کنند
پس چشم^{۲۷۶} بر صلبه افتاد و غزید^{۲۷۷}
بی الم آن کز تمدد شد بری
گش نگاه سقف می باشد عسیر
گر الم باشد بفصد افتد نجات

104b

در علتها طبقة مشیمیة

در مشیمیة است بیش امراض خون
انصباب خون که افتاد اندرین
می رسد بر وی همه سوء المزاج
یا بسیط چار گون باشد عیان
یا مرکب چون غلظ چون امتلاست
از فساد او جلیدی را فساد
پس ز بیس او غذا کمتر رسد
باز از او رام او آید ضرر

زانک باشد آورده در وی فزون
درد سرخی گشت در مؤخر مبین
حدس می داند که چون باید علاج
چون جسا ولین بیس و غیر آن
هم ورم هم ضغطه و هم غیرهاست
زانک او را پرورش از وی فتاد
وز همه انواع خون بدتر رسد
ضغطه نوری وهم ضعف بصر

در علتها طبقة شبکیه

علت دامی بود از انحلال
لیک از امراض او اندر کتاب
آید او را افتراق اتصال
وز پریشانی نور آید عما
شده کاندرو ی بود باشد غذا

وز همه سوء المزاج هشت حال
پنج گونه یاد کردم چون صحاب
هم ز بادی هم ز خلط تیز حال
انتشار دامیش گویم ما
از زجاجیه جلیدیه جدا

^{۲۷۵} یعنی نشف و ذبول یافت
^{۲۷۶} طبقة مشیمیة، طبقة شبکیه، طبقة جلدیه
^{۲۷۷} بر یکدیگر افتادن

درد همچون قبض بر وی از جفاف

باز با تقطیر ترطیب مزاج

اندکی صفرا برین دوشیده شد

پس طباق از وی شده با سوز و رنگ

خلط صفرا شد بتنفیدش بری

زانک صفرا در غذایش منهضم

باز تقطیر و ضماد سرد و تر

نام باشد یَنع اندر کبار

تا حدق را پوشد اسفیدی آن

یا ز جفن و ملتحم رگ مُنْصَدِع^{۲۸۲}

نیست تغمیض از درون خونابه ضاب^{۲۸۳}

بهر ضعف عین و اخلاط و غیش

بلک از سودا و بلغم نیز دان

پس بگحل طلی کن تحلیل و رَدْع

با شقیقه اشتراک عین شد

زانسدادِ عرقِ او و حبسِ رَاه

یا ز فضل اندر شرابین حادث است

پس بدامی^{۲۸۹} متصل گردد از ان

درد اصداغ و شقیقه بوده حَال

چشم غایر می شود بی اشک^{۲۷۸} جَاف^{۲۷۹}

فصد و هم تحلیل و تفتیحش علاج

باز یرقان که بدمع دیده شد

قذف کردش بر جلیدی بی درنگ

اشک از انک کرد تلطیف تری

آنچ بی اشک انصباغ ملتحم

فصد و تحلیل طبیعت شد ظفر

هست وردینج ورم اندر صغار

می شود آماسِ او بی حد کلان^{۲۸۰}

یا دهان عرق^{۲۸۱} او شد مُتَّسِع

بلک شد بر انتفاخ و انقلاب

هست اندر کودکان این درد بیش

نیست این از مایه گرمی همان

در علاجش فصد و چندان حل طبع

آنچ نام او صداع العین شد

درد^{۲۸۴} غایر^{۲۸۵} دایم و یا گاه گاه

یا سخون خون مراورا باعث است

کاندکی از وی^{۲۸۶} باطرافش^{۲۸۷} روان^{۲۸۸}

حادث از وی بیشتر زین اتصال

^{۲۷۸} اگر باشد اندک باشد

^{۲۷۹} خشک

^{۲۸۰} آنچنانک سبیده چشم بر سیاهی چشم غالب و افرودتر گردد

^{۲۸۱} یعنی عرق طبقه شبکیه

^{۲۸۲} شکافته

^{۲۸۳} یعنی اندک اندک ریزان

^{۲۸۴} ناضی با ضاغط

^{۲۸۵} اندر عرق چشم

^{۲۸۶} از فضل اندرون شرابین

^{۲۸۷} اطراف شرابین

^{۲۸۸} یعنی سایه

^{۲۸۹} یعنی بطبقه شبکیه

می شود تدبیر این در اختیار^{۲۹۰}
 بتر شریان کن بس از افراغ فَضْل
 بر علاج او تهاون^{۲۹۲} نیست حَق
 انتشار و آب و تکدیرِ بَرْد^{۲۹۴}
 چون علاج اندر شقیقه از بخار
 پس بتقطیر و ضمادِ صدغِ بذل^{۲۹۱}
 کآورد او بتر و تبدیْد^{۲۹۳} حدق
 زین علل خود را سلامت کم بَرْد

در علت‌های رطوبت زجاجیه

اصعب امراض چشم اندر علاج
 اکثر از سوء المزاج است آفتش
 چون زجاجست او مذاب سرخ گون
 خیرگی و دمه آید از تری
 غلظتش از سوء سرد و تر مزاج
 می رسد از حر و بیس او صغر
 شد کبر از سوء گرمی و تری
 شد تأکل در زجاجی و سواش
 افتراق اتصال افتد اگر
 وز سقامش انقطاع الاغتذا
 یا از انج گشت خالی آن عروق
 چشم نگشاید بر وی آفتاب
 گویا پر سنگریزه پر زخار
 گه بکو شش انفجار ریم و بیخ^{۲۹۷}
 لیک آنج از رگ خالیست ضیر
 آنج شد اندر زجاجیه نتاج
 بر جلیدی می رسد هر عِلَّتْش
 کردش رنگ آید از خلطِ فزون
 وز بیوست انعقاد و اَعْوَرِي
 هم جمود از سرد و خشک افتد نتاج
 آید از خردی او ضعف بصر
 تا شده نور از جلیدیّه بَرِي
 از قلیل خلط گرم و تیز فاش
 خلط گرم و تیز باشد بیشتر
 زانسداد عرقها کآرد غذا^{۲۹۵}
 شد بخشکی دیده غایر برحقوق
 هم نشد برگردش احداقِ تاب^{۲۹۶}
 در حدق این رنج ثاقب اشکار
 یا ذواقی یا بد اندر فم مَسِيخ
 هست خشکی و غُور و نیست غیر

106a

۲۹۰ تجربه
 ۲۹۱ جوانمردی
 ۲۹۲ سستی
 ۲۹۳ پراکنده کردن
 ۲۹۴ یعنی رطوبت بردیه که رطوبت جلیدیه است
 ۲۹۵ زجاجیه را
 ۲۹۶ طاقت
 ۲۹۷ چرک

شد بحسب بطؤ تحریک حَجَم ^{۲۹۸}	پس جحوظ العین من غیر وَرَم
در فم عرقِ غذا شد اِتْسَاغ	در خیالش بر برون شد اندفاع
پس زجاجی از بَلَل ^{۲۹۹} انگیخت پیش	پس غذا از واجبش در ریخت بیش
از طباق آنچه شده در خلف این	یا ز غَدو بیش افتاده سمین
تنقیه تدمیع و تجفیف مزاج	سخت نبود این مرض ویرا علاج

در علت‌های رطوبت جلیدیه

106b

نوع اوّل آنج در وضع است رنج	در جلیدیه علل انواع پنج
بر یمین یا بر یسارش مایلست	یا جلیدیه ز جایش زایلست
این مرض در غیر اطفالست اقل	آحوکست این آید احوالِ حَوَل
وین گه در یک چشم شد باشد دو بین	یا بزیر و یا زبر شد میل این ^{۳۰۰}
کاندر او تار مجوّف حادث است	هر دو حالت را تشنج باعث است
باعث استفراغ و استرخا بود	یا فروتر با درون تر می شود
وآنج ناتی گشته کحلا می شود	آنج در غور ست زرقا می شود
ازدیاد و نقص قدرش علت است	نوع ثانی آنج در کمیت است
نور تیره دیده باشد خرد بین	ازدیاد از کثرت مایه یقین
شد کلان بین روح اقوی نور صاف	نقص از استفراغ و تحلیل و جفاف
پس بکیف چار در وی علت است	نوع ثالث آنج در کیفیت است
می شود بر مقتضای خلط بیش	یا بگردد رنگ او از حال خویش
خیره گشته اشک می بارد فرو	یا رطوبت می شود غالب برُو
منعقد گشته بَصَر باطل شده	یا ییوست اندر و فاضل شده
شد بنور و همچو مرآت صدی	زائک تکدیر جفافش مُعْتَدِی ^{۳۰۱}
کم صلاح ویل نباشد اندمال	نوع رابع اِفْتِرَاقِ اِتِّصَال

107a

۲۹۸ چشم
 ۲۹۹ رطوبت
 ۳۰۰ جلیدیه
 ۳۰۱ ظالم

نوع خامس ضغطه در وی شد آلم
اشک و ژفک بیش و دردش سوزناک
باعث او گشته آماس اتفاق

گویا گه افشرده می باشد بهم
مانده از سختی دردش از حَرَاک^{۳۰۲}
در حمالیق^{۳۰۳} است او یا در طباق

در علت‌های طبقه عنکبوتیه

عنکبوتیه بتخصیصش سَمَم
در تقلص گویا در چشم خَار
گاه بسیار ست نورش گاه کم
در حصول فضل دیده منضغَط
گویا گه هست در حَمَلَاقِ او
در ورم باشد بصر جدا اَدَقْ
انحلال آر یابد او از خلط تیز

شد تقلص شَرکیش فضل و وَرَم
یا کند چیزی ورا تمدید وزار
در بصر هست اختلاج و ضعف هم
جنب بین و دراز^{۳۰۴} اکثر غلیط^{۳۰۵}
امتدادی زشت برسوی فرو
زانک آماسد بهم اکثر طَبَقْ
قهر او کن ار چه اکثر نامُفِیز^{۳۰۶}

در علت‌های رطوبت بیضیه

باز در بیضه آنج علّت است
آنج در کمیت آمد بر دو روست
در میان نور حُنْدُورَه^{۳۰۷} حجاب
هم تفاوت می شود اندر بصر
ثانیا نقصان مقدارش که هست
نیست افات چند الحق بری
باز نور از ثقبه بگذشتن سریع
پس برون ج نور اکبر شدن
پس جلیدی یافتن از یُبِس شَر

علّت کمیت و کیفیت است
اَوَّلِینَش از دیاد قدر او ست
باشد ویا بیند او ایستاده آب
دور را خوشتر ببیند بیشتر
بیند اندر پیش چه یا جای پست
از جلیدی نشف انگوری تری
کو پراکنده همی باشد شنیع
بر دماغی قوّتش ابر شدن
زانک بیضیه و رامی داشت تَر

107b

۳۰۲ حرکت
۳۰۳ گرداگرد اندرون چشم
۳۰۴ یعنی در برار و قدام
۳۰۵ غلط کننده
۳۰۶ یعنی بیروز گرداننده نیست
۳۰۷ حدقه

باز ضیق ثقبه انگور از ان
 سلّ عین اندر مشایخ بیشتر
 محو بیضیه ویا غایت کمیش
 هم تکمش در طباق افتد علن^{۳۱۰}
 سلّ و نقصان هر دو از خشکی رسد
 وآنچ در کیفیت او علّتست
 آنچ اندک باشد از دیدن نصیب
 وآنچ غلظت سخت و اندر کل شود
 وآنچ غلظت می شود در بعض او
 یا غلیظی در میان می بیند آن
 یا غلیظی در کنار ابصار آن
 یا پراکنده ست خیلان بین او
 ثانیاً^{۳۱۱} یابد تغییر رنگ وی
 شد بغیرت میغ و دود او را عیان
 ار تغیر شد ببعض جزاهاش
 گه بخار مغز در افکنده ظل^{۳۱۲}
 ثالثاً^{۳۱۳} در حال خشکی و تری
 از بیوست شد چو غلظت بر سه حال
 از رطوبت شد بزرگی و دُموع

یا مُحارَف^{۳۰۸} یا مُحَرَف یا غِزَان^{۳۰۹}
 گاه در شبان بیک چشم این ضرر
 بل رطوبات همه از قدر خویش
 نور پُر اندر فضاها کَم شدن
 بایدش ترطیب چشم و هم جَسَد
 اَوَلا اندر قوامش غِلظتست
 نیست الاّ ناتمام اندر قریب
 حکم آبست و بصر باطل بود
 یا بهم پیوسته و این شد بر سه رُو
 هر چه می بیند سیاهی در میان
 نه بیکبارست اجسام کَلان
 شکل اجزا چون ذباب و خطّ و مُو
 بیند او بر مقتضایش کلّ شی
 پس بواقی را برین مقیاس دان
 خالها می بیند او بر مقتضاش
 رنگ می بیند مکدر همچو گِل
 زاعتدال اینها که می باشد بری
 فرق را خردی و بخوابیست دال
 اختلاف نور دیده در شروع

108a

در علّتهای طبقه عنیه

ریش انگوری مُوازی حَدَقُ
 سرخ تر با نسج رگهای اَدَقُ

۳۰۸ بی نصیب
 ۳۰۹ به یکدیگر افتاده
 ۳۱۰ اشکارا
 ۳۱۱ عف
 ۳۱۲ بر رطوبت بیضیه
 ۳۱۳ عف

108b

گاه بی خرقش^{۳۱۴} تحلل یافته
 از دو بیرون نیست ماضی بیش ضیر^{۳۱۶}
 پس بافات چهار آید زیان
 پرده انگری یانشفش برد
 یابد و کانجا نیابد اجتماع
 از دماغی اعظم و قوت عدیم
 زانک از بیضیه بودش تندیه
 پس در انگوری شده اسباب آن
 هست انگوری که ناتی شد فراز
 اول انکه چون سرمور از صیغار
 فرقس از بثره بدین تعیین بود
 کو سواد و شُهلت است و زُرقت است
 یاز وضع خود صیغَر یابد نتاج
 از کنار خرق قرنیّه بدید
 نزد ما رأس الذ بایست اسم این
 نامش انگوری بگفته زین سبب
 کز بزرگی کرده منع انطباق
 خرق قرنی ملتحم گردد بران
 کاین چو فلکه همچو مغزل^{۳۱۷} ملتحم^{۳۱۸}
 تا که حُنْدُرُوه^{۳۱۹} وسعت می شود
 بر تمدد جز نزول الا که هَسْتُ

109a

گاه قرنیه ازین شد کافته^{۳۱۴}
 إفترقِ التّصالِ این و غیر
 زانک بیضیه برون آید ازان
 اولا انک تری را از بَرْد
 ثانیاً نور انتشار و اتّساع
 ثالثاً نور او فتد بیرون ج
 رابعا بیس بَرْد را تأدیه
 وآنچ ماضی نیست کمتر شد زیان
 مُورَسَرَج کوست رأس النمله باز
 زانخرق قرنی است انواع چار
 در حقیقت رأس نملة این بود
 کو برنگ اصلی خود مثبت است
 وز نهاد استدارت إعوجاج
 واندر اطراف بُنش چیزی سپید
 نوع ثانی شد کلانتر ز اولین
 نوع ثالث اعظم از وی چون عنب
 نوع رابع گفته تفاحی وفاق
 گر بتفاجی با زمام زمان
 شد بمسماری و فَلَکِی مُتَسِم
 امتلایش از رطوبت می شود
 گوییا یک چشم از آخر اکبرست

^{۳۱۴} شکافته

^{۳۱۵} شکافتن

^{۳۱۶} زیان

^{۳۱۷} دوک

^{۳۱۸} باز فایده ردّ ناتی کن نخست هم با کسرین قابض کن درست

^{۳۱۹} حدقه

شد جلیدی ناتی و بیرون نشست
یا ز اماس است در یک از صممش^{۳۲۰}
بر غلیظی مزاج اسمش برص
اندر ویا در مجاور با الم
استقامت نیست اندر دیدنش
نصف اکدر نصف دیگر پاک جسم
در علاج أُسرب ببندهش بر طباق^{۳۲۱}
تُقْبَهُ انگری واسعتر شدن
بل بهر شو تارمار و مُنْثِنِیْسْت
می رود با فصد و حقنه از علاج
وز بخار تیز و استبر و مَغِیْظ
اندر انگوری ز دا می منتسج^{۳۲۲}
پس همی باشد فِراخِی اش اشد^{۳۲۳}
یا صداع سخت ازو نبود رَهَا
گه در انگوری ورم کرد اقاتضاش
چون جلودِ سفته گه یابد جفاف^{۳۲۴}
با فراخی در پی حسّ بَصْر
کُورُ یا چون سایه بیند یا کُبار
باز اسباب حدوث اوست شَش
چون تری بر طبع او غالب بود
بل که جمله بسته می گردد ازان

زُرْفَتَش را کو نبود اسباب هست
یا زجاجی بیش از قدر خودش
یا در انگوری تری شد همچو جَص
پس زوالش از محلش از ورم
قُوْتِ دَرَاکِه در وی نیست خَوْش
می شود قرنیه او بر دو قسم
باز ماند هر دو پلک از انطباق
انتشار اندر لسانِ اهلِ فَن
نور بر مرئی بخطِ راست نیست
گه ز خارج می شود باعث چوکاج^{۳۲۵}
گه ز داخل باشد از خلطِ غلیظ
هر یکی در عرقهای مُمتزج
یا شده در پی بعرضش می کشد
بعد برسامست این یا ماشرا
گه شده از کثرت بیضیه فاش
گه شد انگوری به ییس طبع جاف^{۳۲۶}
اتساع است انتشارِ مُعْتَبَر
ضیق ضیق ثقبه ضد انتشار
خلقی او گرد نور و تیز و خَوْش
یاز استرخای انگوری شود
یا ز خشکی می شود پژمرده آن

109b

۳۲۰ صلیبه، شبکیه، مشیمیه
۳۲۱ موافقه
۳۲۲ لطمه
۳۲۳ تنیده
۳۲۴ سخت تر
۳۲۵ خشک
۳۲۶ خشک

110a

پس بترطیبات درمان می رسد
 نامرد گشته ازان پزمرده است
 می رسد فَأَرْبَبُهُ بِالرَّأْيِ الزَّيْنِقِ
 بعد برسامست و آماس سَخِينِ
 کز موازات بَرَدٍ^{۳۲۷} ثَقْبَهُ مَزَالٌ
 سخت تر گشته فُسرده می شود
 بنگرد هرگز نیند ثقبه را
 پشت قرنی روی انگوری مقرر
 حاصلست از غلظتش کفتن درست
 زانک خملش از مهت انجا بُرفت
 هست چون ابر کبود و قدح^{۳۲۹}
 نیست از تخمیش دیگر این کبیر
 در بدایت مشکلست ادراک آن
 یا شعاع و یا مگس یا موی و چشم
 زانک کحلا شد رُطوبتناک تر
 وز صُدَاعِ سَخْتِ و اَفْرَاطِ اَلْمِ
 وَز دَقْفٍ^{۳۳۰} وز ضعف روح افتد نتاج
 کو ورا پیوسته می گرد اختیار
 چون در آنجا شد رطوبت شد ستمبر
 هست بر الوان گوناگون عیان
 با مُجَفِّفِ ادویه هست اِهْتِدَا
 جز بقدح از وی نمی باشد سلام

110b

زین سبب اکثر به پیران می رسد
 یا به بیضیه کمی ره بُرده است
 وز تحرُف وز تهافت نیز ضیق
 یا حرارت قبض کردش اکثر این
 یا ورم داده بانگوری زوال
 یا در ان ثقبه ز کیموسات بَدُ
 اندرین حالت طیب پاک را
 ما رطوبت شد که هست استبر تر
 غلظت بیضیه کفتن رای سُست
 بعض اندر پشت انگوریست کفت
 بعض ما اندر میان هر دو ع^{۳۲۸}
 بعض در تجویف بی شک جایگیر
 وقت استحکام هرکس را عیان
 لیک در بدوش به بیند بیش چشم
 چشم کحلا راست اکثر این ضرر
 حادث از قئ شد براء صَدَمَه هَم
 وز شجام سخت و سردی مزاج
 وز غذاهای غلیظ و بد بخار
 یا بخارات غلیظ از لین جو ابر
 پس تکرر یافت یا افسرد آن
 زان رقیق و صاف را در ابتدا
 ماء مستحکم که مانع شد تمام

^{۳۲۷} رطوبت جلیدیه

^{۳۲۸} یک عنبیه و دیگر عنکبوتیه

^{۳۲۹} شنین

^{۳۳۰} بیماری گران

لیک از قدح است مانع سه علل
 ثانیاً رِقَّتْ گه بعد از تنحیه^{۳۳۱}
 ثالثاً در غلظت و در انجماد
 آب قدحی را بچار آوجه بدان
 دزد کافرماً^{۳۳۴} که چشمت بر گشای
 قدحیست ار اندکی شد پهن تر
 چون هوای صاف و نیکو شد بدید
 ثانیاً این چشم را بگشاده دار
 پس نظر کن ثقبه این چشم را
 ثالثاً باید او بیند شُعَاعُ
 رابعا چشمش گشاید او سوي
 پس بزودی رفع کن بنگر بآب
 لیک هر ما را بتدبیراتِ خوش
 هان مکن تا نبود او اندر سلام
 روز قدح آنج شمالی شد زمان
 کن بجای روشن اندر سایگاه
 مبتلا را گرد گردان آنچنان
 خویش بر کُرسی به پیش او نشین
 دیگری از پشت دارد رَأْسِ او
 پس بفرما تا کند قصدِ نظر

اولا بودن نه در اول محل
 می شود عاید مکن پس تعنیه^{۳۳۲}
 در لَوَجِ سختی که نبود غاز غاز^{۳۳۳}
 اولا درک نزول قام آن
 پلک او بروی بجنبان و بسای
 غیر واسع پس بحالش در مقر
 در کبودی همچو اسرب یا حدید^{۳۳۵}
 چشم دیگر را چو خود برهم فشار
 چون فراخی یافت قدح آور ورا
 تا ز قدح تو بیابد انتفاع
 پنبه در وی نه بدم گرم و قوی
 چون نکو رنگست و جنبان رخ متاب
 ممکن است از جنس قدحی کردنش
 از صداع و از سعال و از زکام
 خوش هوا صاف و صَحْوُ^{۳۳۶} واضِحِیان^{۳۳۷}
 چشم سالم را نگویند از نگاه
 رکه در صد روید اندر ساق و ران
 تا از و باشی بلند و برترین
 پلک او را برگشا تام و نکو
 سوي بینی بس بجای مُعْتَبَرُ

111a

^{۳۳۱} دور کردن

^{۳۳۲} رنجانیدن

^{۳۳۳} پریشان

^{۳۳۴} افتاب

^{۳۳۵} ور بود ثابت بحال خود سپید

^{۳۳۶} بی میغ

^{۳۳۷} روز روشن

همچو کج نبود ورا قدحت مفید Yazar bu beyti eklemiş

در ازای نُقْبَه بالاتر یسیر^{۳۳۹}
 قدح چشم راست با چپ هست
 مقله را گیر از جفون^{۳۴۰} در وقتِ خَسْت
 میل تیزی کن بمؤخر از جهت
 گر زلق یابد امین شد از قضا
 کز نُفُودِ مِقْدَحِ افتد مانع آن
 راه کن پس مقدحه زان راه بَر
 نگرده از نصفِ چو کارد ضرر
 111b مِقْدَحِه بر اصلِ ابهامت فکن
 کو سخنهای صفا بخش و جمیل
 کاکثر از وی قذف می افتد عرض
 از شرابات ترش تجریع کن^{۳۴۲}
 اندک اندک نفع گرم و مُغْتَنَم
 نرم نرم او را بمک راحت بده
 تا شود بالای آب آن واضِحَه
 تا کشد خمل عنب او را فُرُو
 تا اگر باز آید آسان بردنت
 در نواحی کن پراکنده فرو
 خلطِ خون کن کو معادش راست راد
 نه ز بینی تا لُعاب او بآرد او
 زرده خایه بدهن وَرْدِ نَه

کن بدنبالِ مِهْتِ اندکِ حفیر^{۳۳۸}
 قدح چشم چپ بکن با دست راست
 پس بابهام و شهادت خوان که هست
 روز کن تا بگرده رَأْسِ مِهْت
 حسن کن تا مقدح آید بر فضا
 گر غشاء ملتحم باشد چنان
 پس ورا اوّل به نیش کرد سَر
 قدر داخل تا بثقبه راستَر
 پس سَرِ انگشتهها برسر بزَن
 تا بیابد استراحت آن علیل
 هان مکن بر چیز خورد این عرض
 چون تهوع آیدش تمنیع کن^{۳۴۱}
 پنبه نو نه بران چشم و بَدَم
 یا دهان بر دامن آن چشم نَه
 پس بگردان اندک اندک مقدحه
 پس برافراز اندک اندک دنب او
 صبر کن مشتتاب بر مدِّ مِهْت
 گر بچند اندک رود باز آید او
 ور بدین نیز او نماند از معاد^{۳۴۳}
 کو تنحج کن باسفل از گلو
 چون کشی بر انتقال نرم و بِه

۳۳۸ مغاک

۳۳۹ اندک

۳۴۰ یعنی از بالای پلکها

۳۴۱ مبالغه منع

۳۴۲ جرعه جرعه دادن

۳۴۳ باز آمدن

112a

کز بجایی خون بود گرد آمده
 پس بتاریکی بخشید بر قضا
 صدغ او را از مخدر کن ضماداً
 وز معال و عطسه می آید زیان
 وَرْ سُعال آید تجرع بایش
 وز غذاهای لطیف آنچهی که هست
 پس خورد اندک ز آشامیدنی
 گر کنی روز دوم تحلیل بند
 پس بشوید نرم نرم و بی عتاب
 چشم نگشاید دگر قطنی بباح^{۳۴۷}
 خوش که نگشایی ورا روز دوم
 برگشا و پس بشو ویرا بآب
 بر نشان ساکن ورا بر استناد^{۳۴۸}
 پوش بر رویش سیاهی روز چند
 چون درین ایام عاید گشت آب
 واندر آنجا لحم زاید چون بُرست
 بعض کرد از زیر قرنیه شکاف
 ملح مدقوق از برون نافع شده
 همچو میّت قول و جنبش ناروا
 کوست راه درد سر را انسداد^{۳۴۴}
 گر بیاید عطسه بینی مالد آن^{۳۴۵}
 از جلاب و دهن لوازین شایش
 مضغ او غیر عَسیر آن درخور ست^{۳۴۶}
 زآب پرهیزد مگر قدردنی
 بر قفا خسبد نجنبند دردمند
 پنبه را مبلول کرده در گلاب
 نه برو در بند تا یابد صلاح
 تا بیاید آخر روز سِوَم
 کاندرو جوشیده شد گلبرگ ناب
 کرده گردا گردا مَسند از مخاد^{۳۴۹}
 شاذنه یا کحل اسود جایزند
 از ورم نبود تر اعودت صواب
 باسر مقراض بُر گردد درست
 آب بیرون گردد این راه مَخَاف

112b

در علتها طبقة قرنیه

آنچه در قرنیه افتد از قروح
 هم دیله قرحه زشت و فراخ
 واندر و سرطان آماس است سخت
 گویمت من بعد حالش بر وضوح
 گیرد او سایر طبق بر اتساخ
 درد او تا صدغ نخاس است سخت

^{۳۴۴} بستگی

^{۳۴۵} یعنی بدست سخت بمالد

^{۳۴۶} لایق

^{۳۴۷} یعنی سپیده خایه تر کرده

^{۳۴۸} یعنی پشت بر تکیه زده

^{۳۴۹} یعنی جمع مخده

سرخ رنگ و بر تمدد عرقها
 باز در قرنی نفاخات بدید
 می شود تجفیف کافی در صغار
 انخراق از قرحه بگشودن بود
 مورسرج تای انگوری بدر
 باز در قرنیه می افتد نتو
 همچو بثره گشته در چشم علیل
 بثره را بر چند وجه افتد صدور
 یا شود آن اختلافات از مقرر
 کیف استبر و رقیق و شور و تیز
 آنچ زیر پوست بیرونی بود
 و آنچ اندر زیر ثالث غایرست
 و آنچ باشد در پس ثانی عیان
 رنگ گاه از اقتضاء ماده است
 هر کجا گه مایه بسیارست و تیز
 گر نباشد اینچنین نبود چنین
 گرچه درد و سوزش اغلظ یسیر
 هست سالمتر از انواع بثور
 ضدّ اینها بدترین نوعهاست
 بعض او گه ریمناک و بد فتاد
 می رود سایر تحلل یافته

درد سر بیدار او سقم عیا^{۳۰۰}
 زاختناق آب اندر وی رسید
 در کبارش بر حدیدست افتقار
 یا وی از اسباب بادی می شود
 رفتن انکه گه دریده شد سپر
 از دخول خلط اغلط زیر او
 فرقس انک سخت ننشیند بمیل
 زاجتماع ماده اندر قشور
 یا ز مایه باشد احوال و صور
 عذب و لون و کمّ اوجم^{۳۰۱} و وجیز^{۳۰۲}
 اسود و صافی و سالمتر شود^{۳۰۳}
 ایض است و دردناک ضایرست^{۳۰۴}
 از سیاهی و سپیدی در میان
 پس تاّمل مستقیم جاّده است
 می شود بسیار درد و سوز نیز
 پس قلیل و عذب از دردست امین
 لیک از غلظت بیابد نضح دیر
 آنج در ظاهر شده از ثقبه دُور
 بدترین را کمترین آفت عماست^{۳۰۵}
 مایه اش بیش است و خریف و حاد
 بی تقیتح قشرنا اشکافته

113a

^{۳۰۰} یعنی مرض مرض که طبیبان از علاج عاجز مانند

^{۳۰۱} بسیار

^{۳۰۲} مختصر و اندک

^{۳۰۳} Yazar bu beyti eklemiş

^{۳۰۴} زیان کار

^{۳۰۵} کوری

هست آیات رطوبت دار او
 بدو او چون نقطهٔ حمرا بود
 هر دو را در بد و تدبیر نکو
 منع و تخدیرست و پس انضاج وی
 سَلْخُ از فتاح و قاطع شد خراش^{۳۰۶}
 حَفْرُ را از نخسه می باشد صدور
 شد اثر اسفیده بر ظاهر رقیق
 در پس قرحه ز طول انطباق
 یا شده بعد الرمد از انطباق
 یا صداع ایجاب ضم کرده بطول
 پس ورا بعد از زوالِ هر سَبَبِ
 استحالت رنگ دیگر گون شدن
 یا رطوبت شد ز خلطی مستحیل
 یا شد افزونتر ز مقداری که بود
 از رطوبات^{۳۶۲} غلیظ او را تری
 یا تکاثف یا غلیظی یا ورم
 در میان دود بیند یا ضَبَابِ^{۳۶۴}
 بیس قرنی آنج ذات می شود
 پس تشنّجِ او فتد از وی اثر
 گاه خشکی زانک کم گردد تری

دمه و درد و صداع و زار او
 بدو قرحه بثرهٔ بیضا بود
 اجتناب مایه بر سوی فُرُو
 باز تحلیل است و استخراج وی
 در یکم^{۳۰۷} بَل تا دوم تاثیر فاش
 یا وی از اثار ریش است و بشور
 کو بیاض آنجی ستر ست عمیق
 وانصباب بد فضول او را لحاق^{۳۵۸}
 وز بدی طب^{۳۵۹} و ایلام طباق^{۳۶۰}
 فتح باید تا بیابد ره فضول
 با جوالی و معسّل طب طلب
 نور بینایی قلیل دون شدن
 چیزها بر وفق او دیدن دلیل
 بیند آنچی بیند اندر نرم^{۳۶۱} و دود
 هست چون ابر رقیق آنجا مری^{۳۶۳}
 زان رطوبت گشته در قرنی بهم
 باید استفراغ و پرهیز و صواب
 در مشایخ اکثر آتی می شود
 وز تشنّجِ او فتد ضعفِ بَصَرِ
 یا بَسْدَه از نصیب افتد بَرِی

113b

^{۳۰۶} چون اهزونی
^{۳۰۷} ضاحک پوست
^{۳۰۸} البدن
^{۳۰۹} علاج
^{۳۶۰} طبقتها
^{۳۶۱} ضباب
^{۳۶۲} که بطبقهٔ قرنیه می آید
^{۳۶۳} یعنی مری
^{۳۶۴} تار میغ

114a

هست ضیق و نیست اندر اولین
 فتح عین اندر میاؤ نیم گرم
 یا تغیر در مزاج آورده تاب
 زین سبب چشم علیل است اشکبار
 باعث او سه سبب شد یا اُخی
 لیک بی پاکی ریمش بُرء یافت
 مندفع آنجا در آورده نُزول
 شد در آنجا گرد گشته ناسبیل
 بعض ستار حدق باشد کثیر
 فانتهج با الرّای خیر الانتهاج

در علتهاي طبقه ملتحمه

114b

قد یرى التّعیم من اطلاقهم
 وز شجام و حرّ شمس و تاب نار
 می رود با دفع باعث بی خلاف
 پس بدفع خارجی نبود نجی
 کز هجوم خلط بیش و اغلب است
 مایه اوگه یکی گاهی دو مع
 لیک او با هر یکی گرم اوفتاد
 چشم پاک و پلک جفسد لیک کم
 گه بدور دایر آمد زود رفت
 تب بصیف از برء او مخبر بُود
 منذر آفت بود سخت و بزرگ
 کو کثیراً ما طبق را آکلست
 باز تمدید بخارات سِتَبَر
 کابخره یابد تحلیل دیر تر

فرق این از اولین آنچه درین
 بایش ترطیب و تدبیرات نرم
 شد خشونت از قشف یا انصباب
 پلک گویا بر درشت و خشک مار
 کمنه ریم است اندر زیر وی
 اولا نشکافت ریش ویا شکافت
 ثانيا از درد سر گشته فضول
 ثالثا از تر رمد شد مستحیل
 بعض او همچون ظفر باشد یسیر
 کمنه را چون بثره می باشد علاج

شد رمد آماس خاص ملتحم
 خارجی محض از دود و غبار
 ملتحم یابد تکدر و این خفیف
 داخلی منبعث از خارجی
 داخلی محض اشد و اصعب است
 زان همی آماسد اجفان بالتبع
 گرچه می باشد ز جار اخلاط باد
 گه رمد از ییس محض و با الم
 گه بدور غب اطول تا بهفت
 تب گرفتن با رمد نادر بود
 گر رمد با تب فزون باشد سزگ
 درد او از لذع خلط نازلست
 یا ز تمدید فضول افتد بجبر
 در زمستان شد رمد صعّب و بتر

وَدَقَّهٗ اَنْدَرِ مَلْتَحِمٍ بِاشِدْ نُتُو
 بَثْرَهٗ بِيضًا تَكْ اَسْتِ وِ بِيَهٗ كُوْنِ
 دَرِ خِرَاسَانَ نَاخْتَهٗ نَامِ ظَفْرِ
 كِهٖ زَهْرِ سُوَكِهٖ بِيُوْشَدْ تَا حَدَقُ
 سِرْخِ وِ سَخْتَشِ رَا عِلَاجِ اَمَدِ عَسِيْرِ
 پَسِ سَبَلُ اَزِ عِرْقَهَآيِ مَمْتَلِي
 يَا شَدِهٖ ^{٣٦٨} پَرْدِهٖ چَوِ اَبْرِ سِرْخِ فَاْمِ
 بَا اُكَالِ وِ سُوْزِ دَرِ قَعْرِ وِ دُمَاعِ ^{٣٦٩}
 بَايَدِ اسْتَمْشَا ^{٣٧٠} وِ فِصْدِ وِ تَنْقِيَهٗ
 يَا شَدِهٖ ^{٣٧١} بَرِ ظَهْرِ قَرْنِي چَوْنِ دَخَانِ
 عِرْقَهَآيِ سِرْخِ پُرِ بَرِّ مَلْتَحِمِ
 كَرْمِي بِيَشِ وِ اَلْمِ دَرِ اَبْرَوَانِ
 چَوْنِ كَشِي پَلَكِ فَرُوْسُوِيْنِ اَنْ
 بَعْضِ اَوْ خَشَكْسَكْسَتِ بَعْضِ اَوْسْتِ تَرِ
 بَاعْثِ اسْتِعْدَادِ عَضُو قَابِلَسْتِ
 يَا رَمَدِ رَا دَرِ عِلَاجِ اَزِ خَلْطِ حَادِ
 بَايَدِ اسْتَفْرَاغِ چَنْدِ وِ تَنْقِيَهٗ
 اَنْجِ مَسْتَحْكَمِ بَرِ كِهَآيِ كَلَانِ
 طَرَفِهٖ بِاشِدْ نَقْطَهٗ سِرْخِ وِ كَبُوْدِ
 يَا زِ بَادِي يَافْتِهٖ رَكِ اَنْخِرَاقِ
 يَا دَمِ تِيْزَسْتِ مَنَصَبِ نَاكِهَانَ

اَزِ فِضُوْلِ اَغْلَظِ اَفْتَاْدِهٖ اَسْتِ اَوْ
 بَعْضِ اَوْ سِرْخِ اَسْتِ اَزِ فِضَلَاتِ خُوْنِ
 رَسْتِهٖ اَزِ يَكْسُو غَشَآءِ بِيِ كِهَرِ
 مِي كَنْدِ بَرِ چِشْمِ جَنْبِشِ رَا اَشَقُ ^{٣٦٥}
 وَاَنْجِ اسْفِيْدِ وِ رَقِيْقِ اَمْرَشِ يَسِيْرِ ^{٣٦٦}
 بَاْفْتِهٖ اَوْ بَرِ دُو وَجِهٖ اَفْتَدِ جَلِي ^{٣٦٧}
 كَشْتِهٖ دَرِ بَطْنِ جَدَا اَوَّلِ التِيَامِ
 عَطْسَهٗ پِيُوْسْتِهٖ وِ كَرَهٗ شُعَاعِ
 عَطْرِ وِ پَرِهِيْزِ اَزِ مَخْبِرِ اَعْذِيَهٗ
 سِرْخِي رَكِهَآيِ دَرُو بِاشِدْ عِيَانِ
 بَاْفْتِهٖ بَا سِرْخِي خَدِ مُرْتَسَمِ
 نِيَسْتِ بَرِ تَحْدِيْقِ ضَوْ اَوْ رَا تَوَانِ
 كُوِيِيَا اَزِ مَلْتَحِمِ بَرْتَرِ رَوَانِ
 بَعْضِ مَسْتَحْكَمِ كِهٖ مَانَعِ اَزِ بَصَرِ
 كَزِ مَسِيْرِ پَرِ خَلْطِ چِيْزِي نَازِلَسْتِ
 بَا مَبْرَدِ كَشْتِهٖ تَكْثِيْفِ مَوَادِ
 بَاْزِ اَصْلَاحِ مَزَاجِ وِ تَقْوِيَهٗ
 جَزِ بَلْقَطِ اَوْ نَبَاشِدْ بُرِّ اَنْ
 بَرِ بِيَاضِ اَزِ چَارِ اسْبَابِي كِهٖ بُوْدِ
 يَا زِ بَادِي بِيِ شَكَاْفَسْتِ اَنْدِفَاقِ
 يَا زِ اَمَاسِ وِ خِرَاجِ اَفْتَدِ عِيَانِ

^{٣٦٥} چنانک علیل عشقه بسیار جنباند چشم را

^{٣٦٦} آسان

^{٣٦٧} آشکارا

^{٣٦٨} عف

^{٣٦٩} اشک

^{٣٧٠} اسهال

^{٣٧١} عف

خون جوژه در چکان یا شیر زن
 بیشتر پیداست نزد ماقِ عین
 هست همچون ناخنه در اتفاق
 لقط او همچون ظفر شدد شکار
 یا ز قدح و یا ز ریش اندر عقب
 کن باستفراغ و قطع او را علاج
 کز وی افتاده تحرک مُنَعَدِم
 مایه خشک و غلیظ او را سبب

پس باسفنجی کماذ آب گرم
 امتلائی یافته از جوش دم
 نیست اندر وی از آثارِ ورم
 پس باشیافِ سپید او را فلاج
 پس علاجش از سببها احتما
 از ریاح و بلغم و سودا و آب
 هم شیاف احمر و لَینِ نِکُو

سرخی و بل ریشِ پلک افتد صُدور
 وآنچ می آرد دموع اینجا نکو
 چند علتها پدید آید از ان
 طول مکث و عطسه از آیات آن
 دلک سر در نقره حجامی سَره
 امتداد عرق صدغ وجهه دان
 هم ضمادات مجفف در خورش
 بی نشان هر دو می ریزد حظوظ^{۳۷۴}

در علاج او رگ قیفال زن
 توثه اندر ملتحم شد لحم لَین^{۳۷۲}
 عرقهای سرخ و پیوسته ز ماق
 فصد باید شرب دار و چند بار
 لحم زاید می شود از سه سبب
 یا ز بادی می شود او را نتاج
 هم جسا شد سخت گشتن ملتحم
 سرخ و خشک و سوزناک و با و صب^{۳۷۳}

باید او را هم بدن را کرد نرم
 احمرارش با عروق سرخ هم
 آشکبار و سوزناک و با آلم
 فصد و حل طبع می آرد صلاح
 در وی از اسباب بادی شد حَمَی
 انتفاخ آماس سرد و حکه یاب
 باید استفراغ و استحمام او

حکه اندر وی شده از فضلِ شور
 بایدش تعدیل و استحمام او
 دَمَعَه بیماریست کز طول زمان
 از عروق زیر قحف آید روان
 باید اسهال و سَعوط و غرغره
 وز عروق فوق قحف آید نشان
 بایدش شد عصایب در سرش
 وز ضعیفی عضل آیت جُحوظ

۳۷۲ نرم

۳۷۳ درد

۳۷۴ یعنی نصیبها که غذای آن عضل بوده است

با مقوی و مُحلِل دِه سُکُون
 گه ز استیلاء گرمی مزاج
 چون بَرودِ حصرم و با شیلْقُون
 گه ز استیلاء سردی ز انحصار^{۳۷۶}
 در رطوبتها اذابت^{۳۷۵} شد نتاج
 اشک ازین بارد ازان افتاده حار
 باشد از نقصان لحم ماق نیز
 زالتقاطِ ناخنه یا صدم چیز
 کوه بینی نیست رادع ز انتقاص
 آید اندر باب^{۳۷۷} خود با اسم خاص^{۳۷۸}
 شد دیبله درد غایر پر وضر^{۳۷۹}
 گه رطوبتها ازو آید بَدَر
 باید او را فصد و اسهال و دگر
 آنج حکم او شده منع و خَدَر
 افتراق اتّصالش کز بُرون
 شد ز قیفالش بکن اخراج خُون

116b

در علتهاي قوت باصره

رُوحِ باصِرِ رازِ کم و کیفِ خویش
 کثرت او دور بین و در قریب
 می رسد آفا گوناگون و غیش^{۳۸۰}
 قَلّت او تیز شد نزدیک بین
 بی خلل باشد که بیند بی حجاب
 قَلّت او تیز شد نزدیک بین
 هر چه دور او را نمی باشد مُبین^{۳۸۱}
 غلظتش دشوار بین خاصه قریب
 در شب او را نیست از دیدن نصیب
 خطّ باریک و مقرمط را مُبین^{۳۸۲}
 بر لطیفی می شود نزدیک بین
 می شود بر جار اوجه مُرتسم^{۳۸۳}
 گه ز کم و کیف می باشد بهم
 نزر^{۳۸۴} و استبر و دگر نزر و لطیف
 بیش و الطف باشد و بیش و کثیف
 خرد و اقرب را نبیند بُرء آن
 باز آنج بیند او دور و کلان
 از مرطبها و ادهانِ احتِرّاز
 با ملطفها و استفراغ و باز
 از جفافِ روحِ ترطیب مزاج
 وآنج بر عکس است ابصارش علاج

^{۳۷۵} گدازانیدن

^{۳۷۶} افشردگی

^{۳۷۷} یعنی در بیماری گوشه چشم

^{۳۷۸} که او را سیلان می گویند

^{۳۷۹} وسخ

^{۳۸۰} انبوه ی بسیار

^{۳۸۱} اشکارا

^{۳۸۲} هویدا کننده

^{۳۸۳} هویدا کننده

^{۳۸۴} اندک

117a

در بصر آنج محلل شد فقط
می کند تغلیظ روح اغلظ بخار
باز تلطیفش کند راند حجاب
لیک بیضیه شده استبر تر
پس ظلام ابصار او را شد حجاب
غرغره هم اکل خریف میر^{۳۸۷}
فصد ماق اصلاح مزمن از عشا
دقت و نقصان روح او را سبب
مجتمع گردد بظلمت برشتاب
وز همه حریف و شور و قابضات
کز نگاه برف شد تغریق نور
هم ضماذ لوز و تکمید نمیر^{۳۸۹}
با محللها علاج او سره
چون بتاریکی بود طول مقام
غلظت نور و رطوبات و کدر
پس باشیاء ملطف کن علاج
یا شعاع ناگه او را در رُبود
آسمانگون بر قعی بندد برُو
هم عشا و صوم و نیک^{۳۹۰} او را مخیف
زاشتعال^{۳۹۱} و رقت روح بصر
از جرب شد یا از امراض دیگر

117b

وز کثیرئ برد^{۳۸۰} اسهال و حط^{۳۸۶}
شد عشا شبکوری و دیدن نهار
صرف بیداری و تاب آفتاب
یا همه اجزای چشم افتاده تر
یا شده پیوسته اندر افتاب
باید استفراغ و تعطیس و دگر
در غذا تلطیف و پرهیز از عشا^{۳۸۸}
روز کوری شد جهر دیدن بشب
مضمحل گردد بنور آفتاب
بایدش ترطیب و منع از حامضات
دیده کند و خیره گشتن شد فور
باید اسبال سیاه و حلب شیر
که رمد آرد ز حقن آبخره
هم ذهاب افتد ز تا تیز ظلام
یا فراق ضوء آورده صرر
وز غلیظی انسداد ره نتاج
یا شده بر وصل ناگه سعی زود
پس بپرهیزد ز ضوء شمس او
درخورد از اغذیه نیک و لطیف
بعض ضوء افتد عرض یعنی اثر
از فرانبطس بود مندر مگر

۳۸۰ رطوبت جلبدیه

۳۸۱ فرو افکندن

۳۸۷ طعام

۳۸۸ خوردنی شب

۳۸۹ آب گرم و صافی و کار کننده

۳۹۰ جماع

۳۹۱ افروخته شدن

تا کنی تبرید و ترطیب مزاج	بایدت تدبیر خوش اندر علاج
از همه سوء المزاج افتاده آن	گویمت ضعف بصر اینجا عیان
با اشارات علاجش خاصه بیش	وز پسی امراض چشم و گفته پیش
گه نَقَه گه گریه گه پیری سبب	گاه از معده قوی اندر سَعَب ^{۳۹۲}
یا شعاع شمس بد بی او ست خَوش	عَلَّت مولودیست آری خَفَش
بکدرد از وی ضیا گیرد بَصْرُ	زانک قع ^{۳۹۳} واسعترست و پهن تر
کان مقارن گشته با اجنان تر	نزد اکثر این شده ضعف بصر
کو همی باشد بدید اندر هوا	هم خیالات است رنگین شکلها
ذره ها گه چشم ما او را ندید	یا ز نیروی بصر باشد بدید
عَلَّتِ کاین حال را افتد مساق	یا شده اندر رطوبات و طباق
یا رمد یا آبله کو حَجَب گرد	همچو در قرنی خفی آثار بَرَد ^{۳۹۴}
همچو کز بحران و غذو و خشم و کین	یا شده از وارد غیر مکین
در دماغ آید شود آن اشکار	زین همه وز معده برخیزد بخار
از نزول آب منذر باشد این	یا شد از وارد اندر وی مکین
شد دروغ اخبار آب ای مختبر ^{۳۹۵}	چون پس از شش ماه بود او مُستمر
وز بخار اطریفل و حل ششنه ^{۳۹۷}	بایدش تغلیظ و تخدیر از مُنَه ^{۳۹۶}
آید اندر بیش دیده العیاذ ^{۳۹۸}	هم تخیلهاء گوناگون و شاذ
خلط سودا هست در شریان آن	گاه می بیند ستونی از دخان
پاک کن تن تا باصلاح مزاج	بتروکیّ او بکن اندر علاج
از دم شریان شده ضغط ^{۳۹۹} و خنق ^{۴۰۰}	دیدن نیران ز چشمش مفترق

118a

۳۹۲ گرسنگی
 ۳۹۳ طبقه قرنیه و طبقه عنبیه
 ۳۹۴ یعنی سردی می کشف
 ۳۹۵ مجرب
 ۳۹۶ یعنی از انچی از قوت بصر باشد
 ۳۹۷ عادت
 ۳۹۸ یعنی العیاذ باشد و این عبارت را در امر محذور استعمال می کنند
 ۳۹۹ فشردن
 ۴۰۰ خفه کردن

فصد و استفراغ باید احتماً^{۴۰۱}
دیدن اندر عطسه یا در فرک عین
زامتلاء لین صاف او را بلاغ
تنقیه تجفیف او باشد علاج
خرد را دیدن بزرگ از جسم تر
خرد دیدن از کمی نور شد
در پی تجویف ضغطه شد سبب
چیز واحد را بسی دیدن ز دور
دیده من بین الشظایا دیده شد
مغز را و معده را کن تنقیه
شخص دیدن در یمین یا در یسار
باید استفراغ و اصلاح غذا
چیز ساقط دیدن از جای بلند
فصد و استفراغ و خشخاشی شراب
بہتر و بسیارتر دیدن ز دور
دیدن اقرب را نکو از ضعف نور

زانیج^{۴۰۲} غالب می شود از وی دما^{۴۰۳}
چیز ایض بر تعارنج امر بین
در حوالی یا معد یا در دماغ
احتماً زانها گه او باشد نتاج
در میان همچون در آب افتاده زر
یا دو خط یک گشته بر منظور شد
از رطوبت یا پیوست در عَصَب
از شظیای تری شد شت نور^{۴۰۴}
سمت هر پاره بدان پوشیده شد
وز جماع و از عشا کن تنجیہ^{۴۰۵}
بعض بیضیه مکدر در کنار
کحل جلاء رطوباتش سزا
زانصبای گه گه از اخلاط چند
باز استنثار^{۴۰۶} دایم شد صواب
زانک او را شد غلیظ افتاده نور
بر علاج هر دو از سابق عثور^{۴۰۷}

118b

در علتھای عصب مجوف

در بی حس می شود سوء المزاج
ضغطه کور از چیزی می رسد
هم ورم یابد که آرد انسداد
انقطاع روح جاری از دماغ

بر همه انواع با ضدش علاج
می شود روح بصر را بند و سد
سده خلطیہ نیز او راست ساد
گه چنان باشد گه نبود سد و باغ

۴۰۱ ۲

۴۰۲ ۲

۴۰۳ جمع دم است

۴۰۴ پراکنده شدن

۴۰۵ دور گردانیدن

۴۰۶ بنفس بیرون کردن خلم و انج در بینی باشد

۴۰۷ اطلاع

119a

نیست الا جودت تخمین حکم
 اکثر یا خلط سرد و تر سبب
 وسعت از تخمیز دیگر بر تجل^{۴۰۸}
 با گرانی در بن چشم و آلم
 شده نبود اندرینها همچین^{۴۰۹}
 دیوچه بر صدغ و در سوی قدم
 اتساعش کو که نورش شاخ شاخ
 یا ز ضعف عضله بل بر اجتماع^{۴۱۰}
 هست اسما ظاهر و وصفا اذق
 گشته در اجزاء عین او تار مار
 تا گماند جاهلان آب سیاه
 با صداع امتلابی شد عسیر
 همچو کاندربدو ماکن تسویه^{۴۱۱}
 چشم اندر غایر و پژمرده شد
 از علاج آدمی عاطل^{۴۱۲} شده

پس در امثال چنین حال از سقم
 ضغطه و شده ورم را در عصب
 می نباید ثقبه را با این علل
 فرق شده از ورم آنچ ورم
 نیست باطل جمله بینایی درین^{۴۰۹}
 باید استفراغ و فصد ماق هم
 ز انحلالش که فم او شد فراخ
 باشد از خلط ممدد اتساع
 فرق او از انتشار اندر حدق
 هست نور اتساعی اشکار
 ز انتشاری هیچ اثر نبود نگاه
 اتساع بی در احوالی کثیر
 پس بد تسکین صداع و تنقیه
 انحلالش از ورم گه خورده شد
 راه ویران و بصر باطل شده

در علت‌های عضله‌های چشم

119b

گه تشنج گاه استرخا بود
 ارتفاع و ارتباط افتاده سود
 هست در ماقیه^{۴۱۴} سوی خویش جر^{۴۱۵}
 باز در فوقیه تمديد غروج^{۴۱۶}

در عضل علت دو گونه می شود
 از تشنج در دهان بی گه بود
 لیک او در عضله تحریک شر
 در لحاظیه چون صبیان کرده لوج

۴۰۸ بزرگ چشم

۴۰۹ یعنی در ورم

۴۱۰ یعنی همچون ورم

۴۱۱ چنانک خلط ممدد و ضعف عضله بهم باشد

۴۱۲ راست کردن

۴۱۳ بی کار ماندن

۴۱۴ یعنی در عضله ماقیه

۴۱۵ کشیدن

۴۱۶ بیابا بر شدن

هست در سفلیّه جر سوی زمین
 باز استرخای بهر جایی که هست
 در فم پی کز تری او حاصلست
 در محرکها اثر میل بَصَر
 هر یک^{۴۱۷} اندر هر یک از هر دو عَضَل
 کو مدیریت اعوجاج آرد جَوَل
 جمله بر ضدّ تشنج معتبر
 می شود احوال که می باشد در بین
 آن محل با آن سبب بیرون نشست
 اندکش مُضَعِف کثیرش مبطلست

در علتهای گوشهای چشم

غَرَب آماس صغیر افتد نخست
 گه ز بینی گه ز ماق او منفجر
 گه ز زیر پوست پلک افتد شکاف
 هست نوعی کش نباشد انفجار
 می شود دایم بهم درد و رمد
 هست نوعی کو بخارج نیست فاش
 با محللها که لاذع نبود او
 هان گه از اهمال ناصور افتد آن
 بعد از ان اصلاح او دشوار تر
 فصد قیفالست و اسهال و طلا
 غده باشد ازدیاد لحم ماق
 از تزئید می کند منع فُضُول
 پس باستفراغ و آکل کن علاج
 اشک کز چشمان بیایی سایلست
 گر همه فانی نشد آرد نجات
 در علتهای پلک چشم
 در میان ماق و بینی جای سُست
 قیح منتن باشد از وی مُسْتَدِر
 در غضاریف آرد افساد و مخاف
 مدّه فاید ار بمالی چند بار
 گه خفیف و ساکن و گاهی اشد
 اظهار او گشته سَهْلُ الارتیاش^{۴۱۸}
 سعی کن کور را بگردانی نکو
 پس فساد آرد بچشم و استخوان
 اندرین باب آنج بار کارگر
 کئی و ثقب او علاج مبتلا^{۴۱۹}
 می شود از خلط غالب اتفاق
 از ره بینی بغرب افتد حُضُول
 تا بحد اصل گردد اِنسَاج^{۴۲۰}
 زانتقاص لحم ماقی حاصلست
 مُنبِتاتُ و قابضات و ماصّات^{۴۲۱}

120a

^{۴۱۷} از تشنج و استرخا

^{۴۱۸} نیکویی حال

^{۴۱۹} مجرب

^{۴۲۰} خراشیدگی و خردگی

^{۴۲۱} یعنی جاذبات که هر نرا و غذا را بمنزل و بسوی خویش کشند

120b

غلظتی تیزی که ماند از فضل بد
 زیر پلک اینها بخارش اشکار
 حک و استحمام پیوسته صفا
 سر سپید و منقشر قشر آخف
 اکثر تا بی رمد پیدا بود
 گشته در زیر غشایش مُسْتَكِينُ
 فصد و استفراغ و تلطیفات بس
 بعض چفسیده ببعض مستبین
 از فساد تیز دم پس فساد کن
 حک او باورده^{۴۲۲} نعم الاعتمال
 انچنانکه نیست ممکن انشیال^{۴۲۴}
 موی مژگانش بداخل مُلتَوِي^{۴۲۶}
 با تحلب از دماغ یا بتبخیر از فُواد
 هر دو چفسده گه ز فتحش جان رمد
 بعد از ان رَقْدِ مَوْرَبِ منتخل^{۴۲۷}
 جرح قصدی شد سبب یا متفق
 بر تانی تا ضرر فایده اشد
 می شود آماس سرخ از فضل دم
 گه چنان شد با بزرگ آماس و
 گه بیالاید رقیق و سرخ خون

121a

شد جرب یا منبسط بعد از رمد
 شد بسرخی و درشتی اشکبار
 فصد و اسهال و تکحل شد شفا
 یا صغار الحب بر شکل حَصَف
 گرچه این نیز افتد بعد از رمد
 از بخار مایه تیز و عَفْنُ
 درعلاج اوست حک از جهل کس
 یا شده تینی بشکل حبّ تین
 تیز سر باشند و دیگر گرد بُن
 باز استفراغها و اکتحال
 باز استرخاء جفن است انسبال^{۴۲۳}
 گه چنان باشد گه گردد منطوی^{۴۲۵}
 التصاق هر دو جفن از خلط حاد
 ریشناک افتاده پلک اندر رمد
 دفع باعث کن نخست اندر عمل
 آنج می باشد بمقله مُلتَصِق
 نیست او را چاره جز اعمال ید
 علت وَرْدِ يَنْجِ اندر پيله هم
 گاه گردد ریش گه بثرات ۴۲۸ فاش
 کانقلاب جفن باشد بر برون

۴۲۲ التیست کرد

۴۲۳ فرو هشته شدن

۴۲۴ ارتفاع

۴۲۵ درنوردیدیه

۴۲۶ پیچیده

۴۲۷ برگزیده

۴۲۸ چنانکه در بیرون پلک بثرهای بسیار پدید آید

۴۲۹ یعنی دردش

هم بتلطیف غذا اکحالِ قهر^{۴۳۲}
 میل خضرت باشد اندر لون او
 پس مبردها برو باشد سزا
 سست و احشا را رسد بی انفکاک
 گه ز آب از جای غمزت نیست باق
 گه ز سودا سخت و تیز و عامتر
 نیست تخصیصش بسردی و این عجب
 درد گر جز^{۴۳۳} سستی احشا کج است^{۴۳۴}
 چشم بعد النوم نتواند گُشاد
 تا نمالد ساعتی با هر دو دست
 گه ز وَضع سرد دارد وطلا
 کانک بیند بر جربنا کیست ظان^{۴۳۵}
 گویا گه بثره خواهد شد مغیظ
 بر عشا و بر غلاظ الاعتداد
 گاه او باقی بود بعد الجرب
 شرط شدخشکی دران^{۴۳۷} نفخ^{۴۳۸} درین^{۴۳۹}
 بود یا خواهد شدن او دُمّله
 باید استفراغ و تلطیف آحَب

باید اخراج دم از قیفال^{۴۳۰} و ظهر^{۴۳۱}
 وآنچ هست از خونِ مری گون او
 باید استفراغ و اصلاح غذا
 انتفاخ اماس سرد و با حکاک
 گه زیاد افتاده ناگه نزدِ ماق
 گه ز بلغم بارد و باقی الاثر
 انک گفت آماس گرم او را سبب
 کانتفاخ گرم خود ورد ینج است
 شد جسا سختی ز خشک و بد مواد
 تا نگرداند ترش با هرچه هست
 گه پس خوی شد ز سردی هوا
 شد غلظ استبری پلک آنچنان
 رنگ بیرونش گهی سرخ و غلیظ
 از بخارات غلیظ و اعتیاد
 آن غلظ را که جرب بوده سبب
 از جسا خاص است من وجه این یقین^{۴۳۶}
 کَد کَد آماس است سخت اندر پلک
 از طعام اغلظ و خوردن بشب

121b

۴۳۰ اگر قابل فصد باشد
 ۴۳۱ حجامت
 ۴۳۲ یعنی کلهای قهر کننده و ماده علت را هلاک کننده
 ۴۳۳ یعنی در اعضاء
 ۴۳۴ یعنی راست نمی آید که در عضوی از اعضاء بدن فلغمونی بود و پلک بسبب آن بر تمیده شود و اخنا ضعیف نشده باشد
 ۴۳۵ گمان کننده
 ۴۳۶ ماده اجتماعی پلک غلیظ و سخت. yazar bu ve bundan sonraki beyit için bunu açıklamış.
 ۴۳۷ معنی در جا
 ۴۳۸ بر نمیدگی
 ۴۳۹ یعنی در غلظ

غلظت و سرخی اندک خورد کیست
 گه فساد عین می خیزد از ان
 کآکل است و بورقی و حادّه است
 پس ضماد شحم رمانی صواب
 فاضل اندر پرده با بی منتسج
 هم بمسهل هم برازج اهتمام
 غلظتی گویا که آماهیده تر
 پلک مسترخی و تر باشد مُدام
 زود باشد اشکبار و عطسه یاب
 برنهی در وسط گردد متضح
 در صغر بعض طلا منجی شده است
 از نتو داخل پلک ستر
 پس همی یابد زمانی انقضاب
 وضع تحلیلی و کحل دمه آر
 از غلیظ لین که نازل شد ز سر
 یا بود سخت و نمی جنبدن جای
 رنگ بادنجان برگهای فزون
 باد یا خلیون سزا ترک سیوم
 سختتر از لین استبرست و بد
 بایدت برکنندن بنیان او
 با طلاها ممکن است او را علاج

شفر^{۴۴۰} را گه از شلاق آزرده کیست^{۴۴۱}
 گه مودّی شد بریش شفر آن
 اکثر او بعد الرمد از مادّه است^{۴۴۲}
 در چکان اول سماق اندر گلاب
 علت شرناق چون شحم لزج
 مزمن او را بفصد و احتجام
 ظاهر اندر ظاهر پلک زبر^{۴۴۳}
 چشم نتواند گشاید بر تمام
 نیست او را تاب آفتاب
 گر شهادت خوان و وسطی منفتح
 نیست او را کارگر جز کار دست
 علت بوالتین ای مرد خیر^{۴۴۴}
 می چکد اندک زمان قطرات آب
 باید استفراغ و تجوید گوار
 عقده زیر پوست بر جفن زبر
 یا بود ذات التحرک برگرای
 یا بود گسترده پیدا در برون
 اخذ آن میال و تحلیل دُوم
 هم برد چیست ایض چون برد^{۴۴۵}
 گه تالم گاه خارش شان او
 لیک آنج در برون یابد نتاج

122a

^{۴۴۰} جایگاه مژه

^{۴۴۱} مادّه افتراقی پلک که غلیظ سخت نبود. yazar iki beyit için bunu açıklamayıp.

^{۴۴۲} ماده افتراقی جسا پلک سخت که غلیظ نبود. yazar üç beyit için bunu açıklamayıp.

^{۴۴۳} ظاهر. yazılıp silinmiş.

^{۴۴۴} دانشمند

^{۴۴۵} تگرگ

اندر اجفان چون عدس رنگین شده	هم تحخر فضله سنگین شده
یافته رفته لطیفِ او بباد	خلط سودا وی و استبر انجماد
با محللها و داخلین بکار	فصد قیفال و نطول ماء حار
همچو جو بر حرف پيله پيله رنگ	شد شعيره مستطیل اما چو سنگ
اندر آنجا مانده و سنگین شده	فضل سودا وی استبر آمده
122b مایه او اکثر از خون نحوس	بعض سرخ و سست نام او عروس
از بُنش برکن بناخن یا حدید	گر ضمادات و طلا نبود مفید
از درون پلک بردار و نگون	توئه لحم نرم و سرخ و توٹ گون
از دم سوداوی و فاسد بود	اکثر اندر پلک زیرین می شود
بایدت اسهال و فصد و قطع آن	گاه می باشد ازو خون روان
کو بهم ناید بخواب و غیر خواب	شتره کوتاهی پلک و انقلاب
پس علاج او را خروج از جاده است	آنچ خلقی زانتقاص ماده است
با مقوی و مقبض به بود	وآنچ ز استرخاء عضله می شود
بایدش تمریخ و ترطیش عمل	وآنچ باشد از تشنج در عضل
نیست او را در علاج الا حدید	وآنچ از بد دوختن باشد بدید
یا ز قرحه منقلب گردد برون	وآنچ از غده ست یا لحم فزون
یا حدید یا بداروهای حاد	بایدش دفع سبب قطع مواد
گشته با حرّ غریبی مُقترن	قمل اجفان از رطوبات عفن
خرج حمام و تعب بوده یسیر	یا غذاهاء ردی خورده کثیر
مایه اقوی باشد و استبر تر	می شود قمعقام از واگیر اگر
123a از همه اقوی بود پوشیده تر	می شود قردان از ان مایه اگر
با حمیم و ملح باید ترکیه ^{۴۶}	در علاج هر سه بعد از تنقیه
از رطوبات غلیظ و شوردان	اندرنش سرخ و اشک از وی روان

^{۴۶} خارش جوف پله هم کوشا کز بسی خاریدن افتد ریشها. yazar yukarıdaki beyitten sonra bu beyti eklemiştir.

دائماً گرمابه و تمریخ سر^{۴۴۷}
 کمنه در بيله ز باد بد گواه
 کن بتلطیف و کدوخ^{۴۴۸} اصلاح آن
 گاه می گردد پله سبز و کیود
 با حرارت فصد و اسهالش صواب
 پس سفال نو بسای و کُن طلا
 از رطوبات لزج مژگان سپید
 انتشار از لین بیش افتد بدید
 یا ز غذو فاسد و خریف و حاد
 یا ز عُدْم غذو و یا عُدْم وُصُول
 یا فساد و انسداد اندر مسام
 گاه بعد الانتشار استبر و ریش
 شعر زاید موی ناهموار دان
 از رطوباتست بسیار و تباه
 چون بچشم اندر خلد آزارش
 پس بدار و یا خیاطت یا بکی
 می خلد در چشم می رنجاندش
 همچو کاند شعر زاید کن علاج
 سَعْفَه اندر پیله می باشد جنان
 گاه باشد ریش و باشد پس درست
 آنج با میل سپیدی شد عیان

شد بتلطیف غذاها کارگر
 گویا پر ریک بعد الانتباه
 هم بدَازَج هم باطرخماطقان
 از برونها از قوی قئیش که بُود
 طلی مرداسنگ و صندل در گلاب
 آب شور گرم با پنبه روا
 می شود با ریزش ابرو بدید
 کز وی اندر منیت استرخا رسید
 کو بصفرا یا بسودا اوفتاد
 خلط اغلظ را که در راهش حصول
 انتشار آرد چنانک از اضطرام^{۴۴۹}
 گاه مانده آن پله بر حال خویش
 نیست بر هموار مژگان رُسته آن
 کان نشد سوزان و تیز ابنان گواه^{۴۵۰}
 خیره گرداند بسی اشک آردش
 یا بالصاقست یا تتمیر وی^{۴۵۱}
 اشکش آرد خیره تر گرداندش
 شحم افعی مانع افتد از نتاج
 چون سبوسه در بن مژگان عیان
 لا جرم مژگان بریزد در نخست
 از بخار بلغم بوسیده دان

123b

^{۴۴۷} تدهین شدن

^{۴۴۸} حمام

^{۴۴۹} سوختگی آتش و همچنان از جراحت و جدری

^{۴۵۰} مقیم شدن

^{۴۵۱} هست شعر منقلب بشکسته مو نیست ناهموار همچون زاید او yazar yukarıdaki beyitten sonra bu beyti eklemiştir.

از بخار خلط سودای عفن	وآنچ انجا شد بغیرت مستکین
شرط مزمن کن بخارش با شکر	باید افراغ طلاء معتبر
هم شری و سلعه باشد در پله	نمله و ثولول و ریش و آکله
کن علاج هر یک آنجی معتبر	همچنانک اندر اعضاي دیگر

در علتهاي چشم که بجزوی از وی مخصوص نیست

124a

کو بهر یک از طبق شد ملتحق	شد قروح از خلط تیز و محترق
نیست محسوس بصر داند فهم	جز در انگوری و قرنی ملتحم
اضطراب و اشک و درد انجا کمست	آنچ اندر ملتحم شد اسلمست
نقطه حمر است در اسفیده طاق	نیست ممکن انفتاح و انطباق
حال او مذکور شد در باب خویش	آنچ افتد اندر انگوری ز ریش
نقطه بیضا نماید در سواد	از قروح آنجی که در قرنی فتاد
چار اندر سطح قرنی سه عمیق	هفت گونه می شود نزد فریق
بیشتر بگرفته جا نامش قتام	اول از سطحی برنگش دود فام
اعمق و خرد سپید آمد یقین	ثانیش گفته سحاب او ز اولین
از بیاض اندک ورا حد اوفتاد	ثالثا کلیلی بر اکلیل ^{۴۵۲} سواد
وآنچ افتد بر سپیده احمر است	ابیض است آنجی بر اکلیل اکثر است
هست همچون پاره پشم صغیر	چارمین صوفی بظاهر جایگیر
اول آنج ضیق و ژرفین بود	آن سه کاندرا عمق قرنی می شود
لیک اوسع هست حافر نام ان ست	ثانی او را تو اندک عمق دان
هست ذات خشک ریشه شوخ دار	ثالثش با احتراقی نامدار
منع و تخدیر از همه آرد امان	فصد و اسهال و حجامت بعد از ان
نام او ذات العروق آنجا که هست	قرحه دیگر غریب و شاذ هست
راست بر اکثر طبق این عام شد	با قروح منتسج چون دام شد

124b

^{۴۵۲} یعنی در کنار سیاهی

چشم را نبود فلاح و بره ازین
از برون قحف سهل از وی نزه^{۴۵۴}
سرخی جلد و دُرُود آیات وی
با عطاس و خارش است و دغدغه
اولین باباب ردو تنقیه
وز محرکهاء مایه تنحیه
زیر تاها^{۴۵۶} رنگ بروی اشکار
بر تحرک کندی و بطؤ بَصَر
مرد پندارد که چشمان شد کبار
شد باستفراغ و تلطیف انتفاع
از برای امتلاهی ما یکان
احتجام و فصد و اشیا فِ سُمَاق
همچنانک وقت قی یابد عُلو ن^{۴۶۰}
بستن است و بر قفا خسیدنست
می شود ادرار طمٹ او را علاج
نی تمدد هست در وی نه نجل
با بخورات و قوابض سد کن
بایدش انواعِ ترطیبِ و غیش^{۴۶۲}
وآنچ حادث می شود من بعد اقل
یا ز بد تدبیری دایه شده

مایه این قرحه می باشد زش^{۴۵۳}
إِنْجِدَادِ مادّه شد از دوده
با طلا و فصد عرق راس و کی
وز درون قحف باشد شفشفه^{۴۵۵}
منع منصب باید وهم تقویه
تقویه با اضمده با اطلیه
کمنه بد حال و سودا وی بخار
مورث ضعف بصر باشد دِگر
حکه یابد گامن نه جز آب حار
نیست تیزی تا بود درد و دُمَاع^{۴۵۷}
هم جحوظ از انتفاخ مقله دان
با مَشُو^{۴۵۸} حقنه آور امتحاق^{۴۵۹}
یا کند ز افشردگی میل بُرون
براش از قابض طلا مالیدنست
آنچ زن را از ولادت شد نتاج
یا ز سستی علاقه هم عضل
با ایارجهاء عالی رَدّ کن
شد هُزَالَعین یعنی کو چکیش^{۴۶۱}
درخور^{۴۶۳} طب نیست مولودی حول
طفل را از هول ویا صرع آمده

125a

۴۵۳ شکیه طعنه
۴۵۴ خرمی که از صلاح او بر علیل آید
۴۵۵ هر آیدان آب ریختن چنانک او بر نشود
۴۵۶ طبَقها
۴۵۷ اشک
۴۵۸ مسهل
۴۵۹ نیستی
۴۶۰ ظهور
۴۶۱ yazar yukarıda yazılan bu beyti eklemiştir
۴۶۲ انبوه بسیار
۴۶۳ لایق

125b

دایه باشد از میختر بر خذر	پس بتکلیف نظر سوی دگر
گه از استرخای آن عضله حَوَل	در بزرگی از تشنج در عضل
با زوال احوال شود از باد بد	گه رطوبات و طباق از جای خود
رفته اندر جای خود فاستفهمن	در علاج هر یکی رمزی ز من
از غبار وچوب و حیوان هر چه هست	شد قذی آنج بچشم افتاده است
قطن نه بعد از زمانی برکنش	پس بشو ویرا باب گرم خوش
آخذ کن با پنبه رمد الهضم راست	یا ذرور ناعمی کاکثر نشاست
پرده بر دیده پیرهای آرق	گه شده حیوان اصغر همچو بق
باز اخذ طین طریق رد او	ذر طین فارسی و شد او
نفخ و حک او علاج مُنتهاست	یا بمیل سفته کاو را ضلعهاست
بیضیه بادهن ورد اصلاح تام	ضربه را اسهال و فصد و احتجام
گاه گندم پخته و او را زده	در علاج علت سرمازده
آب سیر اندر غسل داروی آن	آب او را فاتر اندر وی چکان
ریختن پس بر بخارش انکباب	سنگ طاحون گرم کرده در شراب
آب اکلیل آب زوفا معتبر	شد بخار آب بابونج دگر

در بیماریهای گوش

هر دو از داخل ویا بیرون مرد	درد گوش است از ریاح گرم و سرد
گاه از سردی که از بلغم بود	گاه از گرمی ^{۴۶۴} و گاه از دم بود
گاه از ریش و که از گرمی مکین	گاه از آماس بارد یا سخین ^{۴۶۵}
گاه از ضرب و سقوط و انحلال	گه ز آب داخل افتد انفعال
یا دریده شد بی اندر مفترش ^{۴۶۷}	بی طب ^{۴۶۶} از پیری و مولودی طرش
إِنَّ لِلتَّبْرِیدِ فَهَآ جَادَه	گاه از امراض باشد حاده

^{۴۶۴} یعنی سوء المزاج حار

^{۴۶۵} گرم

^{۴۶۶} یعنی علاج

^{۴۶۷} یعنی اندر آنجا که بی حس گسترده است

126a

گرم و سرد از هرچه شد با ضد قمع
 گاه شد از انسداد راه وی
 منذر است از نکس بعد الحمیات
 زانک حسن اقواست یا غیر قوی
 یا ز فضل مایه افتاده خُلُول
 در علاجش سرد و تر افتد رَوا
 آنچ بحرانیست در طبش^{۴۶۸} مگوش^{۴۶۹}
 گاه از صدمه که از لسع هَوام
 اندکی کافور کن یار نکوش
 می تراید آب زرد اعنی غَساق
 اکثر اندر طفل می باشد مُبین
 پاش مرداسنگ و قنبیل ای طیب
 ماء افسنتین بروغن یا بخل
 با ضمادات و مراهم هست شود
 اسلم آنج شد بیحران اشکار
 ضعف روح نفسی و فایض دران
 از ره تعطیس و مصّ و وثبه دان

126b

در بیماریهای بینی

بی علاج افتاده مولوی خشم
 رسته بی آماس مجری کرده تنگ
 ظاهر و باطن عروق فاش هست
 بسته دم گشته غیر منتهج
 گاه در سوراخ مصفات انسداد

گاه از بد حالی آلات سَمع
 گه ز خلط اغلظ و منصب بینی
 گاه بحرانی است مانده بر ثبات
 صوت از داخل طنین و هم دَوی
 یا شده از ریح مُنحل از فضول
 یا شده از شدت میبس و خوی
 انفجار دم که می بینی ز گوش
 گه بَرگ از امتلا شد انشرام
 در چکان سرکه بمازو کرده جوش
 شد قلاع اذن در اصلش شقاق
 زانصباب خلط اکالست این
 احتجام و غسل او کن با حلیب
 در علاج خارش گوش از عِلل
 انکسار و انقطاع از هر چه بود
 بد بود اماس بن از خلط چار
 نفرت اصوات را باعث بدان
 هر چه داخل شد درو اخراج آن

هست در بینی خشم فقد ارشم
 گه ز سده و آن لحم غده رنگ
 یا ز آماس کثیر الارجل است
 یا ز خلط خام و استبر و لزج
 یا ز خلقی ضیق باشد یا زیاد

^{۴۶۸} یعنی در علاجش
^{۴۶۹} فکر ضعف پدید آید

کیف بد پیدا ست از اعراض بین	گه خشم از سوء مغز و آئین
بویها را لاکماهی یافتن	شد فساد شم چنان در یافتن
گاه بعضش مُدرک و بعضش بزک	گه ز هر چیزی کند یکبوی درک
از مخالف مایها در پیش مغز	گه ز چیزی یک روایح کند و نعر
بوید آنج بوید از کند او نعر	با سعوط خاص کن تطهیر مغز
بایدش حلّ و طلا و سفکِ دَم	روبیانِ بیش پای اندر خشم
جز بقیر و طی که سختی را بَرَد	چون تسرطن یافت نیست اصلاح ورد
کن علاج او بفصد و احتجام	لحم غدی گه بواسیرست نام
پس بکن ویرا بدار و یا حدید	بعد از ان حب ایاریج دِه مفید
یابد او در صورتِ پالو ظهور	فضل سنگین است در بینی بثور
سال ^{۴۷۰} ما دقت ^{۴۷۱} بتحلیل النَّفَس ^{۴۷۲}	فضله دوشیده شد از مغز کس
شرط کن از ادویه ویرانراند	پس غلیظش سخت و مستحجر بماند
یا عفونت یاب و اکل درخور ست	هم قروح انف خشک ویا تر ست
پس ورا تا اعتدال ^{۴۷۴} حق مَبْر	هم رعاف از انفجار ^{۴۷۳} عرق بُر
چز بافراطش نباید حبس او	گاه بحرانی بود خیر و نکو
فصد وهر مُظفی و قابض ^{۴۷۵} رأی حق	گاه از حدّت قلیل آید اَرَق
در عروق پرده دومی شکاف	گاه از زیر دماغ آید رعاف
یا ز صدمه یا ز لسع آن اِنْسِلَاع ^{۴۷۶}	در عقیب سقم تیز ویا صداع
اندکی باشد که بندد کَواِیات	از علاجت کم بود این را نجات
وز عفونت یافتن اخلاطِ تَر	قرحی و باسوریست آنجا بخر
رضّ انف از صدمه برایش با خَرک	وز بخارات عَفن اندر حنک

۴۷۰ سیلان کردن

۴۷۱ آنچه دقیق تر

۴۷۲ بتحلیل نفس که از درون می آید

۴۷۳ چنانک از امتلای سخت و بی حد رگ شکافته باشد

۴۷۴ چنانک انفخ سخت و غایت سرخی رنگ و گرایی زایل گردد و همگی در اعتدال خاص قرار گیرد

۴۷۵ چنانک محو ابض را از برون در بینی کنند

۴۷۶ شکافتگی

بهر دفع خلط و یا موذی عطاس
 شد جفاف انف از حر یا جفاف
 حرقه لذاعه کافتند تا دماغ
 از بخار تیز و لاذع کاندرون
 وقت استنشاق کو مردود شد
 پس باکل و شرب خوش تعدیل کن
 گه ز داخل گه ز خارج شد مساس
 یا لزج خلطی شده استبر و جاف
 وقت استنشاق با دمعہ بلاغ
 شد بهم با خلط تیز اندر بطن
 احتراقش سخت و نامحدود شد
 هم باستفراغها تحلیل کن

127b

در بیماریهای دهان و لثه و دندان و لب و زبان

شد بثور اندر دهان از خون جاد
 هست در جلد فم و مقول^{۴۷۷} قلاع
 بعض سرخ و گرم ناتی از دمست
 بعض صفاوی شده بالتهاب
 بعض سوداوی سیاه و با الم
 آکله در فم شده گند ای ریش
 ریخته خلط عفن تیز و اکول
 در لسان و کام و شده قیر و عمور
 قشره‌ها بیض^{۴۷۸} از وی منقشیر
 از سخون معده می باشد بخر
 یا تعفن یافت بلغم در معد
 یا ز لین بد لثه یابد خلل
 یا فساد از خون شده باید ورا
 یا ز دندان نقد^{۴۸۱} تدبیر آن
 گاه از اطراف شش و گاه از همه
 مدۀ با وی الم بر اشتداد
 قرحۀ با انتشار و التّساع
 بعض اسفید و ز مالیح بلغمست
 کن باستفراغ صفرا بر شتاب
 فرط تیزی و قشف باشد بهم
 در زمان اندک او را سعی بیش
 بر عمور از ضعف کرده او قبول
 شد تقشر از بخار تیز و شور
 فصد و استفراغ و ازخل^{۴۷۹} هست بر^{۴۸۰}
 وقت اکل اندک بود بارد بخور
 در علاجش قئ و استمشا مُجد
 طبّ بعد التنقیه مطبوخ خل
 فصد و اسهال و تمضمض پخته را
 قلع و برد و هم بخوش بوی استنان
 همچو کاندرا تیز تب باشد سمه^{۴۸۲}

128a

۴۷۷ زبان
 ۴۷۸ سفیدها
 ۴۷۹ خاصه با مورد جلنار جو سپیده شده باشد
 ۴۸۰ نیکویی
 ۴۸۱ خورده
 ۴۸۲ علامت

کثرت آب دهن گه سایلست
 بعد از گرمی و نرمی شد دحی
 در حنک اماس گرم از تیز خون
 در لثه آماس از گرمی کثیر
 حُمّه می باشد سیاهی لثه
 باسنون اندر لثات دامیه
 قرحه اش همچون قلاع اندر دهان
 ریش بد کاندرا تعفن آخذ ست
 لحم زاید شد پس از آماس خون
 مرد پندارد که در دندان خویش
 از علاج اوست مرّو قلقند
 گر تو خواهی حفظ دندان یا اُحی
 هم ز علکِ علکِ شیرین و صلیب
 وز مُضَرش و آنج می آرد ضرر
 عادتت باد اسواک معتدل
 وقت خواب از دهن گل یا ناردین
 درد دندان گاه گرم و گاه سرد
 گاه درد از انکسار و انصداع
 گه کند باد غلیظ از سر نزول
 درک کن سوء المزاج موجعش
 بهر شرکی معده را کن تنقیه
 جذب و تخدیر انصداعی را صلاح
 بزرکرات و پیاز و بیخ و پیه

لیک او در وقت خفتن حاصلست
 بعض از سردی و نرمی ^{۴۸۳} بلغمی
 رخو او از لین گرم و کم سخون
 گاه باشد از رطوباتِ غَزیر
 از سخون معده باشد حادثه
 تقویت کن گوشت اضعف غذاییه
 چون نواصیر دگر ناهور آن
 بر علاج آکله مستنقدست ^{۴۸۴}
 در بن دندان اقصی اندرون
 چیز کی چفسیده شد از خوردنیش
 کو ورا تقویت و زایل می کند
 دور باش از کسر صلب و بیش قی
 وز فسادِ آنج خوردی از نصیب
 وز سخون و برد و بعد از یکدگر
 پاک کن بی اکتناهِ مُر تَمَل ^{۴۸۵}
 دلک سکر یا عسل کار گزین
 گه بَسن از معده چفسیده ست درد
 گه ز دود آکلست آن إلتداع
 اندر اعصاب محیط اندر اُصول
 با مخالف کن علاج و نغز و خوش
 وز غذای بیشتر کن تَحْمیه
 یا بکئی زیت و یا آهن فلاح
 دود کردن دود را کارِ وجیه

128b

^{۴۸۳} یعنی دست بلغمیه
^{۴۸۴} رها شدن
^{۴۸۵} بخران الرده شده

129a

بهر تحلیلست و گه نبود نکو
 خاصه پیشین سست بود سود نیست
 تا بطول سن و دفع و نفع کرد
 چون مُخشن میکند ویرا خُشن
 یا صعود از بلغم حامض بود
 گرم کن تملیس و تلیین با دوا
 پاک کن زانک ازان افتد نتاج
 بیش می خیزد از ان آزرده گی
 یا ز استلای خشکی با ضمور
 استنان و پخته خَلّ تنحیه
 پس بتدهین اتانی کن علاج
 در گهر چون نافذ آید خلط بد
 مقتضای خلط کانجا دخل گرد
 با جوب و غرغره پس تصفیه
 زرد و سبز و اسود آنجا چون حَجَر
 وز دگر جا با زبان باید رها
 تن بدار و سن باهن استنان
 از فراخی آواری در صبا
 بی علاجست آنج در پیران شده
 یا ز پیوسته مجاعت عارضست
 حمیه از تجفیف و ترطیب مزاج
 می کند کز وی همی شد سدّ وی
 گه باسترخا و ضعف و کم دمی
 گاه ضرب و گاه سقطه باشد مورثه
 کن بتشدید قواض اُسْتَوَار

129b

دردِ عَمری در بیست و قلع او
 قلع آماسیده بن کز لمس او نیست
 قلع آنچه سالم است و حسّ درد
 شد ضرس نوعی خدر عارض بسین
 یاز مضغ حامض و قابض بود
 یا ز سودا هر یکی را معده جا
 لیک معدی را نخستین در علاج
 هست در دندان تاكد خوردگی
 یا ز پوسیده رطوبت با کدرو
 اولین را بر دو حلّ و تقویه
 در دوم قصد تو ترطیب مزاج
 رنگ دندان را تغیر ره برد
 سبز و بادنجانی و جصّی و زرد
 پس کن از خلط مغیر تنقیه
 چیز زاید بر بُن دندان حفر
 از بخاراتِ غلیظِ خلطها
 طب بعد التنقیه بر افتنان
 شد سقوط و جنبش دندانها
 گه ز نقص و خشگی و دندان شده
 در جوانان کز نقاهت عارضست
 حکم اصلی اندر اصلاح و علاج
 گه رطوبت در لثه ارخای پی
 گه ز آماس و جعناک و دمی
 گاه از نقصانِ لَحْمَانِ لثه
 در همه باعث بفظنت بازدار

ازدیاد قدرِ سنّ است از مواد
 گه بطولش ازدیاد او فقط
 یا شده از انقلاعش از مقر
 دفع اخلاط و ورم کن ای طیب
 خارش دندان ز خریف اطعمه
 مایه خریف و لاذع در بدن
 یافته از حکه پیوسته معض^{۴۸۷}
 پس از ان خلط ردی کن تنقیه
 در دهان اسکنجبین عنصلی
 در منام از سستی فکان صریر
 تنقیه کرده سرش در کردنش
 شد ذهاب ماء اسنان آنچنان
 اکثر از سردی درو نافع فتاد
 گر ز گرمی می شود این حادثه
 بایدش تمریح دهن ورد هم
 در لب اسفیدی ز فاسد خون بلین
 با سپیدی گر تقشر شد بهم
 باید استمشا و اصلاح غذا
 باکتیر او لعابات و شحوم
 اختلاج لب بشرکت اکثرست
 گه ز خون پر برگهای دقاق
 بر تقلص زاده لب در بچگان
 وآنج حادث از تشنج هست خوش

کاین بهر بعدی نماید ازدیاد
 از ورم برخاسته همچون نَفَط
 یا ز سختیش انسحاق اندر دگر
 ردّ و شد منقلع برد صلیب
 وز میاه مختلف شد لَمَلَمَه^{۴۸۶}
 اندکی را دُرْدُرِ دندان عدن
 حک اسنان می کند بعضش بیعض
 وز غذاهای ردی کن تنحیه
 گیر و از وی خل حَمَاضِ علی
 شد تشنج وار صبیان را کثیر
 روغنی مالد که دارد بوی خوش
 کز درشت و سرد و گرم او ناتوان
 باطحال مشوی و با مُح کمداد
 آیت او ملمس و رنگِ لَئَه
 صندل و کافور اندر وی بهم
 هست گرمی در سرو رویش کمین
 بر بیوست شد بدان حالت عَلم
 هم سَعُوطِ روغن نیکو سَرَا
 طلی لب تدهین ناف وهم سُروم
 با دهان معده با پی کز^{۴۸۸} سرست
 کز زبادِ بَد ذکر نافی السباق
 مدُّ و تقویمست و شد اصلاح آن
 امتلابی اش نه استفراغیش

130a

۴۸۶ جمع
 ۴۸۷ در شفت شدن
 ۴۸۸ یعنی از دماغ آمده است

غلظتی پیدا شقاق اندر میان
 گه بهر دو بل ببعض رو لحاق
 فصد و استمشاء سودا و حدید
 زانک از اطراف شریانات خاست
 فصد و اسهال و مراهم شد دواش
 گاه از شرب سموم افتند عیان
 لیک تلخی راست از صفرا حصول
 لیک اندر بلغمی هست إعتبار
 بلغم مالح ملوحت را سبب
 با عتش افلاج عارض ناگهان
 دفع افلاجست درمان ای مُحس
 شد زبان باریک بعد از تیز تب
 لیک بعد از مدتی نبود علاج
 زامتلابی تشنج شد علیل
 در قفا تسخین بما تدهین سر

از تحلب اندر اعصاب لسان
 دلک مُهریقات آبش چون نمک
 قطع می باید ورا با احتیاط
 با ملینها بکن تلین او
 درپس صد مه علاج از وی شده
 کز بزرگی می نگنجد در دهان
 آید از شرب رطوبات این سقم
 با سخون فصد و مریقات رُضاب
 با عروق و رنگ سطحش همچو یک

در لب زیرین بواسیر آنچنان
 توته چون توث از دم با احتراق
 طبّ آنج برسیاهی شد بدید
 وآنج بر سرخی زند آهن خطاست
 اندر اورام و بثور و ریشهاش
 هست باهر خلط آماس لسان
 شد ذهاب حس ذوق از تر فُضُول
 وز دم و بلغم^{۴۸۹} حلاوت بر قرار
 بلغم حامض حموضت را سبب
 هست تغییر سخن ثقلی لسان
 ملعب و مرخی پلید و تیز حس
 گه ز فرط حر تشنج شد سبب
 با مرطبها رود این از نتاج
 گه شده استبر و کوتاه یا طویل
 تنقیه دیگر غراغر کارگر
 گه پس سرسام و برسام است آن
 آنج مزمن نیست او را طبّ فک
 گاه از کوتاهی سفلی رباط
 گه ز آماس تعقد سخت رو
 گاه وی از انهتاک بی شده
 انچنان می باشد ادّلاع لسان
 هست از جنس تهیج نه ورم
 باید استفراغ و اهراق لُغاب
 ضفدع اندر اسقل او غده تک

^{۴۸۹} نرها انک بلغم حلو باشد

گر نباشد به علاجش با حدید
 وز بخار معده نیز افتد بلاغ
 قصد ترطیب از علاجات خیار
 پاک کردن معده را افتد مفید
 یار خلط تیز و یا ماکول تیز
 وز عصارات و لبوب واشربه
 مر نقی و یا ز بالا مُندَفِق^{۴۹۰}
 آب گرم او را براحت آردش
 پس لبن با اندکی شکر نَعِیم
 دَلک^{۴۹۲} و لوک^{۴۹۳} زرد اهلیج نه زَرْد^{۴۹۴}

131b

در بیماریهای گلو

بهر استرخا سقوط است اعتبار
 گاه او باریک بُن استبر سَر
 قطع در باریک بُن افتد سَره
 یا تعسر کو بهر مایه وَرَم^{۴۹۵}
 فاش و اسلم خارجی بد داخلی
 چل کن پس غرغره بر رأی حَق
 ننگرد بر هیچ جانب از وَصَب
 وز إِسَاغَت^{۴۹۸} ممتنع الاستان^{۴۹۹}
 طَبَّشان باردِ زایل شد بجا

فصد و اسهال و محلل دان مفید
 هم شقاق اندر وی از بیس دماغ
 اولین را مالش کفک خیار
 مردوم گه با جشا باشد بدید
 حرقتش از حرّ مغز و معده نیز
 در دهانت گیر سرد العبه
 خار شش از خلط تیز و مُحترق
 سرخ و پیوسته بد ندان خَارَدَش
 تنقیه کن پس تمضمض با حمیم^{۴۹۱}
 مضمضه کن پس بخل و دهنِ وَرْد

هست آماسِ لَهَات از خلط چار
 گه ز گرم و تر گهی از سرد وتر
 خلط باعث دفع کن پس غرغره
 پس خناق است امتناع بلع و دَم
 لوزتین^{۴۹۶} و عضله گرداند مَلِی^{۴۹۷}
 پس نظر درآی هر یک کن اَدَق
 گه زوال فقره بر شش شد سبب
 موضعش در قعر و مولم لمس آن
 از زوالست آنج شد عَظْمُ الشَّجَا

۴۹۰ ریخته
 ۴۹۱ آب گرم
 ۴۹۲ مالیدن
 ۴۹۳ خابیدن
 ۴۹۴ یعنی بی انک بگلو فرو برند
 ۴۹۵ عَف
 ۴۹۶ دوباره گوشت است اندر گلو
 ۴۹۷ پَر
 ۴۹۸ بلع
 ۴۹۹ بر پشت افتاده

همچو کاندر شدت خشکی عیان

132a

شد بآب گرم آسان بلع و دم

یا لین افسرد در ام الطّعام

هست در عضلات حلقومش ورم

فصد کن بر تشنیه دفعی خطر

باید او را فصد و تدبیر نکو

تشنگی سخت و اندر کثف درد

پس محلّها کند از وی نجات

در میان هر دو شانه درد اقل

در کثف وضع طلاهای اّم

خاصه اندر وقت بلع ای نیکبخت

یا ز قئ تیز خلط افتد لیده

مرهم ایض بده کاو راست به

تا سه آرد نفث خون افتد ارق

ازدراد سخت آسان بی رقاق^{۵۰۲}

با منشف پس مقوی شد سرّه

132b

کو بهر کیفیتّه مرسوم آمده

سعی تو باشد بتبديل مزاج

از غلیظ و تیز خلط و سوزناک

شیر با شکر خورد گیرد سواک

گاه گه بگرفته گفتن ناسره^{۵۰۳}

هر دو از اسباب هر دو در سواش^{۵۰۴}

گه ز عجز^{۵۰۰} قوت تحریک دان

خشک می باشد بغایت حلق و فم

یا بگرده از خوانق التّقام

خاز باز و ذبحه از فیرون دم

در فم بلعوم و اندر آستر

گرم و محرق شد بشور اندر گلو

گرم او ارم مری آرد بمرد

فصد و بارد ها و وضع را دعوات

سرد او را آیت حق شد ثقل

پس بمینجیح طبیخی ره بهم

شد قروح اندر مری با درد سخت

از بشور ویا ز او ارم آمده

پس بدهن ورد قیروطی بده

در گلو تا شب شدن خار و علق

شد ز استرحا نُغُغ^{۵۰۱} انطباق

باید استفراغ لین و غرغره

عسر بلع از سوء بلعوم آمده

با شرابات و غراغر کن علاج

در فم بلعوم می خیزد حکااک

معدّه را با قئ باید کرد پاک

اختلاج صوت اندر حنجره

چون بود پیوسته گویند ارتعاش

^{۵۰۰} عف

^{۵۰۱} گوشت گردالود ملازه

^{۵۰۲} جمع رقیق

^{۵۰۳} یعنی با روان

^{۵۰۴} یعنی در سایر اعضا غیر حنجره

وز صیاح و نازلات و انعصار	بُحَّه می باشد بهر کیف از چهار
منع نازل کن بخشخاشی شراب	پس بده احسا بتدبیر صواب
خلّ جوشیده بفلفل زنجبیل	کن غریقان را نگون پس ده قلیل
از دقیقِ حَمَّصُ و شیرِ بَسَنْد	پس تحسی بایدش آیامِ چند
فصد و حقن و غرغره تدبیر آن	ار بود مخنوق بی کف در دهان

در بیماریهای سینه و شش

گفته اند اصحاب فن ضیق النفس	در خناقی گه بتنگی شد نفس
از برودت ضعف نیروی عَضَل	باز هست اسباب دیگر زان جُمَل
می شود پیدا بزرگ و بیش دَم	همچو کز گرمی همی آید عِظَم
سست شد آن عضلهاء کارگر	باز بیماری و آفات دگر
واندر ایلاج هوای سرد و باک	اندر اخراج هوای دودناک
این بآب گرم و روغنهای روان	یا ز خشکی هست خشکی در دهان
باشد اندر گرم و سودا وی لقب	یا بخارات دخانیّه سبب
حمیه و مطبوخ افتیمون بسند	با شکر و کشکاب ده آیام چند
یا حجاب آنجا مأوف و یا عَصَب	یا مضیق صدر در خلقت سبب
راه دم گیرد نگرداند رها	یا مَنافذ پرشده از خلطها
نام او ربو ست بهر و انتصاب	دم زدن پیوسته بودن با شتاب
مکنش بر انتصاب و مدّجید	انتصابش گفتن انگه شد سَدید ^{۰۰}
همچو در تبهای تیز و اندمه	ربو از حر بر و شش یا همه
گرم گردد کل تن تا جان و هوش	گه ز گرم آماسِ ریش صدرو شش
بر هوای سرد این بی ارتجاج	لاجرم پیوسته باشد احتیاج
نازل از سر یا محصل در مقام	بعض از خلط غلیظ و سرد و خام
هست با ضیق و تحیر و خرخره	لاحج و گرد آمده در حنجره
یا برگها زین خنق افتد آثر	یا در اجزای ریه با ثقل بر

133a

اندرین ربو ست حال انتصاب
 بعض ربو ریم غند صدر مرد
 می شود معدوم وقت الانحدار
 ضعف قلب و آی سودا آشکار
 در شش و صدر ز چنان در مانده
 دقت صوت و عطش ویرایشان
 کدخدایش^{۰۰۶} سست و نبضش نرمتر
 از شش و اعضایی پیوسته بدان
 چون بجنبند شش بجنباند بهم
 با فشارش دافعه دفعش کند
 خواهمت اسباب او کردن بیان
 باز ذات الجنب و آماسِ جگر
 دفع او جوید طبیعت با سُعال
 ریش شش سل است اید شرح آن
 از غبار و با دود و دو غیر او

با لعوقات و با حسای نکو
 می شود بعد الزکام و انجا خَثیر^{۰۰۹}
 بر غلیظی و لزج یابد عُلون
 تا شود تلطیف و نضج اندر بروز
 دغدغه آرد مدام از انسیاغ^{۰۱۰}
 می شود در شب پس از خواب او
 می شود آخر مؤدی او بَسِل

طبع یا گرمست همچون در شتاب
 یا بود بارد که طبعش ربو سرد
 بعض او از معده پر اشکار
 بعض او از کثرت دود بُخار
 بعضش از باد ستبر مانده
 بعضش از بیس شش و بی نفث دان
 بعض ز استرخاست در عضلات بر
 پس سعال از بهر دفع رنج دان
 پرده و عضلات سینه از سقم
 پس همی خواهد که شش دفعش کند
 سرفه پیدا می شود اندر میان
 خون و ریم و ریش شش با در دگر
 خون که اندر شش بود از انزال^{۰۰۷}
 ریم از ریش است سرفاند چنان^{۰۰۸}
 یا خشونت یافته نای گلو
 در علاج او بکن تملیس او
 یا غلیظ بلغم است آنجا آسیر
 از غلیظ دشوار می آید بُرون
 پس بده مطبوخ زوفا چند روز
 یا دقیق و تیز دوشان از دماغ
 سرفه بی نفث و خشک از وی بدید
 بد بود این سرفه مکث او مُنخل

^{۰۰۶} یعنی حرارت غریزی

^{۰۰۷} شکافتگی

^{۰۰۸} یعنی همچنانک خون می سرفاند

^{۰۰۹} ستبر شدن

^{۰۱۰} بگلو فرو رفتن

با مُعْطَسِ سَوَى بَیْنِی کُن ذَهَابِ	مَنْعِ نَازِلِ کُن بَخْشِخَاشِی شَرَابِ
این پیران و تران عارض شود	یا رطوبات فزون در شش بود
نفث وافر خرخره باشد کثیر	آیت انک در گلو بلغم اسیر
ده لعوق گرم و ناشف اغذیه	پس ز بلغم کن بدن را تنقیه
می شود سوء المزاجی عادیه	یا ز سردی مکثف در ریه
تشنگی کم رنگ سحنا چون رصاص	از هوای گرم یابد نفع خاص
ار زیادی شد کند حَصیرِ نَفَسِ	پس ز سردی باید او را محرّس
هر ملینها گرم او راست به	ور درونی شد لعوق گرم ده
134b پس بتمدید و سخون آورد ضُر	یا ریه از خون صفرا ویست بُر
روی سرخ و نفث زرد ویا عدیم	تشنگی پیدا نفس گرم و عظیم
بالعوق سرد و کشکاب لعاب	در علاجش فصد و تبریدش صواب
اندرین سوء المزاج او را علم	یا شده از گرمی و خشکی بهم
با مرطیها و گرمابه سکون	در عطش در جوع در جنبش فزون
نبض او پیوسته زود ا زود هم	لاغر و بی نفث و با تنگی دم
حالیا تبرید و ترطیبش علاج	پس علاج اوست تبدیل مزاج
با قوابض غرغره اصلاح او	نفث دم کز فم بیاید با خُیو
نازل از سر با نخاعه ظاهرست	وآنچ از کام و ملازه صادر ست
ور نه کافی با قوابض غرغره	با علامتهاء دم فصدش سره
وز سعال و صحه و مانند آن	وانچ از حلقوم شد از ضرب دان
اخذ قرص نفث دم اندر دهان	شد علاج او تفرغر همچنان
ظاهر آید درد اندر کتف وی	وآنچ از بُلُوم ^{۱۱} و معده ست و بقی
هست در اسهال کبدی بیشتر	وآنچ پیدا گشته با قی از جگر
هر دو را در قی خون گویم علاج	بد علامت باشد این کافتد نتاج

احمر نافع بکف^{۱۲} بی درد فاش
 وز تاکل اندک اندک پس و غیش
 وز مکثف بارد یا بس مزاج
 قرص نفث دم که افتد گاه به
 با سعال سخت آید با الم
 آن خطر کانجاست اینجا نیست
 از فضول دم شده یا از مراد
 حاصل اندر شش در انجا محتقن
 یا ز ذات الجنب و ذبحه منتقل
 سرفه و گیرد پیایی صعب تب
 در زبان خشکی و در اجفان ورم
 از هوای سرد شد مشتاق او
 لیک اندر بلغمی فرقیست خاص
 اندکی سرخی و ضعف وهم سخون
 بعد از ان سلّ و تَقْطِیح حاصلست
 گاه بر سرسام باشد مُرتحل
 اَوَّلًا رادع مُحلّل آخرا
 چون سعال بلغمی بعد السکون^{۱۵}
 بعد ذات الجنب و یا ذات الرّیه
 یا زکام ویا نوازل کو فزون
 پس گداز و سوز را شد مستحق

وآنچ از شش ز انحراق عرقهاش
 انحراق از صدمه کافتده است بیش
 وز تملّی دفعهٔ افتد نتاج
 فصد کن از با سلیق و پس بده
 وآنچ از سینه ست آید خون کم
 پس علاجهش چون علاج اندر رئیست
 در ریه ذات الریه آماس حاد
 یا ز شور بلغم ست آنجا عَفِن
 یا ز نزله کز سرست او منهمل^{۱۳}
 در امام^{۱۴} سینه در یابد وصب
 سرخ رو و تشنه باشد تنگ دم
 نبض موجی و بر استنشاق او
 این همه آی همه بی اختصاص
 با سبات و ثقلت و ریق فزون
 اکثر اندر هفت روز او قائلست
 گه بذات الجنب باشد منتقل
 فصد و تحقین کن ضمادی نه ورا
 طب بلغم در بدایت همچو خون
 سلّ ریش حادثست اندر ریه
 یا سعال مزمن ویا نفث خون
 لازمست حمای دایم همچو دِق

^{۱۲} یعنی زیری بوده^{۱۳} منصب^{۱۴} پیش^{۱۵} یعنی بعد سکون الحمی

راسب اندر آب گندا بر سعیر ^{۵۱۷}	نفث مدّه فرقش از خلطِ نظیر ^{۵۱۶}
واندر اظفارش تعقف سرخ رو	گه بخون یا خشک ریشه در هم او
درد اندر صدر و در وی بد خراج	نفث مده گه ز سینه احتجاج ^{۵۱۸}
شیر خر شیر بز وهم زن حقیق	در علاجش فصد کن از با سلیق
آنچ در دق آید اینجا دستگیر	با سراطین ده ورا ماء الشعیر
بر سکون سرفه باید بیش را	ده جوالی و خواتم ریش را
زانفجارِ حین ^{۵۱۹} کُو بد مُستَکِن	در فضاي صدر ریم محتقِن
وز ضعیفی علیل آن نازهاب	از غلیظی و کثیفی حجاب
ثقل بی خوابی و دق او را نشان	نفث ناپیدا همی سرفد همان
وز لهیب ور جرّحه ^{۵۲۰} شد مُطَّلَع	موضع او از تمدد وز وَجَع
با مَکَاوِي دقاش کار کن	اوّلا تلطیف و پس ادرار کن
ذات جنب خالص است الحق وَرَم	ذات جنب و شوصه آماسند هم
کان غشا مُستَبطن است اضلاع را	در حجاب حاجز ویا در غشا
نبض منشاری و تب ویرا عَلم	نخس در پهلو سعال و ضیق دم
هر بگش معلوم با آیات و ضیر ^{۵۲۲}	از دم صرفست یا مخلوط غیر ^{۵۲۱}
از خلاف و پس سه روز از سوی درد	بایدت از با سلیقش فصد کرد
بر سزای مختلط کن تنقیه	پس بتلین و جواب و تطفیه
در عضل کاندر میانِ ضلعهاست	ذات جنبی گه مغالط ناصفاست
کان مجلّل آمده اضلاع را	یا شد آماس مُعالط در غشا
نفث نه اَمَّا بضیقُ ما علیل	نخس و منشاریت اندر وی قلیل
گه ز بیرون منفجر محتاج شرط	گه برون پیدا بمس ایلام فَرَط

^{۵۱۶} یعنی مانند ریم^{۵۱۷} آتش^{۵۱۸} حجت آوردن^{۵۱۹} دمل^{۵۲۰} یعنی ریم مانده و غلیظ شده^{۵۲۱} از خلطها^{۵۲۲} زیان

چون سیاهی ظاهر آید بد بود
 شوصه در زیر حجاب حاجز ست
 می نجنبند هیچ او بر اهتّمام
 مدّه از شوصه بر صدر و ریه
 حقنه کن اول مننه هرگز ضماد
 گر ورم اندر حجاب قاسمست
 مستطیل سینه باشد درد آن
 ذات عرض آنج بود سوي فقار
 بر نگاه راست و چپ قدرت نداشت
 گه ورم را در غشا افتاده صدر^{۵۲۴}
 قدرت خوابش نشده بر هیچ شکل
 می فتد از سرفه مَغشِي عَلِيَه
 علّت بر سام از او رام صدر
 چون پیاماسید ذِيَاْفَرَعَمَا^{۵۲۷}
 با قُجَابِ خَشْكَ و بر افراط آن
 فصد و تحقین و دگرها در همه
 شد جمود صدر سردی عضل
 انقباض و انبساط و هر حراک
 حالتی می یابد چون اغتصاص
 گه بمیراند بناگاه این سقم
 شد عناء أُسْرَب و افیون و بنج

در علاجش اضمده آکده بُود^{۵۲۳}
 در حجایی رُسته بر اضلاع پست
 می نشد بر هیچ شکل او را منام
 اندکی باشد که باشد عالیه
 بل بقرح او بکن جذب مواد
 ذات صدر آنج بسوی قص هست
 بر نگاه زیر و بالا نا توان
 درد اندر شانه باشد آشکار
 سرفه اش در اضطراب دل گُماشت
 کو شده مُستَبطی مجموع صدر^{۵۲۵}
 هم نشد قادر بر استنشاق و اکل
 اکثر احوال او بر روش ویه
 گفته شد در ذکر سرسام او بصدر^{۵۲۶}
 عقل رفت از اتصال و انتّمَا^{۵۲۸}
 نیست بر قذف خیو او را توان
 شد علاج امّا کم افتد جرشمه^{۵۲۹}
 در حجاب سینه و شش تا بغل
 یافت از مجرای طبعی انفکاک
 انتصاب افتد کزو مشکل خلاص
 بهر برد قلب و معدومئ دم
 هم هوای سرد و تلج اسباب رنج

136b

137a

^{۵۲۳} استوار تر
^{۵۲۴} صادر شده
^{۵۲۵} سینه
^{۵۲۶} یعنی در اول بار اندر بیماری های دماغ
^{۵۲۷} نام حجاب مقرض در میانه ی جگر و معده
^{۵۲۸} انتصاب بدماغ
^{۵۲۹} از بیماری به شدن

با ضماد و دهنها کن گرم و نرم

هم بده او را شراب نیم گرم

در بیماریهای دل

سوء طبع دل ز کیفیاتِ چار

وز مواد الاعتبار الاعتبار

بعد از ان کآی طبیعیات آن

در امام این مجله شد بیان

آیت گرمی عارض کرب و غم

تیزی پیوستگی نبض و دم

جُرأت و قسوت لهیب و هم عطش

کاندر اسکانش هوا از آب خوش

آیت سردیست جین و رحم کس

کوچکی و دیری نبض و نفَس

تر پس از سختی نبضش لین بود

آیت خُشکی بعکس این بُود

رَدّ عارض کن بدار وی مُضاد

سد اصلي کن بتوفیق نهاد

آنچ اندر قلب نافع اوفتاد

آید اندر اصل ثانی بر عداد

جستن دل هست نوعی اختلاج

بهر دفع موذی اندر مزاج

عاقبت افراط او غشی آورد

غشی کافراطش بود جان می برد

می شود با هر یک از سوء المزاج

ساده یا با ماده یا بد نتاج

ذا قوام مایه چون اخلاط چار

بی قوام او ست چون باد و بخار

اکثر یا امتلاي دم سبب

فصد کن از با سلیق دستِ چب

پس مده الا مزور از غذا

رایب و اقراص کافورش سزَا

سوء طبع سرد و تر هم بیشتر

می شود باعث بآیاتش نگر

چشم رویش بر تمیده نبض دیر

قی و اسهالش ز بلغم دستگیر

گه عروق دل پر از سودا مُهاج^{۳۰}

همچو مالیخولیا آی و علاج

گه رطوبت جمع شد زیر غلاف

دل چو در آب اوفتاد زندواف

پس ز داروهای دل ده ناشفش

هم شلیثا و دواء المسک خوش

گاه او از قوت حسّ دلست

گاه او از سستی دل حاصلست

درد و حال از غیر منفک رنج بین

پس بکن تولید آن تأیید این

گاه آماس و جراحت باعث است

موت ناچار و طبیبش عابث است

137b

^{۳۰} خک شده

138a

اختلاف نبض باشد التهاب
 پس مکش زحمت گه نبود هیچ سود
 وز غذای بد دم افتد زشت و کم
 می شود حاصل دم صاف و نکو
 آیت انک نیست آی امتیلا
 گه چنین و گه چنان فحش طلب
 تنقیه کن معده را از خلط ضار
 گه ز لدع و سم غریب اندر جسد
 خاصه نفسانی شود مسکوت وار
 نبض و دم سست و صغیر و رنگ زرد
 جز خنیده همچو گوش مُحْتَشِي
 بهر ضعف او و ایذای مُخِل
 همچو در بدو تب و تخمه جلی
 می رود جز انک حاضر شد در ان
 چون قوی گردند غشی افتد بدید
 دست و پایش را بجنبان و بمال
 هم دواء المسک ده با آب سیب
 آن سبب را گه ازان افتد نتاج
 زود یابد غشی و مرگ آن اهل درد
 کاهل دردش روزگاری میکشد
 هر زمان در وی گدازش می فرود
 هم علاجش گفت و این رای عجیب
 یا عقیب تب که مزمن اوفتاد
 ثقلت و چون غشی حالت طاریه

138b

گه بدل شد ناگه از خون انصباب
 پس فند غشی و پس آید مرگ زود
 گاه از فصد کثیر و نرف دم
 پس بده از اغذیه آنج کزو
 گه شده از سُده راه هوا
 هست در نبض اختلافات عجب
 گه ز خلط بد گه در معده ست قار
 گه بخار بد ز دیدان می رسد
 غشی ماندن اکثر قوت ز کار
 دست و پا و جمله اطراف سرد
 نشنود چندانک آوازی کُشی
 زانک کلّ روح کرد آید بدل
 یا ز خلط خائق اندر ممتلی
 یا باستتباع استفراغ از ان
 حالیا در خفق اسباب عدید
 آب بارد زن برو در وقت حال
 خوش بیویان گرم و طیب را از طیب
 لیک در وقت افات کن علاج
 در غلاف اماس افتد گرم و سرد
 لیک اماسی بود سرد و اشد
 همچو کاندر قرد جالینوس بود
 درد و گوش دل ورم گفتا نجیب
 گفت باشد در پس امراضِ حاد
 در دهان معده و صدر و ریه

زرد روی و درد چشمش انتفاخ
 بایش آب ملطّف ریختن
 ضغط قلب افشردگی دل بگو
 غشی پیدای شود اما یسیر
 باید استفراغ سودا وی وهم
 گه بدل حسّ تقشر می شود
 هست این علّت بدید اندر کسی
 یا ترابد فضلّ تیز از سر بوی
 پاک کن تن را از ان خلط فزون
 قذف دل احساس انسان انچنان
 از سخون بیش کافتند اشتطاط^{۵۲۲}
 رنگ در هر اندفاع دل که هست
 فصد کن از با سلیق ادراک کن
 احتوای لین گه بر قلبست تاب^{۵۲۳}
 آن رطوباتی که بر دل شاملست
 باید او را ارتیاض و خشم و شرم
 جذب قلب اندر کسی که مُعلست
 خلط حاصل در معالیق جگر
 گه رسد از وی بدل دردی قلیل
 خلط حاصل را نخست ادراک کن

هم بوقت انبساطش التخاخ^{۵۲۱}
 هم ضماد و بردعه فرهیختن
 زانک از سودا ترشح شد بدو
 از دهان او لعلب آید کثیر
 تقویت کردن بدل تریاق اّم
 غشیکی صورت نماید پس رود
 کو کشد اسهال صفرا وی بسی
 آیتش تقطیب وجه و بیش خوی
 با غذای نیک کن اصلاح خون
 دل برون آید بقذف از صدر آن
 قلب گردد مندفع بر انبساط
 مقتضای آنج مخلوط دمست
 خلط بد را و تن از وی پاک کن
 گویا دل آشنا گردد در آب
 بهر دفعش اضطراب اندر دلست
 باز استفراغ و تضمیدات گرم
 گویا دل منجذب بر اسفلست
 شد سبب از رنگ نوعش را خبیر
 همچو مَغشِيّ علیه افتد علیل
 پس از و تن را بدار و پاک کن

در بیماریهای پستان

قلت شیر از کمی خون شدست
 یا فزون افتاده خونش انچنان
 یا تباه و یا ز دیگر دون شده ست
 کز لین کردن طبیعت نا توان

139a

^{۵۲۱} شوریدگی
^{۵۲۲} ظلم
^{۵۲۳} رنج

هم بقهر خلط مفسد تسویه
 در بدن اضرار اسباب کمیست
 در ده و تضمید کن ای مُختبر
 همچنانکه اوام اعضا دگر
 از تجنُّن وز جمود اندر لب
 خرقة تر کرده نه با آب و خَل
 سردهای سودمند و مُبتلی
 از دوا آنج محلل او فتاد
 بر صلاح آید بیا خوی عَجَم

در بیماریهای معده

یا بغیر ماده یا مایه یار
 تشنگی و ریق لوشین بُو علم
 از غذا آنجی لطیف و کم بُود
 هم شرابات و رُبوبِ مطفیه
 سیما آنجی غلیظ است و کثیف
 ده جوارشات و هم پرورده گرم
 تشنگی و لاغری باشد عَلم
 پس بضدیت کن اصلاح گزین
 یا زخلط ردی افتد تَلَاَج
 یا گزیده مودی و بد از غذا
 فاهتبل^{۳۴} با لزای^{۳۵} خیر الاهیبال^{۳۶}
 خارج از عادت بسی ماند طعام
 چون درو کامل نشد هضم طعام

کن بتعدیل مزاج اغذیه
 کثرتش را هر سبب گه منتمیست
 شد علاجش هر مجفف هر مُدر
 می شود آماس پستان مُعتبر
 لیکن اندر وی ورم باشد عَلم
 انتفاخ و سختی و سرخی آدل
 وقتی سختی حرارت کن طَلا
 بعد تسکین الحرارة کن ضماد
 گه ز رض افتاده اندر وی ورم

سوء معده شد ز کیفیات چار
 گرم را دودی جشا و بیس خم
 قلت شهوت بود فاسد شود
 ده غلیظت و ترش از اغذیه
 سرد را هضم و حلول افتد ضعیف
 با جشاء حامض افتد بطن نرم
 خشک را خشکی فم هم ریق کم
 نافر از خشک غذا تر ضدّ این
 درد معده باشد از سوء المزاج
 یا ورا تمدید کرده بادها
 یا ز آماس و قروح و انحلال
 ضعف هضم آنج که در ام الطّعام
 سوء هضم است فساد انهضام

^{۳۴} بقنیمت دار و چاره ساز
^{۳۵} بفکر صایب و تدبیر حق
^{۳۶} نیکترین غنیمت داشتن و چاره ساختن

با تغییر شد بید کیفیتتی
 گویمت اسباب هر سه منتظم
 یا بد اخلاطی که گرد آمد در آن
 هم ضمادی نیک و دهن ناردین
 تنقیه^{۳۷} پس راب^{۳۸} نافع اوفتاد
 از بدن بر دفع چون یابد فساد
 از فساد طعمه باشد بر مرار
 راسبش راند کند اسهال وی
 گاه سنجو و قلق باشد بدید
 رخ کشیده صدغ زیر و روی زرد
 کاوفتد بی نبض و مغشئ^{۳۹} علیه
 کز فساد او سرایت اوفتد
 پس مسکن ده مقوی ای حکیم
 کآنجا آید بلغم حامض بود
 باز میبه هم گوارش نکو
 نیست ظاهر قی مگر قدردنی
 نیست ظاهر قی مگر قدردنی^{۳۹}
 درد ناف و بادها و هم تُخَم
 ورنه ده ویرا بهین مُسهلش
 امر حمام و تدابیر لَطَاف
 از بدیهای مزاج سادها
 همچو کاندر ناقهان کم می شود
 همچو در حال مرض دفع سقم

بلک آن خورده باندک علتی
 تخمه آنچ نیست هرگز منهضم
 ضعف جرم معده ویا سوء آن
 درخور اطریفل گوارش گزین
 چون ز تدبیر ردی باشد فساد
 هیضه بهر انفصال اَوْب مَوَاد
 هم بقی و هم باسهال آشکار
 طبع طافی را برون آرد بقی
 کرب و غشی تشنگی یابد شدید
 تا شود بینی دقیق اطراف سرد
 گه چنان مفرط بود افساد و ریه
 زانک باشد ممتلی از خلط بد
 تا نقا تسهیل قی کن با حمیم
 یا فساد طعمه بر بلغم شود
 اَوْلا ده پخته عودی بدو
 یا تراجع اوفتد از خوردنی
 بیش از اسهال اوفتد از خوردنی
 پیش از اسهال اوفتد اندر شکم
 می شود ماء العسل کافی و خوش
 باز باید خواب و پوشیدن لِحَاف
 ناقصی و باطلی اشتها
 یا ز ضعف و قَلت دم می شود
 یا ز شغل طبع بر دفع اَهم

140b

^{۳۷} یعنی اسهال

^{۳۸} بصلاح آوردن

^{۳۹} Yazar bu beytin üzerini çizmiştir.

141a

آی ذوقِ فمِ زهر یک مفصح است
پس ورا زان خلط باید پاک کرد
نیست لذع و تشنگی ریش غزیر
وانگه از وی نفخ و غشی افتد جشا
پس بقی آور برون تجفیف کن
آیتش نجوید و غشی بخر
تقویت کن پس نکو تدبیر کن
امتلا و طول راحت رهنما
ور نه استفراغ بهر انتفاض
آیت انکی پوست محکم تر شده
دلک و تفتیح مسام و رهگذر
کز معد کیلوس را مناعِ جر
با غذا تایید او کن فتح راه
نیست گوهر کز نباشد گرسنه
حامض و قابض مُشتهی می شود

141b

پس علاج او علاجاتِ سُپرز
در پی آتی چو بلوی می شود
سایر اعراض را دارنده نیست
تقویت کن مغز را اندر نوبی
یا انابت کرد معتادِ مُدام
شهوة بد شد فساد الشهوه هم
در حوامل بیشتر شد تا سه ماه
زان مخالف این مخالف مقتضاست
اندرین حالت نشد صحت بجا
درخورد آنجی می کند اصلاح وی

یا ز خلطِ مرّی و با مالح است
لذع و غشی و قعی و شوقِ آب سرد
یا لزج بلغم بود در وی کثیر
اشتها نبود بجز گرم از غذا
اولا آن خلط را تلطیف کن
یا درو خلطی شده پوسیده تر
تنقیت کن معده را تعطیر کن
باز استغنائی تن شد از غذا
پس خورد کمتر گریند ارتیاض
یا تحلل از بدن کمتر شده
باید استحمام و تعریق و دگر
یا ز ضعف و یا سدد اندر جگر
بهر او اسهال گوناگون گواه
یا ز سودا مُنبّه فرجنه
گاه گه که می خورد هضمش بود
در بزرگی قدر اسپر زمت بُرز
یا فم معده ز حس و امی شود
تیزها لذع و فواق آرنده نیست
کهنه را دشوار مصلح می شوی
یا شده حیات در أمّ الطّعام
شهوة بد کیف از طعمه و حَم
زاجتماع خلط بد در معده گاه
یا طبیعت طالب دفع اذاعت
یا کند خلط فزون شبه رجا
پاک کن آن خلط با اسهال و قی

<p>شدت شهوت بود بر اکل نان یا ز سودا بیش باشد انصباب یا ز شوق کل اعضا بر غذا یا ز حامض بلغم آمد اشکار تیز و شور هر ترش مهجور باد معدۀ سیر و گرسنه باشد دگر حسن او یرا جذب او را محو کرد لاغری و ضعف و غشی او را علم در افاقت ده سریع الانهضام کو همی پوشد فم ام الطعام پس عیاف^{۴۱} افتد ز جذب هر حریص^{۴۲} پاک کن تسخین و تایید انجای قوت گرمی شده اندر بدن پس همه مضاً فمضاً بر تلاج می شود جُوع مُغشّی نام او باز هر سرد و مقوی هست به یا ز جمع مالح و استبر دان چون خورد استبر کرد در اختلاط بر جگر تا تشنگی او رَوَد باز مثل انگبین خوردن صواب یا ز حرّ صدر و شش یا حرّ دل در جگر یا از بدی گورا رسد در ذیابیطس چنانک آورده شد</p>	<p>شهوت کلیه چون حرص سگان از برودت شد فم معدۀ خراب یا ز سختی تخلخل مقتضا یا ز دیر انست و حیات کبار چرب و شیرین و دهن نافع فتاد هست بولیموس هم جوع البقر در فم معدۀ بدی طبع سرد در غذا نقصان و در اعضا قَرَم غشی را گفتم علاجات تمام گاه می باشد ازان اخلاط خام گر بجنبید بهر دفع آن قمیص^{۴۰} هست چون سوء المزاج سرد آی گاه از ضعف فم معدۀ علن کرد تحلیل و برگها احتیاج تشنگی و بیس و غشی اعلام او نان آغاریده ده در آب به شد عَطَش از خشکی خلط اندر ان آب می جوید که تر گردد مُحاط پس چنان نبود که او نافذ شود می برد این تشنگی را صبر و خواب یا ز حر معدۀ یا یُبَسَّش عَمِلْ یا ز آماس جگر یا از سُدد یا ز سوء طبع گرم کرده شد</p>
---	--

142a

142b

^{۴۰} یعنی خلط خام که فم معدۀ را همچو پیر همی پوشیده شدن
^{۴۱} دوران
^{۴۲} یعنی هر عضو حریص

یا کند مسهل بفرط از لین رها	یا ز اکل گرمها و شورها
یا ز اِزْمَاضِ سَمُومِ افْتَدِ عَظَنَ	یا ز اکل هر غلیظ و دوسگن
کو ز خون واقع شده یا از مرار	می شود او ارم معده بعض حار
کرب شهوت رفتن است آیات وی	التهاب و تشنگی و درد و قئ
هم مده الا که کشکاب از غذا	فصد و تبرید ملین شد سزا
پس محلّل غیر صرف آنفع فتاد	وَزْ رَوَادِعُ قَابِضُ وِ خَوْشِ بُو ضَمَادِ
رو رصاصی و ورم ایض لسان	بعض او رخو ست کز بلغم شد آن
اندک و الطف غذایش از اصول	پس بده تریاق و هم ماء الأُصول
هم ضماد الگرم او را نفع کرد	معه را تمریخ خلّ و دهن ورد
رنگ و افکار بد و بیس دهان	بعض او سخت است سودا وی نشان
با بگیرد با مطیبهاء نفس	ده میاه بادیان و هم کرفس
آنچ از و تلین و تحلیلش لیده	یا رهاء سودمند و اضمده
پخته گشت و شد خراج استوار	شد دُبَيْلَهَ در معد کاماس حار
می رود با انضج او جر انتفاخ	با تب و شوزش شدید و التخاخ ^{۴۳}
هم فراشا انفجارش را علم ^{۴۴}	شد ضمورش هم خروج ریم و دم
پس بده از ملحاحات و مُدْمِلَات	پس بده ماء العسل از غاسلات
چون خورد تیز و ترش آید ظهور	ریشها در معده دیگر بشور
یا بر نافش ورا آیت بس	درد سخت کاهلش یا زیر قس ^{۴۵}
کثرت و گند جُشنا بیس لسان	اختلاف و قئ و ریم و خون از ان
گه مُنْقِي گاه مدمل ده ورا	در علاج او تأمّل به تُرا
اول از معده ز سستی سُخُون	نفخه را اسباب می باشد سه گون
بیش و یا نفاخ و یا تر یا گران	ثانیا از خورد دور از نضج دان
بلغم و سودا و هم مُحِّي مَرَّار	ثالثا از خلط حاصل اشکار

143a

^{۴۳} شوریدگی
^{۴۴} چون ز خود او منفجر نبود ز بُن شیر و آب گرم ده غمزش بکن
^{۴۵} استخوان سینه

باد می گردند بالا می روند
 در دری آروغ شد ویرا عَلم
 بر سراز نا انهضامی در دَره
 غلظتی^{۴۷} می یابد او را می کشد
 در دگر عضله تمطی شد عیان
 تقویت کن تا شود نیکو گوار
 مندفع پیدا براید از دهان
 کز دهان پیدا نیاید مندفع
 مقتضی اینست این تحریک را
 مقتضای خلط کانجا قایمست
 بر ذهاب شهوتست اطلاق نیز
 ریخته در جوف و کرده قی رها
 از دِفَاع او تهوع حاصلست
 یا ز اعضای دگر منصب شده
 پاک کن مطفی بده با بوی خَوش
 التهاب و تشنگی بیش نیست
 تنقیث کن تقویت کن بی شمار
 در کم و یا کیف ویا ترتیب آن
 گاه بحرانیست باید عون بیش
 گرچه باشد خوردنی پاک وَاَجَبْ
 زانفجار و انصداع رگ شده
 آب به دِه با قوابض خون شان
 گه ز ریش و آکَلَه در معده کو

143b

144a

با سُخون معده مُنَحَل می شوند
 شد جُشا زان نفخه آینده بغم
 شد تناوب از صعود ابخره
 گشته اندر عضله چانه جَسَد^{۴۶}
 پس همی خواهد طبیعت دفع آن
 تنقیث کن در علاج این چهار
 قی از معده حراک دفع آن
 پس تهوع کو بدفع منقطع
 غثی در معده ست حالی گویا
 یا قلیل المُدَّة و یا دایمست
 لازم او شد تقلب^{۴۸} ای غریز
 خلط فاسد باعث این حالها
 چون بجرم معده اندر داخلست
 یا در انجا حاصل و اغلب شده
 گرم مرّی بالهبیب و با عطش
 سرد سودا وی شده یا بلغمیست
 می شود نفخ و قراقر اشکار
 غثی و قی گاه از فسادِ غَدُو دان
 گاه قی از ضعف معده وَزْ بَدِیش
 گه خیالت پلیدی شد سبب
 قی خون کز سوی معده آمده
 فصد کن از با سلیق و بعد ازان
 گه ز اعضای دگر منصب دَرُو

^{۴۶} تن جمع

^{۴۷} یعنی از بخار ستبر گردد

^{۴۸} ای تقلب النفس

انجماد دم درو از طبع سرد
 نافض و هم غشی قلب و سرد خوی
 پس بده مطبوخ شبت و فوتنج
 انجماد شیر در معده چنان
 جنبشی از نای داخل شد فواق
 الخق از بهر دفاع ارتبک
 یا ز لذع تیزها و سبزها
 حرقت معده نشان او مبین
 باز با بز فطونا دهن لوز
 یا ز تمدید ریاح از بد مری^{۵۴۹}
 با تحسی گرم کردان و بنخای
 یا ز موذی گران از بیش لین
 پاک کن معده از ان خلط و خیم^{۵۵۰}
 یا سبب خشکی سخت اندر فمش
 طبع می جنباندش بر انبساط
 در پس تبها و استفراغها
 یا شد از افراط سردی او بدید
 یا مزاجش بد شد از برد فزون
 تشنگی کم میل او بر گرمهاست
 یا ورا افراط گرمی شد سبب
 ده نقوع مسهلش گه اندر وست
 یا ز تغلیظ غلیظت و لحج^{۵۵۱}

خون سایل چون در انجا دخل کرد
 شاهد صادق شد و آیات وی
 گشته با اسکنجبین او را مزاج^{۵۴۹}
 مایه خرگوش کرد از وی امان
 بر تشنج بر تمدد اتفاق
 از دهان معده افتد این حراک^{۵۵۰}
 آنج باشد از فواق انگیزها
 بهر قئ ده آب گرم اسکنجبین
 هم گلاب و پست شکر دل فوز
 در فمش یا در طباقش یا مری
 زنجبیل و کیه و گوز بوی
 وز طعام بیش و استبر و رزین
 هست در تعطیس تأثیر عظیم
 می کند یا پس تشنج محرمش
 او مطاوع نیست هست این احتیاط
 می شود تر کن بگردانش رها
 چون مسافر را ز سرمای شدید
 کانج آید سرد گردد در درون
 گرم گردانیدن از هر سو سزاست
 از مثال زنجبیل و تاب و تب
 از مقویهای آنها گه نکوست
 همچنانک از لین استبر و لرج

144b

^{۵۴۹} اخطلاط

^{۵۵۰} ارتبک در کاری صعب گرفتار آمدن

^{۵۵۱} یعنی از طعامی پاک بد گواریده است

^{۵۵۲} گران

^{۵۵۳} گرفتار

	فیقرا با آب افسنتین یده	ملح هند و پختهٔ بوذینه به
	یا ز آماس جگر بر اشتراک	زانک هست اندر مایه اشتباک
	انقلاب معده شد قذفی بقی	خوردنی را گه گواریده ست وی
145a	سُحج بو ابست و یا صایم سبب	فرق از ایلاوس ناکنده ست صَب
	آنچ از کرب و قلق معدی بود	مرد رنگارنگ و اندوهگین شود
	باعث او مادّات غشی و قی	خاصه آشامیده اندر جرم وی
	آرد او وقت تشرّب کرب و غم	پس منش گردد چو گرد آید بَفَم ^{۵۵۴}
	اکثر این از مایهٔ گرم اوفتد	تنقیه یا تصفیه او را ست رَد
	اختلاج معده از بهر اذاست	گویم اسباب اذیت کز چهارست
	گه ز خلط لاذع آشامیده کیست	کز دفاع دافعه جنبید کیست
	گه ز خلط بارد و گرد آمده	یا ز اعضای دگر منصب شده
	گاه از دیدان صاعد بر معد	طبّ قهر هر سبب کافتد معد
	در دهان معده شد درد فواد	هست از قرب محل این استناد
	باعثش سوء المزاج افتاده حار	یا بَرُو در ریخته خلط مِرار
	حرقّت معده ز ماکول غلیظ	سِیما ناپخته و خام و مغیظ
	بر دهان معده ماند دیر این	با سخون معده می باشد سخین
	پس بدان گرمی خموصت یافته	معده را تضرّیس کرده تافته
145b	یا ز لین خام کرد اندر دهان نش	یا ترش سودای منصب بردهانش
	اولینها را باستفراغ و جوع	با خفیفات نواشف شد نجوع
	آخرین را باید اصلاح طحال	پس بکن فصد از اسلیم تا به هال ^{۵۵۵}
	شد حکاک معده و فم دغدغه	زانک خلط تیز کرده مغمغه ^{۵۵۶}
	یا بثور خردها در سطح اوست	در میان این و آن فرق نکوست
	کو بحال اولین هاضم شده	هضم را حال دوم عادِم شده

^{۵۵۴} یعنی دهان معده

^{۵۵۵} قرار یعنی خون بریز تا که از خود قرار گیرد

^{۵۵۶} اختلاط

باید استفراغ آن خلط سبب	حال بثره گفته آید در ذرب
هست استرخای معده ز ابتلال	با فضول لین چو باید انفعال
چون دو تا پشتست ویا مایل بسو	در رباطاتست استرخای او
چون باقعنساس باشد بد گوار	هست استرخا بنفس معده یار
شد تهلهل سستی اندر نسج وی	از سقام و بد غذا و بیش قی
جرم معده می شود سست و سخیف	جمله افعال او گردد ضعیف
ناگواریده برون آید لَمَاج ^{۵۵۷}	وان بُمُسر و بل نه الا با علاج ^{۵۵۸}
بی علاج و بی صلاحست این سقم	جز شفای خالق خلق از عدم
هم تشنج در معد و اندر رباط	می شود از سابق انواعش مُحاط
در رباطی گه مشارک شد فقار	متکی بر جنب و طعمه ناقرار
در رباطی کوست بند از ترقوه	مُنْحَنٍ لَا يَرْفَعُ الْمَلْحَى هُوَ
سخت گرداند مَعِد را بی ورم	خلط اغلظ داخل جرمش بهم
آیت او شد تهیج در مَأَق	زحمت از بلع و سجود و پس بُساق
در مزاج گرم فصد با سلیق	هم ضماد سرد و تحلیلی حقیق
در مزاج سرد تحقین و ضماد	حالیا تحلیل و تلیین نفع داد
گاه اندر عضلها گاه از طحال ^{۵۵۹}	هر سه معلومست از اشکل و مَحَال
خلفه و دیگر ذرب از ابتلال ^{۵۶۰}	کز مزاج سرد و تر شد سوء حال
می شود با آی سردی معتبر	بی خروج بلغم از زیر و زبر
طب او تجفیف و تسخین ای طیب	با جوارشانات رنگین ای طیب
یا شده از کثرت بلغم در ان	پس خروج بلغمست او را نشان
اولا بلغم برون آور بقی	پس جوارشانات نافع ده بوی
یا شده از ضعف امساک و زلق	بی تغیر زود خارج مُرْتَرَق ^{۵۶۱}

146a

^{۵۵۷} طعام
^{۵۵۸} یعنی بلک بیرون نیاید الا بعلاج بیرون آمد... و حَقَقَهَا...
^{۵۵۹} چنانک سختی معده از سختی سپرز باشد و علامت او آنست که سختی اندران سوی باشد که بسپرز نزدیکست و علاج او علاج سپرز ست
^{۵۶۰} قوی
^{۵۶۱} روزی شده

خورده همچون سنگ ساقط می شود
 دور باد از آب گرم و خشک ده
 یا ز فیض مرّه صفرّا شده
 هر یکی با آیات خود لاجح است
 یا بشور داخل معده سبب
 در دهانش بثره در خلفه صدید
 مطفیات و قابضاتش ده غذا
 یا نوازل کرده افساد غذا
 طبّش از با لین و استلقا عدول
 یا ز بد تدبیر اندر غذا و آن
 یا ز نقصان تحلّل کامتلا
 پس باستفراغها و ارتیاض
 یا ز ضعف جذب کبد آید برون
 زانک شد کیلوس در ره مانده
 با مقویها جگر را کن قوی
 یا ز سُدّه در جداول جز رقیق
 پس غلیظ او بر امعا می رود
 هست از سدّی باد وار آنج راست
 می شود از مدّت معلومه پُر
 آیت این سده در کبد امتلاست
 لاغری و هم نحافت رنگ بد
 هست خلفه از ذهابِ خمل نیز
 گفته اند احسا که از شیر و سمید
 خلفه باشد که دور الطن نام

کو بثقلت بر تحدر می رود
 چون سویقات و جورشنات به
 یا ز ریزان بسی سودا شده
 دفع کن هر یک بدانج صالح است
 کز اذای طعمه دفعش شد طلب
 درد بعد الاکل در معده بدید
 هم سفوف حب رمان شد سزا
 لابد از سوی دماغست این ادا
 ردّ مایه تنقیه منع نزول
 در کم و در کیف ویا ترتیبشان
 بسته راه منهضم را از غذا
 مایه را کن انتقاص و انتفاض
 ایض و اخضر باسهال از درون
 گشته دیگر گون و طبعش رانده
 تا بقوت جذب او باشد سوی
 بر جگر نافذ نمی باشد حقیق
 خشکی و هم لاغری لازم بود
 در جگر از انسداد عرقهاست
 پس باستفراغ راجع طبع حُر
 ثقل او محبوس زیر ضلع راست
 پس علاج اوست تفتیح سُدّد
 از سموم ویا ورم ویا خلط تیز
 می شود او خمل رویا نر جدید
 دورهای او بضبط آورد تام^{۵۶۲}

146b

147a

Yazar yukarıdaki beyitten sonra bu dört beyti eklemiştir. ^{۵۶۲}

قضله جمع و پس رود از سوی زیر
خلط را از دور و نوبت ای ایام
عضو مجموع راست واجب تقویه

می شود در عضو واحد یا کثیر
عضو را از درد دان پیش از قیام
خلط غالب راست لازم تنقیه

در بیماریهای جگر

هر یکی راهست آیات بر علاج
اندکی شهوت وهم سرخی آب
جوع مفرط تشنگی کم نشان
لاغری و تشنگی و خون کم
تر زبان اندک عطش اکثر خیو ست
ضدّها باشد علاج ای راست رای
ساده و یا مادی با ضد علاج
انحلال فرد و گه شده براه
سست می گردد همه بر احتوا
دافعی شد از ییوست بیشتر
خوش ممیز شو علاماتش بین
همچو آب شسته لحم طری
درد لین تا بگشت اندر یمین
پس بدان آیات هر یک بر سند
کثرت و لین و بیاض اندر براز
چون غساله اختلاف بول^{۵۶۴}
خون رقیق و بیش مائیت بود
صیغ کمتر قلت شهوت علم
با سپیدی تن رهل مویش بسیط

در جگر حاصل همه سوء المزاج
گرم را بی حد ضما و التهاب
سرد را اسپیدی لب هم زبان
خشک را نبض صلیب و بیس فم
تر رهل شُرُوف و آماسیده روست
پس مرکب را مرکب باشد آی
ضعف کبد ست اکثر از سوء المزاج
گه سبب امراض الیه استگاه
گر سبب باشد قوی جمله قوی
ماسکی^{۵۶۳} شد از رطوبت بیشتر
جاذبی رها ضمی از برد لین
در همه بر اختلاف اربنگری
لاغرست و اشتهايش کمترین
رنگ بر اسفیدی و زردی زند
ضعف جاذب راست آی امتیاز
ضعف ماسک ضعف هاضم را عمل
روي باشد بر تمديد رنگ بد
ضعف دافع را براز و بول کم
هست زردی و سیاهی مختلط

147b

^{۵۶۳} یعنی ضعف که بقوت ماسکه منسوبست
^{۵۶۴} هم

148a

خواه شرکی خواه از سوء المزاج
 دیر نافذ از غلیظی و لزج
 سیما کرده غلیظش اغندا
 از چه باشد شش گشا^{۵۶۷} شیرین شراب
 گه ز قابضها^{۵۶۸} گه از اوارم این
 ثقل در جای جگر بی درد و تب
 در مقعر با براز تر حقیق
 می کند فتاح مسهل فتح سد
 ده برای فتح فتاح مُدر
 محتبس تحت الغشا گشته کثیف
 بهر کثرت یا سدد نبود سبیل
 چون ورم چون سده نبود ثقل و تب
 می کند از غمز سخت او قرقره
 با نواشف اغذیه تنشیف کن
 هم ز فتاح مسخن کن ضماد
 گاه اواز صدمه می باشد اثر
 در میان هر دو شبهه می شود
 هست فضل انقطاع اندر میان
 یک طرف باشد غلیظ آخر دقیق
 فصد تو از با سلیق دست راست
 پس ورا آمیخته با منضجات
 لیک از قابض سکن خالی ورا

148b

در همه دفع سبب باشد علاج
 در جگر باشد سدد از خلط فج^{۵۶۵}
 اکثر از جنبیش بود بعد غذا
 حاصه با حلو شدید الانجذاب^{۵۶۶}
 گه ز ماکولات فاسد همچو طین
 از علاماتش هزال بی و صب
 در محدب ظاهر از بول رقیق
 آنج باشد در محدب از سدد
 و آنج باشد در مُقعر مستقر
 نفخه کبد از بخارات لفیف
 باز اگر بر باد گردد مستحیل
 شد تمدد زیر ضلع ضدّ چب
 در پس هضم اکثر او را صعرره^{۵۶۹}
 پس ورا تحلیل وهم تلطیف کن
 مالش وگرمابه بر ریق و کماد
 هست با هر مایه آماس جگر
 گه ورم در عضله اشکم بود
 چون هلالی می شود در کبد دان
 در عضل بر استطالت شد حقیق
 قصد تو بر دفع گرمش هست راست
 پس بفتاح و ملطف رادعات
 پس بکن تحلیل بعد الانتها

۵۶۵ خام
 ۵۶۶ بر سوی جگر همچون خمیض
 ۵۶۷ یعنی مفتوح شده ریه
 ۵۶۸ جوز زغرور
 ۵۶۹ جمع

بهر تقعیری مدر باشد زیان
فرط اسهالست مضعف اعتقال
سرد را تلطیف و انضاجش سزاست
در بدایت قابض اکثر سوی^{۷۱}
شد دیبله در جگر آماس حار
چون صلابت در پس آماس سرد
نیست قدرت از کمال التداع
هست آی انحطاط این مرض
اندرون او را که می افتد شکاف
نافض افتد هم قشعریره عرض
گاه آید ریم با ادرار و قی
طب بعد الانفجار او را گزین
پس بده بعد از زمانی ملحمات
با مقوتی قوابض کن ضماد
گاه بر سطحش تبشر ظاهر ست
گه تبشر بر محاذی شد نتاج
خفقه شد از سدۀ عرق جلیل^{۷۲}
از وصول چیز انجا خفقه فاش
بهر فتح سدۀ ده اسکنجبین
سنگ در کبد ست با قذف مدام
نخس کبدش بی صلابت بی ورم
باشد اندر فصد مانند قیر

بهر تحدیبی است مسهل همچنان
مولم و پس حال نیکو اعتدال
پس محلل لیک بی قابض
در نهایت کن محلل را قوی
بی تحلل گرد گشته استوار
در دیبله سخت تر حمّی و درد
نه بر استلقا و نه بر اضطجاع
نرمی مغمز سکون هر عرض
ریم یا خون دُرد آید ز اختلاف
خَفْتی یابد ز ثقل آن مرض
گاه منصب بر فضائی جوف وی
شد جلاب و آب جو اسکنجبین
مختلط کرده ورا با موصلات
بهر پاس تیو خوردش نیکو باد
یابد آنجا سوزشی این نادر ست
چون علاج سوء گرمی شد علاج
کو بکبد ویا از ان باشد سیل
تا جواز ویا دود برما سواش
از فواتح کرده اندر وی گزین
عارض اندر آخر هضم طعام
گاه با بعض صلابت شد بَهِم
در علاجش ده مفتت پس مُدر

149a

Yazar bu dizeyi silip tekrar yazmıştır. ^{۷۰}

Yazar bu dizeyi silip tekrar yazmıştır. ^{۷۱}

بزرگ ^{۷۲}

چون قیام کبدی است انواع خیم^{۷۳}
 زانفجار و زانفاح سده باز
 خیم صفراویست از صفراء پُر
 شد غُسالی از ضعیفی جگر
 زامتلاي خون که ذوسنطاریا ست
 حبس ذوسنطاریا تا ضعف بد
 افتراق اتصالش را نجات
 خیم دردی و صدیدی دگر
 نیست با آیات سحج انگيخته
 راحت بیمار باشد از قیام
 حبس اینها ختم گرداند معیش
 بیشتر باسحج می باشد بهم
 که راحت از خروجش رفته ویه
 پس بمطفی کن مفری تعبیه
 هست سوء القنیه از سوی جگر
 رنگ بر اسفیدی و زردی زند
 باز استسقااست از خلط غریب
 شد هر استسقا بسستی جگر
 هست استسقای لحمی عامتر
 یا ز خرج مایه گرمی فزون
 یا از آب سخت سرد و یا شجام
 چون سپری کز ورم شد سست جذب
 همچو کز سردیست بد هضم معد

از دیله منفجر گشتن جوریم
 زاحتراق بیش چون دردی^{۷۴} براز
 دافعه باشد قوی بر دفع ضُر
 شد صدیدی ز احتراق خون اثر
 از تفرق یا ز حبس^{۷۵} آن مقتضاست
 با قوابض یا بدیگر سوی رَد
 می رساند قابضات مُلحمات
 خیم صفراوی چو آید از جگر
 هست هر یک در براز آمیخته
 ایستد تا در معد باشد طَعَام
 بلک مطفی ده ورا بی قبض بیش
 کو گهی صرف و گهی مخلوط دم
 که ز درد سخت مغشی علیه
 زانک اندر سحج باید تَغْرِیه
 گردد امتلاي ضعف او را اثر
 واندر اطرافش تهج افکند
 در خلال عضوها سرد و رطیب
 بر خصوص و با بشرکت از دگر
 اکثر از سردی و سستی جگر
 همچو استفراغ صفرا نرف خون
 یا شده در بعض همسایه سقام
 ماند سودا در جگر نابوده شذب
 خام می آید عصاره بر کبد

149b

150a

^{۷۳} یعنی از خلط بد که بیراز و بیرون آید
^{۷۴} خاشه باشد
^{۷۵} یعنی از حبس کردن نرف معتاد

پس کشد اعضا نگرداند بخود
زین سبب گفتند لحمی در رشوم
هاضمه ات عضوها غیر سوي
باشد استسقای لحمی بی خلاف
سابق و واصل باصلاح مزاج
هم بریک گرم گشته هم کما
چون ذیابیطس بگرده او را معتبر
می کشد اعضا بخامی از کبد
همچو کز گرمی شود سوء المزاج
لیک اسخان کثیر او راست ضار
اندر احشا کرد گردد نارها
یا شده محروسه ثرب و صفاف
در میان سُره و قعر جگر
بر جگر از ناف و فضله می رهید
یا بخشکی همچو خیط تافته است
می کند بر راه دیرینه مأب
می کند زیر صفاق او از دلاف
گویا کامعاست با آب آشنا
با سخون او صدید در میاب
این بآب کاسنی آن با بزور
پس مقوی کبد ده هم مذر
در محلّ اب ز قی نارها
هم رطوبت هم رطوبت در معد
پس ریاح آید بتحلیل اشکار
کو بتبرید جگر شد کار راست

نیست تاب اندر جگر که خون کند
پس تخلخل کرده ماند در لُحوم
حالیا چون جاذبات افتد قوی
ماسکه اندر جگر باشد ضعیف
پس ورا دفع سبب باید علاج
باز نشف ما بتغریق و ضماد
اندکی باشد بگرمی جگر
می رسد مائیت بیش از معد
می شود اندر علامات و علاج
پس بداروهاء استسقایست کار
هست استسقاء ز قی کابها
در میان ثرب و امعا گشته باق
سرّ این حال انک بوده رهگذر
در جیلّی چون ازان ره می رسید
در کِبَر ان ره تلاشی یافته است
چون بگردد از ره معتاد آب
گر رهی یابد گشاید تا بناف
ور نه زیر ثرب ماند از فنا
خون بسردی جگر می باشد آب
هر دو با اسکنجبین یابد شطور
بعد از ان ده مسهل آن مستقر
هست طبلّی از غلیظ بادها
زانک می باشد حرارت در کبد
چون بترتیب طبیعی نیست کار
پس برفق اسهال بی اسخان سزاست

151a

هم معاجین و حمولات و کماد
لینش رفته غلیطش مُرتَهَن
هم بکبریتی میاه و هم کماد

پس مجشی ده بکن تحلیل باد
نوع استسقای طبلی شد حَبِن
پس بکن بتحلیل و تلین با ضماد

در بیماریهای زهره و سپرز

151b

آن ز صفرا این ز سودا ناتَباه
لازمش بودی تب او در علن
یا ز استفراغ معتاد امتناع
چون خورد صفرا فزا سودا فزا
گاه حرقت باید و صودا شود
هست آن گرمی و سردی در وجود
یا ز بادی باشد ویا از سُمووم
بهر هر یک بر دو گونه معتبر
یا ز زهره سوی امعا رهگذر
یا بمعده از سپرز آن رهگذر
مایه بر بیرون تن مدفُور^{۵۷۶} شد
سُدّه بگشا و بعدل آور مزاج
آی هر یک بین و با ضد کن علاج
تشنگی و در یسارش التهاب
وز اسیلیم باز تبریدش طلب
با سقوط شهوت و تسخین سزاست
پس مرطب ده از بیرون بمال
تن ترهل یافته تجفیف کار
ریم گردد کو تقیح در مقال
کاندر انجا رتبت سوداست برز

دانک یرقان زرد باشد یا سیاه
زانک گر بودی تباهی و عَفَن
باعث او کثرتست و اجتماع
کثرت او باشد اکثر از غذا
گه بگرمی خون تن صفرا شود
یا شود سودا بسردی از جمود
از مزاج کبد و یا کُلُّ بر عُموم
امتناع سده اندر ره گذر
بهر صفرا سوی زهره از جگر
بهر سودا سوی اسپرز از جگر
هست یرقانی که در باحور شد
پس بکن دفع سبب اندر علاج
در سپرز افتد همه سوء المزاج
گرم با سرخی سرخا بی در آب
فصد کن از با سلیق دست چب
سرد با بیش قراقر با جشاست
خشک و با سختی اسپرز هُزال
تر بنرمی و گرانی در یسار
نادرا آماس سخت اندر طحال
اکثر از سودا ست آماس سپرز

152a

لیک زود افتد بسودا مستحیل
در سپرز آیات هر یک تب بهم
تن زبون افتد جگر باشد ضعیف
رنگ دیگر گون بزرگ افتد شکم
سرد باشد بینی و گوش ای طرف
گشت قولنج و قراقر را مدار
باز تفتیح قوی باشد سزا
پس بیرون و درون باید بهم
چیز منتن می شود در دمی
درد ناخس می شود اندر سپر
کرده با آب مدر آتش بهم
نیست در گرمان بتوفیر احتمال
کن ضمادش کو علاج اوست حق
ضعف جذب و ضعف امساک است حال
این باستفراغ سودا مثبت است
با ضمادات و بدلک و ارتیاض
ثقل بی اعلام اوام طحال
چون علاجات سدد اندر جگر
لاطیست از غمز محکم تر بران
حاصل از سردی و سوداء فزون
کز مساس آن درد یابد این آمان
احتجام آتشین اینجا صواب
در کمیز خون فصد او رمال
با سلامت گشته اعضاء دگر
هم بده تین مخلل بی قُصور

152b

بعد از ان از خون بود غیر قلیل
نادرا ز صفرا و از بلغم ورم
از بزرگی سپرز افتد نحیف
گردنش باریک باشد تنگ دم
گرم باشد زانو و اقدام کف
گه ز حبس با دو عَصْرُ قُصَبِ جَار
بایدش تلطیف تقلیل غذا
کوست اغلظ جوهر و دور ست هم
آیتش آنست کاندرا بول وی
گه بقذف امثال لو آید ز بزر
شیر خر یا شیر اشتر شد اهم
یا بده ماء العسل بر قدر حال
هم سبوس پخته در خل با آشق
گاه سستی می شود اندر طحال
آن بکمدت با سقوط شهوت است
پس ورا بر تقویت کن انتهاض
سده را اندر طحال اعلام حال
می شود او را علاج معتبر
نفخه اما سست غیر صلب کان
در یسار او تمدد رهنمون
فرقش از اماس اسپرز آنچنان
پس بکن طرد ریح و ترک آب
شاهد صدقست بر رمل طحال
درد و نخس اندر سپرز کارگر
تنقیح کن با منقعی بزور

در بیماریهای رودگانی و نشستگاه

کوست ماکولی ویا عضوی همان	جمله اسهال بر جنسین دان
یا بخورد از مسهلات افیوس وش	جنس ماکولیست بر انواع شش
یا بسی خورد از غذای نیکحال	یا لزج ازلاق کرد آکو مثال
یا زنفخش معده از وی ممتنع	یا غذا خورده که طعم او بشع
طبع نافر گشت از و پس دفع کرد	یا غذای خویش بی شهوت بخورد
هست ریچی با قراقر بالنجب ^{۵۷۷}	امتلاهی را رسد خفت عقب
همچو کاندر دفع تخمه معتبر	اولا دفع سبب کن پس اثر
چون تقاسیم علل که رفت یاد	جنس عضوی بر سه اوجه افتاد
مغزی و معدی و کبدی نوعهاست	عضوی خاص است پنج انواع راست
گفته شد جز رودجی ای ملتجی ^{۵۷۸}	باز ماساریقی و هم رودجی
در قیام کبدی و در خلفه دان	آن چهار انواع را شرح و بیان
گاه ثفل و گاه ریم و گاه خون	رودجی یعنی معایی بر سه گون
نیست لابت ^{۵۷۹} اندر امعا چون سلام ^{۵۸۰}	ثفل آید از زلق یعنی طعام
روده از سوزش کند دفع مُحاط ^{۵۸۲}	از بثور سطح افتد انهباط ^{۵۸۱}
در براز او صدید آید رقیق	داخلی ^{۵۸۳} را آیت حق و حقیق
حرقتی یابد بیالا مُرتفع	واز مر ورا اطعمه امعا وَجِع ^{۵۸۴}
ساعتی ساکن شود آن سوز و درد	چون بیاشامد بدان حال آب سرد
درد همچون وی نمی باشد بدید	خارجی را نیست در غابط صدید
گه بچب کاندر همه احشا رواست	گه باعلی گه باسفل گه براست
داخلی را از حوامض تنحیه	شد علاج هر دو فصد و تصفیه

153a

^{۵۷۷} آواز
^{۵۷۸} پناه کننده
^{۵۷۹} درد کشنده
^{۵۸۰} یعنی همچنانک در حالت تندرستی درنگ می کند
^{۵۸۱} فرو آمدن
^{۵۸۲} احاط کرده
^{۵۸۳} یعنی بثور که در اندرون رودگان باشد
^{۵۸۴} دردناک

پاک کن پس قبض کن یا من سَعَى	یا رطوباتست مزاق در معا
بی رطوبات فزون قبضش لطیف	یا ترهّل کرده امساکش ضعیف
تنقیه پس قبض و تبریدست خیر	یا ز صفراء ترابنیده ز غیر
جنس فالج کاندرا اعصاب آمده ست	گه زلق از ضعفِ اقتاب آمده ست
همچو او باشی معالج بهر او	شد نشانها همچو فالج بهر او
سحجی ویا غیر سحجی اندرون	ریم و یا خون هر یک از وی بر دو گون
غیر سحجی ریم می آید ز ریش	شرح سحجی آید اندر باب خویش
153b در علاجش حقننها بهتر بود	اندر امعاء غلاظ اکثر بود
در تعفن ^{۸۵} باز را تیخش نجات	اولا جلاء و بازش مدمات
در معا پس قبض و فصد آرد صلاح	خون که آید ز انشقاق و انفتاح
چون خراطات وی مغص و الم	نیست از آیات سحجیه بهم
همچو درد مقعد و تقطر دم	نیست از آیات باسوریه هم
کالتهاب و تاب تب هم تشنگیست	آی ذوسنطاریاء کبد نیست
پس براز خالص آید از شکم	از غلاظ آید دم غایط بهم
باز خون کفک دار آید برو	وز دقاق آید حدث صافی فرو
قرق کن تا از شبه یا بی خلاص	بعد از ان انواع عضویات خاص
رنگ مکبود ست گردیده هم آب	فرق ماساریقی و کبدی صواب
معدّه چون بی ضیر مستوفیست کار	فرقشان باشد ز معدی اشکار
ثقل معدی بیشتر معقود ^{۸۶} نیست	سحنه مکبود چون ممعود نیست
اکثر کبدی شب طاری بود	اکثر معدی نهاری می شود
جز که کبدی رودجی تک درمیجی ^{۸۷}	فرق اینها ظاهر ست از رودجی
لیک مرات قیام او یسیر	خلط کاید از جگر آید کثیر
154a بعد از ان آید مغص ننگیخته	هم نباشد در براز آمیخته

^{۸۵} یعنی وقتی که در رودگان گندیده و تعفن یافته باشد
^{۸۶} بهم پیوسته
^{۸۷} آمدن

عضوی عامی که شد عام الوقوع
 چار اصنافست این ای مُستَمِع
 زانک حمّام و ریاضت کرد ترک
 یا شده حبس تحلّل از شجام
 یا سدد اندر عروقش واقع است
 صنف ثانی آنج بحرانی شده
 صنف ثالث از گدازش می شود
 اختلاف رنگ و گند او را نشان
 از گداز لحم شحمی چون صدید
 باز چون گیرد قوامش را وَجیه
 وز گداز لحم احمر همچنان
 وز گداز خلط تیز آید براز
 صنف رابع شد ز اخلاطِ تَبّه
 هست اندر بستن اینها خطر
 پس بکن قطع سبب را اهتمام
 مالش و گرمابه و تعریق به
 قی و ادرار و دگر رد بر خلاف
 پس بقابض با مغری کن علاج
 عضوی عامی که شد خالص الوقوع
 خون بود از انشقاق و انفقاح
 ریم از ریش و دیلاتست صدر
 سابقا آنجا ورم او را علم
 هست زردابی ز خونابه بدید

از همه تن بر معا باشد رُجوع
 صنف اوّل از فضول مجتمع
 وآنچ معتادست بده از دلک و فرک
 یا شده از نرف عادی قطع تام
 بس طبیعت محتبس را دافع است
 روز بحران یا در جانی شده
 همچو کاندر دق و کاهش می شود
 نیست آی عضوی خاص اندران
 کو غلیظ و با دستومت شد بدید
 در قوام افتد تشابه همچو پیه
 لیک نبود با دسومت او عیان
 چون صدید آبگونه از گداز
 پس طبیعت دفع کردش از کره^{۵۸۸}
 خاصه بحرانی که قطعش محض شر
 فتح کن راه مجاری و مسام
 هم محاجم بر عُلی تعلیق به
 وز مغلّظ احتقان و استفاف^{۵۸۹}
 گاه باشد بر مخدر احتیاج
 خونی و ریمی و زردابی فروع
 هر کجا که افتد آن انشراح
 هر کجا که باشد او حتی ز صدر
 پس علاج انجا بجو کاورده ام
 در محلّی با سخون گشته صدید

154b

	سحج اندر سطح امعا انجراد ^{۹۰}
	مدت تقریح صفرا چارده
	بلغم مالح مقرح درمهی
	پس برون آید براز شد بر شکم
	سحج امعاء اعالی را علم
	وآنچ آید از لزوجات وز دم
	تشنگی و تا سه باشد هم لهیب
	سحج امعاء فروتر اسلم است
	درد اندر زیر ناف او بدید
	یا لزج بلغم درو چفسیده بود
	پس بقابض شربت و تحقین سزا
	انک بهر آن رطوبت گرمها
	یا ز ثفل اغلظ و خشک و دُرشت
	پس ورا تلیین بکن با مزلقات
	یا شده مستتبع امراض حاد
	یا سموم آورده و یا مسهلات
	در همه انواع ده ماء الحديد
	مغص درد رودگانی شد مُرن
	یا فضولِ خلط صفرا شد مدار
	یا ز خلط اغلظست و راجح است
	یا در امعا نجو می یابد نشب
	گه ز تولید غذا اندر رسید
	گه ببهران منذر اسهال شد
جارد او می شود هر خلط حاد	
مدت تقریح سودا چارده ^{۹۱}	
ریش سنبد رود کانرا گه گهی	
گه جو مستسقی کند مرگش بهم	
نزف و بر ترک از وی الم	
با براز امیخته باشد بهم	
155a هست بدتر کوست بر اشرف ^{۹۲} قریب	
ثقل او بعد از خراطات دم است	
دفع خلط و منع سحج افتد مُفید	
زانقلاع او جراحات در وجود	
کوست از تبرید و از تسخین جدا	
داد سحج افزود و شد در شرمها	
وای بر جاهل که قابض داد وگشت	
حقنه کن با مزلقات و مسهلات	
بدتر ست این برء وی کمتر فتاد	
یا مغری و بدوغ او را نجات	
خاصه در وی کرده داروی مفید	
می کند تمدید بادِ محتقن	
یا سبب سوء المزاج او ست حار	
یا ز خلط بورقی و مالح است	
یا ورم یا ریش یا دیدان سبب	
155b گه ز سردی هوا گشته بدید	
سخت او قولنج را هامال شد	

^{۹۰} خراشیده شدن
^{۹۱} یعنی حمل
^{۹۲} یعنی بر عضو اشرف

همچو قولنجست من غیر نقص	پس علاجات اندر انواع مغص
کز وی آن مشکل تواند ریخت بخت	هست قولنج اندر امعا درد سخت
نام قولنج است ازین بیرون شده	اکثر اندر روده قولون شده
هست یادت اَرْحَم او را ترجمه	در معاء صایم ایلاؤس سمه
زانقلاب معده فرقهش گند آن	گه براز او بیاید از دهان
ریح و غایط حبس گشته هضم سست	چون بود قولنج باشد در نخست
خاصه بر شیرین و چرب و بر ثقیل	کثرت غشیان بود شهوت قلیل
پس قوی گردد الم اندر شکم	در معا و پشت و ساق افتد الم
کز سدد بر کبد او نبود ذهاب	تشنه گردد سخت نا سیراب از اب
التوائی فتقی و فروی است کو	ریحی و سدّی و صفراویست او
در طباق روده باد بد آسیر	نوع ریحی درد ثاقب شد صغیر
اولا از غایط جاف آمده	نوع سدّی پنج اصناف آمده
یا ز فقدان منبه دفع را	از حرارت یا یبوست یا غذا
یا ز افراط تحلل اِتّباس ^{۵۹۳}	یا ز طول اختیار احتباس
یا ز ادراوات بیش افتاده حق	آن تحلل گشته از فرط عرق
بسته گشته آن محل آید برون ^{۵۹۴}	ثانیا از باد استبر اندرون
انتقال درد و خفت رسم داع ^{۵۹۵}	با خروج ریح و آروغ انتفاع
ممسک ائفال و افتاده مزج ^{۵۹۶}	ثالثا از لین و استبرو لزج
در جوار او ویا در نفس خود	رابعا سدّه از اماس او فتد
آنچ از صفراست شادست و یسیر	خامسا سدّه ز دیدان کثیر
بل رباط بعض بیریده شده	التوائی روده پیچیده شده
جمله در سدّیست داخل نیست غرو ^{۵۹۷}	فتقی از فتق او فتد قروی ز قرو

156a

^{۵۹۳} خشکی

^{۵۹۴} چنانک ببالا نافی می شود

^{۵۹۵} یعنی نشان داعی بر ان حال

^{۵۹۶} آمیخته بدان اسقال

^{۵۹۷} عجب

هم کمادات نکو آیین بکن	طاردات ریح ده تحقین بکن
منع اسبابش کن از بالا و پست	سده را تفتیح کن از هر چه هست
هنز ^{۵۹۸} بر هر سو و شد هر دو ساق	التوایی راست طبّ مسح مراق
حیلها کن تا بیاید از سبیل	یا بده از زیق غیر قتیل
کو همی خیزد ز زیر سوی راست	فرق از درد کلی اینست راست
درد کرده نا جواز از جا بجار ^{۵۹۹}	منبسط گردد بیالا و یسار
156b آی امراض کلی اندر علن	اصفر و مایل به پس نزد قطن
درد رحم و درد دیدان مثل رند	هم بدرد معده و درد کبد
هم باعراض دگر شبهه مُزال ^{۶۰۰}	لیک با مقدار اوجاع و محال ^{۶۰۰}
آیت انک در پس اکل اوفتد	شد قراقر از غذای بیش وبد
کو بحال جوع و تجوید غذا ست	یا ز سردی و ضعیفی معاست
با مقوی و مسخّن جو نجات	پس بتجوید غذا و طاردات
از عفونت گشته در روده حمی	هست دیدان زانک خلط بلغمی
شکل در جا بوضع جرم شد	پس بدان گرمی می عارض گرم شد
نام او گفتند حیات اتفاق	شد طوال او در امعاء دقاق
در غلاظ رودگان چون حبّ قرع	شد عراض او که نامش حبّ قرع
در میان آن دو جا شهوت کثیر	می شود بعض عریضان مستدیر
در معاء مستقیم او جایگیر	شد صغار او چنانک در پنییر
تا سه و مغص و لقاء خشمناک	شد علامات همه بر اشتراک
گفت و گوی وصحه و رثیه بخواب	باز غثیان و تهوع هم لعاب
نفرت طبع از کلام بیشتر	بر مُنبّه سوی خلق و سجد تر
157a خشک لب در روزها تر لب بشب	هم صریر سن و خارش در دو لب

۵۹۸ جنبانیدن
۵۹۹ همسایه
۶۰۰ جمع محل
۶۰۱ زایل کرده

بش بکش بیرون بکن با مخرجات
 شد زحیر حق از اسباب پنج
 با لهیب و حرقت اندر مقعده
 ثانیاً از شور بلغم واقع است
 همچو سحج از بلغم و صفرا علاج
 با ملطف هم ملین کن نطول
 رابعا از برد مقعد شد مضیم^{۶۰۲}
 طب او تمریح روغنہآء گرم
 خامسا از غلظتِ غایط رسید
 پس بقیروطی و را تلین بکن
 باطل از ذوالبطن^{۶۰۴} خشک و محتبس
 بهر دفع او تزرها^{۶۰۶} کند
 بهر اخراجش فشارد رودگان
 وز خراش او لزوجاتِ درون
 تا که بر اسهال می باشد گمان
 پس برون آور بتلین و خقن
 در میان حق و باطل فرقِ حق
 در زحیر باطل اندر پشتِ آلم
 گاه مغصِ دایم و قولنج وار
 هم بواسیر اندر افواه عروق
 بعض ثولولی چو پالو سخت و خرد

بافتایل کن صغار شرانجات
 اولاً از تیز صفرا لذع و رنج
 هم خروج صفت اندر مقعده^{۶۰۲}
 در معآء مستقیم او لاذع است
 برشیاف و حقنه اکثر احتیاج
 هم درد بنشیند و گیرد حمل
 کرده تمدیدِ معآء مستقیم
 هم بتکمیدات خوش کن گرم و نرم
 یا شد از طول جلوسش برشدید
 هم بدهن حل ورا تحقین بکن
 اندر امعاء دقیقہ مرتبس^{۶۰۵}
 وز ممدد باد استبر انجند
 درد سخت و مضطرب خیزد از ان
 با عصارات حدث آید برون
 با قوابض می کنند اهلاکِ آن
 مسهل و مُزلقِ سزا وار و حَسَن
 تخم خورده^{۶۰۷} کاید از زیر اوست حق
 از مزاحم گشتنِ ثفل شکم
 در براز او بنادق آشکار
 در شرح لحمیست زاید بر لحوق
 حادث از سودا که طبع آنجا ببرد

157b

^{۶۰۲} جای قعود

^{۶۰۳} مظلوم

^{۶۰۴} براز

^{۶۰۵} آکنده شده

^{۶۰۶} یعنی روزها

^{۶۰۷} همچون تخم خرنوب او را بدهند اگر از ریز نیامد زحیر حقن و اگر نباید... زجر با...

کرد و مستعرض ز^{٦٠٨} خونِ اغلظ آن
نرم و سبز از خون سودا وی حروث
چون نقاخات سمک و این خود کمست
وانج غایر می شود آن بد بود
وانج خون آید از و سیاله گُو
قطع و اسقاط است اصلاح تمام
همجو قولنجست درد و سوز آن
گاه هابط بر قضیب و خایگان

158a

بر ریاح بد تحلل یافته
کاسرات ریخ ده کاندرا خورد
غیر نافذ نیک و نافذ ناصلوح
پس شیاف غرب انباری درو
یا زخون صافی ویا از مزار
ریش مقعد همچو ریش عام را ست
حرقت و خشکی شد او را رهنمون
بر تری جای و سختی الم
آیتش انکه روان باشد فرو
آیتش انکه روان باشد فرو
دفع اسبابست و تعدیل مزاج
از شحوم و شمع و دهن انواع مغز
بی ارادت ثفل و باد آید برون
آفت اندر عضله مقعد فروست
ناگهان افتد نجات از وی عدم
کان رطوبت را تشریب کرد وحید

158b

بعض انگوری برنگ ارغوان
بعض او توئی شده مانند توث
بعض او نرم و سپید از بلغمست
آنچ ناتی می شود احمر بود
آنچ خون ناید ازو عمیاست او
باید استفراغ و فصد و احتجام
می شود ریخ البواسیر آنچنان
گاه صاعد بر کلی و رودگان
خلط سودا با حرارت تافته
پاک کن تن را از ان سوداء بد
شد نواصیر شرح غایر قروح
غیر نافذ را بیفشاری نکو
اکثر او ارم مقعد هست حار
طب او فصد و مراهم هم طلاست
شد شقاق مقعد از بیس و سخون
یا ز اماس است گرم او را علم
یا ز ثفل خشک تقشیر آمده
یا بقوت مندفع شد خون برو
اولا از بهر این علت علاج
ثانیا با وضع قیروطی نغز
گه باسترخا شرح باشد زبون
یاز فسخ و هنگ بی کاتی بدوست
در پس قطع بواسیر و صدم
باشد از سردی آن عضله بدید

^{٦٠٨} یعنی مایل بتبها

اندک اندک می شود او را نتاج	با علامتهاء سردی مزاج
روغن گرم آورد او را طموس	هم در آب فقم و قابض جُلوس
شد خروج مقعد از آماس او	گاه از سختی استرخاش کو
هر دو را خود گفتمت رسم علاج	فانتهج بالرأی خیر الانتهاج
حکۀ مقعد ز دیدان ضماد	یا ز خلط بورقی یا از مراد
گاه منذر از بواسیر آمدن	پس بدفع باعث افتد به شدن

در تیماریهای گُرده و مثانه

سوء طبع گرم کرده با عطش	صیغ بول و حرّ حقو و باه ^{۶۰۹} خَوش
پس لعابات و شراب سرد ده	خاصه کافور و ضماد سرد نه
سوء طبع سرد او با ضعف پشت	آرزوی باه رفتن بَرِد کُشت ^{۶۱۰}
حقنهای گرم و روغنهای حار	بهر کمونی است نفع آشکار
شد هزال کلیه از سوء طباع	یا ز استفراغ پس یا از جماع
باد رود بول ایض تن نحیف	درد پشت نرم در باهش ضعیف
ده مخصب از شحوم مُعتبر	نان پیهین و لیوب اندر شکر
حقنه کن از جرب سرها و خُبوب	وز بسی امخاخ و ادهان لِیوب
ضعف کلیه حاصل آید زین هزال	یا ز سوء طبع خارج ز اعتدال
یا شود از اتساع راههاش	سست گردد اکتنازش ^{۶۱۱} از معاش ^{۶۱۲}
وز مدرات کثیر و از تعب	پس علاج او شود دفع سبب
ریح کُلیه با تمدد با وجع	نه کرانی نه دلیل سنگ مع
بر خوی ^{۶۱۳} و هضم نیکو اندکست	انتقال ^{۶۱۴} ما در انجا مدرکست
ده مدرّات از مفسّیهاء باد	باز تمریح و ضماد و هم کماد

159a

^{۶۰۹} یعنی قوی
^{۶۱۰} اسم تهیگاه
^{۶۱۱} آکندهگی گوشت او
^{۶۱۲} مراد جماع ست
^{۶۱۳} گرسنگی
^{۶۱۴} در یافته و معلوم گشته

درد گُردَه از ضعیفی یا ز ریح	یا ز سنگ ویا ورم باشد قریح
دفع باعث کن بفرمای آبرن	خاصه پخته با مُسکَن هم حُخن
بعض او ارم کلی گرمست کآی	التهاب و گرمی و سنجوی جای
حمیات مختلط گیرد که هیچ	نوبت مضبوطه نبود در بسیج
ثقل یابد خاصه افتاده بطیح ^{۶۱۵}	خاصه که افتد خفته بر سوی صحیح
قی صفاوی بود هم دردِ سر	عسر بول و تشنگی وهم سهر
فصد کن کشکاب ده تبرید کن	هم شراب سرد ده تضمید کن
چون پس از هفته تب افتد بر دون	با فراشا درد و ثقلت بر فزون
شد دیبله آن ورم در راه جمع	پس با نضاجش عنایتهاست سَمع
چون الم رفت و کرانی بر قرار ^{۶۱۶}	نضج تامست و بتفجیر ست کار
چون بقاروره ست مدّه ز انفجار	بعد از ان بر تنقیه همت بدار
پس مدرّاتِ منقی ده نخست	پس بکن با ملحمات او را دُرست
بعض بارد هست این قولنجش	در قطن نزد تهی گه ثقلتش
التهاب و درد با سختی نبود	فرق او آنست کز حقنه فرود
اخذ کن ترتیب طب از ماسبق	لیک اینجا میل تسخینست حق
با ضمادات و مروحات سخین	هشت تاثیر بگیر اینجا گزین
بعض او سختست از تغلیظ سرد	گه ز گرمی گه ورا تحجیر کرد
گفته اند آماس خونی زودتر	سخت گردد کو شده بیت الحجر
سخت سوداوی بگرده کمتر ست	بیشتر از انتقال دیگر است
ثقل بیش و درد اندک هم هُزال	هم رقیقی گُمیزِ او راست دال
بیشتر می آید استسقا عقیب	بر علاجش نیست اهمال ای طیب
بایدش تلیین و تحلیل از برون	با مدرّاتش بهم ده از درون
ریش گرده ز افتراق اتصال	یا شد اندر عرقهایش انخزال

159b

^{۶۱۵} بر روی افتاده
^{۶۱۶} یعنی در جای باقی مانده

یا ز خلطِ تیز گرده خورده شد
 گاه باشد چون فتاتِ لحم فاش
 فصد و قی تا یابد از فضله خلا
 از مغتری و مدرّ و مسهلات
 یا ز خلط بورقی یابد ظهور
 خارش اندر جای گرده نخس هم
 پس بترطیبات تبدیل مزاج
 زود بیرون آمدن بر حالش آب
 کز جگر جذاب آبست او ز پیش
 حرقت حمّی نمی باشد بهم
 برسپر غمهای سرد افتد ستان
 یا ز حصر برد یا از آب سرد
 حقنهای و گرمها او راست خوش
 لیک گونش با حرارت اکثرست
 یا ز خدش^{۶۱۷} سنگ بر جمله علم

تشنگی و برد اطراف اشکار
 یا تعسر لیک بر پای اندفاع
 مرگ لازم شده بامرِ کرد کار
 انفجار او ز بول ریم فاش
 ای بفن طب هفن این جلا
 یا ز خدش سنگ یا سحج مرار
 چون نُخاله چون صفایح شد بهم
 گه بز زافه گهی با اقتیبات^{۶۱۹}

یا دبيله منفجر در گرده شد
 آیتش ریم و قشور دم بشاش
 بایدش تعدیل اخلاط اوّلا
 پس بیامیز بده بهر نجات
 شد جرب بر گرده از مرّه بشور
 در علامتش چو ریش مدّه کم
 فصد و اسهالست و قی او را علاج
 شد ذیابیطس بوجه انجذاب
 سوء گرم طبع گرده مقتضیش
 تشنگی و بول دایم شد علم
 سرد و مطفی شد همه تدبیر آن
 گه ذیابیطس ز استیلاء برد
 نیست از آیات گرمی جز عطش
 گرچه آماس مثانه نه کمتر ست
 از دم ویا مرّه یا هر دو بهم
 انتفاخ و ثقل و سنجو در زهار
 حبس بول اندی بحال اضطجاع
 گر نشد تا هفته نضج و انفجار
 نضج پیدا می شود از نضج شاش
 شد علاج او چو او اوارم کلی
 شد قروح شاشه دان از انفجار^{۶۱۸}
 سوز و گند بول و ریم او را علم
 گه منقی باید و گه ملحمات

۶۱۷ خراشیدن

۶۱۸ دبيله

۶۱۹ قوت گرفتن یعنی ...

فرق این از ریش کرده آنچنان
 این بَعْسَرست و قشور این سپید
 گاه می باشد جَرَب در شاشه دان
 در گمیزش گندَ وهم حرقت بود
 تغریه هم شوربای چرب به
 خون فسردن را نشان در شاشه دان
 باز کرب و سردی اطراف وی
 پس بد اسکنجبین عنصلی
 هم جلوس اندر ملّهای آب
 گر بدین اشیا نیابد انبراً
 باز درد شاشه دان را شد سبب
 دفع ایشان می کند از درد امان
 گه که شد سوء المزاج حار ضار
 شربت و زرق و نطولات و ضماد
 گه سبب سوء المزاج باردست
 پس مدرات سخین افتد گزین
 در مثانه باد از نافخ درست
 شد نشان او تمدد بی ثَقَل
 دهن خروج ده تو بر ماء الأُصول
 هم مروخات محلّل بر رَکَب^{۶۲۰}
 می شود خلع المثانه باسلس
 شد حصی الارنب بریحانی مقیم^{۶۲۲}
 سنگ و ریک اندر کلی و ابدان

با سلس هم قشور سرخ آن
 درد آن ادنی و درد این شدید
 لاغری و درد باخارش نشان
 در رسوب او نخالیّت بود
 زرق شیر ویا لعاب حَبّ به
 سبق بول خون ویا صدمه از ان
 هم صغر در نبض ودم سردی خوی
 با رماد چوب تین افتد علی
 باز زرق مایه ارنب صواب
 ده مدرّات و مفتتها ورا
 سنگ ویا دو ریش و آماس و جرب
 آمد ویا آید اینها با نشان
 از مدراتست ویا اشیای حار
 جمله با سردی و نرمی نفع داد
 بیش از این کاشیای بارد واردست
 بعد از ان تضمید و تکمید سخین
 یا تری بیش دردی اوست سست
 خاصه وقتی انتقال او ادل
 پس کمادات و ضمادات و نطول
 با صموغ گرم می باشد سبب
 یا باسُر از ضربِ لَچ^{۶۲۱} بر پشت کس
 مُحرقِ حُنْجورِ ریک اندر رحیم
 هر دو از خلط غلیظ ماده دان

161a

161b

^{۶۲۰} زهار
^{۶۲۱} لگد
^{۶۲۲} راست کننده

کو بگرمی برون از اعتدال
 مایهٔ ریکست کم غلظت ز وی^{۶۲۳}
 آیت سنگ کلی ثقل قطن
 هم صفای بول بعد الکدر تش
 درد بیش افتد چو پر باشد معا
 گاه با قولنج باشد مشبه
 آیت سنگی که شد در شاشه دان
 خارشی عارض شدن اندر درخت
 بول اسپید و رقیق ار بنگری
 هم خروج مقعد و عُسر گمیز
 کرد و پا بردارد افتاده ستان
 ده منقی کوست بی تسخین بیش
 پس مفتت ده ولی در هیچ درد
 پس نشیند در مناسب ایزن
 چون بر آید ز آیزن گیرد مروخ
 گر تعلق یابد اندر رهگذر
 حقنهٔ ازلاق می باشد نصیر
 گر تعلق اندرون زبرب است
 زرق ادهان و لعاب از مزلقات
 چون درین حالات یابد سخت درد
 چون بود در ابدان ملساحصات
 لیک این کار اسلمست اندر صغر

یافت خشکی و تحجر در مئیال
 بستگی اوست شیئاً بعد شی
 هم تمدد حس چیزی مرتهن
 ثفل رملی سرخ گون حذر دوش
 گه وجع در خایه و پا درازا^{۶۲۴}
 شد باسُر^{۶۲۵} و هم محلش منتبه
 درد اندر سمت وهم اطراف دان
 گاه استرخا و گاه انعاظِ سخت^{۶۲۶}
 ریک خارج مایل خاکستری
 هم پس از بول اشتهای بول نیز
 زآب گرم و مسیح ید باشد روان
 قئ و اسهالست و ادرار امر پیش
 باید او را احتقان یا فصد کرد
 ده مدرات اندر ان حال ای مفن
 وز درج آید فرو بعد الشموخ
 با محاجم کن ز اسفل مض و جر
 روغن بادام خوردن بابگیر
 اندر آب گرم کردن انسب است
 مسح بر وی تا برون آید حصات
 ده مخدر چون فلونیا بمرد
 جز بنسقتش از عنق نبود نجات
 در کبر بسیار می باشد خطر

162a

^{۶۲۳} یعنی ار مایه سنگ
^{۶۲۴} برابر
^{۶۲۵} گرفتاری بول
^{۶۲۶} سبب

ریم لاذع آمدن او را سبب
 گفته شد انجا علامت و علاج
 می دهد گرمی و رنگ او خبر
 با لعاب و با شراب و با جواب
 باید آن بیمار را پرهیزها
 یا ز سنگ و یا جمود ریم و دم
 بعد از انک ریش مجری ثابتست
 162b
 گر بساید بر زهار آید روان
 از فراغ و بد غذا پیوسته شد
 یا تقبض یافت از حرّ جلیل
 کز وجع بایل^{۶۲۹} شده از عصر دور
 یا تشنج یافته مجری و آن
 یا ز آماس مجاور یا ز حیر
 با مدرات مناسب نفع کن
 کو تالم یابد از تجمیع و رش^{۶۳۰}
 سایر آیات صفرا آیتست
 همچو قرع و کاسنی و خس غذا^{۶۳۱}
 سست گشته دفع و یا امساک آن
 بل که بول اسفید آید وقت رش
 لیک یا بعض قوابض کرده یار
 حالت تقطیر می باشد با مُر
 از رطوبات و برودت آشکار

حرقت بول از قروح و یا جرب
 هر یکی را هر کجا کافتد نتاج
 یا ز بول بورقی و تیز تر
 در همه تدبیرش صواب
 لیک از شور و ترش هم تیزها
 احتباس و عسر بول است از ورم
 یا زیاد و یا زلحم نابتست
 یا ز استرخای عاصر^{۶۲۷} شد در ان
 یا ز خلط دوسگن ره بسته شد^{۶۲۸}
 یا ز خلط تیز و لذّاع سییل
 یا شد اندر رهگذر ریش و بشور
 یا ز حبس بول و ضعفِ شاشه دان
 یا ز ضعف حس او باشد عسیر
 پس سبب را نیک دان و دفع کن
 می شود تقطیر بول از حدّ تش
 آیتش در بول سوز و صُفرتست
 پس بزور سرد شد او را سزا
 گه شده از ضعف جرم شاشه دان
 نیست در وی حرقت بول و عطش
 گرم کن ویرا بمعجونات حاد
 گه شده تقطیر از اسباب عُسر
 شد سلس بول آمدن بی اختیار

^{۶۲۷} یعنی عضله که در مئانه عصر بول می کند
^{۶۲۸} یعنی از دغری ترک ریاضت و استحمام و مانند ان
^{۶۲۹} بول کننده
^{۶۳۰} ریختن
^{۶۳۱} یعنی یک هفته بود گرد آمدن

163a

فاش و پس گرم قوابش ده گزین^{۶۳۲}
 بر مثنانه بول رنگین شاخبست
 درخور او قابضات باردات
 وز براز خشک واز خلع فتاد
 بیشتر اندک فتد اندر کبار
 باشد استفراغ نوم او را معین
 رنج و دفع ارادی را بیول^{۶۳۴}

کوست بیدار و فرو می ریزد آب
 پس بکمتر انتباه او را بخواب
 کو همان ساعت شود عرق منام
 از مدرّ و امتلاء خورد و آب
 مسجدی بنیاد کردن شد صواب
 در رگ کرده که افتد اتفاق
 گه با دوار ست با درد محیط
 انفتاحی اندک اندک می رود

163b

سقی کن اقراض بول دم را
 هست هر دو چون غساله معتبر
 سرخ گون آید رقیق آنج از جگر
 اندک اندک گنده بو با ریم بیش

بول اسفید و رسوم بر دو لین
 یا ز افراط سخون جاد بست
 پس بهر تدبیر تبریدش نجات
 یا ز ضغطی کز ورم شد در جوار
 هست بول فی القراش اندر صغار
 کرده استرخاء عضله فرط لین
 قوت نفسیه از تیزی بول^{۶۳۳}
 در خیال آرد چنان بیند بخواب
 هیچ ارادت بی تنبه نیست راست
 لیک نبود همچو بیداری تام
 پس پرهیزد همیشه پیش خواب
 هر کجا گه اندر و شاشد بخواب
 بول دم از انفتاح و انشقاق
 بیش و بی درد آید او پاک و غبیط^{۶۳۵}
 کز خروج خون الم ساکن شود
 فصد کن از با سلیقش سر ورا
 باز ضعف گرده یا ضعف جگر
 اولین اسفید تر استبر تر
 یا ز رگ خوره شدن من بعد ریش

در بیماریهای اعضای تناسل

ضبط کن از بیهوده غوغا مرنج
 هست نسیانی ورا بی معتبر

می شود نقصان باه انواع پنج
 آلی و آبی و ضعفی و دگر

^{۶۳۲} هم بر غنهای گرمش ادهان کاندرا انها هست مشک و زعفران
^{۶۳۳} شاشه
^{۶۳۴} شاشیدین
^{۶۳۵} خون تازه که غیر غلیظ

بهر او اسباب می باشد سه گون	جنس آلی آلت افتادن زیون
کز ضعیفی بدن پیدا بود	اولا از بهر استرخا بود
تریت کردن چو ناقه شد سزا	پس بتدبیر مُنْعَش از غذا
باعث فالج شد آنجا کرده اثر	یاز سردی کاندرا اعصاب ذکر
پلملنده ^{۶۳۷} نیست اندر آب سرد	بر ضمور ^{۶۳۶} بر درازی میل کرد
بی توتر زود تر آید بُرون	هم منی او رقیق آید فزون
مزمن و باریکتر نبود نکو	سست حسن سست جنبش باشد او
با مسوحات و حُمولات و حُقن	گرم کن در بدو و چون افلاج تن
پلملیده گشت اکثر مشیب ^{۶۳۹}	ثانیا بهر تقلص ^{۶۳۸} در قضیب
زفت چفسان همچنان کن بر توال	پس بآب گرم شیر او را بمال
در اسافل پس دلیل او صریح	ثالثا از کمتری نفخ و ریخ
سالمست و نطفه بیش آید علن	عضو مرؤس و رئیس و جمله تن
انتسار افتد بگرم آور رُجوع	باز اگر وقت ریاضت وقت جوع
خور مرطبهاء نفاخ از حظوظ	ور عقیب اکل و شرب افتد نعوظ
بر دو گونه اولاً بودن اقل	جنس آبی از منی باشد مُعل ^{۶۴۰}
نیست آکل تا منی باشد تمام	یا معدّات منی را از طعام
کاندرا آلات منی افتد نتاج	یا شده آن قَلت از سوء المزاج
انتفاع از خوردنِ تر خوردنی	آیت خشکی غلیظی منی
هم دوا الترنجبین او را سزا	ده مرطّبا دوا و هم غذا
هم بدشواری به بیرون آمدن	آیت سردی منی جامد شدن
پس مقویهای گرم او را سزااست	انتفاع از هر مسخن رسم راست
هم باسانی به بیرون آمدن	آیت گرمی منی اغلظ شدن

164a

باریکی ۶۳۶
منقبض ۶۳۷
نشنج ۶۳۸
پیری ۶۳۹
علت یافته ۶۴۰

164b

مقویبهاء سرد او را سزایت
آب پشت و برقت آمدن
در ترکب کن بترکیبش فلاح
زانک از لذع مهییج قاصرست
جامد و استبر می آید کثیر
از معاجین و حمولات و حُقن
یا همه تن سست و مهزول و مَعُوه^{۶۴۱}
همچو ناقه باید او را تربیت
یا جگر یا گرده باشد نادرست
گفته شد الانتهاج الانتهاج
کانتقباض آلت آرد پس طباع
همچنانک شیر را در فاطمه
کرده استعمال باهتیاغ بیش
از احادیث محایب و جماع
یا بحالی در دلش دشمن شده
بوده و هرگز نبوده انتشار

165a

هست خود مسحور مردی نیست هیچ
حبلها و خُلُقها را دافع ورا
ضعف امساکست از سردی و لین
هم منی بیش و رقیق آید فُرو
وز مَرُوخات و معاجین گرم وی
اوعیه امساک او را ناثوآن
سرد و تر با قابضی او را سزا

انتفاع از هر میرد رسم راست
آیت سوء المزاج تر شدن
پس مقویبهاء خشک آرد صلاح
ثانیا از هال اگر چه وافرست
گاه گه کانزال باشد دیر دیر
پس مسخن شد علاج او حَسَن
جنس ضِعفی می شود بر شش وُجوه
ده غذای وافرو کن تقویت
یا دماغ و یا دل یا معده سست
هر یکی را خود نشانها و علاج
جنس نسیانی است از ترک جماع
نیست بر تولید نطفه مقدمه
طبّ تکلیف تدرج شد بخویش
هم تسافت دیدن وهم استماع
جنس رابی ز احتشام زن شده
با ز فکر عاجزی خاصه مَرار^{۶۴۲}
سِیما و همی کند آن مرد گِیج^{۶۴۳}
دفع این آرا بود نافع ورا
سرعت انزال را باعث مبین
نیست آیات حرارت اندرو
باید استفراغ باسهال و قی
گاه از حدّت که وقت هیچ آن
شد نزول او بتیزی و اذا

۶۴۱ آفت الیده
۶۴۲ چندان بار
۶۴۳ احمق

گاه از ضعف رئیس افتد تباه
کثرت شهوت که بر تر دامنیست
رنگ سرخ و خود قوی تندرست
الصفا کاین حالت مطلوبه است
فصد کن اسهال و تقلیل غذا
گاه از حدت بود اندر منی
سردها و دوغ خوردن شد اهم
گه رطوبات فزون باعث بود
آب پشت آید ازو اسفید و بیش
گاه باشد از بثور و خارش
فصد و استفراغ خلط تیز کن
گاه از نفخ است بر انعاظ سخت
گر سخونی می شود تبرید کن
وز زسوداء فزون می باشد آن
گاه باشد عضو های گان قوی
پس منی کز ترک باه اکثر فتاد
مغزوی گه از ضعیفی قابلست
پس بکن تبرید و تخدیر قوی
در منی و مذی و رذی افتد درور
شد منی از فضلۀ هضم پسین
یا ز رقت می تراود همچو نبع^{۶۴۴}
یا ز استرخا و ضعف ماسکه
با تشنج یا تمدد در عضل

این مقارن گشته با نقصان باه
زامتلا و کثرت خون منی ست
هیچ نبود زاحتلام و باه سُست
لیک بر درویش مشکل یوبه است
آب رمان و تُرش خوردن سزا
سرعت و حرقت نشان او سنی
غوطه کردن اندر آب سرد هم
کز سخون او منی حادث بود
بر رقیقی نفخها خیزد و غیش
در وعا کز باهها نبود مَشپی
پس بتعدیل ورا تملیز کن
همچنانک انعاظ سوداوی درخت
ور رطوبی می شود تبدیل کن
باشد استفراغ سودا وی امان
لیک مرؤسه رئیس ناسوی
سستها را از بخار آید فساد
وز زهش خود ضرر هر دو نازلست
ناسوی را با مُسوی کن سوی
هر یکی را گویم اسباب ظُهور
پس درور از کثرت او شد مبین
یا ز تیزی می شود مردود طبع
أوعیه نبود منی را مُمسکه
در وعایش کرده عصر ما حَصَل

165b

^{۶۴۴} آب بیرون آمدن را از زمین

یا ز گرمی مزاج اندر کُلی
 پیه در گرده گدازیده شود
 باز ذکر و فکرِ گان کافتاد تَوْقُ
 هر یکی را ظاهرست آی و علاج
 احتلام اندر منام آب سرور
 گاه دیر انزال و معدم ناتوان
 زانک اندر وی منی جامد شده است
 می نباشد از جمود انزال هیچ
 چون بخواب آید سخونت بر منی
 پس بهر تدبیر ویرا گرم کن
 هست فریسموس انعاظ شدید
 بر توترِ باقی و گه مایلست
 عاقبت تمديد اعضاى منى
 باعث آنک کثرت باد ستبر
 گاه اندر خویش وعا قونا بهم
 چون رطوبات ستبر و دوسگن
 خاصه کاستبر اوفتد جلد ذکر
 چون خورد زایندهٔ لین و منی
 بر قفا خسبد بسی تا آب پشت
 پس فراخ افتد دهانهای عروق
 گاه از ترک جماع افتد بدید

166a
 وز نشاط و باه افزون بر وِلا^{٦٤٥}
 بعد بول آید بدو^{٦٤٦} منهک بود^{٦٤٧}
 سست مُمندی و قوی منزل شَوْق
 فانتهج بالرأى خیر الانتهاج
 هست اسبابش چو اسباب درور
 خوابهای خوش همی بیند روان
 از برودت نفخ را فاقد شده است
 یا بغایت دیر می آید بسیج
 خواب خوش آرد ورا تر دامنی
 هم بروغنه‌اش گرم و نرم کن
 بی تشهیی^{٦٤٨} یا بهم زفت^{٦٤٩} و مدید^{٦٥٠}
 بر نمو و طول و آخر قاتلست
 می کند آماس گرم آرد سنی
 عضوهاء باه را گیرد بجبر
 گاه در رگهاست بی او با الم
 گشت با گرمی اندک در بدن
 حادث آید بشنو اسباب دگر
 گرم وتیز و نافحات از خوردنی
 باد گردد بسته محکم حقو و کشت
 می شود این درد را وجه لُحوق
 کآب پشت و باد می جنبد شدید

٦٤٥ یعنی پیاپی
 ٦٤٦ یعنی ردی
 ٦٤٧ فرار کننده
 ٦٤٨ یعنی شهوت
 ٦٤٩ یعنی بزرگ
 ٦٥٠ کشیده

تا دهان عرقها گردد فراخ	بادها برگیر یابد انسلاخ
طرد و تسکین کن بآی سرد و تر	فصد و تقلیل منی با آی حر
علت عذیوط زشت و بد شده	در کثیر التوق و رُخو المَقْعَدَه
می کند آن سست حمّا ^{۱۰۵} و رهِل	در گه انزال القَاءِ زبل
پس به بیش هر جماع از قابضات	حُقنه ویا آبن آرد نجات
أَبْنَه در هیزی که برکان مشتهی است	این مرض از اِعتیادِ گان دهی است
می شود افزون منی کمتر حراک	کم نُعوظ و سست قلب و بیش پاک
آرزوی فاعلی سست است و شاذ	گه بقدرت گه بانزال التذاذ
گاه باشد آرزوی بد چُنان	گوزِ مفعولی بود مُلتذ همان
ورهم و توییح می باشد علاج	حبس و ضرب و داد و گیر و اعتلاج
دور نبود کاندر امعا خارشی	باشد و نبود بجز نطفه مشی
همچنان کاندر فم فرج زنان	اکثر این از بلغم مالح عیان
پس بدار و باید استفراغ آن	دافعات حکّه کردن احتقان
اختلاج ایر عاقونا شده	با تمدد کاندران اعضا شده
شد ز گرم آماس انعاظ شدید	گه شود خلع وعا از وی بدید
انتفاخ بطن و تشنج و دگر	سرد خوی از مرگ او گوید خبر
فصد و تبریدش علاج اوست حق	احتجام از کیر با شرط و علق
درد اندر خایه و اندر درخت	باشد از سوء المزاج گرم و سخت
پس عُصارات بوارد نِه بُرُو	گاه گه خلط مخدر به درو
وآنچ از سوء المزاج سرد شد	بر خَدَر بی سوز اندک درد شد
با مَرُوخَاتِ سخین آور سُخُون	دهن خروع نِه بهم با فرفیون
وآنچ از بادست دردش منتقل	بر تمدد گرم و مُفشی شد عَمِل
وآنچ از صدمه است اوّل فصد کن	باز بر تبرید وردعش قصد کن
گاه گه در خایگاه افتد عِظَم	همچو پستان بر سِمَن نه بر ورم

167a

هم حكاك اسرب و سنگِ فِسان
 اين ز استيلاءِ طبعِ سرد اثر
 عسر و تغطير و ألم باشد لحاق
 خوشتر و پيوسته استحام عذب
 زانصبا ب خلطِ اغلظ دوسگن
 گشته پيچاپيچ و پُر اَكثَر بچب
 فصد و جرح و مسح او كن تا ضمور
 هم ضماداتِ ملين درخورست^{٦٥٢}
 بارد و قابض علاج او صحيح
 بد بود سستی مكن در امر آن
 كهنه او را دوا الكندر سزاست
 اندروني همچو كاندر آبدان
 وز خوي تيزي كه منصب شد بران
 دهن ورد و خل طلا كردن احق
 چون شقاق مقعد اسباب و علاج
 پس بتمريخ ملين طَبِّ طلب
 در نواحی همچنانك در دگر
 عسر بول و حرقتش اندر ظهور
 زرق شير و دهن گل شافِ سپيد
 آيد آن در شاشه گه آيد عَسير
 زرق و تنطيل ملطفها سزاش
 كيسی و بيضی است در مردان انس
 در نظر باشد باسانی عيان
 گرم را گرمی و سرخی رسم گو

سردها نه همچو بيخ و شوگران
 از تقلص خايه گردد خردتر
 گاه غايب می شود اندر مراق
 با مرؤخات و ضمادِ اسخان و جذب
 هست سختی و دوالی صَفَن
 شكل رگها همچو عنقودِ عنب
 پس ز سوداوی و سودا گشته دور
 قئ سوداوی نخستين بهتر ست
 در صفن می افتد استرخا قبيح
 ريش اير و خايه و اطرافشان
 تازه او را دواء القرع راست
 اكله با مثل فلدفيون روان
 خارش ذَبَذَب ز تيز مايگان
 فصد و اسهال و بر اُريه علق
 انشقاق كير را كافتد نتاج
 اعوجاجش را تمدد شد سبب
 توشه و ثؤلول در جرم ذكر
 سده در مجرای كيرست از بثور
 فصد و بارد دادن است او را مفيد
 يا ز خلطِ اغلظت آنجا اسير
 با مدرات و ملطف ده غذاش
 می شود آماس خايه بر دو جنس
 جنس كيسی و همه انواع آن
 جنس بيضی مشكل ست ادراك او

مايه با سرفه رود تا سينه گاه	وز رئيسی محل حمی و گاه
بيضه می ماند معلق در بيان	گاه کيس خايه می افتد از ان
رگ بزن تبريد کن تقليل خور	پس همی رويد از اول سخت تر
در علاج انضاج و تحليل اظهرست	بلغمی نرمست و دردش کمترست
هم ضماد نرم کن مرتاغ باد	صلب سوداويست استفراغ باد
با کمادات محلل به بود	ريحي او گه بخفت می شود
همچو کاندلر خايه باشد سخت و نرم	هست آماس عجارم سرد و گرم
168b می شود همچون کدو و مشربّه	قرو و قيله ادره اسماء دبه
يا میان آن دو مجری منفری	چون فراخ افتد مُريطا از تری
رودگانی خاصه اعور آی او	پس بکيس خايه می آيد فُرو
رجعتش با قرقره دشوار تر	کاندک اندک می شود حادث دگر
می رود بر کيس خايه از زيل	گه چو قولنجست درد از مُدّخل
رجعتش بی قرقره باشد عسير	يا همی آيد فرو ثرب کثير
ردّ کن ورنه در آب گرم ساي	هر دو را آهسته آهسته بجاي
دور باد از جنبش و باد و بروز	پس ضماد الفتق بند او را سه روز
بسته دارد با رفادات و رقاع	بعد از ان در وقت جنبش در جماع
خاصه اين را گفت قيله بعض جر	يا همی آيد فرو باد سبتير
شدّ و تمريخ و محللها سره	رجعتش آسان بچندان قرقره
گفته شد ادره بتخصيص اسم اين	يا همی آيد فرو از آب و لين ^{٦٥٣}
بر عظم مايل گميز او قليل	املس و براق می باشد ثقيل
نيست ناجع اندر و جز کاردست	پس بزرگ او که همچو ديك هست
همچنانک اندر استسقا نجات	در صغير او ست منجع ناشفات
169a نيست جاری بلکه ساری شد بدان	قرو لحمی آنج مايه در میان
پس غليظ و فربه و اصلب شده	مايه اغلظ برو منصب شده

^{٦٥٣} یعنی رطوبت خواه آب باشد و خواه خون باشد و خواه بلغم و خواه غير

همچو آماس است سخت او را علاج
زانصباب خلط اغلظ در عروق
بلکه باشد فتق جنس انشقاق

یا ز لحم رسته می باشد نتاج
گفته شد قروودالی برو ثوق
نوع فتق آید در امراض صفاق

در بیماریهای رحم

باعث امراض و منّاع نتاج
اندکی حیض و دیری زمان
کمتری رنبه پس تسخین نکو
خون سیاه و اغلظ و گرم و قلیل
سرد خضب او را بده اندر علاج
شد نشان وهم بحیضش کمتری
از مرطبهاء خوش ترکیب کن
پس منقی و مجفف شد سدید
وز همه امراض خودت انتساج
آرزوی باه می باشد یسیر
با مقویها پس از دفع سبب
از ریاح محتبس در لحم وشحم
باز از سوء المزاج مختلف
درد را در بیشتر اعضا سنوح
می رود گیرد مقر در و زک و ران
ضبط کن بی فایده غوغا مکش
منتجی و شرکی و شانی همان
اول از سوء المزاج اندر رحم
فوّهات عرق حیض افتد وثیق

هست اندر رحم هر سوء المزاج
سرد را طمّث دقیق افتد نشان
سرخی اندک بخون حیض او
گرم را افزونی رنبه دلیل
زن نزار و بهر اصلاح مزاج
خشک را خشکی فرج و لاغری
پس بتوسیع غذا ترطیب کن
رحم تر از فرج تر باشد بدید
سستی زهدان شد از سوء المزاج
می شود طمّث و منی سایل کثیر
مورث عُقرست او را طب طلب
همچو قولنج او فتد اوجاع رحم
وز رطوبات غلیظ و مُزدلف^{۶۰۴}
هم ز او ارم و سراطین و قروح
گاه بعد از مدتی آن درد ازان
علّت عُقرست بر اجناس شش
رحمی و زنی و آبی بعد زان
جنس رحمی برنّه انواع ای فهم
از برودت رحم می باشد صفیق

169b

گردد ^{٦٥٥} اجزاء دِما کاید فُرو	نطفه باشد سرد و افسرده دُرُو
نطفه یابد احتراق وهم فساد	وز جرادت نیز باشد انسداد
باشد استبر و مبین در جایگاه	وز بیوست نطفه خشک افتد تباه
چون جلود خشک باشد باخشن	گه باستیلاء خشکی رحم زن
جاذبه هم ماسکه زین آفتین	وز رطوبت سست گردد قوتین
وز زلق نطفه برون آید بغیض	ماند از جذب منی و خون حیض
مختلط گردد گند هیچ و دنی	گه تری با خون حیض و با منی
همچو گشت اندر زمین آهگین	هست در زهدان گرم و خشک آکین
همچو تخم اندر زهاب ای مُعتنی	هست در زهدان سرد وتر منی
لیک با هر وجه باید جدّها	کن علاج هریکی با ضدّها
آیت انک آید آن منصب بُرون	ثانیا از انصباب غیر خون
هم قوی جذب و قوی امساک کن	رحم را زان خلط منصب پاک کن
در میان مهبل و بچه روان	ثالثا از باد استبر اندر ان
هم از ایذاء نوافخ برهنه	آیت او انتفاخ اندر ثنه
احتجام آتشین او را نجات	خوش بود ماء الاصول و طاردات
چون تائلیل وهم افزون رُسته لحم	رابعا از اکثر امراض رحم
هم بواسیر و خشونت در سطوح	هم بروز رحم و اوارم و قروح
خاص رحم ویا بسایر همسر ست	خامسا از شحم مزلق کاکثرست
ناشفات گرم نه بهر انتفاض	پس بتلطیف غذا و ارتیاض
بسته می گردد مسام حیض پاش	سادسا از التحام ریشهاش
آب پشت نر نمی آید فرو	سابعا از بستگی راه او
سردی و لحم فزون و التحام	بستگی را باعث افتد انضمام
کز دخول کیر نطفه راه کثیر	گاه می روید درو چیززی چو کیر
بستگی را منفتح از هر چه هست	پس بکن با دارو و با کاردست

170a

170b

می نباشد هیچ منضم و بهم	ثامنا از جنس استرخاء فم
گرم قابض نه بیاور انحضاج	همچو فالج کن برای او علاج
پس بمهبل نیست هیچ از نطفه نیل	تاسعا کرده دهان رحم میل
یا تقبض یا کثافت یافته	سوی یک از وی صلابت یافته
یا ز خلط دوسگن باشد جَنَفْ	یا ز پر گشتن عروق یک طرف
قابله می داند او را هم سَبَبْ	در جماع این زن همی یابد وَصَبْ
فصد و هم تلیین و استفراغ لین	پس درینها شد علاجات گزین
اولا از نادخول راست کار	جنس ذی می شود انواع چار
یا ز کوتاهی سُمْنْت در ذَکَر ^{۶۵۷}	یا ز کوتاهی خلقی در ذَکَر ^{۶۵۶}
یا عُجَارِم ^{۶۵۹} سست باشد ناتوان	یا زخه ^{۶۵۸} وَرْكَاسْت فربه اسکتان
سست را هر جهت کن تقویت	گویمت تهزیل فربه را جهت
پس کند از دغدغه منع عُلُوق	ثانیا از فرط طول افتد مُرُوق
تا نباشد راست لب بر لب دُخْعُول	پس کند از رسم معتاد او عدول
باید اسخان پیش از انک خواست بکاشت	وانک از تبرید طولِ راه داشت
پس نباشد وقت انزال إنتهاج	ثالثا در کیر باشد إِعْوَجَاج
کچ فتد دفع کمر همچون کمر	رابعا از کُوتَهی اندر وَ تَر
یا بُبُر اندک بنه از ادویه	پس بتلیین و بمد کن تسویه
بر چهار انواع می باشد سنی	جنس آبی آنج باشد از منی
پیش از انک اندر رحم آید فرو	اولا بودن تباهی اندرو
یا ز عِلَّت آمدن علت بود	یا ز سوئی طبع نطفه می شود
از نکو نیک از سقیم آید سقیم	کآب از هر جا همی آید عَمِیم
در منی بهر غذا مفسد فتاد	ثانیا سوء المزاج بی فساد

171a

۶۵۶ کیر
۶۵۷ مذکر
۶۵۸ زن
۶۵۹ آلت مرد

<p>سر هر يك دان بهل تفليد را آنج آيد از صبي و پير ومست وآنچ از فعالِ خرد و آبهسه^{٦٦٠} پس علاج خاص وي تكنير اوست در ميانه لا تعادل علتست تا بعدل اصلاح هر دو از صعباب بيشتر گردد فساد و اعتياق اعتدال آيد چو آميزد دو آب از ضعيفي يا فساد اندر مزاج رفت بر اعضاء توليد آدرنگ در نفوس خويش ويا در ناحيه قوت زرافه شد سست و دني يا ضماد شوكران و شخش شي يا ز قطع آورده در خلط گوش بهر اينها نيست تدبير سني نوع اول شد ميادي السبب نيست قوتهاي زهداني بنظم ضعف هضم و علت جوف و جگر تا شود در كار زهدان تسويه هست آفات و مني اندر سلام بار اگر گيرد بيفتد غير حَي آن قدر كه بچه را افتد سزا آدم اندر جمله پنجم طريق تنگ مي گردد مجاري بلک رحم</p>	<p>يا معسر مي شود توليد را زين قبل يا از قبيل اولست وآنچ از لوطي بي حد لامسه ثالثا از قلتش ار چي نکوست رابعا گرچه از دوسو بي آفتست هر يك از تبديل صاحب بچه ياب گر شوي سوء المزاجين اتفاق گه شوندند از يكدگر اصلاح ياب جنس منتاجي در آلات نتاج همچو كز شق مثانه بهر سنگ يا ز قطع بي ازان اوعيه ماند از سستي ز توليد مني يا ز داغ خايه واز قطع وي يا ز كافوري كه وافر كرد نوش يا ز سده در مجاري مني جنس شرکي بر دو گونه منتجب بي صلاح عضوهای روح هضم همچو امراضِ فم و اوجاع سر بايد اينها را علاج و تقويه نوع ثانی آنچ در اعضاء عام همچو افراطِ هزال زن كه وي زانك از جسمش نمی ماند غذا پس علاج اوست تسمينش حقيق يا ز فرط فربهی و فرط شحم</p>
--	--

171b

172a

Yazar bu beyti eklemiştir^{٦٦٠}

پس ز ضغطه از منیتین وز خون
 و ر بگیرد بار افتد در کبر
 بایش تهزیل و تقلیل غذا
 جنس ثانی شد ز قصد و اصطراق
 یا بجنبد یا جهد بعد العلوق
 یا بترسد ناگهان و یا کند
 پس از این اشیا تحفظ بایش
 هم رجا شد علّتی مانند بار
 احتباس طمث و بد رنگی و هم
 گاه با سختی شود آن بچه رمز
 زانصباب مائیهاء بیشتر
 یا ز سخت آماس این صورتیست
 یا بر آب زن رحم شد مشتمل
 بردعه فارغ شود خسبد ستان
 کثرت طمث از تملی^{۶۶۲} دمست
 تا بافراطش بهل پس فصد کن
 یا شده^{۶۶۳} از رقت وحدت بخون
 همچو اول کن علاج ورک مزن
 یا ز^{۶۶۴} خلط تیز و سودا وی لحوق
 یا رطوبت^{۶۶۵} آورد ضعف از صری^{۶۶۶}
 پنبه بر گیرد بشب اندر شکاف^{۶۶۷}

نیست جاری اندر و الا که دون
 از مضیق جای وتنگی مقرر
 باز کمونی و اطریفل سزا
 یا در انزالین باشد اختلاف
 یا چو غرغنججه شود ذات النتوق
 سایر اشیا که بچه افکند
 تا که بر بچه تأسف نا بدش
 کاندرو و احوال حبلی آشکار
 انضمام راه رحم وهم وحم
 بر یسار بر یمین جنبد بغمز
 کاندرو سخت او فتد بایش حر
 یا ریاح بد در و گرد آمد ست
 انجنان شد بی ذکوری^{۶۶۱} عمل
 مرخیات از هر جهت آرد امان
 دفع طبع او را قرین و همدست
 حبس او ار با قوابض قصد کن
 صفرت و ضعف بدن شد رهنمون
 شیشه نه بباستن بستان زن
 کرده او تفتیح افواه عروق
 در دهان عرقها امساک را
 بنگرد بر رنگ او بعد الجفاف

172b

^{۶۶۱} یعنی آب نر که کار کننده است

^{۶۶۲} طف

^{۶۶۳} طف

^{۶۶۴} طف

^{۶۶۵} طف

^{۶۶۶} درنگر کردن جایی که تا بدان حالت که متغیر گردد

^{۶۶۷} یعنی فرج

173a

گاه بعد الغسل می ماند اثر
 گاه باشد در پی عسرِ ولاد
 اندکست و زرد و لاغر از جحش^{۶۷۰}
 در خذیش^{۶۷۱} رنجر هم در حرص^{۶۷۲}
 بایش توسیع عیش وهم دعه
 از برودت یا ز اخلاط غلیظ
 پس بکن تسخین و تلطیف آبرن
 چون بیاید وقت نوبت در امام
 کز حرارت قبض و خشکی شد حقوق
 گه بیوست شد مکثف شده را
 بندد افواه عروقش از فتوح
 گاه می باشد ز میل رحم زن
 بعض اینها از علاج ماست دور
 شهوتش ساقط مغیر رنگ پوست
 از همه خلط و آزار آب پشت هم
 رنگ محمول مجفف از خرق
 تقویت کن با حمولات و حُقن
 کاحتباس طمٹ بوده بیش ازان
 سیما وقت تحرک بیش و کم
 گه چو حُبلی گه چو مستسقی زَنه
 وطیئ او چون سحج ماهی در غدیر

173b

پس کند تدبیر خلط بیشتر
 یا بواسیر^{۶۶۸} و قروح رحم و واد^{۶۶۹}
 احتباس طمٹ از انک خون تن
 در خداوند ارقات و مرض
 بعد ان کاسباب را شد کعکعه^{۶۷۳}
 با غلیظ^{۶۷۴} افتاده خون زشت و مغیظ
 سست جسم و سبز رنگ اسفید تن
 فصد صافن کن ز ساقش احتجام
 یا شده^{۶۷۵} سده در افواه عروق
 گه برودت شد مجفف شده را
 گه ورم گه رتق و گه بره قروح
 گه ز تنگی مسالک از سمن
 کردم در عُقر تلویح عُثور
 هم رطوبت ریختن ز امراض اوست
 نفخه و آماس چشم و عسر دم
 رنگ سایل شاهد صدقست و حق
 پاک کن آن خلط غالب را ز تن
 احتقان الماء در رحم آنچنان
 قرقره خیزد بسی اندر شکم
 می شود آماس رخو اندر ثبه
 می شود سایل رطوبات کثیر

۶۶۸ طف

۶۶۹ یعنی دره و مراد فرج است که وادی می دانست

۶۷۰ بد غذا شدن

۶۷۱ گربانر

۶۷۲ انک از اندوه ویا از عشق گداخته باشد

۶۷۳ منع

۶۷۴ عف

۶۷۵ عف

همچو استسقا بکن تا انقراض	شیشه و ادرار و فصد و ارتياض
بارد و مضعف که ويرا شد نتاج	نفخه رحم است از سؤ المزاج
همچو ضرب و سقطه و عسر ولاد	وز همه آفت کز و سست اوفتاد
بر تحلل بادها حاصل بود	آنچ ويرا از غذا و اصل بود
يا در اجزاء تخلخل مطمئن	پس شود در قعر زهدان محتقن
سختی و درد و تمدد همعنان	اندر اماسد زهار و زیر آن
مغص و ضربان دارد اما بين بين	منتهی تا معده و أرتبين
چون دهل می باشد آوازش که هست	چون زنی بر زیر ناف او بدست
هم کماذ گرم و مفشی شد حسن	تنقیث کن با حبوب با حقن
چیزی کی مُدلی معلق اندران	پس ریاح رحم محسوس انچنان
پس بیک مثقال دحمر تا بهم	بر تفاریق انتقالات الم
مصطکی دانگی ورا ده هر دمی	ده درم مقل وز زیره در همی
کو کند منع جماع و درج او	رتق باشد بستگی فرج او
يا ز چیزی زایدست اندر وضوح	زالتحام خلقی ویا از قروح
نیست اندر وی علاج الا حدید	گر نیاید حیض درد افتد شدید
گاه باشد در بزرگی چون قضیب	لحم زاید بر فم فلهم عجیب
فرقش آنجی اندرون رسته بزرگ	گه خروسه همچنان باشد سترگ
در پسین داروی مسهل جایزست	قطع تا صلی که در کل فایزست
از معالی بر عجز کافتاد زن	عفل شد ^{۶۷۶} زهدان زن بیرون شدن
يا ز آوازِ دراغه وز صدم	وز صیاح واز عطاس سخت هم
با شد از جذب مشیمه در ظهور	يا ز جذب بچه مرده بزور
يا ز لین دوسگن درفاش شد	يا ز خوف سخت استرخاش شد
درد سخت اندر زهار افتد قطن	يا شود اندر رباطاتش عفن
گاه اصلش ساقط اندر شبّه طب	گه همه خارج بود گه منقلب

174a

174b

بعد از آن رد با فرازج بر طَبَن
گه ز صدمه گه ز افراطِ مساس
گاه باشد امتلابی در نهاد
هم سواد مقول و عسر کمیز
در دم و نبضش تواتر معده بد
پس بتحلیل و بوارد قصد کن
عون کن بر جمع و نضج ای نیکبخت
حقنه کن ماءالعسل اطهار کن
از علاجات قروح و آنچی سزاست
سست و درد و نیست چون دیگر محم^{۶۷۷}
بضع و اطراف و زهار او رهیل
طب همچون کاندرا احشَاء بدن
می شود جز سبقت آماس حار
میل رحم او راست تابع بی گمان
آخر استسقا شود اندر مآب
مرهم داخلین و با سیلقون
هر محلّ هر ملین شد صواب
کز تحلل دور شد وز انفجار
گاه سرطان با تفرح شد بروز
لیک باید تا نیفزاید حدّث
با نطولات و مراهم دفعِ شرّ
سیّما وقتِ ولادتِ شظیف
کیرِ خون آلود یا اصبعِ علم

175a

دفع مایه با مدرات و حقن
می شود آماس گرمش ز احتباس
گه ز اسقاط و گه از عُسِرِ ولاد
آیتش تب چون تب سرسام نیز
در سر گشت و قطن دردی بُود
اولا از با سلیقش فصد کن
چون نشد منحل و گشت اعراض
چون شود او منفجر ادرار کن
پس بکن او را علاج نیک و راست
می شود آماس بلغم در رحم
شد ثقیل و منتفخ هم مُنَسَدِل^{۶۷۸}
همچو استسقاء لحمی در سَحَن
بیشتر آماس سختش اشکار
بل که شد از مایه سودا عیان
گر علاج او نباشد بر صواب
باید استقراغ سوداء فزون
هم جلوس اندر ملطفهای آب
اکثر سرطان رحم آماس حار
آیت او سختی و گرمی و سوز
در سراطین خود علاج افتد عبث
فصد و استقراغ و سودا و دگر
شد شقاق رحم از بیس و عنیف
بعض او از شدت طاق است هم

^{۶۷۷} تب آرنده
^{۶۷۸} فروشته

از دواهای شُقاق المقعده	در علاجش فرزجه نیکو شده
یا ورم بشکافت یا از خلط حاد	ریش رحم از صدمه و عُسِرِ ولاد
بر چه نوعش شاهدست از وی بدان	پس بین آنجی که جاری شد از ان
بر تاکل شد دلیل ای نیکبخت	خون خونِ اسود گند بو با دردِ سخت
همچو دردی از دیبله ز انفجار	خون سرخ از فسخ و هنک و انفطار
بر قروح شوخگین باشد اَدَل	همچو ماء اللحم با دردِ اَقَل
بر نقَاءِ قرحه می باشد دلیل	مدء بی بوی واسفید و قلیل
فرزجات و آبن کن حقنه بیش	هر یکی را با دواى خاص خویش
همچو کاندر شرح می باشد عیان	هست ناصور و بواسیر اندران
از دم صِرْفست و یا مخلوط غیر	شد بثور رحم آماس صُغیر
مرهم و قیروطی قیمولیا	فصد کن از با سلیق و کن طلا
آید از اخلاطِ تیز این زشت کُوس ^{۶۷۹}	خارش رحم است فریافیموس
زن بدین علّت همی باشد شغب	که منی گرم و تیز افتد سبب
گردد افزون حکّه چندان که زنند	تا ز قوّت می فتد آن درمند
بازش استفراغ کن تبرید نیز	پس بکن تعیین که چیست آن خلط تیز
گفته شد در کثرتِ شهوت سَخُن	باز تیزی منی را دفع کن
کز رحم بر قلب و مغز او راست مَشی	اختناق رحم همچون صرع و غشی
غمرِ گرمی غریزی او فتاد	از منی محتبس بر ازدیاد
از بخار او دماغ و دل بتافت	حالتِ کیفیتِ سَمِیّه یافت
هست این علّت بر ادوارِ عیان	یا ز حبسِ طمّث بر طول زمان
اختلالِ ذهن یا بد هم کَسَل	نوبتش را چون قریب آید اجل ^{۶۸۰}
رنگِ رویش زرد باشد چشم تر	می شود نیروی ساقش سُستتر
مُرتفع شد تا بدل چیز از بخار	می کند احساس کز طرف زهار

175b

باز باشد از حس و آواز مَشی	باز باشد اختلاط ذهن و غشی
بی خرد نبود و لیکن کمترین	فرق این از سرع انکی زن درین
اکثر احوال را از خیر و شر	می دهد وقتِ افات او خبر
هم نیاید از دهان او ز بد	امر او باشد مگر غایت اشد
176a بلکه گه بویانیدنِ گند است خوب	وقت نوبت غشی تک کن جز طیوب
شیشها چفسان با رُیبه بران	روغن گرم و مطیب سا بر آن
بیوه را تزویج و تقلیل منی	بعد نوبت تنقیث باید سنی

در بیماریهای صفاق و اطراف

تا ز محصور آتش اندر وی ملیست	فتق اشکافِ غشاء داخلیست
از صراخ و حملِ بار و وثب و ضرب	می شود داخل یک از امعا و ثرب
گرده از تمدید تهتیکِ صفاق	یا شد از ریح منفخ انشقاق
احتمالِ برء اندر ابتداست	به نگردد غیر از انک در صبات
واجبش باری نیفزاید بلا	ترکِ اسباب و جماع و امتلا
هم ضمادِ فتق را کن اختیار	بار فایده دایم او را بسته دار
موجب اعراضِ ایلاؤس عیان	فتق اندر فوق سُرّه بد بدان
فتق واقع شد در آمد از شکاف	شد نتو سره کاندر زیر ناف
می رود با قرقره کز دا اداست	ثرب کوبی داست یا روده بد است
یا رطوباتست آنجا جایگیر	یا نشد فتق و ولی با دست اسیر
یا زخرقِ عرق خون انبسته است	یا در انجا لحم زاید رسته است
176b پس بتحلیل و کماذ آور فلاح	غیر ریحی و رطوبی کم صلاح
شد سُقوطِ سرّه او را تَرجمه	خفقه سُرّه که کردم جمجمه
اشتهایش کمتر و او را سبب	می شود در دگر ان وهم خنب
ناف می یابد ز وضع خود شُجُور	وقت حمل بار یا کاری بزور
بر تدافع درد می خیزد ثقیل	پس برای خرج خارج زان سبیل
سوی مجرای جنینی می رود	یا تری کاندر حوالی می شود

چون رقیق او زهد همچون ذهاب
 لاجرم آنجا بگرمیِ قلیل
 پس همی جنبد بوجه اختلاج
 احتجام آتشین و هزُو مد
 بهر ردّ مایه کآورد این گزند
 حبس مائیت که از خرج او معوق
 تشنه می باشد چنان کر شرب آب
 تیره چشم و کمترین شهوت بُود
 چون بمالندش بیابد انچنان
 پس شود تحلیل و تکمیدش نُجُوع
 حدبَه زایل گشتن بعضِ فقار
 گاه بر قَدَام تقصیعش عَلم
 گاه باشد بر یمین یا بر یسار
 باعث او ضغطه آماسِ گرم
 فصد و تلیین و حُقن تدبیر او
 یا ریاح اغلظ و مُستأَنَسَه
 با طوارد چو بهر وجهی نجاج
 یا شد از خلط لزوج آنجا رباط
 ده حبوب از بهر خلط مُنزوی
 یا تشنج یافت اندر وی رباط
 از تشنج اندکست و زود مرگ
 ردّ کن صد می بمصّ محجمه
 هم دوالی شد فراخی عُرُوق
 از دم سوداوی نازل بران
 پس ز سوداوی و سودا گشته دور

ماند اغلظ اندر آنجا نا ذهاب
 می شود بر بادِ اغلظ مستحیل
 چون علاجات عجایز کن علاج
 صنعت انگشت از اعمالِ ید
 قئی بلغم در بدایت سودمند
 داخل ثرب و صفاق و بل عروق
 نیست زایل بر فزایند ست تاب
 زانو و ساقش بارز دَاَرُ رُوْد
 کو روانه گرم گرم از وی بران
 مالش و دودات بر چُوْبِی وقوع
 گاه بریس با مؤخَّرِ اِعْتِبَار
 گو بزخ با شرکت از جِنَجَن بهم
 التوا گویند نامش اشکار
 در پس اطباقِ تب که نیست نرم
 هست روغنهای گرم او را نکو
 نام این نوعش ریاح افرسه
 احتجام آتشین آرد صلاح
 رطب و واقع شد زلق از ارتباط
 نه ضمادات و مروخاتِ قوی
 یا ز صدمه شد زوال ارتباط
 چون تشنج کن علاج اویه برگ
 یا بدست و با طلا کن مُحکَمه
 سبز و در پیچیده بر اقدام و سوق
 آنک برپا شد مدام اکثر در آن
 فصد و جرح و مسح او کن تا ضمور

177a

177b

همچو پای پیل افتد اتفاق	داء فیل است ازدیاد پای و ساق
یا غلیظ بلغمش کرده تباه	زانصباب خون استبر و سیاه
با مبرّد در یکم نافع فتاد	فصد و استفراغ سودا و ضماد
ترک جنبش در دوم باشد اهم	قیء در هر هفته و تجویع هم
آیت آنچی با ریاضت ساکن است	درد پشت اکثر ز سردی کاین است
نه مروخات و ضمادات سخین	ده مقی باز مسهل بعد زین
در جمیع پشت دردش کاین است	گاه او از امتلاء صافن است
خوردن آب انار و طلی نزد	باشدش فصد و دخولی آب سرد
گاه آمیغ کثیر و گه تعب	گاه امراض کلی باشد سبب
از ریاح بلغم اکثر درد کُشت	هست درد خاصره چون درد پشت
نقرس آنچی خاص در وصلی قَدَم	دانک اوجاع مفاصل شد اعم
مایه تمدیدش کند آرد ضرر	هر دو از ضیق مسالک سخت تر
هم تحلل دیر یاب از محتویست	هم برای کثرت بی حس قویست
هست در غیر لحیم آن غلظتی	نیستش نضح تجمع مُدَّتّی
لحمِ گردا گرد از وتر او فتاد	چون رقیق و بیشتر گشت آن مواد
باعث او انصباب و ضعف هم	همچو استسقاء لحمی شد ورم
یا ورا مایه مرکب می شود	یا بسیط از جار منصب می شود
یا بصفرا یا بسودا در هم است	خون منصب صرف ویا با بلغم است
ردع و تضییق مجاری کار گر	فصد و استفراغ و تخدیر و دگر
دردش اندک آی بلغم آی آن	بلغم مفرد که بدتر خام از ان
باز بر تحلیل و تلین اهتمام	قیء کن اسهال بعد از نضح تام
باید استفراغ و تدبیر صواب	مرّه با سختی درد و التهاب
تیرگی و قلّت و درد و لصف	نادر از سودا نشان آنجا قشف
بعد نضح تام تمریخ و ضماد	فصد و استفراغ سودا کن عداد
اکثر از صفرا و بلغم شد عیان	هم مرکب را مرکب شد نشان

<p>پس بتحلیل ریح آزاده است لیک در ژرفی ورم نبود بُرون نازلست از جانب وحشی بران عاقبت لنگی بر ارد آشکار همچو اوجاع مفاصل کن علاج فصد از عرقِ النَّسَا باشد حقیق کز خلیدن نا توان افتاد مرد زانصباب خلطِ تیز و بسایلست مایه آنجا مجتمع گردد بهم پیه و خاکستر برو تجمیع کن با اهاب دُنبه بر بستن نکوست</p>	<p>گاه از باد غلیظ افتاده است هم ازین نوع آمده درد سرون می شود عرقِ النَّسَا مبنی بران رانُ و پا و ساقِ او باشد نزار خواه از خون خواه از بلغم نتاج لیک در خون بعد فصدِ با سلیق گه پیا خاصه عقب^{۶۸۱} افتاد درد گرچه این در عرف آب نازلست در علاج او چو گردد آن ورم گر شود او منفجر توسیع کن ور نباشد منفجر تلین پوست</p>
---	--

178b

فصل دوم

در بیماریهای عام که عام الوقوع است

<p>کو بگونش نیز عام و تب بنام بعد ازان بر سایر عُضُو جَسَد اندر افعال طبیعی ضایر است بر سه اجناس است مقسوم اَوَّلَا</p>	<p>فصل ثانی هست در امراض عام تب بدل حرّ غریب افتد رسد با شرایین و دم و جان ضایر است نیست همچون خشم ورنج این در بلا^{۶۸۲}</p>
---	--

جنس اوّل تب روز

<p>جان همی تابد نخستین پس جَنان کم خطر شد زود می یابد رها حُمَمَاتِ غیر گرداند اَدَا گاه تا سه روز باقی شد اثر از تن ویا نفس بادی می شود</p>	<p>جنس اوّل شد تب یومی که آن با زاعضاء دگر هم خلطها لیک در تدبیر اگر باشد خطا شد بیک نوبت نمی آید دگر این تب از اسباب بادی می شود</p>
--	---

179a

^{۶۸۱} این علت را نجیب الدین سمرقندی در اثناء امراض سطحی آورده بود
^{۶۸۲} تجربه

جان بداخل می رود تا بد در ان	گاه باشد از غم مفرط عیان
بول ناری نبض سست و اصغر است	چشم غایر رؤ قَشِیف هم اصغر است
هست چون غمیّه آیاتش بذکر	گاه از هم قوی و خوف و فکر ^{۶۸۳}
گه سهر باشد سبب گاهی تعب	گه ز شادی می شود گاه از غضب
با سخون دارد و افراغ لین	گاه از اسهال قوی شد جان سخین
گاه از درد شدید افتد حمی ^{۶۸۴}	گاه از غشی است سخنت روح را
گاه از تلویح ^{۶۸۵} خرشید اشکار	گاه از تخمه گه از آماس حار
در مسام جلد و افواه عروق	گه ز سده ^{۶۸۶} کز تن افتد برو ثوق
یا ز عادت ترک را استحمام کرد	گه ز استحصاص جلد از قبض و برد
یا مسدد با کران خورده ست یار ^{۶۸۹}	یا ز شرب ^{۶۸۷} صرف و با اشیاء حار ^{۶۸۸}
یا تزحر باعثا ویا ذرب	یا ز کام و نزله تیزش سبب
نافعست اندر همه اسکنجبین	می شود دفع سبب تدبیر این ^{۶۹۰}
جرم تبرید و ترطیب است اهم	گه حلیب بزرقتا کن بهم

179b

جنس دوم تبِ دق

لاصق اعضاء اصلی کم لهیب	در تب دق اولاً حرّ غریب
می کند فانی رطوبات بدن	خاصه می چفسد بدل اول ز تن
می شود حمّای دق بر سه رُتب	گاه بادی گاه سابق شد سبب
کو چو شبم گه خریف افتد طریست	اولینش اندر فنای تریست
با سخون دق رطوباتی بتفت	شد دوم کاؤل رطوبت جمله رفت
نیست ممکن قر هنوز ز افسرد کیش	کان فسرده ممتزج با جای خویش

^{۶۸۳} هم همچون غم است روح اندک اندک با مزردن جهت....

^{۶۸۴} گرمی

^{۶۸۵} سوزانیدن

^{۶۸۶} یعنی از سبب بدانه از سبب بادی و این تب است که تا سه روز باقی ماند و بسبا باشد که بتبهای عفنه انفقال می کند

^{۶۸۷} یعنی از شرب شراب صرف

^{۶۸۸} یعنی غذا حار ویا دوی حار

^{۶۸۹} یعنی یار معده

^{۶۹۰} یعنی این تب روز

180a

نام این حالت شده دق زبول	هست در افنای این دق را دخول
با سخونت گشته بالکلیه گُم	شد سوم آنج رطوبات دوم
متّصل با عضو یکسان آنچنان	دق در افنآء رطوباتیست کان
نام این دق مفتت در مقال	کز دم اوّل بدو شد اتصال
درک ثانی سهل و اصلاحش عسیر	درک اوّل صعب و اصلاحش یسیر
بعد از ان دهن بنفشج در زدن	بایدش تبرید و ترطیب آبن
قصد تبریدش بهر وجهی صواب	هم غذآء سرد خوردن چون جواب
چون فراریح و مهوک و آب جوست	وز لحم آنچی لطیف است و نکوست
بی تب و بی التهاب و بی خُراج	دق شیخوخت شده یُیسِ مزاج
ممتنع شد غاذیه از فعل تام	هست از سردی و سستی در قوام
حرّ طبعی مُرد و بُرد و بیس ماند	یا سخون بگداخت لین از تن براز
گاه استفراغها باشد سبب	گه سبب افراط در تبرید تب
گفته شد تدبیر پیران پیش از این	بایدش تسخین و ترطیبش یقین

جنس تب خلطی

بیشتر یابد سخونت از عفن	هست حُمّای عفن کاخلاط تن
پس بسایر عضوها اندر جسد	پس سخون بر جان و جرم دل رسد
پس ز چار اخلاط هر یک بر دو گون	این تعفن در رگ و یا در برون
داخلی شد دایمه بر اضطرار	خارجی را دایره گفتند نام

ذکر تب صفراوی

180b

گیرد او یک روز دیگر روزنه	غب دایر شد ز صفرا کاینه
با سخون سخت تر شد قایمه	محرّقه آنچ ز صفرا دایمه
صاحبش بیهوده گو بر حال زشت	شد زبان اسود و پا زرد و دُرشت
کاندرین در دور غب هست اشتداد	فرق این از مطبّقه اینست یاد
هم بسی حمّرت که شد در مُطبّقه	نیست ربو و ضیق اندر محرّقه
همّت تبرید و تلیین کارگر	باید اسهفراغ صفرا و دگر

ذکر تب دموی

مطبقه از خون تب لازم شده	بر دو گونه وجه این قائم شده
گاه باشد بی عفن از جوش دم	هست سونوخس ورا اسم علم
در حقیقت این برونست از سه جنس	من درین تقسیم جسم انس
آیت او انتفاخ آورده	گشته بی نفص و فراشا وارده
بر تمدد کاهل است و کم کران	حمرت و غلظت بقارون عیان
چشم و رویش سرخ و در نبضش عظم	سایر اعلام افزونی دم
باید استکثار اخراج دما	باز دادن قانع خون شما
گاه باشد با عفونت بر سه حال	کو علامتهاش سونوخس مثال
باید او را فصد و تلین و دگر	مطفیات خون و آب سرد تر
خارج رگ چون تعفن یافت دم	تب کز و آمد بگو حمی الورم
همچو از اماس گرده یا کبد	یا غشاء مغز و خلقوم و معد
هر یک از وی گفته شد در جای	با علاجات صواب و آی خویش

181a

ذکر تب بلغمی

نایبه هر روز می آید بتن	خارج رگ و بلغم ار یابد عفن
ار بداخل شد عفونت ملتصق	تب که می گیرد ازین نامش لثق
می شود آیات هر دو در فیال ^{۶۹۱}	نافض و سردی حق بطؤ زوال
شهوتهش اندک بسستی شد سخون	زردی رو جمله تن آماس گون
اختلاف و قئ بلغم بفع فم	اختلاف و کوچکی نبض هم
گاه افتد بولش اسفید و رقیق	گاه افتد بول او سرخ و صفیق
از زجاجی نافض افتد در نخست	از ترش در اولش برد درست
هست در مالح فراشا در امام	در برودت نیست شد تب و السلام
آنچ شد از بلغم شیرین فیال	تا بچند ادوار خالی زین سه حال
که درین تب اولاً حرّ شدید	ظاهرسست و عاقبت ثقلش بدید

۶۹۱ اول

<p>سابق است و بعد از ان سرد و صفیق با ملطفها بهم کرده صواب قی اندر ابتدا باشد گزین دلک تجویع ست او را کار گر</p>	<p>در عفن شیرین تر و شور رقیق بایدش تلطیف بلغم با جواب هم میزّر ده ورا اسکنجبین بعد از ان اسهال و ادرار و دگر</p>
--	---

181b

ذکر تب سوداوی

<p>نوبت دایر چهارم شد علن سخت و سردی و تکسر معتدیست^{۶۹۲} لین برد و لین نافض اندران گرچه خلط است احتراق آن شایدت فرع را از اصل کردن شد اهم اشتداد نوبت ربعش رضی لیک مایه اغلظ است وهم اقل قول جالینوس اینجا فاتر ست</p>	<p>ربع از سودا که می یابد عَفَن آیت انک او بنافض مبتدیست بهر نضج مادّه در وی نشان در علاج او تفقد بایدت کو بدان خلطست قاهر لا جرم نیست در دایم چو دایر نافضی خمس و سدس و سبع باشد زین قبل اکثر از سودای بلغم ظاهرست</p>
---	---

ذکر حمیات مختلطه

<p>حُمیّاتِ مختلط گفتند نام گاه باشد ز اختراق خلط خود^{۶۹۳}</p>	<p>چون نشد ادوارِ تب بر انتظام گاه از آماس و گه از تدبیر بد</p>
---	---

ذکر چند گونه تبها از حمیات عفنیه

<p>گرم و از لین زجاجی اندرون منتشر گشت و برون جسم حار سرد و معروضش ز جایش رانده است درک برد او می کند اندر جسد اندرون گرم و برون سرد ای نیا در زبان باشد بسیاهی تا سه هم</p>	<p>انفیالس کاندرون سرد و برون چون عفونت عارضش شد زو بخار وآنچ از وی بی تعفن مانده است چون بغیر مونسش او می رسد عکس این تب می شود لیفوریا چون درین تب قوت و در دم عظم</p>
--	--

182a

^{۶۹۲} ارضر که شده
^{۶۹۳} آنچنانک همجون خاکتر گردد

بد علامتهاست اینها در علون^{۶۹۴}
 قوت و روحش همه منصب بدان
 چون بدین قوت بدین احراض نیست
 از عفونت اندرونش گشت حار
 شد بغایت سرد و لین منزوی
 چون بجلد تن رسید و حرّ رقت
 سیّما کانجا بلاغم یافت خام
 گه ز صفرای غلیظ افتد بهم
 هست از تبهای بلغم علّتی
 کو پیوسش شد به بیرون و درون
 هم تب غشی آنج در وقت ورود
 اکثرش از کثرت اخلاط خام
 انصباب چیز سرد از وی بدل
 اکثر او را دور دور بلغمی
 با غذا شد مایه بیش و تب قوی
 گه ز کیموسات مرّی و ارق
 دور این برد و رغب شد بیشتر
 از عفونات هوا حمّی الوبا
 اوّلا یابد عفن محصور دل
 مستعدش سست تن واسع مسام
 بایدش تعدیل و تطیب هوا
 شد نشانِ قوّتِ موذی درون
 ظاهر از گرمی شده خالی ازان
 هست از لین عفن و این خود بهیست
 لیک ظاهر سرد از ضعف بخار
 ذو بخارِ منفصل غیر قوی
 چون بخار آب گرمابه بسفت^{۶۹۵}
 نایبه می باشد اکثر این سقام
 پس بتدبیر مرکب کن همم
 سرد و حرّمع در همه در حالتی
 بارد الذات و بخاری السّخون
 غشی پیدا می شود بر تاب و دود
 عارض اندر ابتداء این سقام
 خاصه کامّ المعده^{۶۹۶} شد سست و رهّل
 وقتی استفراغ غشی افتد سمّی^{۶۹۷}
 در حَوّی^{۶۹۸} قوت فتاده مُنْهوی^{۶۹۹}
 بد گهر چون زهر پیوسش پشته حق
 گرم و خشکان را رسیده این ضرر
 پس تعفن یابد از وی خلطها
 پس بسایر جسم باشد مشتمل
 ممتلی از خلط بد اندر انام
 هم غذاءِ بارد و قوت فزا

182b

^{۶۹۴} ظهور

^{۶۹۵} سقف

^{۶۹۶} یعنی فم معده

^{۶۹۷} بلند

^{۶۹۸} گرسنگی

^{۶۹۹} ساقط

فصد و هم اقراصِ کافور آب سرد
 تب که شد با آبله یا با حصب
 یا طبیعی همچو در صبیان حُلول
 یا بود غیر طبیعی کز برون
 مایه اندر آبله بیش و ترست
 از علامتش شد آی مطبقه
 احتکاک بینی و در خواب خوف
 حمرتِ وجه و کرانی و سخون
 فصد کن بیش از بروز و ده جواب
 باز نسکِ کوفته پخته بَخَل
 چون شود پیدا پوشان تا عرق

سندل و کافور و خل و دهن ورد
 بر تعفن جوش دم باشد سبب
 آنج از طمٹ و لبن شد تر فضول
 باعشی تحریک خون کرد اندرون
 مایه حَصبه کم و یا بس ترست
 درد پشت و ضیق و حال مقلقه
 هم تخشن در تن و حرقت بجوف
 سایر آیاتِ افزونی خون
 باردات و قرص کافور و گلاب
 روغن بادام و سکر کرده حل
 سهل آید پخته انجیر حَق

183a

ذکر حمیاتِ مرکبه

گاه می باشد مرکبِ حُمیات
 بلک استدلال از اعراض اشهر ست
 اکثر از صفرا و بلغم اشکار
 شطر غب آنچی میان آن و این
 گاه این یابد تعفن گاه آن
 غب غیر خالصه آنچی میان
 کل ادوارست یکسان اندرین
 نفض کن صفرا و بلغم را نخست
 پس بده جُلْنَجَبینِ سُکَّر
 بی حرارت نافض افتد دور دور
 با عتش لین زجاجی بی عفن
 بایدش تلطیف و نفضِ بلغمی

پس بادوارش نباید التفات
 چون علاج این فساد دیگرست
 زین شده با اسم خاصش اشتها
 اختلاطی نیست یا رند و قرین
 گه بَسَوْرَت گه بسُستی دروشان
 اختلاط و اتحادست ای جوان
 مُزمن و بد مفسد احشا یقین
 بعد از ان اسکنجبین دادن درست
 قرص ورد و قرص غافت شد حری^{۷۰۰}
 لیک بر حُمّی موذی نیست جَوْر
 منتشر افتاده در مجموع تن
 کدّ و تعریق و مدر دادن سَمّی

183b

فصل

در بیماری عام که خالص الوقوع است

فصل ثالث هست در امراض عام
می شود تفصیل این فصل از علل
لیک اندر گون مختص مقام
منقسم بر انقسام شش جُملاً

جمله اولی در اوام و بثور

آن کبار و این صغار اندر عثور	جمله اولی در اوام و بثور
چار اخلاطست دیگر آب و باد	شش شده اوام را الحق مواد
همچو کز ضربه سخین از جمع دم	گاه از اسباب بادی شد ورم
خمره از صفراء صرف آمد فزون	فلغمونی آنج شد از صرف خون
جمره اندر جلد و در لُحمان فروست	ماشرا از سوخته صفرا به بوست
می شود منضاف بر مغلوب خَوْش	چون مرکب باشد اسم غالبش
ساری لحم است او ذیما خَرَع ^{۷۰۱}	بلغمی کز گوشت خارج شد سیلَع
ساری و خارج بوجهین اعتبار	می شود آماس سوداوی چهار
ساری مولم سراطین بد سقام	ساری هادی صلابت شد بنام
خارج غایر غُدَد سختیست سع	خارج چفسده ظاهر سیلَع
مایبی خاص است قرو الما مثال	مائی عامست استسقا مثال
ساری او شد تهیج بی قوام	ربحی کرد و مقاوم نفخه نام
فرعها را از اصول افتد ظهور	همچنان افتاده تقسیم بثور
انتفاخ و در حرارت شدتست	فلغمونی را علامت حمرتست
چون نشد دفع رئیس و سخت دا	شد علاجش ردع وقت الابتدا
تا کند منع تحلب بر فرو	رادع مایه بِنه بالای او
سابقا خود واجب افتاده است فصد	پس بتحلیل و بانضاجست قصد
تن نفی پس مرخیاتش کافیست	فلغمونی را که باعث بادیست
چون کفایت نیست شرطش بهترست	دهن فاتر آب فاتر خوشتر ست

184a

حادث از خون غلیظ آن بد نشان
 منع و ترویج خوش آیین می کند
 اسود و گند و تباهی شد نشان
 لیک قبل الانظفا وقت الخدر
 باید استفراغ دم منع عفن
 مشرق و براق و ناصع ملتهب
 پس بسرعت می کند عودت بدان
 مختلط باشد مگر صفرا بخون
 خالص او هست با سعی و دیب
 همت تبرید و ترطیب فنون
 فصد و دیگر رَدع و تحلیلش درست
 جای او می باشد اندکتر ورم
 چون دیب مور من یسعی نجاً
 باعث او مره تیز و لطیف
 نیست جز برظاهر هر جلد التصاق
 لیک ترطیبش خطا تجفیف راست
 سر سپید اندر اصولش احمرار
 با ورم باشد روان از وی صدید
 لیک بلغم مختلط باشد بدین
 در دقیقی و علیظی معتدل
 کن طلا با سرکه قابضها چو طین
 سخت سرخ و غایر لحم اندرون
 پاره گیرد بزرگ اندر علن

184b

185a

شد سقاقیلوس آماس کلان
 ضغط رگها و شرابین می کند
 انظفا و موت عضو افتد ازان
 نیست در تدبیر او قطعش مگر
 غانغرا گفته اند اصحاب فن
 حُمره می باشد بصفرا منتسب
 می رود با غمز بد سرخی ازان
 حادث اندر پوست نبود اندرون
 می شود با سختی درد و لهیب
 باید استفراغ صفراء فزون
 لیک اندر غیر خالص در نخست
 نمله بثره یا بثور مضطرب^{۷۰۲}
 هست با سعی و دیب از جابجا
 سادج و یا برقا کل شد مخیف
 خارج از افواه رگهای دقاق
 پس علاج نمله چون حمره سزاست
 هست جاورسیه بثرات صغار
 گاه می باشد بدان لذع شدید
 باعث او باعث نمله همین
 شد قلیل الحدت این خلط مُنجل
 فصد کن ده مسهل صفرا و لین
 جَمَره با جیم است حبات نکون
 هر یک از حبات در سطح بدن

هست در جایش خطوط اندر عیان
 این قریب جمره می باشد یقین
 شد نُفتطات اندر و آب رقیق
 جوشش خون رقیقش علتست
 مندفع گشته در افواه عروق
 دفع کن خون را بفسد و تطفیه
 بکدر ان ابرسیم او را تا خلاص
 چون شری باشد بثور پهن دار
 مایل سرخی شده از رنگ تن
 نادرا از وی رطوبت سایلست
 وان ز خونِ مریست او را علم
 فصد و تلیین حوامض شد علاج
 یا شده از بورقی بلغم که هست
 ده بترید پخته اهلجی
 ماشرا اماس کاندرو بود
 گرمی و جوش دم اندر رگ سبب
 آیت او شدتِ سرخی رو
 فصد از ساقش حجامت کن دگر
 باز تبرید سرد رو با گلاب
 هست طاعون یا بثور ویا ورم
 سبز باشد یا سیه گون دور وی
 مایه سمیه باشد علتش

سرخ ویا طاوس گون همچون زبان^{۷۰۳}
 هم علاج این علاج آن همین
 گاه خون همچون که در جای حریق
 کز ویست آنج جدا مائست
 جلد اکثف مانعش شد از طروق
 ده مغلظ از شراب و اغذیه
 بر طلایش کن سپید اج رصاص
 مختلف یعنی صغار وهم کبار
 مکرب و حکاک و حادث دفعه
 از بخار تین و دفعی حاصلست
 شدت سرخی و گرمی سوزهم
 صبّ ماء فاتر و فتح فجاج
 در شب اکثر بر سپیدی مایلست
 مالش و حمام گرداند نجی
 گه فزون گردد بسر صاعد شود
 مرتقی از صلب بر روی از شعب
 انتفاح سر بدرد و سوز او
 حل طبع و تقویت بر حلق و بر
 اندکی کافور را اندر روی صواب
 مودی و با التهاب سخت هم^{۷۰۴}
 هست یا دل جستن وهم غشی و قی
 می رسد بر قلب بد کیفیتش

185b

^{۷۰۳} سوز او چون سوز آتش بر جسد خشک ریشه می شود که یک بود (یعنی یک چیز بود گرداند)
 شد ز صفرای غلیظ و سخت نیز بد گهر مخلوط خون نیز همچو غلبه کن علاج او ولی شرط کن کافور افزا در طلی
 خوش طلا باشد ورا دردی خل کرده عمل هست نار فارسی بسوز زود باشد خشک ریشه در بروز Yazar açıklama
 olarak bu beyitleri eklemiştir.
^{۷۰۴} Yazar bu beyti eklemiştir

حادث اکثر اندر اعضاء ضعيف	اکثرش قتال می باشد مخيف
بد تر اندر خلف اذن و در بغل	سيما کو را مغابن شد محل
شرط و غسل آب گرمش کافيه	بایدت تبريد قلب و تقويه
کانتشار مایه را آن پیشواست	فصد چون ملسوع در وی نارواست
از فساد روح یا پس ماندن ^{۷۰۵}	آکله باشد تاکل هم عفن
شد فساد روح و تعفین مقرر	زانصباب خلط تیز و سم گهر
کز عظم کرد انسداد راه جان	یا شده از فلغمونی کلان
سبز ویا طاوس رنگ ویا سواد	آیت انک نزد بثره او فتاد
یا دواء حاد یا کیش صواب	هست بر سعی توسع بر شتاب
از رئیسه مندفع گشته مواد	در مغابن جز طواعین ازدیاد
از ضعيفی و سخيفی اش که بد	قابلس شد لحم رخوش چون غده
مایه کانجا مایلست از رهگذر	گه ز جلب ریش و اوارم دگر
پس تشبث یابد آنجا التفاق	آن لحوم اندر طریقش بر تلاق
هست بعد التنقيه مرخی سزا	بایدش تلطيف و تقليل غذا
مستد بر الشکل دردش نیست هم	شد دبیله اکبر از دمل ورم
لیک اجسام غریبه اندروست	اکثراً لون او بر لون پوست
کو شده از هضم بد حال و مغیظ	نشانش از مایه خلط غلیظ
کم نطاً من زانج ریم و خون بُدش	مایل سختی نه سخت و مغمزش
پس ملینها و منضجها بینه	پاک کن تن را ملطفها بده
پنبه کهنه بیا کن بسته دار	پس شکاف و پاک کن اندر مرار ^{۷۰۶}
چون فروج او را علاجات نجات	پس بکن با مدملات و خاتمات
جمعش اندر عمق واز جلدست دور	از دییلاتست منکو سه ظهور
وقت بط جز خون نشد خارج ازان	اکثرش قتال دور از نضج دان

186a

^{۷۰۵} چنانک بدان عضو روح واصل نباشد
^{۷۰۶} یعنی یک باره پاک کردن خطاست

می شکافی تا بعظم او را مگر
 در خراج افتاده جمع مده کار
 حادث^{۷۰۷} از خلط ستبر مندفع
 طبع دافع پس ورا تفریق کرد
 جمع را آیت شده درد اشد
 نضج را آیت سکون درد او
 فصد باید منضج و بط با حدید
 هم دمامیل است از جنس خراج
 بر صنوبر شکل و رنگش سرخ گون
 با رطوبات غلیظه فاسده
 فصد و هم اسهال می باشد سزا
 می شود آماس رخو اندر انام
 نیست درد و نیست گرمی اندرین
 دارد او اندک متانت در گهر
 مسهل بلغم بده وز سرد و تر
 می شود آماسی ریخی از بنخار
 گاه کرد اندر محلّی نفخه نام
 شد سبک چون زق منفوخ این ورم
 بایش تلطیف تدبیر و کماد
 سلّعه آماس غلیظ و منفصل
 هم بتحرّیک بهر جانب رود
 هست کیش گه برو دارد شمول
 چار صنف است و یکش شحمیه است
 ثالثا باشد درو چون انگبین

مده می بینی چو مذکور از صور
 از ورمهای کبیر الحجم و حار
 کز نفود جلدی اکثف ممتنع
 از تعفن پس ز تعفین است درد
 هم تمدد ظاهر اندر حس خود
 هم تطامن زیر انگشت فرو
 گر نباشد انفجار از خود بدید
 کو بشورند و کبار اندر نتاج
 مولم اندر ابتدا از تیز خون
 مختلط کز سوء هضم افتد لده
 هجر لحم و حلو و تقلیل غذا
 سست وهم اسپید و اودیما بنام
 کز رطوبات رقیق است این یقین
 بعد غوص الانمله باقی اثر
 دور گردان نه ضماد کارگر
 گه سلس همچون تهج اشکار
 از همه اوارم اندر ارتسم
 غمز اصبع اندک اندک پس بهم
 هجرت نفاخ و از کاسر ضماد
 کو بلحم تن نباشد متّصل
 از عدس تا خرزبه قدرش بود
 از غلیظ بلغمست او را حصول
 باز شیرازیّه چون شیراز هست
 رابعا چون آردها له مستبین

186b

187a

اندر اصلب نوع شحمیه است
در علاج سلعه باید تنقیه
وآنچ در جثه کلانتر گشته است
از غدد بعضش طبیعی می شود
جسم صلب از فضل اغلظ نشأنش
فرقش از سلعه گه سخت است این همین
نه دیاخلیون برو اسرب نه بند
باز فوجیلا از او ارم و عُدد
گه بشور کوچک افتد از غدد
هم عُقد از بادبادی می شود
می شود چون فندق و چند جوز این
مال و کوب و پس بنه از قابضات
بعض لحمیه است از انواع عقد
سخت تر انجا که باشد مستکن
پس بدون آور چو لحم منعقد
گه عصب شد منعقد در وقت گند
فرقش انک نیست در هر سو روان
هم صلاباتی گه بعد از برء ماند^{۷۰۸}
هم خنازیر است مانند سلع
همچو^{۷۱۰} عقد و عجر^{۷۱۱} در سطحش
اگر ترا او را می شود کردن محل
هست در بسیار چندان و بهم

در بسودن حس اندک درد هست
بر ضمادات محلل تشبیه
چاره اش تعفین او یا کارد ست
آنچ شود غیر طبیعی در جسد
منعد با برد فاعل سختش
نافزا و نیست کیس ونسست لین
ور نه طب سلعه باشد سودمند
کو بیا آنچ که خلف گوش شد
شدخ و عصر و سدّ اسرب هست بد
در محل کز لحم عاری می شود
می پرا کندد بغمزید همین
باز اسرب بند از بهر نجات
حادث اندر جمله اعضاء جسد
نام او ثُلُولِ غایر مُندَفِن
ور نشد ممکن ملین به بجد
مشتبه باشد بسلعه این عُقد
در یمین و در یسار ست او همان
هم دشابذ جمله را تمریخ راند
لیک از وی سخت تر با لحم مع^{۷۰۹}
در لحوم رخوه حادث باشد آن
گاه اندر گوشه ران و بغل
کیس واخذ کرده ویرا جمع و ضم

187b

^{۷۰۸} چنانک بی دریده شده باشد از لزه صلابتی حادث شود و دشابذ صورت نماید باید او را بروغن و شحوم و مخرخ تمریخ کننده
^{۷۰۹} بخلاف سلع که از لحم ستری باشد
^{۷۱۰} بردارید و مورش که در رشته کشیده باشد
^{۷۱۱} ان گره رنتو که در جوب درک می باشد

می شود از سوی هضم واز تخم
 باز تلطیفات و تقلیل حظیظ^{۷۱۲}
 ورنه طبّ انضاج و بس و تفجیر و ختم
 نیست فاش از جلدۀ جید^{۷۱۳} و ابط^{۷۱۴}
 همچو خام انجیر گه یابد شکاف
 قلع و استیصال و کی باید همین
 یا ز سودا یار بلغم یا بهم
 تیره گون و بی حس و خالی ز درد
 نیست در سختی چو سوداوی اشد
 بر دو قبضِ اطلیه باشد مرار^{۷۱۵}
 گرچه بی حس و اشد دور از علاج
 هست واجب قبل وضع الاطلیه
 کوز صفرا محترق شد یا بهم
 باز بر آیام افزون تر شود
 نیست گرمی اندر و ادنی مگر

هست همچون پای خرچنگ آشکار
 در تقرّح باشد اسود ریش او
 ذو صدیدِ متنن و بد منسکب^{۷۱۶}
 بُرء او از معجزات انبیاست
 منع افزونیش تا ماند وجیز
 در علاج ریشناکش التحام

در خنازیر اکثر افتد این سقم
 ده قیو و مسهل لین غلیظ
 پس بتضمیدش بکن تحلیل و کتم
 از خنازیر ست نوعی منبسط
 ریش گردد صورتش بر اتّصاف
 شرّ انواع خنازیر ست این
 هم سقّیروس آمده سخت از ورم
 آنج از سودا بغایت سخت و سرد
 بلغمی سردست و بر رنگِ جسد
 اکثرش را در پی آماسِ حار
 هست بر تلین و تحلیل احتیاج
 لیک از سودا و بلغم تنقیه
 باز سرطان است سوداوی ورم
 اوّلا چون جوز یا اصغر بود
 تیره گون و گرد شکل و سخت تر
 از عروق سرخ و سبز اندر کبار
 اصل و اغل دارد اندر تن فرو
 لب غلیظ و سرخ و سبز و منقلب
 حالیا با لجمله این دآء عیاست^{۷۱۷}
 بلکه مقصود از علاج او سه چیز
 باز بر حفظ از تقرّح اهتمام

^{۷۱۲} نصیب یعنی غذا

^{۷۱۳} گردن

^{۷۱۴} بغل

^{۷۱۵} سبب

^{۷۱۶} ریخته

^{۷۱۷} بی درمان که طبیبان از علاج او عاجزند

ده مرطبهای نیکو اغذیه	پس ز سودا کن بدن را تنقیه
بهر او اندر قرابادین بیاب	پس مراهم هم طلاهای صواب
کانتفاخ و پس تنقط یا بد آن	در بدن عرق مدینی بثره دان
باز بر ایام او افزون شود	پس ازو چیزی چو رگ بیرون شود
می کند تجفیف و تعقیدش سخون	از فضول بد که در رگها فزون
طبع دفعش کرد پیدا شد عیان	چونک در رگ شد چو رگ پیدا شد
در مدینه بیش نسبت شد ازان	اکثر اندر گرم و خشکش ست از مکان
فصد کن اسهال صفراوی درست	پاک کن تن را فضول بد نخست
هم طالای صبرنه با باردات	هم بترطیب بدن کن التفات
تا کند دفع ورا پیش از بروز	صبر ده پیوسته او را تا سه روز
تا تمام آید نیابد قطع هیچ	چون برون آید براسر یک پیچ
زانتشار خلط سودا در بدن	علت بد شد جذام اندر علن
عاقبت باشد سقوط از ازدواج	مفسد هیأت اعضا و مزاج
یا بسوزاند ورا بیس و سُخون	فاعلش سردی کند تجمید خون
کدرتِ اسفید چشم و بحه هم	آیت اندر ابتدایش ضیق دم
دقت شعر و تناثر اندرو	حمرت وجه و تعجر اندرو
بر تاکل بر تساقط بی علاج	آنچ شد از حرقت صفرا نتاج
نام این نوعش شده داء الاسد	وآنچ از سوداء دُرد خون بود
بُجه و فطسه شده ویرا علم	اندرین نبود تساقط لاجرم
برء این در ابتدایش هست حق	اتثار و استدادت در حرق
در میانه کن بترطیب اعتبار	پاک کن تن را ز سودا چند بار
دفع سودا را بکن تدبیرها	ده تر و آسان نفوذ مشیرها
خاصه از عرق الوداج انفع بود	فصد کن در اول داء الاسد
فصد استفراغ می باشد حرام	چون نمک یابد اندر تن جذام
خشک ریشه می شود بعد الوضوح	سعفه اندر روی و سر باشد قروح

189a

189b

نام او در طب شرنیج بدید	بعض او تر می شود سایل صدید
در سر صبیان بود این زایده	از رطوبات و فضول فاسده
پس طلاء سعفه را کن اهتمام	فصد و اسهالش حق و یا احتجام
شد قشور بیض بر وی مشتمل	بعض او خشکست چون شورج قحل
مندفع بر پوست پس ویرا بریز	باعثش سودا بهم با لین تیز
باط قیروطی کرده تجربه	پس نطول آب گرم و العبه
یا بارسال علق باشد علاج	در غلیظ اوست بر حک احتیاج
در اهاب سر ثقوب افتد دقاق	بعض از تر گفته شُهدی اتفاق
چون وقوف انگبین در شهد دان	شد صدید اندر عیون آن عیان
پس دروز بخار پاشیدن نکوست	پاک کن تنشیف کن آنج دروست
شد ثقبش کوچک و اندر مسام	بعض را گفته رؤس ابره نام
شعر قایم چون ابر در بُن ورم	خارج از وی همچو آب لحم نم
تا برون آید چو روغن آن همه	باید استفراغ و مَص با محجمه
تا شود اسفید اُصولِ مُو همه	پس بخل باید در آنجا محجمه
خاصه با داروی سعفه نفع کرد	باز با سرکه مدبّر دهن ورد
چون دمامیلست سخت و نیست ریم	بعض ویرا عُجر می گوید حکیم
ظاهر آید راست در جای دگر	باز منحل می شود او زان مَقَر
بایدش تجویع و تلطیف غذا	از بخارات غلیظ است این ادا
پس طلاء سعفه نه بر وی جُدا	پس نطولات محلّل شد سَزَا
شد قروح مستدیر و هم صلیب	بعضی را تینی همی گوید طبیب
می شود در جوف او چون حبّ تین	هست سرخی فاش در بالای این
چون سر پستان شده در اعتبار	بعض او احمر بثور آمد صغار
این دو نوع در نوع اوّل بار خَوش	هست چون مائیت خون خارجش
وقت حلق موی سر پیدا شده	بعض او گه سعفه حَمرا شده
بر سیاهی مایل و درد از مساس	سرخ مشبع می نماید جلد راس

گفت جالینوس اگر گردد بریش
می شود این سعفه اندر روی هم
پس بقروطی صفصافی طلا
هم جرب در تن بثورست و صغار
گاه باشد ریمناک و گاه نه
شد حدوثش از فساد خلط دم
یا شده از بلغم مالح بخون
شد فساد احتراق دم ز بیش
چون فساد دم شود زینها ادا
مندفع گردد در افواه عروق
باز انواع جرب بسیار دان
بعض او تر با صدید و مدّه گشت
هست در بعضش چو صیئبان جانور
آنچ غالب می شود صفرای تیز
وآنچ سودا غالب اندر وی رنگ
وآنچ بلغم غالبست اسفیدان
یا پس از بیس و غلیطی مواد
فصد استفراغ سودا کن باصل^{۷۱۸}
حکه اندر پوست که نبود جرب
شد ز تیز اختلاط کم قدر آن بخار
یا غلیظتست و ازین خارش که هست
پس بده کشکاب و هم ماء الجبن
دور با دا ازجماع و شور و تیز

بُریء او نبود بتدبیرات بیش
بایدش اسهال و اخراجات دم
هم طلاء سعفه اند آبر ولاً
سخت با خارش نخستش إحمرار
در بد اکثر که هر اعضا ممکنه
کو بصفرا سوخته سودا بهم
شد بدان آمیزش او را چند و چون
گرم و شور و کامه و حلوا به پیش
زاید آن غیر طبیعی خلطها
یابد اندر پوست از ضعفش لصوق
بعض او خشکست و بی مده عیان
بعض با خون سیاهست و پلشت
هم جرب شد مختلف اندر صور
تیز سر شد سرخ سوزش تیز نیز
شد سیه بن کم الم هم بر درنگ
منبسط با مدّه براقستان
پس که اضدادش از اضداد اوفتاد
پس ورا نیکو طلا ها کن باصل
شد بخار تیز و لذاعش سبب^{۷۱۹}
یا لطیف است و رقیق آسان گذار
دیر می ماند ز اکل مالح ست
تر بکن پس فصد و هم اسهال کن
باید استحمام ئ دایم دلک نیز

190b

191a

^{۷۱۸} یعنی بخلط غالب که سودا از احراف حاصل شده است
^{۷۱۹} یعنی بقاعده خوب

بلغم شور از گوار بد که بود
کو بزیر پوست محبوس از گذار
کان غذا کیموس تیز و بد شود
منبسط اندر سطوح ظاهره
در خنک آب و هوا افتاده وی
گوییا کائفال خوی در جاده
چون مسام از برد منسد اوفتاد
گه بشور و گه خشونت شد عیان
کاندر وشد پخته اکلیل و سیوس
خلّ و جِنّا و نمک سودن صواب
از رطوباتِ ردیه است و پلشت
از غلیظ و سرد بر پهنی ظهور
کن طلا مُر و خل و دفلی سداب
نسبت خوش کرده اند اصحاب فن
گوییا کافتاده قطرات از لبن
خارج از وی پس سبب گویم مُعد
با بخار اندر مسامش مجتمع
مغز و تن را پاک کن ده نغز حظ
ور نه با تجفیف و تحلیلش نجات
هم بشور خرد اندر شب بتن
از حصافت واز مسام تنگ شان
زین جهت گفته بنات اللیل نام
پس بدید آید ازو درد و جفا
چون علاج حکه با قی و السلام
کو بغایت سخت اکثر گرد شد

191b

192a

گاه در پیران شد از ضعفِ خلود
هم قواشان سست از خرج بخار
خاصه کاکثر خورد ایشان آن بود
هم حَصَف باشد بثوری جوز ذره
در بلادِ گرم مرد بیش خوی
از رطوبات رقیق و حادّه
هم بخار تیز و استبر از مواد
گشت اندر سطح تن محبوس آن
هم در آب گرم می باید جلوس
باز باید مسح با خل و گلاب
از بشور آنج صغارش و صب گشت
از سخین افتاده سر تیز آن بشور
حب ده تکمید خرّقه تر بآب
هم بشور بیض کاو را بر لبن
هست اندر صفحهُ انف و وجن
در فشردن همچو سمن منعقد
مایه باشد صدیدی مندفع
انحلالش نیست از بهر غلیظ
باز رویش را بشو با جالیات
شد بنات اللیل خارش هم خشن
زاحتباس واجب التحلیل دان
لاجرم صورت نماید این سقام
می شود با سخت خارش بر صفا
فصد و استفراغ توسیع مسام
هم تآلیل آن بشور خرد شد

بعض او ذات الشظايا می شود	بعض او منکوس پیدا می شود
هست ویرا سر بزرگ و بن دقیق	بعض مسامریست در داخل عمیق
بعض بر طول است گژ نامش قرون	بعض باشد بر تعلق در برون
ریمش اندر زیر و نامش طرسیوس	بعض با ریم است در جای جلوس
بلغم و سودا و مرکب یا یکست	این همه از خشک و اغلظ خلطکست
فصد کن گر باشد آن کس بیش خون	بایدش اسهال آن خلط فزون
مسقطی نه یا بکندن کن خلاص	ده مرطبهای خوش کیموس خاص
از رطوبت گه بصفرا شد تباه	بعض زردست و چو منجر در نگاه
از رطوبت گه شده فاسد بخون	بعض حنطیه چو گندم سرخ گون
پاک کن تن را چو چندانی شوند	هر دو اندر روی و پیشانی شوند
یا بقیروطی بکن جاذب عمل	کنندس و کبریت و بورق نه بخل
با بشور و خشک ریشات و صدید	ریش بلخی آنج می باشد پلید
گه ز لسع کرمک افتد چون بعوض	شد ز جنس سعه بد در عروض
طین حرّ و خل طلا کن دایما	پس علاج سعه بد کن ورا
بر سیاهی و کبار اندر ظهور	بطم اندر ساق می باشد بشور
زانک ساق افتد مصب از هر جات	ریم می آید سیاه او کم نجات
قی کن و از ساق شرط و احتجام	فصد کن از با سلیق وهم مدام
چون قروح زشت کن او را بری	پس طلا کن مرهم خاکستری
اکثر اندر خدو روی او را ظهور	توته می باشد تفرح از بشور
با دواء حاد یا حک کن زگی	خادث از خلط غلیظ و تیرگی
می شود با درد سخت و مده دار	نزد ناخن داخس است آماس حار
انصباب خون اغلظ شد سبب	می فتد ناخن گهی با اوست تب
با جواب و مثل او نعم العلاج	فصد و استفراغ و تعدیل مزاج
ور نه در دهن مسخن نه ورا	سرد قابض یا مخدر کن طلا
پس بکن بط و برونه مُدمات	چون نشد تحلیل بر نه منضجات

193a

زانخراق دم که باشد اُمّ دم
 چون ریحی پشته آنجا مجتمع
 چاره تضمید از قوابض کرده جمع
 هر یکش از سرکشی ادم بَطْوَع
 این بشورند صغار اسفید فام
 اندک ایلام و عسیر النضج دان
 گه بسختی ماند این مهمل بود
 حادثا ز سودا که از لین سوخته است
 ده غذاهای لطیف و تر درست
 تا بجمع مده و سستی دا
 شیرج ز بزرقطونا نه ورا
 بی الم پیدا و پس باشد نهان
 از بخارات دمست این علّتی
 فصد تلیین ترش فتح فجاج
 حادث اندر وجه وسخت ومحکم است
 از دم تیز و تباه این بدتر ست
 پس بنه مرهم که منبت بوده حق
 تا اثر باقی نماند چون برص
 ظاهر اندر صدغها سرخ و کلان
 نضج نبود بلک استرخا و برق
 از غلیظ لین بخون بد خلیط
 ترمس و جو گشته باقلا بخل
 همچو رابع لیک اکبر با جفا
 هست در راه نخاع او را نزول
 فصد و استفراغ و تضمیدش علاج

193b

شد اُنورُسما چو بادنجان ورم
 پوست بر وی ملتحم رگ منصدع
 گاه از وی صریر آید بسمع
 هم بشور افتد غریبه چند نوع
 نوع اول هست ذات الاصل نام
 سخت اصل و نرم و سر با مده آن
 گاه باشد منقلب دمّل شود
 آید از وی مده که اندوخته است
 فصد و استفراغ سودا کن نخست
 هم بنه بزرقطونا مفر دا
 باز بزر مرو و سلق و هندبا
 نوع ثانی سرخ و سخت و خرد دان
 پس بدید آید بماند مدتی
 چون شراء خونی است او را علاج
 نوع ثالث بشرهای شلیم است
 کرد او مقدار درهم احمرست
 فصد و هم اسهال باید باز شق
 در اوآخر مرهم خل گشته نص
 نوع رابع را بشور صدغ دان
 از دمامل صغار اینست فرق
 خارج از بط نیست جز چون عبیط
 فصد و تطهیر و بازش عمل
 نوع خامس شد بشور اندر قفا
 با عتش از خون تیز افتد فضول
 کم خلاص افتد ازین علّت نتاج

میشود چون دانه کاورس آن	حصبه با حمی بثور سرخ دان
پس بود حبات نبود ریم هیچ	اولا چون قرض کیکان در بسیج
شد سیاه و سبز با خوبانه بد	بل که اکثر خشک ریشه می شود
سرخ و مایل بر سپیدی آشکار	آبله بر تن بثورست و کبار
همچو مراورید کرد وطاق شد ^{۷۲۰}	اسلم آنج ایض و براق شد
هم و رشکین کاخضرست اسفید راه	بد تر آنج چون بنفشه یا سیاه
سخت سرخ و تیره گون و زرد فام	هم رصاصی کوست عرفاموم نام
وآنج واسعتر هلالی جایگیر	وآنج افتاده ست غیر مستدیر
سیما کاندر هوا باشد فساد	هم مضاعف این همه بدتر فتاد
اندک و اسفید و آسان زایله	هم حمیقاهست نوع از آبله
زین تو هم می کنند او را جرب	اسلم است و نیست در وی تاب تب
گفته آمد با علاجات و سبب	حصبه و هم آبله در فضل تب

جمله دوم در جراحات و قروح

زافتراق اتصال اندر سطوح	شد دوم جمله جراحات و قروح
واز بثور واز خُراجات آمده	بعض قرحه از جراحات آمده
شد بتجفیف و جلا اصلاح حال	آنج بی مانع شده از اندمال
اندمالش زین سببها کاسد ست	ریش حیرونی بغایت فاسد ست
یابد و بد مستحیل افتاده است	یا دم اندر تن قلیل افتاده است
یا بقرحه گوشت باشد استوار	یا شد از سوء المزاج اینست چار
یا درو عظم عفن شد مستکن	یا شده ریش خبیث وهم عفن
یا شد از خون دوالی منفعل	با درو عظم بد افتاده رهل
یا شده از خلط منصب تدویه	یا شده غیر موافق ادویه
پس برؤنه آنج او را مصلحست	دفع کن اسباب را هر چه که هست
قعر او واسع ندارد بیش الم	ریش ناصور است غایر تنگ فم

^{۷۲۰} احترا از کرد از مضاعف

لحم می باشد درو سخت و سپید
 گاه باشد منقطع یا بس شود
 گه درون او کز و گه مستویست
 غسل کردن با گلابی انفعست
 یا بشو با آب صابون آب یم
 باز قطن کهنه را کن تربمی
 در شکافش از بدان نبود نجات
 ریش ساعی ریش اماس شد عظیم
 از رطوبت گه عفونت یافته است
 فصد و استفراغ لین کن پس بوی
 پس بخل قرطاس محرق توتیا
 هست جنسی از قروح بد بجسم
 حادث از سودای خون مندفع
 اولاً در وی بشور افتد کبار
 خشک ریشه می شود رنگش سیاه
 فصد و استفراغ سوداویست خوش
 پس طلا کن مرهمی کو را عمل
 می شود در سر قروچی اشکار
 اولاً باشد بشور سرخ گون
 در خروجش می کند خرق حجاب
 بایش تضمید و تلبینات پوست
 گاه گاه اندر قطات افتاده ریش
 سرخ گردد پس شود ریش ردی
 یعنی اندر ابتداء احمرار
 صبّ ماء الورد و خل قلبش عدید

سایلست از وی رطوبات پلید
 گه دهانش بیشتر پیدا بود
 گاه تا عظم و شریغه منتهیست
 کاندر و خاکستر رز منقعست
 گرده از زرنیخ و نوشادر بهم
 با ذرور زرد کن در جوف وی
 لحم بد را پاک کن نه مُدِیلات
 کز زهاب او صحیح افتد سقیم
 احتداد و هم نموست یافته است
 کن طلا تکرار از دردئ می
 مرتک و خاک مس و اقلیمیا
 گش قروح احتراقات اسمت اسم
 بر سطوح جلد و در وی مجتمع
 پس تقیح یابد و پس انفجار
 اکثر این ریش است دور وی و شفاه
 پس بشیشه خون محرق را بکش
 از عروق مرتک و زیت است خل
 سخت مولم گشته مانع از قرار
 از بخار دم ز پرده اندرون
 پس ازو پیدا بود درد و عتاب
 وز مراهم باز کافوری نکوست
 باعث او گشته استسقاء بیش
 بایدت اندر علاج مبتدی
 ترک استلقا بقدر اقتدار
 کردن اندر زیر دخن و برکمید

194b

195a

چون تنفط یابد و قرحه شود

بهترین مرهم سفید اجی بود

جمله سوم در تغییرات سُطوح

جمله ثالث تباهی سُطوح

جز خراجات و جراحات و قروح

که فساد لون باشد از برون

همچو شمس و باد و سردی و سخون

باید استحمام و دیگر انکباب

بر بخار جالی و غمرِ صَوَاب

گاه وی از دفع طبع آن کس است

خلط مفسد را و پس جالی بس است

که ز غالب گشتن اندر تن فضول

195b

همچنان کاندر زَریر افتد حُصول

اولاً آن خلط غالب پاک کن

پس بجالی از برون احکاک کن

که ز فسادِ گشتنِ احشا اثر

چون سپرز و معده و قلب و جگر

گفته شد در سُعیم هر یک پس ازین

آی و اسباب و علاجاتش گرین

که ز تدبیر بد و ترتیب بد

در مآکل در مشارب کز سُدد

جز بخارِ مرّه می ناید پیوست

پس علاج اصلاح و ترتیب نکوست

گاه از طول مقاسات مش مَرَض

جوع و وطئ بیش و غم و هر عرض

تقویت کن تربیت کن تغذیه

صالح الکیموس ده از اغذیه

هم نمش شد باره گرد و سیاه

یا بود سرخ اکثرش در چهره گاه

نقطهها باشد برش سوده و صغار

گاه باشد بر کمد یا احمرار

هست خیلان همچو آن ای مستمع

لیک می باشد مجسم مرتفع

آنچ مولودی شده زین هر چهار

بُرُاشان نبود بخود زحمت بدار

وآنچ حادث می شود بعد از ولاد

کن علاج خون و سودا در نهان

پس جوالی و محلل کن ضماد

در اوایل بعض قابض یار باد

در نمش هم در برش کن اعتیاد

بعد تکمید حجم اقوی الضّمامد

196a

بهر خیلان غَر ز سوزن بایش

باز غسل خل و آنچ شایش

خضرت است از خون میت زیر پوست

باعث او صدمه و آسیب و کوست

نه برو فجّل و کرنب و فوتنج

یا بخل زرنیخ و نظرون و اَشج

وشم معمول ست بانیل آنچنان

کو چو خیلان بر کبودی شد عیان

پس بآب گرم و نظرون مال و خار
 وز نه داروی مفرح کن طلا
 باز آثار قروح و آبله
 هست باد شنام سرخی قبیح
 از بخار بیش و خونی کز شجام
 فصد و اسهال و حجامت حک بیش
 پس بملح و سرکه کن دلک مَحَل
 هم برص بر تن بیاض واردست
 خون غذو از بیش بلغم نادرست
 گاه باشد لحم چون لحم صدف
 گاه اندر محتجم از احتواست^{۷۲۱}
 ابيض^{۷۲۲} و براق و املس شد عیان
 موی او اسفید و جلدش در فرو
 خارجش از غرز سوزن نیست خون
 این بود داء عیا دور از توباد
 آنج برآش هست مرجو از برص
 ار بمالی سرخ گردد روی آن
 ور بنخجل گیری و سوزن زنی
 اولاً واجب بود تطهیر تن
 باز تبدیل مزاج افتد مُهم
 با معاجینی که گرمند و کبار
 با طلاهای که سخت اسخان بود
 بر دو نوع آمد بهقی بی اشتباه

علك انباطٍ مُعَسَّل نه مرار
 همچو ماهو دانه و انقردیا
 با جوالی و جواذب زایله
 ظاهر اندر وجه و اطراف ای ملیح
 محتبس گشته که پنداری جذام
 سعی کن کاری ازو خون و غیش
 مرهم احمر بنه صابون و خَل
 حادث از سوء المزاج باردست
 قوت تغییر از تشبیه سُست
 خون پاک اندر مزاجش ناخلف
 وز ضعیفی در کمالِ فعالِ راست
 غایر اندر لحم شد تا استخون
 هم ز مالیدن نگرده سرخ او
 بل رطوبت آید ابيض ذو برون
 خاصه مزمن کآخذ اندر ازدیاد
 آنج در وی از خشونت شد حصص
 سخت اسفیدی نشد در وی عیان
 خون برون آید ویا لین هنی^{۷۲۳}
 بلغم استبر باید ریختن
 با سه اوجه تا شود او دی درم
 با غذا هایی که زاید خون حار
 جاذب خون مُخَمَّر شان بود
 بعض او اسفید بعض او سیاه

196b

^{۷۲۱} یعنی از اشتمال بر خون و رطوبتها که بمص شیشه آنجا گرد آمده است

^{۷۲۲} یعنی برص مطلق

^{۷۲۳} گواریده

لیک اندر ظاهر و غیر عمیق
 دافع اقوی مایه اش غیر کثیف
 شد رطوبت محترق گشته خشین^{۷۲۴}
 پس بخون اندر عروق آمد روان
 منبسط بر پوست بر گردی ثبات
 منقشر تا که درو آن مایه هست
 کش حدوث وهم زوال اندر شتاب
 آنج می آید نشد الا که خون
 نیست املس هم بگردی اکثر ست
 قئی و هم تعریق استعمال کن
 دلک جا کن نه طلاهای گزین
 کو بخون افتاده مخلوط و روان
 اکثر تا در جوانان حاصل ست
 جای او می ماند احمر چون فلوس
 دیگر استحمام و ترطیب مزاج
 سرکه و کبریت شد نعم العلاج
 حکه و تفلیس باشد هم خشن
 خلط سودا را که آشامید پوست
 نیست درد نکش همان بل در دگر
 هم برص گفته سیاه این مشتهر
 کن بقوت آنج کردی در امام^{۷۲۵}
 صورت تقشیر اندر روی پوست
 هست از سودا خلیط خون حاد

هست اسفیدش سپیدی رقیق
 باعث آنج در برص لیکن ضعیف
 بعض می گوید که باعث اندرون
 پس سبک شد دور از مائیت آن
 در شُعب رفت و زهید از قوتهات
 بی تعفن زانک بی مائیت است
 الحق این قول اشبه آمد بر صواب
 نیست سخت اسفید واز غرزش برون
 موی در وی اسود و یا اشقرست
 تبرد و حنظل بده اسهال کن
 اخذ کن اطریفل و جلنجبین
 اسودش از مره سودا عیان
 رنگ جلدش بر سیاهی مایل است
 حاصل از دلکش تناثر چون سبوس
 فصد و استقرغ سودا شد علاج
 پس طلاء خریق زرنیخ و زاج
 می شود نوعی تحرق در بدن
 گویا گه شکل ماهی اندروست
 شرب اقوی آنچنان کز وی اثر
 گفته کانست از قوایی منقشر
 هان مشو غافل که گردد او جذام
 هم قوایی شد خشوناتی کزوست
 گه بسرخ می مایل گه بر سواد

197a

197b

^{۷۲۴} زانک مخصوص است در میانه سیاه و سپید که افزایش که بود می خوانند
^{۷۲۵} بعمی بیستر از این اندر بهق اسود

بلغم شود و رطوباتِ غلیظ	گه بخون تیز شد یارِ مغيظ
پوست می گردد مقشر اندرین	هست در بریونِ مزمن اینچنین
در شبه چون سعفه خشک ست این	داخل اندر قعر جلدش این یقین
چون فلوس ماهیان او مُرتَسَم	می شود بروی قشور گرد هم
بعض مزمن بعض می باشد حدیث	بعض واقف بعض ساعی و خبیث
هم طلاهای مزیل و مُسلِحِب ^{۷۲۶}	فصد و استفراغ سوداویست طَبّ
بعد از ان ارسال علق یا حک سوی	لیک اندر مزمنش طلی قوی
کز خورش پیداست یا از خلطهاست	بیش خوی بی موجبی از امتلاست
متسع گشته مسام افتد دُرور	گه ز استرخائی ماسک شد ظهور
ضعف خود تابع شود او را یقین	هاضمه عاجز شد از هضم گرین
تنقیث هم تقویت اصل مَرُوم	در علاجش گفتم و گویم رسوم
هم بصفرا خون شده تیز و آرق	می شود از ضعف خون اندر عرق
از مسام آخر بظاهر تاخته	از عروق اندر شعب انداخته
نه قوابض ده مسکن اغذیه	فصد و هم اسهال باید تطفیه
بیس جلد افتاده بهر او سبب	هم شکاف دست و پا و روی و لب
یا بآب قابض اندر گشت خویش	بیش از خارج چو حر و برد بیش
هم بقیروطی و روغنهای نَغز	پس بکن تلین او با پیه و مغز
یا ز تیز اخلاط تجفیفش نتاج	بیس از داخل چو خشکی مزاج
خلط بد را قهر کردن از فجاج	بایدش تبدیل و ترطیب مزاج
دُهنها پیمها سودن ورا	پس طلاء انسب اندرون ورا
از تری شور کز سر نازلست	درد و شدق ایض تشقق حاصلست
خل و ماز و پخته کردن غرغره	فصد و حل و آب قابض شد سره
کز خلیدن نا توان افتاد مرد	گه پیا خاصه عقب افتاده درد
زانصباب خلط و تیز و سایلست	گر چه این در عرق آب نازلست

198a

هم قشفت بریونست می باشد خشن
 هم تقشر نامش از سودا مجی
 پاک کن تن را وهم ترطیب کن
 انقشار جبهه شد از لین بد
 گاه باشد اندکی خارش بهم
 انقشار پا ز دوس خشک و آب
 شد سحوج جلد در وی انقشار
 فصد و هم تبرید کن ترخرقه نه
 ریش خُف را مسح محرق پاش راست
 هم شُغه سختی که بعد از سحج ماند
 شد سحوج اندر زهار و خالین
 همچنانک منخریف اندر زکام
 پاک کن از فضل تیز اول بدن
 شد صُنَان^{۷۲۷} در جلدِ تن^{۷۲۸} و ثفل^{۷۲۹}
 باشد از پوسیدن اخلاط تیز
 باه و هم بسیار رفتن ناتمیز
 گاه از پوسیدن آب و عرق
 باید استفرغ و کردن بر ثبات
 شد فساد دست و پا از برد از ان
 محتقن گشته ز استحصاف پوست
 گفتم اندر باب حفظ صحت اصل
 انتفاخ اصبع و حکه است درد

آنچنانک پوست گردد چون سفن
 گه در اطراف از مساس خارجی
 بهر او قیروطی ترتیب کن
 کز فسادش مغز دفعش می کند
 ده ایارج نه ضمادات اَهم
 با قوابض سرکه پخته صَوَاب
 از مساس چیز و ضیق کفش و بار
 مرتک و مَاورِد نه یا آب به
 قرع محرق قاقیا مازو سزاست
 باید استیصال اگر دارد نَرَأَد
 از خوی تیزی که بارد شد در این
 از تری تیز می یابد سقام
 پس حکاک اسرب و حنّا حَسَن
 سَیِّما اندر مغابن چون بغل
 خاصه کرده یاوری او را سه چیز
 خوردن شورنده اخلاط تیز
 گاه از جرب عفن آن بد نَشَف^{۷۳۰}
 غسل و مالیدن بخوش بو قابضات
 کامده خون و بخار آنجا روان
 پوسد و پوساند آنج اندروست
 در علاجس رتبه رتبه فصل فصل
 از فضول محتقن در وقت سرد

198b

199a

^{۷۲۷} Bu kısımda تن i anlatıyor.

^{۷۲۸} گندیدن

^{۷۲۹} یعنی رایحه

^{۷۳۰} بوی بردن

غسل کن با آب دریا و سبوس
 هست در ناخن تعقف هم جذام
 ریزه ریزه گشته از حک اوفتاد
 فصد استفراغ کن اصلاح خون
 گه تعقف در که نبت از زوال
 با ملین کرده تلین قوی
 هست در ناخن تشقق اشکار
 می شود از بیس غالب در بدن
 پس بکن ترطیب و هم تطهیر وی
 هم تقلع هم تقصع در ظُفر
 شکل بد باشد نمی باشد الم
 بهر استرخا ز لین کن تنقیه
 زیر ناخن ماندن اندر حبس دم
 مَصّ کن او را بهر روزی مرار
 صفرت اظفار را نیکو ضماد
 غبرت اظفار را ایام چند
 ظفر چون طلق ایض و براق شد
 از سخون بیش خشک افتاد لین
 پس بده ماء الاصول اسکنجبین
 بعد نضج اسهال سودا کن دگر
 هست در ناخن برص آثار بیض
 از رطوبات غلیظ و بد چو کج
 رض ناخون را بنه کبریت و پیه
 پخته انجیر و لفت و سلق و سوس
 گشت برغلظت چو پوسیده عظام
 فاعل او خلط سوداوی و حاد
 پس پنه فیروطی و داخیلیون
 از مساس چیز سخت انفعال
 با سرمبرات^{۷۳۱} کن او را سَوی
 موذی و سر تیز نام اسنان فار
 خلط سودا را بدن گشته عدن
 نه سراش و ملح و خل یا دُرد می
 کَا نُمَلَه مسترخی ست از لین پر
 وآنچ با درد است از تیزی ورم
 بهر تیزی فصد و شیشه تطفیه
 زانبثاق شعبه رگ از صدم
 یا بتضمید سراطین باز دار
 بزرجیرست و خل پیوسته باد
 بول کن با خرقة محکم ببند
 خون که اندک گشت کم انفاق شد
 پس غذاءِ ظفر آن لین شد یقین
 دهن لوز حلو و هم جُلَنجبین
 ده مرطّب نه ضماد معتبر
 نقطه نقطه قطره قطره یا عریض
 واقف اندر زیر ناخن بی حرج^{۷۳۲}
 یا دقیق حنطه و زیت ای وجیه

^{۷۳۱} قلم تراش
^{۷۳۲} نه رماد ظلف مغر درد می

ز قند طب و علک انباط اصل نی

yazar bu beyti eklemiştir.

200a

تا بنرمی نه دیاخلیون ضماد
روغن بادام تلخ و جاو شیر
شد تشنج کز بسی خشکی اثر
پس ورا بر تسویه تعصیب کن
سرخ وبا خارش غضون است اسم این
می زهد اندی^{۷۳۳} بسردی حقیق
پس بنه قیروطی قرعی برو
درد دی نامش سبوسه چون سبوس
یا ز خون همسر سودا شده
روغنی مال و بشو باجالیات
اولا بر دفع مایه در علاج
هم ملازم بودن استحمام را
گه بانسب از لزوجات قوی
کز طبیعت مندفع گشت آن فضول
شوخ تن کامیزد ویا بد قوام
شپش می زاید پر اندر پیرهن
شرب مسهل شستن تن از وضر
هم طلاء دفلوی فرهیختن
می شود چفسیده در غور مسام
اندک اندر وی تورم شد عیان
سربه بیرون می کند از اصل مو
با طبیخ اشته پختن شد گزین
بر تطوق کرد و ایض در صفت

200b

ناخن فاسد که کندن شد مراد
پس طلاء خوش بزرخیخین گیر
راهها چون رود اندر جلد سر
ترک استفراغ کن ترطیب کن
این تشنج گاه در جلد جبین
پیش مغزش پر شده خلط رقیق
پاک کن سر را بدا روی نکو
هست ابریّه خراز اندر روس
از بخار بلغم شور آمده
در خفیف او بود کافی نجات
در قوی و مزمنش هست احتیاج
بعد از ان بر حلق تدهین تام را^{۷۳۴}
هم بشستن گه بجلائی قوی
قمل را از بد فضول تر حصول
از غلظ بیرون نباشد از مسام
گرم می گردد همی باید عفن
بایدار باشد تولید بیشتر
هم بحمام آب مالح ریختن
نوع قمل افتاده فقام ای همام
در نظر گویا اصول موسست آن
گرم گشته یا بآب فاتر او
شد علاج او چو نوع اولین
هست صئیبان جمع صئاب اندر لفت

^{۷۳۳} خصوصاً
^{۷۳۴} یعنی همگی سر را

آنچ او را در تجارب قاهرست

بعرضت و سرکه و نوشادرست

جملة چهارم در احوال موي

جملة چارم شده احوال مو

علت و زينت که باشد اندرو

داء ثعلب ريزش مو بی سلاخ^{۷۳۵}

داء حيه ريزشش با انسلاخ

نزد بعضی ريزش اندر حالِ ثان^{۷۳۶}

بر تعاریج است چون مار روان

شد بخار حاد اندر عرق یک

پس ترشح یافت پیدا گشت حک

هر دو از بد مایه باشد مستکن

در اصول شعر فیرون^{۷۳۷} مطمئن^{۷۳۸}

محترق بلغم و یا صفراء حاد

یا ز سوداء یا زخون اندر فساد

مخبر ست از هر یکی رنگ و محل

نفض کن آن مایه پیش از هر عمل^{201a}

پس باسقیل و بخرقه خوش بمال

پس طلا کن زیت و تافسیا مثال

انتثار مو ز نقصان غذا

وز کمی خوش بخار انبات را

همچو کاندرا ناقه و اصحاب دق

می شود بیس و هزال او را محق

پس بتوسیع غذا و حمام و آب

غسل با غاسولِ غِسلی^{۷۳۹} شد صواب

یا تخلخل یافت واسع شد مسام

شد بخارِ محدثش بیرون تمام

رقت و دقت بسرعت انتثار

شد نشان تکثیف را همت بدار

یا شده از بیس و قشقی ضیق مسام

یا ز لین اغلظ افتد انفصام

پس بترطیب و باستحمام بیش

با مروخ آور ورا شایستگی

یا ز خلط بد شده فاسد بخار

همچو داء الثعلب اندر اعتبار

گه شده ان ریش و سعفه انتثار

چون مسام افتد تبه زحمت مدار^{۷۴۰}

چون نباشد فاسد و مقطوع اهاب^{۷۴۱}

بهر او تحلیل و تلین شد صواب

هست در نوع نعامی^{۷۴۲} جلد سر

همچو جلد طایر بر کنده پر

^{۷۳۵} پوست مقشر

^{۷۳۶} یعنی در داء الحية

^{۷۳۷} مفسد

^{۷۳۸} قرار گرفته چنانک اصول شعر می خورد و از غذا ی نیکو باز می دارد

^{۷۳۹} یعنی منسوب بخطمی که غسل می کنند

^{۷۴۰} کی بی علاج باشد

^{۷۴۱} پوست

^{۷۴۲} یعنی این انتشار است که نعامی و علتة النعام می خوانند از بهر آنک اندر نعامی شده

201b

زرد جا اکثر پس از امراضِ حاد
 دهن آس و لادن املج حبّ غار
 می شود زانها که باشد انتشار
 بیش بر سر داشتن بار گران^{۷۴۵}
 در اهاب چشک برخشک استخوان^{۷۴۶}
 بیش برسر داشتن بارِ گران
 در اهاب خشک برخشک استخوان
 پس غذای موی از ان رو تافته است
 کو نصیب مویها شد از خدا
 تا نفود اندر مسام افتد بژنگ
 گفت ارسطو رنگ بلغم یافت مو
 می شود موی سیاه اندر علن^{۷۴۹}
 بر سپیدی گشت مایل موی هم
 کن باستفراغ بلغم اهتمام
 مرّه افز او مغلظ^{۷۵۰} از طعام
 وز معاجین خوش و اطریفالات
 وز جماع بیش و چرب و میوها
 گویا دهن زنج اندوده است
 فاضل از وی با بخار آمد برون
 گه بجالی گه بقابض شوی سر
 فصد و اسهالست و ترطیب مزاج

202a

نرم مو همچون زغب^{۷۴۳} برخرد
 دایما بستر باستعمال دار
 هم صلح در غیر وقتش اشکار
 گه ورا باشد سبب اندر جوان
 پیر را از کمتری مایه دان
 گه ورا باشد سبب اندر جوان
 پیر را از کمتری مایه دان^{۷۴۷}
 یا دماغ او تطامن یافته است
 شیب باشد از تکرّج در غذا
 بلغمی خون که جنبد بر درنگ
 گفت جالینوس از ان رنگست او^{۷۴۸}
 خون که تیز ست و ستبر و دوسگن
 چون بمائیت که مایل گشت دم
 از برای دیری پیری مدام
 خاصه باقی بر طعام و خور مدام
 خور مرتاء هلیله هر غدات
 دور باش از شرب بیش و شوربا
 هم نموست علّت مو بوده است
 شد دسومت در غذای او فزون
 پاک کن رأس و معد دار و بخور
 شد تشقق از ییوست پس علاج

^{۷۴۳} مویهای زرد و سپید بر بچه مرغ که هنوز از خایه بود آمد...

^{۷۴۴} زغن

^{۷۴۵} Yazar bu beytin üzerini çizmiş daha sonra tekrar bu beyti yazmıştır.

^{۷۴۶} .Yazar bu beytin üzerini çizmiş daha sonra tekrar bu beyti yazmıştır.

^{۷۴۷} یعنی ماده موی

^{۷۴۸} یعنی شیب

^{۷۴۹} ظهور

^{۷۵۰} یعنی مغلظ

دهنهای معتدل در کار به	پس لعابات لزوجت دار نه
جاذب قابض که دهن افتد شریف	بهر حفظ مو دوا گرم و لطیف
نه پس غاسول جاذب از لرج	بهر تطویلش بحفظی مو آرج ^{۷۵۱}
جمله داروی داء الثعلب است	بهر انبات آنج در طب انسیست
دیگر اصداف مکلس پاک کرد	بهر حلقش نوره و زرنیخ زرد
نوره با سرد مخدر کردنت	بهر منع ازینت بعد از بردنست
یا بخون سنگ پشت الزام کن	یا بخون ضفدع آجام کن
رغوة الملح اندرین نیکو ترست	بهر تجعیدش قوابض خوشترست
از رماد الکرم یا از بوره کن	بهر ترقیق وی اندر نوره کن
بزد بطیخ آرد باقلاً و جو	بعد غسل نوره مال ای پاک رو
آب گرمش ریز کن پیوسته چرب	بهر تسبیط آب و روغن کرده ضرب
گفته آید در قرابا دین فن	باز انواع خضابات حسن

202b

جمله پنجم در احوال کمیت بدن

آنج در کمیت اندر علن	جمله پنجم از احوال بدن
کو ز کمتر چیز باید انفعال	عرضه آفات می باشد هزال
اولا در جذب اعضا قلتست	بر سه اجناس آنج او را علت است
یا در احشا بوده علت را نتاج	یا در اعضا بوده از سوء المزاج
یا لطیف و یا اقل یا ناسزا	ثانیا می باشد از حال غذا
همچو کز غم و تعب هر صعب کار	ثالثا فرط تحلل دان مدار
ده غذاهای مقوی و درست	پس بکن دفع سبب اندر نخست
تا بافراطش کند جذب غذا	مالش حمام دایم شد سزا
بر سرورو لهو بکن شتن صواب	هم پیوشد نرم و ناعم از ثباب
زانک نبود اتساع اندر عروق	تن ز فرط فربهی افتد مبوق ^{۷۵۲}

^{۷۵۱} خوش بوی
^{۷۵۲} افت رسیده

203a

شد شقاق عرق و یا ضیق النفس	تا رود خون غذایش زان سپس
بر فضاء قلب چیزی بر شتاب	گاه میرد ممتلی از انصباب
کمترک خوابان و اندک ده غذا	پس بکن لاغر بتجفیف سزا
هم تعب حمام خشک او راست حق	هم با اسهال و باد را دو عرق
گرم و خشک و دیگر اطریفیل خورد	کن درشت آنچی که پوشد گُسترد
کز تفسخ بند سر شد تار تار	می شود در سر تعظم آشکار
از رطوبات بد و بادِ ستبر	زانک پر شد زیر قحفِ او بجبر
همچو کاندر ماز ده حبّ الرشاد	از محلل وز ملطف کن ضماد
هم سعوطاتِ محلّ هست خوب	هم بدهن لوزمه نه زرده چوب
کز صفاقِ اوست زیر و پا زیر	گه رطوبت جمع شد بر قحف سر
رنگ او برنگ جلد و نیست گرم	در مکان او بدید آماس نرم
بی الم شد می رود بر سرعت آن	قلّت لحم است محسوس بنام
نه برو کافنا کند هم استوار	جوز سر و سرکه قشرِ انار
آنچ اندر وی بود از فضل لین	وَر نه بشکاف و برون آور ازین

جمله ششم در تدبیرهای زهرها

203b

جمله را تدبیر گویم بر عُموم	جمله سادس تدابیر سُموم
وآنچ بُویش غالبست یا پلید	خایفِ سم دور باد از هر لذیذ
کاگهی اندک بود خسران زیاد	در مظنه جایع و عطشان مباد
غیر معر زفت مَبوی وهم مجش	باید استعمال دافع عادتش
اولا ده آب فاتر دهنِ حل	چون ز زهر افتد تغیر هم خلل
باز اگر دشوار باشد قی وی	پاک کرد ان معده با نکرار قی
بوره هم ملح نوشد اندرو	آب ده گه شبت جوشد اندرو
هم دران حالت نکوتر باق طین	شیر و روغن شد نکوتر بعد ازین
کن علاج خاص او کورا جرہست	پس نگه کن کز عوارض زهر حبست
هر یکی راهست آی معتبر	گر بود مشکل بتأثیرش نکر

سوز و تقطیع و مغص در بعض حای
 تشنگی و سرخ رویی و بخر
 انجماد و ثقل اطراف و لسان
 انحلال قوت و غشی و ذُبُول
 هم کَلَب باشد ز مسمومی جنون
 در مزاح هر کلب باشد بدید
 زین شده سمیت بد در لعاب
 در بلاد سرد باشد زانجماد
 پس بپرهیز از خود و از سورآن
 بعد ایامی براید حَالِیا
 پس بترسد از رطوبات و از آب
 کم رجا شد انک ترسیده است از آب
 وانک اندر آینه رویش ندید
 پس محلّ عَضّه بشکاف ای عزیز
 پس علاج اکّال و محرق مرهم است
 یا بروته زفت و خل و جاوشیر
 این همه در ابتدایش تا سه روز
 باز استفراغ او کن ثانیاً
 سقی تریاق و سراطینش دگر
 بعد سقی ادویه چون شاشد او
 از ذراریح آید اندر بول آن
 در تدابیر بواقی حال وی
 آب و خمر آهن او را شد صواب
 فرق کلبِ سالم از کلبِ کَلَب

تیز و اکل زهر را شد رهنمای
 چشم زرد و تا سه و خوی شد ز حر^{۷۰۲}
 هم سبات وهم خدر از سرد دان
 از کمال ضدّ طبع افتد حُصُول
 باید اندر بیشتر حیوان عُلُون
 طبع سوداویست و زهر پلید
 هم از انک ممتنع از شرب آب
 ز احتراق خلط در گرم بلاد
 می رسد از عضّ و از سوزش زیان
 اکثر اعراضِ مالیخولیا
 گه فزع نه لیک بی شرب شراب
 وانک در مرآت می بیند کلاب
 پس تهاون نیست در امراضش سدید
 خون بسیارش حجامی بریز
 یا بسمن و سرکه سیر اندر هم است
 یا رمادِ رز پیاز و ملح و سیر
 بیش از انکِ سم نگردد تن فروز
 همچو استفراغ مالیخولیا
 هم دراز بخش دو اشد معتبر
 از مخاف آب سالم باشد او
 پاره پاره همچو سگ بچه عیان
 همچو مالیخولیا شد یا اُخّی
 گر چه گه ترسیده باشد او ز آب
 زین بدان چون مشکلات شد ای محب

204a

204b

^{۷۰۲} یعنی از گرمی

از ضماد جوز و شهبوط حب
 و ر خورد آلوده خونش کلاب
 ماکیانش ار خورد نبود کلب
 لا کلب و الله اعلم بالصواب

اصل ————— ل دوم

در تدبیرهای کلی اندر علل

اصل ثانی در تدابیر علل	با غذا و با دوا و با عمل
قُلْتُ كُلَّ الْعِلْمِ عِلْمٌ بِالْمِزَاجِ	ثُمَّ لِلْأَمْرَاضِ بِالضِدِّ الْعِلَاجِ
گرم را سردست و بهر سرد گرم	بهر یابس تر برای خشک نرم
امتلا را باید استفراغ آن	فتح شده سد اختلاط روان
نرم کردن از درشتی عکس هم	نقص افزون و فزون کردن ز کم
چون بدانی داؤ دار ورا مزاج	مشکلی هرگز نماند درعلاج
بی قیاس انک کند با تجربه	باشد آن با صورت کم تجربه
علم اهل تجربه طب قدیم	دستگیر صیدلانی نه حکیم
لیک اصحاب قیاس اندر مزاج	واندر احوالات و اعراض نتاج
واندر افعال و مزاج ادویه	می کنند امعان برای تسویه

ذکر تدبیرهای غذایی

در ضروریات تدبیر آمده ست	غیر ازان اندر غذا احکام هست
گرچه در تایید قوت اوست دوست	در معونات مرض ویرا عدوست
پس شود ممنوع اگر هست اشتها	وقت بحران و مناب و منتها
لیک گر سستی بیانش بود	ده غذا گر روز بحرانش شود
آنچ در چارمش دستش انتها	ظاهرا حاجت نباشد بر غذا
کثرت اندر طول مدت شد اجب	نقص در قرب النهایه مستجب
پس ورا گه کم کنند و گه فزون	هر یکی از وی مصور بر سه گون
کم بکیفیت فقط همچون بقول	بهر اقوی الهضم و مملو فضول
کم بکمیت فقط چون ماء لحم	بهر محتاج غذا وسست هضم

205a

بهر بد هضمی که در تن امتلاست^{۷۰۴}
چون ریاضات قوی خواهی ورا
چون ندارد قوّت و مدّت وفا
کو بیوسد پس بیوساند غلیظ
هر کجا تبلید حس مختارتست
در فسادِ هضم می آرد زیان

کم بهر دو همچو اسفاخ راست
بیشتر در کم و کیف افتد سزا
از لطیف و سوء هضم است اعتدا
لیک او بعد الغلیظ افتد مغیظ
که غلیظ اغذیه ایثارتست
لیک در خون سدد پرهیز از ان

ذکر تدبیرهای دوائی

205b

حاجت نبود بدار وی خلیط	چون بود ممکن بدار وی بسیط
گاه تأیید و گهی ایهان غرض	باعث ترکیب ترکیب مرض
گاه تحصیل خوشی گه دفع قی	گاه الباث و گهی تنفیذ وی
گاه نخدیرِ مُحس در رهگذر	گاه حفظ قوت و گه دفع ضر
اخذ کن قدر غرض از هر یکی	گر بجمع ادویه مستمسکی
هم مهمات اندر و کن اعتبار	پس ز هر یک قدر شربت بر شمار
بخش کن ای راست کار و پاک را	بر شمار جمله شربتها ورا
جزء شربت گیر چون هر یکی زکل	در تساوی غرضهائِ شُغُل ^۱
نیست جایز همچو صبر فیکرا	بعض جزء اصلیت کابдал ورا
اندک از اکثر بیفکن باس دار	جمع کن اجزاء کیفیات چار
جزء همنام شمار ادویه	پس بگیر از جزاهای باقیه
قدر اندک را نگرای مو شکاف	گر بود اندر مقادیر اختلاف
همچنان کن تا تساوی بی شکی	پس بگیر این را یکی باقی یکی
اندکی دارو ورا فردا ده است	عضو کز معده قریب افتاده است
از به افزون ده ز مضعف معتدل	وآنچ دور از معده باشد معتزل
کز درج اندر چهارم بوده است	بر خذر باش از سموماتی که هست

206a

در بیان درجات ادویه

تا بادراکش دلت یا بد فَرَج	پس ترا احسان کنم شرح درج
معتدل کو در درج داخل نشد	آنچ تغییری از و حاصل نشد
کوست بر تأثیر و تغییر و زوال	نیست داخل خر که خارج ز اعتدال
از مراتب اندر اولی می شود	آنچ تغییرش نداند جز خرد

^۱ یعنی مضغول بعلاج

وآنچی تغییرش بدید بی زبان	از درج اندر دوم می باشد ان
وآنچ تغییرش زیانکار و شدید	بی هلاک اندر سوم باشد عدید
وآنچ در تغییر او اهلاک هست	اوست کاندر رتبه چارم شده ست

در بیان افعال ادویه

هان همی خواهم ترا کردن بیان	حال افعال عقاقیر این زمان
عام می باشد ازینها بعض کار	همچو تسخینات و تغریقات حار
بعض او خاص است همچون نفع خاص	شد بدرد یا بعضوی اخصتاص

در بیان اوصاف ادویه

206b

باز وصفِ ادویه نوعان شده	اولین مخصوص ذات آن شده
چون لطیفی گه چو ^۲ زفت آن از کاو	با تصغر می شود اجزاء او
می شود نافذ شتابان و دوان	در همه اجزاء تن چون زعفران
هم کثیفی گه شده ضدّ لطیف	همچو جبسین گه غلیظست و کثیف
هم لزج گه بالذات اتصال	داشته بالذات صعب الانفصال
هشّ می یابد تفتت زودتر	همچو غاریقون و صبر و بد شکر
جامد افسرده که مایع بد نخست	یا شد اندر مایعی شانش درست
سایل آنج می شود اجزاء آن	بر تتابع بر سطوح حق روان
هم لعابی آنج لین دوسگن	زان بدید آید ز خیسیده شدن
هم دهن شد با تری روغنین	نضر آو در خوردِ ثقب ^۴ و هم سخین ^۵
ناشف و دیگر قَجَل هست آنچنان	کز رطوبت ظاهر اخالیست آن ^۶
شان او جذب رطوبت می شود	یا بنفس خویش یا بر سوی خود
شد خفیف آنجی که آسان احتمال ^۷	هم سریع الفعل و سهل الانحلال ^۸

^۲ و حرارت غریز دارد کار کرد
^۳ تازه
^۴ افروختگی
^۵ چیزحبوب و لبوب
^۶ و طبع ارضاف بماله شدن
^۷ بر طبیعت
^۸ یعنی نزول و خروج اندر بدن

ضدّ او باشد ثقیل اندر حلول

بارِ طبع و دیر فعل و کم نزول

نوع ثانی خاص فعل و قوتش

بر شمارم نغز با ماهیتش

207a

شد ملطّف آنج ترقیق غلیظ

می کند زاختلاط استبر و مغیظ

می شود در وی سخون بر اعتدال

میعه و بابونج و اشنه مثال

پس مغلظ شد ملطّف را مضاد

نفع این در دفع سیلانِ مواد

شد محلّل آنج اخراج فضّل^۹

کرد بر ترقیق و تفریق از محلّ

گرم^{۱۰} می باید باندک بیس آن

چون عنیق زیت و دبق و انجدان

ممسک است و هم مجمد ضدّ او

در محلش بارد و قابض بگو

جالّی و جلاء آنج ما فضل

پاک گرداند بقوت از محل

هم رطوبتهای خشک و دوسگن

می کند دور از مسام سطح تن

غاسل و غسال آنج سایلست

فضلهای و شوخ با وی زایلست

قاشر آنج از غایتِ تطهیر او ست

انجلاء استخوان و رنگ و پوست

شد مخشن آنج سطح تن دُرُشت

می کند بعضش مغاک بعض پشت

یا بقبض سخت ویا تیزی چین

یا جلاء املس عارض ز لین

پس مملس شد ورا ضدّ عدیل

ساتر سطح خشن شد یا مزیل

شد مفتح آنج کرد استاده را

در تجاویف منافذ ماجرا

اکثر از تلطیف و تقطیعست این

هر لطیف و تلخ و تیز اینچنین

هر لطیفی گه ترش یا سایلست

شد مفتح چون بگرمی مایلست

شد مُلّین مرخی عضو کثیف

دور گرداند صلابات عنیف

صلب بیسی را ملین تر بهل

عقد بردی را سخین معتدل

امتلائی را بضدّ امتلاست

سرد و گرم و خشک و تر آنج سزاست

207b

^۹ جمع فضله

^{۱۰} اقوی از حرارت ملطف

هم مصلّب هم مبلد گفته اند
منضج است آنچی کند تغییر وسط
هست تغییر نکو را هضم تام
نضج از حرّ و تری بر اعتدال
هم مقطع خلط لئین را ز ژرف
در لطیف گرم شد تقطیع حق
شد مفشی کاسر سورات باد
می کند باد غلیظ محتوا^{۱۱}
جاذب آنچ می کشد اخلاط بد
حادث است آنچی صدور فعل ازو
لاذع و لذاع آنچی در بدن
می کند تفریق بیش و مشترک
شد بکیفیت لطیف و نافذ این
هست از لاذع محکک آنچ ازو
می کشد کیموس لاذع بر مسام
شد محمد آنچ جذب و خون کند
لاجرم اسخان او باشد قوی
شد مقرح هر دوایی که از وست
می کشد بد مایه را بر جای او
هست اکل آنچ کو اندر قروح
محرق آنچی کرد افنا تری
شد معفن آنچ افساد مزاج
کاوی است آنچی بسوزد پوست را

این ملین را همه ضد گفته اند
در میان نیک و بد بشنو به بسط
بد تغیر را عفونت نام تام
یا بمنع سختش از انحلال
می کند جزءاً فجزءاً نقل و صرف
همچو سرگین کبوتر هم آشق
طارد بادست ویرا گاه یاد
رامست با تسخین و تجفیفش هوا
هر کجا که می شود بر سوی خود
زود و سخت افتد نشد جز گرم او
ذو هویدا می شود نخس حسن
جمله اندر حس همچو درد یک
همچو اسقیل و سذاب و انگبین
حکه و تشویک خیزد مو بمو
حذف و تسخین که دراد ای همام
از درون کالبد بیرون کند
چون ضماد تین و خردل مستوی
حلّ لین و اصل اجزاء پوست
تا که حاصل می شود ریش اندرو
لحم زاید می گذارد برصلوح
انچنان که کرد چون خاکستری
می کند اما که بی حرقت نتاج
سخت و صلب و قحل گرداند ورا

208a

^{۱۱} گرد گشته

هست استعمال او در حبس خون
 هر تحجر را که یابد تارمار
 می کند مخالف بر ثلاث^{۱۲}
 بر فزاید رحلت اخزان کند
 دفع ما قی المعده را یار گزین
 گه مفعج ضد منضج گفته اند
 آرزو خیزان یا شهوت فزا
 از برون رفت و بیاطن اوفتاد
 هست در بعضی ورمها زین نجات
 آنج می خیزد از ان نفخ و ریاح
 در نیابد آنج می آید ورا
 مانع تجفیف و ادمالست این
 تا که او وآنچ درو باشد روان
 کان رطوبت گم کند یا کم کند
 عاصر از وی آنج با تنجیدن است
 کآورد لین رقیق از تن برون
 مانع نافذ شود بئیس الضرر
 فوهات عرق با وی مرتج^{۱۳}
 یا بترویج هوا ویا بَمَا^{۱۴}
 آنج می آرد صلاح و بهتریش
 فرقهها با اعتبارات تمام
 می کند بیجان کند دو را ز تو باد

208b

209a

خشک ریشه آورد اندر برون
 هم مفتت می کند اندر گذار
 شد مقوی آنج تعدیل مزاج
 شد مفرح آنج بسط جان کند
 هاضم آنج بر گواریدن معین
 ضد او آنچی مفعج گفته اند
 شد مشهّی آنچ باشد بر غذا
 دافع و رادع شد آنجی ذو مواد
 سرد و استبرست همچون قابضات
 شد منفخ نزد مادر اصلاح
 هم مخدر شد مکشف روح را
 چون موسخ ریش را افزون لین
 مزلق آنچی لین فزون گردد ازان
 شد مجفف آنج لین در هم کند
 قابض آنج جامع وضع تن است
 می شود تقبیض و جمع او را افزون
 شد مسدد آنج گیرد رهگذر
 هم مغری خشک و ذو اللین اللزج
 شد معطش آنج آرد شوق ما
 مدمل وهم ملحم و خاتم بریش
 گرچه هست اندر میان این سه نام
 سم و قاتل آنچ در بنیه فساد

^{۱۲} با یکدیگر شیزیدن

^{۱۳} بسته شدن

^{۱۴} آب

باز قتل سم بخاصیت فتاد
 کرد حفظ قوت جان دفع سم
 باد زهر آنج بطبع خود شده
 از جهانش نامشان موزن شده
 هم مُعَرَّق هم مُعَطَّس مشتهر
 بعض گفته قابض آمد ضدشان
 تا کند منع غریب ناسزا
 زود بر مقصود همچون زعفران

در مسهلات صفراء

شربتش از ثلث تا قیراط راست
 با عسل شد سه درم ای کامیاب
 مقل و صمغ و ورد احمر مصطکی
 وز بنفشه هم خوشا شکر بهم
 شد بآب آلو و عَنَابِ امین
 ده درم ورد عراقی که طریست
 از نقیع و از طبیخش هفت و کم
 خاصه شیرین با عسل یا با شکر
 تا سه درم دهن لوز افتد صواب
 با بگیر و یا شکر باشد صواب
 چل درم افشرج اکشوث هم
 یا ز دهن را ز قی مسهل ورا
 از سپستان ربع رطلش پخته خوش

گفته قاتل آنج قتلش بر تضاد
 باد زهر ادویه تریاق هم
 گفته تریاق آنج مصنوع آمده
 مخرج فضلات گوناگون شده
 مسهل است و هم مُقَيِّ هم مُدِر
 ممسک و مانع باینها ضدان
 مانع از پوشش^{۱۵} معین کدخد^{۱۶}
 شد منفذ موصل دارو روان

بهر صفراء فزون سقمونیاست
 شربت صبرست مثقالی باب
 مصلح او شد کثیرا زکی
 شربت از زرد هلیله ده درم
 ده درم تا سی درم تر انگین
 بیست درم شیر خشک از وی قویست
 باز افسنتین مفرد سه درم
 رطل پاک از آب آلو کارگر
 ده درم بزرقطونا ای لعاب
 تا بنصف رطل از لبلاب آب
 ایرسا از شش درم تا ده درم
 نیم اوقیه ز دهن ایرسا
 تا سه درم از سنالمطبوخ شش

209b

^{۱۵} تعفن

^{۱۶} یعنی حرارت غریزی

پنج درهم جرم شهتره ستيخ^{۱۷}
 نصف رطل از ماءِ رمانين هم
 شير مدقوق مقرطم گشته ماست
 هم الومالی سه اوقيه در آب
 آب قرع پخته در جوز عجین
 هم شراب پخته در قرع طری
 آدی و نظرون در عصير پخته قرع
 نصف رطل از آب شیرين نَبِق
 حب سمنه پانزده درهم ولي
 حب قوقایا و حب صبر هم
 تمره معجون لوزی بعد از ان
 چار اوقيه شراب کل قرین
 شربت ماء التَّقْوَع اسکره دان
 هم شراب شير خشک و بعد از ان

ده درم ده را ز نقيع واز طبيخ
 بیست درهم شکر اندر وی بهم
 هست اندر حکم ماء الجین راست
 نصف رطل آب خیار افتد صواب
 با خیار شنبر بهم تر انگبین
 هم شراب لَفّ گرم او را حری
 آب از طرف کدوی خاص جَرع
 شير کاکو و شير اشتر لَبِق^{۱۸}
 واز عصير برگ او رطلش جلي
 شربت قرص بنفشه سه درم
 پختج و حب الافاويه آنچنان
 برف و آب سرد هم اسکنجبین
 خورده با اسکنجبین سکر آن
 ربّ ليمورب اجاص آنچنان

210a

در مسهلات بلغم

مسهل بلغم که شحم حنظل است
 بیخ وهم افشره از قئا الحمار
 بوده با دود و ملح از هر یکی
 جرم تربد در دهان مطبوخ چار
 هم باندک ملح از اف تیمون ستیر
 تا دو درهم شربت قنطوریون
 وزن مثقال از زراوند طویل

نصف درهم شربت او اکمل است
 درو زانش جز تامل نیست کار
 نصف درهم فاغره مثقالکی
 هم ز ماهودانه نه دانه بکار
 هم دو مثقال از برنگ اما بشیر
 چار قیراط از حدیث فرفیون
 با شراب انگبین سه حب نیل

210b

^{۱۷} راست
^{۱۸} زیبا

جاوشیر آمد چو صبر اندر بیان
 بل ز شیر لایحه بل هر یتوع
 هم ز مازریون ز درهم دانگ کم
 خروج و قنبیل و خریق همچنان
 هم سه قیراط از سفیل آفیوس
 در طبیخ جاعل احشا منیع
 عاقرالقرحا ست مثقالی چنان
 حلبه که پخته شد با انگبین
 بر شکم مالیدن او اسلم است
 وز سنا و شاهترج رفت یاد
 باز خبازی و قرطم خلط ران
 وزن ماهی زهره مثقال کو
 تین بری طری زینها شده
 وز خیار شتبر بیان کردم عمل
 لیک در ماء العسل نیک آمده
 کو شده با ماء لقراطن بهم
 کو بملح و سرکه بلغم آورست
 قشر درداری بخمر ویا گلاب
 وز ملوخیه دو درهم بزر هم
 یک درم با ماء لقراطن روا
 هست تو بال مس و قلفونیا
 وز کثیرا اندکی باید بهم
 هم طبیخ برگ خمان شد بجوع
 باز لخنیس است مثقالین هم

تا سه درهم هست راوند آنچنان
 ده درم شبرم بشیر اندر نقوع
 وزن سورنجان و سکنجبین درم
 تا بمثقالی و شق اندر وزان
 تا بنصف او قیه از اسطوخودوس
 تا بدرهم انزروت اما نقیع
 سه درم بسفایح و مثقال بان
 آب عینون گه ورا پختی به تین
 نصف درهم از بخور مریم است
 چار درهم شربت حب الرشاد
 قدریندق خرد ذیب از استخون
 دند مصلح نصف درهم رته دو
 پنج درهم شربت زوفا شده
 ایرساء گفته با ماء العسل
 بیست جو بزر جبلهنگ آمده
 بیخ بقتوقرتن از وی سه درم
 سه درم فقّاح و برگ سعتر ست
 بزر مقشور قریض در شراب
 گرم دانه مصلحش باید بهم
 از عصاراتِ أصول فاشرا
 هم کمافیطوس که اقران ورا
 ربع درهم کندس اندر شیر هم
 هم سه قیراط از ابو قانس دموع
 باز مر و غیر مقلو سه درم

مقل یک درهم اگر چه قبض هست
 بیضتان گه پخته شد در عنصلی
 آب برگ آس باشیرج بهم
 اصل ظیان وزن او نصف درم
 تا دو درهم شربت سطرونیون
 شصت درهم از سفادیکس بقند
 سه درم از برگ ذافینوبداس
 پنج درهم از سحیق حرف جاف
 حرف بابل قدر اکشوٹافن است
 بزر خشخاش مقرن جهل جو
 سه درم از دهن بزر آنجره
 آب کاندرو وی دیوک بر نمک
 نصف مثقال اشک تا فسیا شده
 بیخ نه قیراط در ماء العسل
 هم دو درهم زنجبیل اندر حمیم
 همچنان مطبوخ قشر اصل توت
 قسطرن ماء الجبن بلغم براند
 چار مثقال از ثنادریوس راست
 نصف مثقال آنج توبال مس است
 حب سمنه هم عصیر برگ وی
 تا سه مثقالست معجون نجاح
 بعد ازان حب الافاویه و رتم
 بعد از ان مطبوخ افتیمون شده

باز مطبوخ حشیش العرب است
 یک سکره از عصیر قافلی
 هست سه اوقیه مقدار اهم
 کو بدهن اللوز و افسنتین بهم
 سه درم از تخم اسفند و لیون
 وز حلیث قدر سه درهم پسند
 باز سه قیراط از زهر الخاس
 زهرة الملح آمده دو دانک کاف
 نصف درهم شیر بخشیر احسن است
 یک درم بزر حماسوسی^{۱۹} شنو
 جوزخر و شوربای شب پره
 پخته خلط خام و اغلط کرد فک
 وز عاصره پنج قیراط آمده
 کو بضعفش بزر شبت اندر عمل
 عنصل و سمن و نمک مثقال و نیم
 جوز کوئل هست قیراطش ثبوت
 هم ایارج گه ز جالینوس ماند
 همچنانک اسقف و لوغاذیا ست
 یا ده گه میراث ارکیغانس است
 دانق لیفیّه وهم جوز قی
 لطنه شبت معسل بر فقاح
 شیر انجیر ست با بادام هم
 هم بمی اصل طریقولون شده

211b

212a

^{۱۹} یعنی خشخاش ز بدی

هم دوا الترید بده مثقال آن ^{۲۰}	هم شراب شاهترج ذو آمان
بهر او داروی مازریون نجات	شربت حبّ السّلامت شد نواة
آنچ تینی و زیبیی معتبر	از جوارشّنات کافوری دگر
شربتش تا درهمین و نصف کو	لوزی و حب المفاصل بهر او
ده درم قرص بنفشج آمده	هم صطخیقون پختج آمده
تا دو درهم حب منتن معتبر	حب صبر و حب قوقایا دگر
جذب بلغم می کند بشنوز من	حب سورنجان که از اعماق تن
صبر و سورنجان و غاریقون ولی	ترید و زرد هلیله کابلی
عجن با آب شمار افند سزا	بر سواسدس یکی سقمونیا
قوت شارب مراعا شد بهم	شربتش از درهمان تا سه درم

در مسهلات زردآب

212b

وزن هر یک آنچ گفتم در بیان	مسهل زردآب از مستسقیان
هم کما شیر و حدیث فرقیون	قاقلی و شیرم قنطاریون
یا ره که کرد ارکغانیس اختیار	باز ماهودانه و قنّ الحمار
باز سنگ بارقی و آب او	گرم دانه باز مازریون بگو
نصف درهم شیر خس با آب و خل	یک درم توپال در ماء العسل
حب ماء الاصغر اینجا عالیست	اصل سوسن گه باوذرمالیست
سه درم اشنان اخضر سودمند	ربع رطل افشرج فجلی بقند
شیر اشتر شیر خر بل هر لبن	هم ابو قانس شده هم قسطن
شهریاران و دواء الکرّم کم است	قرص مازریون و قرص شیرمست
باز حب اشعیان و قرطم است	حب مازریون حب شیرم است
حب سرخُش باز حلیوب آمده	تا دو درهم ششرونوب آمده
هم وشق هم لاعیه روسختج است	هم نحاس محرق و سکبینج است

^{۲۰} صفت او زنجبیل و مصطکی از هر یکی ده در مسنک ترید بیست در مسنک شکر طبرنرد مقدار داروها

حب بهرامی که شربت سه درم
بول ماعز پخته با بول صبی
هم ضماد خربق اسود شنو

اندر استسقاء لحمی شد اهم
بایدت بر اشکمش کردن طلی
مختلط گشته بخمر و آورد جو

213a

در مسهلات سوداء

آنچ سودا را ز ابدان مخرجست
هم لسان ثور و افتیمون سناست
شبرم و دندو بلبلج آمده
حنظل و لبلاب و مازریون شده
صبر و رته قرطم و اسطوخدوس
پرسیاوشان و نمک هم آملج
هم ز سنگ ارمنی سه درهمش
شاطل و شکر مساوی یک درم
یک درم برگ خلاف اندر شراب
گفته شد ففاح و برگ صعتری
دهن لوز مرّ و هم عینون شده
همچنان مطبوخ قشر اصل توت
وآنچ جالینوس و روفس کرده است
هم ثنادریوس وهم اصفر سلیم
هم صطخیقون ورا مهران بدان
هم سفوفاتیست گوناگون صواب
اصل ضیان است و معجون النجاح
زهرة الملح است وهم زهر النحاس
اقحوان با ملح ویا اسکنجبین

کابلی و شیرنج بسفایح است
سنگ مقناطیس نه قراط راست
مقل مکی شاهترج آمده
خربق و حاشا و غاریقون شده
شورباء آنچ پیرست از خروس
هم سه متقال از سفندر و فوتنج
هم درخمی لازورد پاک و خوش
می که در وی اصل عوسج پخته هم
بزر آکو تن بملح و خلّ و اب
جوز خمس و تین تری طری
عنصل و مطبوخ افتیمون شده
یاره گه هست ارکغانیسی ثبوت
یا رئیس و آنچ فولس کرده است
جمله لوغادیا ها یا سلیم
پختج حب الافایه آنجنان
پنج درهم اصل صابون^{۲۱} تباب
شهریان را درو باشد صلاح
هم طباق و برگ ذافینوبداس
می برد سوداء خلط بلغمین

213b

^{۲۱} یعنی شجره ابی مالک

هم ضماد ترمس و پخته بشیر

باز با روغن برد خلط کثیر

در مقیات

شد مقلي ملح هندی جوز قی

خردل ورا سخت و فجّل و تخم وی

سمسم افشردۀ قنالحمار

کندس و کنگرز دو اصل خیار

ماء لقراطن باصل فاشرا

اصل بطیخ است و پس حب الکلی

بادورج و گرم دانه دهن بان

هم طبیخ قشر بیخ گردگان

شبت و جبلاهنگ بزر سرمو است

حب شبرم هم سپید خریق است

باز شحم الارض^{۲۲} و هم میویزج است

صفرۀ حرمل باری و شیرج است

هم کرفس و قشر اصل ارجوان

چار درهم آب آذریون چنان

عرطنیثا و دماغ است و کتم

برگ ذافیوبداس وهم رتم

حرف و هم بزر حماسوس آمده

هم شترغاز و آفیوس آمده

بزر جرجیر و پیاز قی شده

زاج و هم بقل رماة و می شده

اصلهای عنصل باریکتر

قدر قیراطش مقی بی ضرر

یا عصاره یا طبیخ از ضرو هم

جوز بر ریق آرد اسان بی الم^{۲۳}

214a

در مسکنات قی

می کند تسکین قی هیزارما^{۲۴}

نا نخواه و میبه و جوزبوا

اشنه و حماضِ حامض انجبار

سیب اترج و طباشیر و صبار

سنبل کوهی و مرما حوز هم

هم سماق کوفته زیره بهم

برگ گرم و هم عسالیج و بل است

قسطرن و جمار و دار و فلفل است

طین نیسابوری و سعد و ذره

بزر ثبل و ربّ بسر و شهتره

ربّ جوز و آبی و لیمو دگر

باز ربّ غوره برگ لوز بر

ربّ توت خام و ربّ حب آس

بل که ربّ هر ترش اندر قیاس

بهر قی و دفع سم شد بی حرج Yazar bu beyti yukarıdaki beyitten sonra

^{۲۲} جور چندم
^{۲۳} شو که الزرقا کز اصلش افشرج
eklemiştir.
^{۲۴} نعناع

214b

فوّة الصّبغ و سلیخه انجدان
 شعر ارض و برگ بید و بدسگان
 حمص و خرنوب و دیگر زاعفران
 حبة الخضراء و فطراسالیون
 جاوشیر و بزر ثیل و بونیون
 هم سفادیکس چو خالیدونیون
 جعده و مطبوخ بستیناج و صو
 شبت و خرچنگ و خراطین و اشج
 راسن و زوفای حشک و فوتنج
 ورد عوسج هم ذاریج و حزا
 هم لسان ایل و فاونیا
 موز و مطبوخ اراک و لوبیا
 مقل مکّی و کبابه فاشرا
 اندر طالیس و اکلیل الجبل
 أبهْلُ و مشکیز مشیع و کبر
 اذخر و قرصعنه و فقلانسوس
 باز هلیون و حسک هم سندروس
 جوز بوا و شقر هم سادج است
 هم سطاخینس شده هم دوقس است
 خس و بر یا مصر دینسافوس هم
 قرّة العین کمادریوس هم
 سلجم و قیصوم و سیسارون شده
 عسلج و خبیز و غاریقون شد

215a

از مدرّاتست قسط و اقحوان
 کاشم رومی و سمن و قرقمان
 قنبیط و قسطرن هم تخمکان
 دو قو و ماء العسل قنطاریون
 حربه و حرمانه و اشقردیون
 قلب و اونومالی و قوطولدون
 عرعر و شونیز و فاشیرشین خفو
 باز سلطان الجبل هم کاکنج
 رازیانه هم کرفس و عود و ج
 سنگ یسر و گندری و گندنا
 قنب و برگ قرظ هم قاقیا
 ثیل و افسنتین و ارطاماسیا
 بارلوماین دَوایا آغریا
 ثوم و بطیخ و خیارین و بصل
 دارصینی و کشوت و نیشکر
 شیر بز گرسنه و ساسالیوس
 قاقلی و قنبره هوم المجوس
 سعد و مرزنجوش وهم بابونج است
 بزر خیری و سذاب و ترمس است
 صمغ زیتون و اوافینوس هم
 حب بلسان و کمافیطوس هم
 انگبین و لحم صفراغون شده
 حندقوق و هیؤ فاریقون شد

فجل و قرّاح و فراسیون شده	محلّب و اشنان و انیسون شده
هم عصا الرّاعی و حرف الما شده	زازلخت ^{۲۰} و حرشف و حاشا شده
هم هزار فشان و هم صعتر شده	شعر غول و جندیید ستر شده
اصل اسراش و اسارون آمده	دُخنه و کاورس و کمون آمده
هم کماشیر و کزویاً آمده	هم زراوند و کسیلا آمده
لحم سلوی و سمانا آمده	هم حمیم و هم حماما آمده

در مغرقات

پیش ازین خود گفتم اصلِ نهجِ وی	خواهم اینجا گفتن از اسبابِ خوی
یا زراوند طویل و انگزد	طالب او آب گرم اوّل خورد
زیره و مشکیزر مشیع اینچنین	صعتر و متنان و تلخ انگبین
عافر القرحا و دهن اوست سود	قسط و بزر انجره مقل الیهود
زیت با نظرون بگرمابه رواست	دهن حب الغاز بهر او طلاست
هم برد افلاج و هم درد عصب	قونیا با زیت مالیدن سبب
دفع استسقا کند دفع ثقل	دهن بابونج بگرمابه عمل
پایها را گرم دارد باز شرم	هم بخار آب گرم و ریک گرم
حبة السوداء و انیسون خری	دهن سوسن تین بری طری
بزر قتا و سلیخه بعد از ان	واندران تخم کرفس انفع بدان
سرکه و تخم سذاب و مُری است	زهرة الملح و کرفس بری است
در هواء گرم رفتن هم جلوس	فلفل و بابونج و ساسالیون

در عطوسات

خربقِ اسود چو فلفل فریون	شد معطّس کندس و سطرونیون
قاقله هم عرطنینا آنچنان	خردل و اصل کبیکج خزمیان

در سعوطات

^{۲۰} یعنی اراد درخت

216a

بهر تطهیر دماغت از مواد	آنچ در خورد تسعّط اوفتاد
هم پیاز و هم شقر در اختیار	کندس و افشردۀ فثا الحمار
کو بزیت و زیرۀ اسود بهم	لقوه را سطرونیون ربع درم
زهرۀ کرکی بآب سلق هم	واندر و سولان سعوط آمد آهم
هم بشونیز ست در بدوش ظفر	در نزول الما چکان سنگ بقر
مغز کرکی بهر نسیان شد شفا	زهرۀ کبک است هر مه مر ذکا ^{۲۶}
می کند با آب مرزنجوش باد	بر حرمل فتح سدّه طرد باد
درد گوشت را برد شجار امان	دهن شونیز آنچنان کرده چنان
بر شقیقه شد بیسیاسه ظفر	می برد دهن بنفشه درد سر
آب لولو از صداع انتشار	فضله با سطرونیون بر انحداد
سدّه با کبریت احمر می رود	بارد و اغلظ بعنبر می رود
درد سنّ سرد را با وی شفاست	هم عصیر اصل ادریون دواست
صمغ سر و اظهار لین آرد ز غیب	زهرۀ خطّاف بهر دفع شیب
سعهه و ریح و خنا زیر و سبل	می برد حب السعوط اندر عمل

در قطورات گوش

216b

دهن گل کاندرا انار آورده جوش	می برد تقطیر لاذن درد گوش
ماء سلق فاتر و قثا الحمار	دهن لوز مرّ و دهن کوکنار
همچنان دهن نوی المشمش شمار	دهن خروع خم شراب سلخ مار
دفع درد گوش را خوش راه فوز ^{۲۸}	حادی ^{۲۷} و افیون و مُربا دهن لوز
دفع درد گوش را باشد سبب	دهن حب القرع پخته در آب ^{۲۹}
کو بدهن حبّۀ الخضر است جمع	درد باد و سدّه با شونیز قمع
می برد مسدود را خوش دهن حل	مدّه و ثقل و طنین آب بصل

^{۲۶} یعنی او بهر زیرکی
^{۲۷} زعفران
^{۲۸} ظفر
^{۲۹} بادنجان

شک مکن دهن نوی النوخ است خَوش
 می شود اطروش مزمن را صواب
 زهره بز نه برای باد گوش
 آب بیخ او باتش در صمم^{۳۱}
 روغن ترب از برای باد و درد
 باز فتح سده و دفع ورم
 می کند تقطیر او ابراء درد

در طنین و دفع سده هم طرش
 شحم دلفین کوست در حنظل مداب
 دهن لوزی^{۳۰} را بافستتین بجوش
 آب درداری زبرکش در ورم
 زهره گاو انتقاء مده کرد
 دهن خردل کرده ابراء صمم
 هم بخور الکرد اندر دهن ورد

در قابضات سرد

217a

ربهای هر ترش ریاس هم
 بزر حمّاض و طرائیث و غرب
 مغره و بیسیم و بهیمی و نشا
 طلف میش محرق و ساداوران
 هم سفوف حبّ رمّان هر طمان
 هم سفوف حبّ انگور انچنان
 هم عصیر برگ او مقل مکی
 بُسَد و قرن گوزن مُحترق
 یَشْمَه زرد قوانص هم ثجیر
 آب برگ پنبه قابض در صغار
 برگ لوز بری و کشنیر تر
 حمض اترج و تُفّاف و پیه بُز
 شد بسردی معتدل قبض عدس
 غوره و بزر او افینوس هم
 شاه صینی و عصاالراعی جنان

قابض بارد سماق و آس هم
 میوه‌های خام و برباریس و شب
 قشر خشخاش خمیر و قاقیا
 صمغ و کافور و طباشیر و شیان
 میوه علیق کلب و شوکران
 رایب پخته که بی مسکه است آن
 پوست بیخ درخت مصطکی
 جمله اجزاء آبی و نَبَق
 کفری و اخلاط وهم پست شعیر
 هیوسفطنداس و جفت و جُلنار
 ثیل و لوز بربر و قرن بقر
 طلح و جار النهر و امسوخ و اُرز
 میوه خرنوب بری و عَلس
 قنب و لَفّاح و بیروح الصنم
 بلح و باقلاء خشک و قشر آن

^{۳۰} یعنی روغن بادام
^{۳۱} کری

217b

واز و گیرا بولی و بلوط هم
 عفص وهم اذئاب خیل و عوسج است
 برگ دردارطری گزمازج است
 هم غُبیرا و قَرَائِنًا شده
 لوقیون و رب کمتری شده
 حی عالم برگ قنا آمده
 فوفل و ایذاریندا آمده
 هم شراب البلح و جیدار آمده
 طین ارمن بزر خرلوس^{۳۴} آمده
 هم سفوفطین و افیون آمده
 رامگ و سک و بلیج آمده
 حب ممسک امّ غیلان آمده

شوحط و ازگیل و شهبلوط هم
 بقس^{۳۲} و اذئاب سبغ اهلیج است
 هفت بهلو و فُدُ^{۳۳} و فیروزاج است
 تخم گل هم بقلة الحمقا شده
 دخنه و جاورس و مامیثا شده
 باز ظفر القط و طرفا آمده
 بُنگه و بزرقطونا آمده
 میوه علیق و جمّاد آمده
 ریم آهن طین شاموس آمده
 سنگ قبطی برگ زیتون آمده
 چیلک و زعرود و املج آمده
 وسمه و بقل خراسان آمده

در قابضات گرم

218a

حرف مقلو و قشار کندر است
 انجبار و هم اشق هم لادن است
 نان پیهین و فطیر و خبز ساج
 پخته و پس خشک کرده درهمک
 مسح محرق خزه کلب از استخوان
 قسب و قلّاس و نوری النمر و رتم
 اصل باداورد و لحم قنبره
 لحم طیهورج است هم لحم فرس
 نارجیل کهنه وهم کهربا
 هم صفوف مقلباتا و نُغَر

گرم قابض میعه خشک و مراست
 انگژد ماء القداح و بهمن است
 انگبین کوکنار و نیرباج
 وز بقیر کهنه و شسته نمک
 بلّ و مرداسنگ و دار و شیثغان
 انفحات و بستها زاجات هم
 لامی و قفر الیهود و فاغره
 برگ جمیر و عصافیر و عدس
 پخته با خمر صفی فاوانیا
 سغد و جوسیصا وهم صنوبر

^{۳۲} شمشاد
^{۳۳} ملح نیلوفر
^{۳۴} لبان الجماد

هم نوى العناب و مطحون کرده پست	پخته زيتون كه گرمست او درست
رَبِّ بسر و قشر ليمو آمده	دادى و كمون مقلو آمده
كنگر و قشر صنوبر آمده	نانخواه جوز و عرعر آمده
سنبل و مقلق انيسون شده	جارگون ^{۳۵} و كپه و مانون شده

حایسات خون

حایسات دم عقیق و انجبار	سیب خام منشوی و جلنار
طین مختوم و طرائیث و غرا	بُسدُ و کشنیز خشک کهربا
لب بزر قرع ممروس اندر آب	هم عصا الراعى صابون ثياب
طحلب ^{۳۶} و افشرج اذناپ خیل	بردى خیسیده در آب و خلیل ^{۳۷}
خون بزغاله كه جوشیده بخل	بقم سنديرطس حبّ آمل
ورد علیق و زمرد سنديروس	هم خراز الصخر و لوسیماخیوس
عذبه و خاکستر عظم بقر	هم رمادِ ضفدع و طاليسفر
صمغ و سَمّاقیه و ساداروان	هم سراویل طولول و شوکران
بهمن و بهمی و صوف البحر و شب	صمغ سرو و طین شاموس و غرب
غوره و افشرج هیزارما ^{۳۸}	هیوقسطنداس و قرص الکهربا
هم سفوف الطیف و قرص القاقیا	هم شراب صندلین و فصا ^{۳۹}
خون گاو و برگ زيتون و شیان	آب آبی قرص بُسدُ عَنَم ^{۴۰} دان
هم حریق قشر قرع خشک و خل ^{۴۱}	رَبِّ آس و حب ممسک هم زُغَل
ام غیلان و لبخ ^{۴۲} میسوسن است	قرص جلنار است طین ارمن است
طلق و ظفر القط و طرفا آمده	ترشی و تخم شُکَاعِي آمده

حایسات رعاف

^{۳۵} بسیاسه

^{۳۶} یطلى به من خارج

^{۳۷} تصفیر خل

^{۳۸} نعناع

^{۳۹} عجم الزیبیب

^{۴۰} کوکچه

^{۴۱} سرکه مطلقا قانع دستما

^{۴۲} درخت بزرگست چون چنار و در صعید مصر درخاناها می نشانند بسیار و برگ او در بریدن خون مجریست

219a

حب آس و ائمد و جبسین و بان	قاطعات خون بینی شوکران
با عظام بالیه خیسیده خل	فیجن و اصداف وهم بعر جمل
می کند قطع رعاف و غیر دم	گندنا با سرکه و کندر بهم
قلب دیک تاره اختاء بقر	خون و رقاء و رماد اصل پر
هم رماد ضفدع و سرگین خر	ظفر قط و انفحه قرن بقر
زاج و لوسیمایوس و طین حُر	هم رماد پشم مهنتق شتر
بیضه محرق چو برگ انجره	عفص و از اذنا ب خیل است افشره
کو بخل خمر و کافور از ولوج	هم فتیله از عصیر بادروج

قاطعات رطوبات و عرق

از کروم افشره و از آلو ورق	آنچ نشف لین کند قطع عرق
زیت انفاق و سک و قفرالیهود	اشنه و صفرا صابع آطبوط
عرعر و کبریت و کتان و بُنگ	طین شاموس آس و بلح و اصطرک
ابهل و اقلیمیا و ترمس است	سَرُو جوز سرو و اصل نرجس است
آبنوس و مرقتیثا مرتک است	دلب و دینا رویه کز مازکست

مجففات بی رنج

219b

ائمد و روسختج و صبر و سرخس	آنچ خشکی می دهد بی لذع و نخس
جفت بلوط و ابوخلسا و فو	انزوت و نوره مغسول و مو
هم قسوریقون و اوقیمونداس	شنج نیطافیلی و جلبان و آس
آب کبریتی و حروق ^{۴۳} و هبأ ^{۴۴}	بردی و خاکسترنی توتیا
هم عقیق برگ سماق و عقیق	هم نوی التمر و صدفهاء حریق ^{۴۵}
سوسن و اذنا ب خیل آمد سره ^{۴۶}	خمسة الاوراق و جاورس و ذره

جاذبات اخلاط

^{۴۳} نوع حرق
^{۴۴} گرد
^{۴۵} سوخته کرده
^{۴۶} یعنی نیکو و لایق بهر تجفیف شد

لحم سَنُّور و زراوند و زوان	جاذبات خلط دبق و انجدان
هیل بوا و سذاب و ارمنین	خردل و اوساخ کور و انگین
شحم حنظل هم خمیر و میوزج	قسط و صمغ ضررو و بلبوس و اشج
محرَق اصداَف و از گندم مُل ^{۴۷} است	دیک و فلفلمویه هم فلفل است
صمغ بطم و حَبَّة الخضرَا شده	سام ابرص عاقرالقرحا شده
زفت و آرند و برندحاشا شده	زرنب کبریت و تافسیا شده
هم بصل خرچنگ و نظرون آمده	هم شقر ^{۴۸} هم لحم حلزون آمده

مقطعات اخلاط

220a

اذخر و اظفارطیب و ایرسا	چون مقطع می شود اخلاط را
مصل و هم مصلیه و ساسلیوس	عنصل و میویزج و اسطوخودوس
سندروس و بوره و حمضیض و وج	ابهل و زوفای خشک و فوتنج
هم بلخته فرقیون و دهن بان	دارصینی و سذاب و اقحوان
جعده و مشکیطر مشیع انجدان	حَمَّضِ اُتْرُجِ کبر هم حب بان
هم اناغورس دکر تملول و خل	بزر اشراس و زراوند و بصل
حب خشخاش مقرن دهن حوز	حلق هم مطبوخ قشر اصل جوز
لوف و بقتوقرتن و بابونج است	مری و کرسنه و سکبینج است
قسط و کراث و طریخ و حرمل است	حُرْف و غام و قریض و خردل است
دوغ و پازو و اماریطن شده	هم برنک و بارلوماین شده
هم سلیخه صمغ دامیثا شده	شحم حنظل عاقرالقرحا شده
ملح محرَق جند بیدستر شده	ثوم و عقوریه و صعتر شده
هم کماذریوس و صحنا آمده	نانخواه و قردمانا آمده
همچو برباریس و صابون آمده	باز پنجنگشت و مامون آمده
توت شامی آب لیمو آمده	انگین و برگ آلو آمده

^{۴۷} یعنی می گندمین
^{۴۸} شقایق النعمان

مفتحات — سدها

220b

نانخواه و هیوفاریقون شده	سده بگشاینده غاریقون شده
جعده و کرسنه و هلیون شده	حرف افسنتین و افتیمون شده
هم بخور مریم و کمون شده	صعتر و غام و انیسون شده
هم دواء اللک قرفسیون ^{۴۹} شده	قره العین و فراسیون شده
هم دُیید الورد و سجزینا شده	هم ثنادریوس و دحمرتا شده
قنه و بلخیه و حاشا شده	سرمق و برنوف و باقلا شده
هم سرخس هم سفادیکس شده	باز اونومالی ترمس شده
راسن و معجون قیصر آمده	غافت و حب صنوبر آمده
دهن بطم و رازیانج آمده	کف نر و شاهترج آمده
باز اندوز مربا آمده	شنبلید و هیل بوا آمده
شهسپرم و قردمانا آمده	زنجبیل و جنطیانا آمده
هم هلالیه کُسیلا آمده	ماء زفتی و حماما آمده
کاشم رومی و راوند آمده	دارصینی و زراوند آمده
بزر بطیخ و کماذریوس هم	دهن نسترتین و کمافیطوس هم
هم شراب تلخ و افنیقیطس است	اذخر و مرار و اسطوخودس است
محلَب و بردِ سلام و بونیون	سلق و قرص الغافت و قنطاریون
بزر خرلوس و کرفس و اقحوان	صبر و اشنان سپید و زعفران
جعده و سعد و کمافیطوس هم	عنصل و ثوم و بصل بلبوس هم
عنبر و معجون مسک و زعفران ^{۵۰}	عود و شونیز دلک و اکشوت و بان
هم زبر شیهاست چندین همچنین	یاره لوغاذیا و انگین
هم شراب راسن و ماء الاصول	هم طباق و هم سراویل طولول
با بززر اسکنجبین یا با اصول	باز طین المصطکی ماء البقول

221a

^{۴۹} کبابه

^{۵۰} Yazar ilk beyitten sonra bu on üç beyti eklemiştir.

حمص و کرسنی و بول جمل	با زیرباریس اکلیل الجبل
لوف و خالیدونیون و شیر خمر	با درنیو و اسارون و کبر
با زیر یا مصر و امدریان دگر	نرجس و دهن حماحم هم و جزر
مرّ و پنچنگشت و مرزنجوش و مو	مزو و مرها حوز و طرخشقوق و فو
عنصل و بادام تلخ و ایرسا	بوره و بول شبر فاوانیا
شیبه و زهر خرابی و حزا	هم شراب قشر اصل هندبا

مفحات افواه عروق

آنچ فساحست از رگهای دهان	گرم باشد با غلظ چون اقحوان ^{۵۱}
دهن آجر و زراوند انچنان	جمسیرم و دو قوردند انچنان
انگبین و عاقر القرحاست هم	دهن غار و حرمل و خناست هم
لادن و بلسان و آسارون ازوست	غار و اذخر هیوفاریقون ازوست

محللات ریاح

کاسر بادست راوند و اشج	نانخواه و زنجبیل و فوتنج
او سپید و ورد خیر بهار	اذخر و اسلیخ و مرماحوز و قار
بادروج و کاشم رومی و بل	شنبلید و شیخ و افسنتین و شل
حرف و انجیر و کرفس و بزر مرو	حرفشف برّی و دهن حبّ ضرّو
ابن عرس و مارماهی و سپوس	لبس جلد قندس و ساسالیوس
کندس و قفهر اليهود و بادیان	خصیه الدیک و شِقْرَاقُ آنچنان
لحم بطّ و ابهل و جوز بوا	دهن زقوم و شطیبه هم حَزَا
مرو معجون القباد و شیلکثا	شمّ فغوسوسن و ثاناسیا
بزربر یا مصر و اکلیل الجبل	انتله جثجات و برنوف ازجمل
جعده و دهن کمادزیوس هم	زیره و لحم غداف و سوس هم
محلّب و اشخیص اسپید و وج است	اسقف و کمونّی و سکیننج است

221b

^{۵۱} آنچ فساحست از رگهای دهان گرم باشد با غلظ چون اقحوان Yazar Bu beyit yukarıya eklenen en son beyittir. bu beyitten sonra açıklamasını bitirmiştir.

سعد و جلنسرین و افنیقیطس است
 جاوشیر و جندیدستر شده
 دارصینی و برسیانا شده
 لحم زاغ و صمغ دامیثا شده
 صبر و حب النفط و دحمرثا شده
 باز بندادیقن و قطران شده
 ترمس و دوقوا و افتمون شده
 آب کبریتی و حاشا آمده
 دار فلفل هم کرویا آمده
 هم نبات و سیر و زنبأ آمده
 قرطم و قرصعنه و دند آمده
 هم سلیخه شاهدانج آمده
 کندر و حب صنوبر آمده
 حبّ منتن زهر ظیان آمده

دهن مرزنجوش و بزر دوقس است
 لادن و بسبابه و صعتر شده
 زرنب و غام و ثافسیا شده
 جمسفرم و حبة الخضرا شده
 حب سکیننج چو سجزینا شده
 قنه و قندول و خولنجان شده
 فلفل و اسفند و انیسون شده
 حب نارنج و حماما آمده
 هم سذاب قردمانا آمده
 عود و اندوزِ مربأ آمده
 هم زرنباد و زراوند آمده
 قسط و قرّاح و درونج آمده
 شبت و پنجنگشت و عنبر آمده
 سنبل کوهی و سولان آمده

222a

دافعات سنگ و مفتتات

یزر بطیخ و طراغولیندطوس
 اصل رطبه فوتنج خر خروس
 قشر بیض سوخته حسن الحمار
 حمص و خرچنگ و قشر اصل غار
 هم عصیر روث خیل و پا حمار
 بهمن و سیسنبر و پنجشگت وان
 پخته بیخ نجیل و اقحوان
 عنصل و خلّ وی و اشقردیون
 هم عصا الرعی و بطراسالیون
 بول خوک آرچی که مردار است شرب

از مفتتهاء سنگ است آبنوس
 بیخ قوطولیدن و هوم المجوس
 جعده مزماررعی دیودار
 کندس و سنگ یهود و سنگ مار
 هم جرادبحری و شعر الجبار
 قهوه گه خمهن پخته اندر ان
 مرداسفرم و کرفس و ارتکان
 آج و صمغ وی سطرونیون
 بزر صامریومه و بنطافلون
 اذخر و افشرج و اغصان ترب

222b

بزر لفتِ پخته در آتش بهم
 اشنه و مغنیسیا فاونیا
 باز افسنتین سلیخه فاشرا
 ورس و مطبوخ و کمادریوس^{۵۲} هم
 سعد و لوز تلخ و دهن اللوز هم
 هم زجاج محرق و سکینج است
 صمغ اجاص و رماد ارنب است
 قره العین و ید الله آمده
 هم شطیبه هم سمانا آمده
 پخته اعجم خرما آمده
 فستق و مشکیطرمشیع آمده
 هم حسک هم مقل و کمون آمده
 شیرزق صمغ قراصیا شده
 هم لسان السبع و قرقسیون شده
 بوره گه با انگبین معجون شده
 سنگ اسفنج و طراغیون شده
 قسط و بزر خطمی و بلسان شده
 بادیان برّی و خُرشف شده
 خربزه اندی که شلنق هم شمام
 سنگ یسر و سنگ بحری و السلام

223a

فجل کاندرو وی نهاده شش درم
 هم ذراریح و خراطین خنفسا
 شیر زن با انگبین و می سوا
 کف نسرست و کمافیطوس هم
 محلب و جلغوزه و جلّوز هم
 هم نخود اسود و بابونج است
 دهن عقرب یا رماد عقرب است
 آب جوز الشکر و نانخواه آمده
 قافله هم قدمانا آمده
 دهن آجرّ و کرویا آمده
 اصلِ خنا و دواء الارمده
 اصل علیق و اسارون آمده
 هم حبّاحب حبّه السّودا شده
 سنگ حوت و هرنوه هلیون شده
 بیخ نی راوند و صفراغون شده
 هم دوا الکبریت غاریقون شده
 هم دواء الملک و راهان شده
 قلب و قیصوم برنجاسف شده
 حبّ قلّت و قنه و قمل طعام
 هم سذاب برّی و خرء حمام

قاتلات دیدان و مخرجات حب القرع

قشر فرصاد و سرخس و حبّ نیل
 جعده و بزر کرنب و قسط مُر
 سرکه هر شب خاصه باشد عنصلی

آنچ ازو حیات و دیدان شد قتیل
 نانخواه و کاشم و غام و مُر
 ماء بطیخ و برنک و کابلی

^{۵۲} کمادسع الجز...

شیر بزر بقله و صمغ کروم
 یک شب اندر سرکه خیسیده نخود
 اکل جوز بیش و ارطاماسیا
 سعد و دهن بادروج و دهن غار
 رویان و محلب و خس الحمار
 سندروس و بزر صامر خوب ساج
 مرداسفرم حلیتت فوتنج
 دهن نسرین و زنفطان هر یکی
 هم زبانِ برّه نظرون شنو
 فوفل و قشر لبخ خشبرکست
 صبر و قنبیل و حلیب و حنظل است
 حرف و خامالاون و قطران شده
 تخم کشنیز و کرویا آمده
 ترمس و شونیز و زوفا آمده
 باز بزر بقلة الحمقا شده

223b

نعنع و حماض و افتمون و ثوم
 نارجیل کهنه و قفر الیهود
 ظلف کاو محرق و سقمونیا
 بوره و بلخیه و بیخ انار
 خردل و سکینج و آذان فار
 مغره و مطبوخ بیخ توت و زاج
 هندباء مرو حلیتت و اشج
 دادی و دهن درخت مصطکی
 ابهل و افشیره برگ کنو
 آب قلموح طری و مرتک است
 صعتر و قنطاریون و حرمل است
 برگ شفتالو و بوزیدان شده
 هم سذاب و قردمانا آمده
 شیخ و افسنتین حاشا آمده
 ملح و متنان خسّ مرحلفا شده

جالیات

راسن و قتا الحمار و فوتنج
 غافت و مزمار راعی و رتم
 هم زراوند و کیکج مرّ و خل
 سمن و طین المصطکی و دهن حل
 دهن لوز مرّ و خرّ ماکیان
 سلق و آذراقی و خشکنجین
 شمع و طین محرق طیلافیون
 بعرضب و ازطیوردد ذرق
 اصل دلپوث و سرخس و شاذنه

224a

جالیات سطح تن شد شیطرج
 حرف ارند و برند و حبّ زلم
 کف نسر و کفک دریا و بصل
 کرمة البیضاء کبریت و غسل
 نرگس و ابوال و افسنتین و بان
 حبّ خشخاش مقرن یاسمین
 قسط و حناء قریش و بولیون
 هم ضجاج و دارصینی و حدق
 فلفل و اصل قرظ ارجیقنه

خرء زيفان و عصافير و شَقِر
 قشر خايه خايه و جوف جراد
 شحم قنغد شحم شير و شحم بُز
 گشت و برگشت رماد تين و سوس
 هم صدف سرطان بحري بلسكى
 هم رماد نوره و سقمونيا
 ملح و آلتون چو صابون و نشا
 هم رماد گرم و صمغ و آبِ وى
 كرده بر آتش سعوط و دُرِد مَي
 عظيم عاقول و لوطوس آمده
 خون خلد و اثل محرق آمده
 طين گرم و مرقشيشا آمده
 تخم ترب و جوز بوا آمده
 زهره مس هيل بوا آمده
 صبر و كف الضبع و دردار آمده
 هم شعير محرق و خربق شده
 خون گرم ارنب و متنان شده
 زنجبيل الكلب و مازريون شده
 خردل و صمغ قراصيا شده
 قشرِ دلبِ محرق دفلَى شده
 قشر سبز خوز بوصيرا شده
 هم زيبب برى و شونيز هم
 خرء خطاف و بخور مريم است
 هم شش و لحم حريقِ اشتر ست
 حرمل و بوقانس و سنبادج است

قاب خوك اشخيص اسود كفَّ هِر
 قسط و خاماسوقى و ماء الرماد
 ورس و بادنجانِ برى و اُرز
 بول صبيان و اناغالس سبوس
 دردِ خل دهن درختِ مصطكى
 هم كرنب برى و فاوانيا
 مرتك و قنابرى و ايرسا
 حلبه و بزر كرنب و بيخ نى
 ماء كبد معز با كبريت شى
 هم رمادِ عظيم طاوس آمده
 خون لقلق خرء لقلق آمده
 دهن قطن و قردمانا آمده
 شير تين و قردمانا آمده
 دبس و بررحند قوقا آمده
 اصل لوز تلخ و زنجار آمده
 محلب و كرسنه و بورق شده
 خروج و بطيخ و ماميران شده
 خرء بط و بشكل حردون شده
 سايل برگ و قرانيا شده
 آب كبريتى و باقلا شده
 حامض اترج و حُرْف الما شده
 سكر و سنگيسبويه زيز هم
 زهره كفتار و بزر شلجم است
 برگ لفاح و قشار كندر ست
 ترمس و آكوسن و سكبينج است

مقرّحات و معفّات

225a

سوزش آرد رحلتِ لین می کند	آنچ او تقریح و تعفین می کند
شبرم و قلقد و قسط و قلقطار	قلقدیس و عنصل و آذان فار
خربق و تیزابها و دُرِدِ خَل	هر دو زرنیخ و ذراریح و عسل
ظفره و خرد کبوتر فرفیون	خُرف و ماهو دانه و ادرافیون
راسن و بنطافلون و شیطرح	باز سَعْدِ زنجبیلی فوتنج
خانق الذیب و سالامندرا	خانق النمرست هم آنقردیا
زهرة الملح و کبیکج آمده	دیگبر دیک و میاه ارمده
نوره و حاسیس و قطران آمده	خون خیل و اصل ظیان آمده
فیجن و شیرِ عُشرمانون شده	کرم چوب نوج و فلدیفون شده
خردل و سنباذج و صابون شده	زیز و تافسیا و مازریون شده
از یتوعات و هم از انجیر شیر	عرطنیثا لابعیه سوری و سیر

آکلات لحم زاید

225b

نوره و اشنان و زنجار و ملوح	آکلات لحم زاید از قروح
انزروت و ژفک آهن قرنیا	هم رمادِ قنفذ و اقلیمیا
اٹمد و اصداغ محرق هم اشج	مرقشیشا و نحاس و شاذنج
قطن کهنه مرهم اثنا عشر	قلی و توبالِ مس شیر عُشر
عذبه و اشقردیون و ارتکان	مرهم زنجار و قیشور انجنان
کف ضبع و زهره مس آمده	درِدِ محرق دیفر و جس آمده
آسیوس و مرهم اسود شده	مُرتک و راسختج و بُسَدَ شده

منقیات قروح و سخته

انزروت و صمغ سرو ایرسا	شد مُنْقَى ریشِ پر اوساخ را
مغره و آکوسن و قلفونیا	ابهل و اسرنج و هم اقلیمیا
اٹمد و کرسنه و ماء البصل	زفت و مُرّ و طین مختوم و عسل
خصیة الدیک و شقایق لوف هم	زهرة الملح و رماد لیف هم

هم لسان ایل و برگ سماق	کف دریا و صدف با احتراق
زاج و صمغ اندر اسپتون چنان	برگ رز بلوطی و خرلوس دان
قشر عناب است ملح و بورق است	کف صمغ و قشرنی که محرقست
حب بلسان ثوم بری همچنان	علک و مامیران و مُرّی همچنان
هم رماد دلب و سوسن همچنان	اصل خشخاش مقرن همچنان
السن عصفور مازریون چنان	آسیوس و هیوفاریقون حنان

مدملات ریشها

جعدّه و اذناّب حیل و انجبار	مدملاتِ ریشها آذان فار
برگ بلوط و خراطین و نشا	اُثمّد و اسوخ و زفت و ایرسا
شبت و برطانیقی و اقلیمیا	سنگ مار و بردی و فلفونیا
خطمی و برگ کرنب و آبنوس	مرتک و اسرنج ولوسیمایوس
قنّه و برگ قرظ سندیرطوس	سوسن و صمغ البلاط و سندروس
خرفع و حلتیت و بار سطاریون	سنگ افریقی و اونوطولیون
صمغ جوز و مرهم با سلیقون	برگ کمثری و هم اشقردیون
ثیل و هم اصل شکاعی و شیان	جوز سرو و برگ سرو و زعفران
اصلی قرصعنه بجو یعنی دَفیق	قرمز و قشر سلحفاتِ حریق
زیز و از حلدون و رماد مرهم لعاب	انزروت و برگ صابون ثیاب
کندس و لخنیطس صحری و شب	طوط و علک البطم و هم برگ غرب
صبر و اسفیداج و کمون و اشج	مرو هم قفر الیهود و سادنج
پیه خوک و پیه بُز خرلوس هم	برگ آبی و کمافیطوس هم
زیت کهنه خرقة کتان شده	نوج پوسیده چو امدریان شده
جاوشیر و مرهم خل آمده	قشر نوج و چوب شاطل آمده
سعد و قشر و برگ دردار آمده	مغره و شنگرف و جلنار آمده
هم رماد ریش و حنا آمده	انگبین و جنطیانا آمده
سنگ قبّطی دیفروجس آمده	برگ قطلب غالسنیس آمده

226a

226b

السن عصفور و آرمل آمده	برگ ظفر القط و توبال آمده
سنگ نار و طین مختوم آمده	مرهم رنجار وهم موم آمده
وز مراهم ایض و احمر دکر	هم رصاصی قلقطاری معتبر

نافعات حرق نار

آنچ نافع می شود در حرق نار	جوز دلب و سوسن و حسن الحمار
خرقه تر کرده و آب رماد	آس و اسفیداج و ارزیز و مداد
قشر دلب و کلس و مغسول و لبان	علک و طین المصطکی و بعرضان
هم رماد پایهای ماکیان	هم رماد ملح و هم سنگ فسان
مغره و دهن بنفشنج هم گلاب	روغن گل نوره نادیده آب
خاک تر خاکستر و خره حمام	محرق اصداغ و هم برد و سلام
برگ غلیق و ودع زیتون خام	برگ خمان و رمادات عظام
هم رماد برگ سرو و قاقیا	هم لعاب حلبه و قیمولیا
ماء رمان و دقیق رزو جو	مح بیضه با رماد جو شتو
هم جراده از کدو با روغن است	مرتک و مری و سوه آهن است
آب کشنیز تر و آب شب است	سنگ افریقی و برگ قطلب است
سرمق و شنگرف و هم شوه مس است	آب سماق و پیاز نرگس است
برگ توت و شاذنج هم صندل است	هم لعاب حبّ به هم فوفل است
برگ خبازی و برگ کاسنی است	بیخ نیلوفر چو طین ارمنی است
خطمی و لبلاب ارقطیون شده	غالین و هیوفاریقون شده
صمغ وحی العالم و حنا شده	موم و قشر سبز باقلا شده
بقلة الحمقاء و مامیثا شده	هم بنفشه هم غراطفا شده
اتمد و آب سکنگور آمده	هم بیاض بیض و کافور آمده
سرکه و قشر صنوبر آمده	هر نوه هم بیخ کنگر آمده

نافعات ریش و رودگان

در قروح رودگانی شد مفید	موم و آب آهن و خمر الحديد
-------------------------	---------------------------

عفص وحي العالم و اشقرديون	حب برباريس و بولامانيون
زبر و باقلاء قطبي خندروس	هم دمآء آيل و معرو تيوس
بيخك اذنا ب خيل و انگين	جمله اجراء عناب طحين
هم عصي الراعي و خبازي شده	جوز سرو و بقلة الحمقا شده
طين شاموس و زيبب بانوي	باز قرص الحفنه و ثاناسيا
سندر و دهن المصطكي سمقوطن است	حقنة الامساک و ريم آهن است
صمغ و طين ارمني پُست شعير	روغن گل بزر حماض و ثجير
مغره و قرن گوزن مُحترق	خطمی و طاليسفر پست نبق
با درنيو قرص زرينخ انجبار	خون خرگوش و سماق و جلتار

227b

منضجات

بزر کتان و کرنب و زعفران	منضجاتند ايرسا و اقحوان
زردۀ خايه بقيروطی چنان	گندم خاييده جايچ چونان
بزر مرو و حرف با آب و نمک	دهن عذب و ميعه و هم اصطرک
شيبه و شونيز و صابون شعير	خون خرس و موم و محروت خمير
هم پياز کرده بريان زيرنار	مرهم زنجفر و جمهوري قار
دارصيني و قروقر مغمما	زهره گاو و مسکه و باربکا
مح ساق آيل و هم ثرب اين	اليه و انجير و دبق و انگين
اذخر و اسليخ و ثيل و لادن است	جوز با قسب و نبق هم روغن است
شيلم و اکليل و لُبني آمده	شبت و خطمی و حماما آمده
کلس با شحم و زيبب او راست سود	کندري و کندر و قفر اليهود

228a

محللات اوام

اذخر و خراء حمام و ارمنين	می کند آماس را تحليل تين
انجدان و اقحوان و از بيان	هم رماد چوب ساج و روبيان
فيجن و اوساخ کور و بونيون	دبق و برطانيقي و بنطافلون
بيضه و مزمار راعي و بگير	گندم و يا خبز ممضوغ و خمير

سیر و زوفا این یعنی خشک و تر	زنجیل الکلب و اخنآء بقر
خصیه الکلب و ذرایح و سبوس	هم بخور الکرد و مژو آسیوس
هم دمء کبش و خنزیر بروتبوس	زیت و اصل قنّب و اسطوخدوس
مقل و اکلیل الملک هم مومیا	هم بخور خل بسنگ آسیا
هم دقیق جوّو چو گرد آسیا	هم قصب یعنی ذریه هم فنا
صمغ ضرو و نجو صبیان و حسگ	پرسیا و شان سلیخه هم بنگ
صمغ جوز و صمغ توت و دمع او	شیر و جُمّیز و عبوثران و مُو
خروع و زهر النحاس و بیرزد	برگ سدر و انجره هم انگزد
هم سطرطیقوس بقتوقرتن است	خائق الکلب است و ریم اهن است
حرشف و اسلیخ و برگ حنظل است	صعتر و برگ کبیر هم خردل است
شبیبه و شونیز و برگ نرگس است	شبرم و برد و سلام و ترمس است
دهن اذخر دهن حلبه شیرج است	برگ دفلی و سعالی ساذج است
پوش در بندی و بوصیرا شده	هم حشیش الداخس و حاشا شده
دوسر و خاکستر حلزون شده	آب سلق و هیوفاریقون شده
حنظل و دادی و غاریقون شده	حرمل و افنیقطس صابون است
رُته و بسباسه و خولان شده	سمسم و بابونج و سولان شده
بلسکی و غالسینس آمده	سنبل و قیصوم و دوقس آمده
زهره گاو دوادم آمده	خون گاو و جوز ارقم آمده

228b

ملینات — صلابت

آنج تلین صلابت می کند	الیه و امخاخ و مقل و بیرزد
هم شحوم وزو و بط و ماکیان	هم گوزن و عجل و بز مانند آن
هم کمافیطوس و زیت و اقحوان	دهن شبت و دهن حلبه و دهن بان
هم نخاع و موم و دهن ناردین	دهن زنیق بزر کتان دهن این
دهن خروع دهن سوس دهن غار	شوخ گرمایه که باشد بر جدار
میعه و اوساخ کور و اصطرک	دادی و بزر فطونا و بُنگ

229a

رهشی و کرسنه و انجیر هم

انثلیس و اصل سوسن زفت هم

حالی دندان و بید انجیر هم

تینِ خام پخته با شیرش بهم

محللات صلابت

آنچ تحلیل صلابت شان اوست

دهن نرجس دهن سوسن دهن بان

پخته انجیر خام و انجدان

قنه و خطمی و خالیدونیون

پشک بز پشک شتر بنطافلون

هم اسارون و زراوند و کبر

بر سیاوشان بر نجاسف دکر

نسک و بقتوقر تن و قتا الحمار

میعه و زیت عتیق و کندر وست

أبهل بزر کرنب و اقحوان

خلد و خولنجان و مرماحور ویان

فیجن و خرء حمام و بونیون

هم بخور مریم وهم جارگون

هم رماد حبه و زوفاء تر

اذخر و دادی و اخثاء بقر

خردل و خاکستر سنب حمار

هیوفاریقون و غام و سیوس

زهره گاو و هزار فشان و شل

کاشم و حلتیت و پنجنگشت و وج

آسیوس و غالسینوس آمده

حرف و اکلیل الملک دفلی شده

شیرج و بابونج و حاشا شده

جاوشیر و جعهده و ساسلیوس

انفحه هم اشنه و اسقیل و بل

خون گاو و نجو صبیان و أشج

هم رماد ظلف جاموس آمده

هم کمادریوس و باقلا شده

آب سلق و کرمة البیضا شده

مفرجات دمامیل

آنچ زویابد دمامیل انفحبار

ثوم و ثافسیا و کرم چوب شام

با لعاب خردل از داخیلیون

حرف بری و جبلهنگ و خمیر

صمغ و بطم آمیخته قتا الحمار

بزر کتان که بهم خرء حمام

بزر مرو و نرگس و کج بر دوگون

فاشرا و سوده پخته بشیر

مسکنات اوجاع

شد مسکن درها را اندرون

بقلة الاوجاع و بطر اسالیون

هم سذاب و بزرِ قَتَا آمده	هم کرفس و قدمانا آمده
رجل زاغ و بنج و افیون آمده	قره العین و انیسون آمده
شحم بط و بقله الحمقا شده	غار و مامیران و جوشیصا شده
سیب و اسفیداج و تکمید زره	محلّب بیروح و بزر انجره
همچنان جلغوزه و ماح ^{۵۲} و نشا	صمغ خطمی و کثیرا و غرا
باز قراح کمادریوس دان	حربث و اذنا ب خیل و شوکران
مو و جوز مائل و کرسنه دان	قسط وهم بابونج و قرصعنه دان

230a

مسکنات اوجاع بر تخدیر

جُوز جندم هم دروفیون و مو	آنچ بر تخدیر درد آرامد او
محلّب و افیون و بیروح و لفاح	بقلة الحمقا و اسفیداج و ماح
جوز مائا و درست و زعفران	بزر بنج و شحم بط و شوکران
بار مرماحوز و بابونج غَرَا	صمغ خطمی و کثیرا و نشا

مسکنات عطش

مشمش منقوع و برباریس و دوغ	تشنگی را می برد خاصه دروغ
بلغمی را می برد خرما و سیر	آب قرع پخته در جوف خمیر
ربّ ثوت خام وهم ربّ انار	میبه و بقل یمانی و صبار
غوره و از بلغم مالح عسل	ربّ سوس و بقلة الحمقا و خل
یکشب او را در مُزِیج ریخته	هم خمیر جو بدوغ آمیخته
کاندر و قند و طباشیر اندکک	بعد از ان آب خمیر کم نمک
شد برنج پخته با دوغ آنچنان	حمض اترنج و سبستان بعد از ان
حبّ آس و ربّ لیمو آنچنان	هم نقیع ربّ آلو آنچنان
خسّ بر قرص طباشیر آنچنان	بزر بطیخ و انیسون بعد از ان
املج و بزر قطونا ای لعاب	قرص کافور از کرفس پخته آب
هم شراب گل شراب حصرم است	سیب میخوش مصنع سَمقوطن که هست

231b

^{۵۲} سبیده خایه

از برای دفع کاذب از عطش
اندر آبِ بادیان تازه تر

شربتِ گویم علی التحقیق خوش
تخم او جوشان و با گرمی بخور

مقویات — دماغ

شد دماغت را مقوی لاجرم
هم شراب اسطخودس شنبلیله
هم عبوتران و دیگر ضمیران
ورد سیب و ورد کمثری چنان
با درنبو و قرنفل همچنان

مسک و ماء الورد و دهن الورد هم
هم شراب خوش سروری مشکبید
صندل و ارمل و عنبر آنچنان
ورد بادام و برسیانا چنان
عود و وردی آبی و گل همچنان

مقویات — قلب

می شود دل را مقوی قاقله
لولوی خرد و زباد و آملج
عنبر و ابریسیم و اظفار طیب
هم بیاض بیضه و افرنجمشک
عود و ارمال و خلوق و زعفران
سیم و جلنسیرین و کشنیز و لبان
ورد و سنگی ارمنی و کهربا
لادروج و اترج و پیروزه هم
هم عقیق و صاصلی و راسن است
السن عصفور و زهر سوسن است
هم زرنباد و زر و میسوسن است
هم دواء المسک و سادج آمده
دارصینی و سفرجل آمده
سنگ سیر و بادرنبو آمده

زرنب و ماء الخلاف و اَنْتَلَه
طین و مختوم و طباشیر و سَبَج
اشنه و ماء القداح و آس و سیب
هم بخورند و مر ماخور و مشک
بُسَد و بزر حماحم کاوزبان
سندروس و هم قرنفل آنچنان
نور سلطان الجبال هم انفرا
کیّه و کافور و یاقوتست اَهَم
ورد بادام و گلاب و بهمن است
هم رماد کعب جاموس احسن است
سیب پرورده شراب راسن است
انس النفس درونج آمده
ورد کمثری و صندل آمده
مشک بید و قشر لیمو آمده

231a

مُقویات — معده

شد مقوی معده را هیزارما

مصطکی و ربّ ریاس و خرا

231b

آب آبی و همه آجَارَهَا
 دهن ضرو و برگِ دَرْدَارِطری
 هم شرابِ صندلین سیسبان
 هم جوارشن مسمن هم عَسَل
 سیبِ مُز پرورده او معتبر
 آب و خمر آهن میسوسن است
 عَذبه و اترج و قرص الکوکب است
 اشنه و ماء القداح و عنصل است
 لک و خولنجان و سجزینا شده
 صعتر و صمغ قراصیّا شده
 فاغره اطریفل و کنهان شده
 هم دواء اللک و خندیقن شده
 حب میسم شهریاران آمده
 رب آس و دارفلفل آمده
 ناردین و جوز بوا آمده
 هم سفوفِ مقلیاتا آمده
 سیر پرورده حماما آمده
 صمغ و باداورد و املج آمده
 هم بُنگ هم شاهترج آمده
 هم عصافیر و فراریج آمده

232a

مرداسفرم و دوا یا اغریا
 هم زرنباد و کرفس و تودری
 ریم آهن هم طباشیر و لبان
 قسطن بقل البراری و حسل
 حمص و جلنجبین و گلشکر
 هم جوارشن الخبث هم چندن است
 غافت حبّ اراک و زرنب است
 میبه و معجون مسک و سنبل است
 هم قشار کندر و خرما شده
 باز دهن عاقر القرحا شده
 رامک و تنبول ورا مهران شده
 هم شراب العود و سیسارون شده
 هم سلیخه هم ترنجان آمده
 هم طراثیث و قرنفل آمده
 ماء کفری و کرویآ آمده
 عنّم و اترج مربا آمده
 طلح و امرودِ مربّا آمده
 زنجبیل و هم درونج آمده
 قسط و اکشوث و بلیلج آمده
 برگ کرم وهم عسالیج آمده

مقویات — کبد

زرنب و قسط و کرفس و ناردین
 هم جوارشن الخبث هم اصطرک
 هم سلیخه قرصِ ورد و انتله
 دارصینی و زراوند آمده

شد مقوی جگر علم الیقین
 غافت بقل البراری و بُنگ
 صعتر و قنطوریون و قاقله
 هم دواء اللک و راوند آمده

عود و امسوخ و قرنفل آمده	اشنه و تنبول و سنبل آمده
هم رماد کعب جاموس آمده	هم رماد الکرکم و سوس آمده
حمض اترج و اسارون آمده	هم برسیانا و هلیون آمده
اثل و ارمال و شکاعی آمده	هم کشوث و جنطیانا آمده
مصطکی و جوز بوا آمده	هم طرائث و حماما آمده
باز برباریس و امدریان شده	میبه و قرص اللک و بلسان شده

232b

دافعات سعال سرد

شد سعال سرد را دافع شکر	رب بسر و مصطکی و نی شکر
انگبین کونکار و جاوشیر	پخته جلفوزة تازه بشیر
گلشکر زوفای یابس رطب نیز	مسکه و معجون قوفی و مویز
بندق و بادام و فانید و عسل	هم طییخ القرظ اکلیل الجبل
دهن لوز و میعه و قنطاریون	عنصل و عتاب و هم اشقردیون
کاچی با نعن و سمن طری	هم قدید صغر و کبد او حری
هم دواء الکبریت و هم ثاناسیا	صعتر و کرسنه و قلفونیا
کندر و جوذاب خبز و ایرسا	کشمش و جوذاب خشخاش و حسا
صمغ و بطم و علك انبط و نشا	عرق سوس و شلغم و پروردها
دارصینی و شش دوباه و ثوم	هم طییخ غصّ رز حلتیت و موم
فستق و ایلنج و جوز و لوز هم	دود زرنجی برانینج بهم
هم شراب و شیر و قاوند هم	جوز بریان کرده با قشرش بهم
هم سفوف حاکمی و خردل است	خرف و غاریقون و شحم الحنظل
هم خبیص الّوز و دحمرتا شده	ضرو و ظیان و ذیاقودا شده
نفظ ایض حبه الخضرا شده	حوص و صمغ قراصیا شده
هم کرنب و قردمانا آمده	صمغ اجّاص و کثیرا آمده
حلبه و انجیر و حاشا آمده	هم شراب خشک زوفا آمده
هم کمادریوس و تیهان آمده	هم کرنب و بزر کتان آمده

233a

کلکلانج غالسیس آمده

لُبِّ حَبِّ قَطْنِ و دوقس آمده

دافعات سعال گرم

آنچ گرداند سعال گرم به

بزر بنتومه لعاب حَبِّ به

بزر خبازی و عَنَاب و حَسَا

لُبِّ حَبِّ القَرَع و افیون و نشا

آبلوج اندر عصارات قتاد

بزر قتا و جواب انفع فتاد

خطمی و زهر ملوخیه دکر

بزر بطیخ و کثیرا نی شکر

هم خبیص القَرَع و بیخ و حَبِّ آس^{۵۴}

حسوی فول اندی^{۵۵} مقشر کرده آس^{۵۶}

هم بنفشه لب بطیخ و خیار

بزر حس و قنبیط و کوکنار

نوفر^{۵۶} و افشرج اذنا بخیل

هست هر سرد لعابی اصل نیل

نافعات طحال

در سپرز افتاده نافع عقربان

جنطیانا و اشق ریوند و بان

حلبه و ماء الحديد و زعفران

وآنچ منحلست از آهن برفسان

سلق و بریا مصر و بولامانیون

حرف و بول اشتر و سطرونیون

صعتر و انجیر خیسیده بخل

سنبل رومی و سلطان الجبل

هم دواء الکرکم و قرص الکربر

دهن آجر و منحلل از جزر

ایرسا و اصل هر سوسن دکر

خردل و حُرْف و زراوند و کبر

ثوم و هم رعی الحمیر و سندروس

قرن ایل محرق کعب تیوس

اندراسیون و هم ثاناسیا

کلکلانج باز قرص الایرسا

قرص ریوند و بخور مریم است

با عسل عرق دقیق شلجم است

عذبه و طرفا و دینسافوس هم

شحم کرکی و کمادریوس هم

جعده و لنحیطس صخری شده

ظلف کاو محرق و بردی شده

مقویات باه

باه را باشد مقوی و مفید

جمجم و جلغوزه و جفت آفرید

233b

^{۵۴} خصوصا
^{۵۵} نرم یعنی آرد
^{۵۶} یعنی نیلوفر

حرف و آب آهن و خمر الحديد
 انگبین و هم مثلث هم شکر
 بهمن وسلوي و خرچنگ و کبر
 عنصل مشوی و جمهوری و سیر
 مغزها و مندک و شیر بعیر
 هیل بوا بزر بطیخ و عنب^{۵۷}
 زیر پاطلی دماغ شب پره
 دارصینی و کرنب و کورمز
 هم شراب تازه و قلقاس و موز
 راسن و لحم حمام و نارچیل
 بورق و لحم دلق لحم وزل
 ظلف کاو محرق و لحم جمل
 تمر و تنبول و برنج و لوییا
 قرفه و اطریفل و تر انگبین
 خصیة الثعلب کرفس و انجدان
 فستق و حب الرشاد و دربیان
 سمس و جوذاب موز جارگون
 اصل دلبوث و مغاث و صاصلی
 سرمق و اما از مسخنها بهم
 لوف و عین الدیك و لب خیسفوج
 لحم روباه و زرنباد و زیب
 مارماهی و سقنقور و سمک
 سنگ شبت و محرق کعب تیوس

لحم طاوس و طریخ و آب بید
 هم هریسه هم سمانا هم جزر
 شحم شیر و لحم قنفذ نی شکر
 دانج ابروج و دکر پخته بشیر
 ترمس و آذان ارنب نابشیر
 حب بان و دهن بان و لحم ضب
 فلفل و انجیر و بزر انجره
 حلبه و کرسنه و لحم اوز
 کوسج^{۵۸} و جزئی و شهلولو لوز
 املج و نور غبیرا زنجبیل
 کبرکا و انگژد ماء العسل
 کشمش و کرات شامی و بصل
 حمص و بابونج و هیزارما
 حرشف و ماء القداح و ارمنین
 خصیة الکلب و عصیر اقحوان
 فندق و تخم سپست و زعفران
 شوکه زرقا و اصل غالبون
 نرجسیه هم سمور و قاقلی
 بل و ریم آهن و حب الزلم
 قسط^{۵۹} و فاوند و عکوب و بادروج
 بزر کتان و قرنفل در حلیب
 سرکه زیزی و بلبوس و حسک
 هم عیون طایر و اکل رؤس

234a

234b

^{۵۷} یعنی انگور تازه و شیزین
^{۵۸} نوع ماهی
^{۵۹} ای حلو

مح بیضه عنجه کرده در خورند	هم سُمیکه کش زصیدا آورند
مایهٔ اشتر بچه هم عصفور است	هم غراب الزرع و بول اشتر است
فول ^{۶۰} فطراسالیون و خردل است	قردمانا و کثیرا حرمل است
خایهٔ ماهی و هلیون آمده	هم شقاقال هم اسارون آمده
حبّه الخضرآ و قرطم آمده	حبّ سُمنه جُور جَندم آمده
زوفرا و دارفلفل آمده	تودری و حب قلقل آمده
لعبه ^{۶۱} بربر چو لوطوس آمده	بزر لفت شیر جاموس آمده
طلح و بریامصر و ابزار آمده	السن عصفور و اسرار آمده
عاقراقرحا و جرجیر آمده	جوز برورده عصفیر آمده
ترب ^{۶۲} و رامهران و خولنجان شده	مو و موزیدان و سورنجان شده

235a

محبّلات

حرمل و مح شنالنگِ جَمَل	بشنو از من نافعات اندر حبَل
زهرهٔ ظبی ذکر هم بعَر آن	بول فیل و اکتمکت و روییان
دوقس و زهرِ خزامی آبنوس	زهرهٔ کرک و اسد ساسالیوس
مایهٔ خرگوش و سنبل آمده	عاج منشور قرنفل آمده
گویمت بهر تراکیب ادویه	اصل اذریون حمولِ حاریه
مشک و حبّ الغار و دار و شبثان	جوز سرو و ایرسا و خزمیان
مُرّ و بعَر ارنب نَفَط سیاه	مقل و دهن ناردین و نانخواه
میعه و اظفار طیب و سادج است	خصیه الثعلب سک و سکنجبین است
سعد و شب اکلیل و صمغ کنکر ست	شیرج و شونیز و سیر و سعتراست
شحم و زومح زوفا آمده	قردمانا و حماما آمده

دافعات حبل

آنج از یار زنان مانع فتاد اندروصارون و لبلاب و زیاد

^{۶۰} باقلا
^{۶۱} نوع سورنجان
^{۶۲} تخم ترب محربست

سنّ صبیان که نیگذر برد فین

مایه خرگوش و ژفک آهنین

بزر حماض و افیمیدون و شب

حنظل و محموده برگ غرب

طلق و بزر قنبیط و کاکنج

فرزجه از عفص و آس و فوتنج

تا بسالی یکجوِ بعر بعیر

کعب این العرس حَی بر خود بگیر

خوردن قرمز بیایی در شراب

روثِ فیل و بول بر بول ذیاب

بعد قربان جستنِ زن چند بار

هم حمل فلفل اندر خلف کار

بردن قطران بکار اندر جماع

هم نمک بر زوجه وقت الاضطباع

شحم رمانست و اسفیداج هم

شرب آب بادروج اینجا اهم

نافعات اندر رمد گرم

آنچ در گرم رمد نافع شد او

ماء نور یا جرادات کدو

قشر خشخاشی که با حله ورا

در گلاب و یا می افتد جوشها

هم دقیق جو بیک سرد افشرج

هم برود منبج وهم شادنج

باز اسفیداج و مامیثا شده

هم خماهان و کثیرا آمده

هم شیاف ورد و افیون و سماق

هم زرشک اکثر مرکب در لحاق

نافعات اندر رمد سرد

آنچ نافع گشته در سرد رمد

انزروت و شیر و بابونج بود

هم کثیرا و شیاف ایض است

صمغ هم اشیاف خولانی که هست

آبنوس باز ملکایا باشد

هم زمرد مصمد وا شده

نافعات اوارم عین

باز در اوارم عین افتد علاج

ماح بیضه هم رماد جوب ساج

اصل دلبوث ارمالی بر محل

با دقیق شیلیم و ماء العسل

هم عدس با دهن ورد و حبّ به

گرشود در جای به اکلیل به

هم طباشیر و کرفس و هم گلاب

سمن با آب فناکحلش صواب

شیره قنطوریون با کاکنج

با لعاب حله کرده شادنج

235b

236a

سمسم و خطمی و حیّ العالم است

هم سطرطیقوس و مامیثا که هست

بعد زان اشیافِ مُنجِج آمده

پس دیاخلیون منجج آمده

مزایات جسا الاجفان

آنچ اندر سختی اجفان نکوست

دودهاء زفت و نوج و کندروست

دودِ قطران و حریقِ قلقطار

کحل زنجار و لعابی گشته یار

هم برود حصرم و قنطاریون

هم برود الآس هم باسیلقون

شاف خولانی و اطرخماطقان

شاف احمر شافِ سنبل همچنان

نافعات سلاق

آنچ نافع می شود اندر سلاق

در گلاب خاص منقوع سماق

باز زنجار و شیاف زعفران

ماء رمانین و مامیثا چنان

هم برود حصرم اشیاف ورد

هم شیاف احمر او را دفع کرد

مزایات خشونة اجفان

در درشتی پله باشد مفید

سنگ قبطی و ودع ژنگ حدید

خردل و هم صمغ محلول گلاب

شاذنج اندر چکانیدن بآب

دافعات استرخآء اجفان

اندر استرخآء اجفان سودمند

آنچ گفتم سابقا از دود چند

شاف احمر شافِ اطرخماطقان

قاقیا و صبر و افیون زعفران

نافعات دم العین

نافعست اندر دم دیده لبان

شیر و مروارید و بُسَد هم فسان

بشمه و تکمید افسنتین دکر

شاذنج خون کبوتر کارگر

زهره و هم دوزة^{۶۳} آذارِ شاة

حرف و اکلیل و شقایق بر ثبات

نانخواه و ملح و هم شیر حدید

هم مرکبّهای ماثور و مُعید

مزایات طرفه و سیل

طرفه را خون کبوتر کرد فک

آبهای ترب و نانخواه و نمک

236b

^{۶۳} آنچ بجامه می جفسد او را بیار سی دوزة می گویند

زهره کبک و بهم لولو دکر

مرقشینا باز زرنه کارگر

237a

مزایات — ظفره و سَبَل

ظفره را زایل کند ژنگ حدید

زهره کبک و بهم لولو مفید

دیزج ورا سخت و مسحوقونیا

هم برود هندی و جوز بوا

شاف سَمَاقی وهم با سیلقون

هم رمادی و دکر دینارگون

قلقدیس و ملح و هم نوشادر است

حرف و کحلِ روشنایی ظاهر است

زهره خوک و شیاف اخضر است

زهره بز هم شیاف قصیر است

شاف خولانی و اطرخماطقان

شاف اسود کحل اغبر انچنان

مزایات جرب

خصیه کرکی کند دفع جرب

با نبات و کف بحر و بحر ضب

آبنوس و کرکم و هم لوفیون

هم بآب کاکنج قنطاریون

ماء رمانین پخته در نُحاس

روشنا یا و شیاف القاقیاس

قنه و کمون خاییده بخل

گرچه درکشطست بی سرکه عمل

خون کبکان که بمیناء سپید

سوده با دارفلفل شد مفید

زنجبیل و شافِ اطرخماطقان

هم برود هندی و زکری چنان

دازج و سرطان بحری و أشج

هم برود الحصرم وهم آملج

هم رمادی و ذرور اغبر است

روشنا یا و شیاف احمر است

237b

نافعات — حکه

آنچ اندر خارش دیده شفاست

آبنوس و آب رمانین راست

پس سماق سوده کرده در گلاب

شاف ابیض شاف احمر شد صواب

شاف ورد و شاف اطرخماطقان

شاف و خولانی و شاف زعفران

دافعات اوجاع عین

می برد اوجاع عین اندر زمان

سمن با آب فنا دود لبان

هم ضماد فیجن انفع باسویق

هم بسرده آفشرده جو ای دقیق

قشر خشخاش آنچنان که گفته خوش

آب عوسج یا عسیر میوه اش

بزر بنج و شاف منجج هم لین
شاف جالینوس و اطرخماتقان
بادروج انفع بخیوسی شراب

خاصه باشد شیرِ دختر زاده زن
هم شیاف اسود و هم اصفران^{۶۴}
لحم بظیخست بهر او صواب

نافعات قروح عین

در قروح عین نافع ارمنین
کندر و سنگ مشقق ریم سیم
کرکم و افشرج لوف و ودع
سنگ قبطی و وشق دود لبان
هم معسل کحل اغبر آمده
نافعست اشیاف سبعینی درین

آبنوس آب بصل با انگبین
ریم ارزیر و اناغالس سلیم
حندقوق و شادنج با شیرمع
نورخشخاش مقرن آنچنان
وردی و خون کبوتر آمده
خرم هم اشیاف ابار اینچنین

238a

مجلیات آثار قروح

اندر آثار فروج آرد جلا
سندروس و بسد و عین الجبل

ممسک و حلزون و مسحوقنیا
هم شقایق هم معسل زین قبل

مجلیات بیاض

آنج می باشد مجلی بیاض
کرکم و نوشادر نمچ قصب
هم رماد شب پره هم آسیون
زهره ضیعه بدهن اقحوان
باز امدریان وهم سنگ فسان
زهره و خون حجل که گفته ام
سنگ کرک و زهر ماء سنگپشت
شنج وهم سنگ عراقی و اشج
باز کحل روشنایا شیررق
مرّ و مامیران و لولو آمد

عقرب الماء و ودع کحل البیاض
هم عصارات شقر هم بعرضب
آب اذنانب خروف و عود سوس
باز توبال و رماد لحم ضان
دهن حل کهنه و شسته چنان
ثلج صینی و رماد لیف هم
هم شبوط و داله و هم خار پشت
هم سفال سیبیا موق آملج
شیره عوسج زمبوه یا ورق
ممسک و خرء پرستو آمده

238b

^{۶۴} یعنی ذرور اصغر صغیر و ذرور اصغر کبیر

دبذج و زنجار و نظرون آمده
هم برود هندی و قفر الیهود

ارمنین و با سیلقون آمده
باز در کحل غریزی هست سود

نافعات سیلان

می کند در اشک نفع و حارسی
دود بطم و دود زفت دود مُر
زهره عیلم چو خولان آمده
شنج و برباریس و انیسون دگر
هم شیاف اسود از نوج دود
هم برود حصرم و دود لبان
هم برود هندی وهم انزروت

جوز بوا و برود فارسی
شادنج با شیر گشته اشک بُر
دود میعه دود قطران آمده
خس و هم کحل رمادی معتبر
در برود الآس بسیارست سود
هم عزیز و قواریری دخان
جمله در قول اطبا بر ثبوت

مانعات انصباب المواد

انصباب مایه را مانع بدان
هم طییخ برگ سماق عقید
قشر خشخاش آنچنانک گفته ام
ماح بیضه با لبان با قابضات
می کند سرطان بحری منع او

بیخ و حنا و ثمام و زعفران
هم دقیق جو به بیخ افتند مفید
پخته برگ چنار اینجا اَهم
هم ببقلاء خاییده نجات
بلک جمله قابضات اینجا نکو

نافعات ماء نازل

اندر آب نازل اینها در عمل
آب مرز نجوش و مغز شبیره
جلد قعر سنگدان جرز هم
بیشتر از زهرها و بیرزد
جاوشیر و شحم حنظل هم سذاب
قطلب و مغز برستو در خورش
عقرب الماء و بخور مریمست
فرفیون و انگبین و بادیان

دهن آجر و رته عین الجبل
اکل صعتر کو مرّبا شد سره
دهن حل کهنه و مغسول اهم
باز اشیاف المرارات انگژد
خربق اسپید و سکینج صواب
باز حنّاء مُسرخس بر سرّش
همچو خاماسوقی و حرف اسلمست
لحم افراخ خطاطیف آنچنان

انزروت و ماح و صندل و هر سه بار
کتر وهم خشکها خوردن نوال

دایما خوردن میز خواربار
بر ذرورات محلل اشتغال

نافعات — غشاوه

239b

درغشاوه دارد اینها نفع تام	بشمه و خاکستر رأس حمام
لین نصف آخرین خنفسا	هم شیاف از زهرها کرده بسا
عقرب الماء و قرنفل هم سبج	با عسل از برگ دردار افشرج
زهره کبکان که لولویا رواست	حندقوق و زهره ماعز نکوست
جوز سبز کوفته با انگبین	خردل و خون کبوتر همچنین
زهره الملح و شب و زهرالخاس	روشنا یا و کحل نقاشین زناس
زنجبیل و لین کبد بز که هست	صمغ زیتون و برود هندی است

نافعات ظلمت

نافعات ظلمت چشم علیل	هست اشیاف المراریر زنجبیل
اونیا هم با عسل آب بصل	دهن لوز تلخ و هم عین الجبل
زهره کبک و عزیز و لبان	حندقوقا و شیاف زعفران
باز خاماسوقی و سکینج است	هم شیاف عنبر و هم دیزج است
پخته و پاکیزه آب شمار	کوشده با انگبین بی کار نار
لولو و خاکستر راس حمام	کحل نقاشین ازو آرد سلام

مجلیات بصر

240a

شد مجلی بصر خون حمام	برگ بادنجان و توبال و ثمام
باز اونیا و بشمج آمده	هم اناغالسن چو املج آمده
مرقشیتا و شیاف الفاقیاس	شربت حبّ الذهب بر حال ناس

مقویات بصر و محدّدات

شد مقوی و محدّد دیده را	آبنوس و اشنه مسحوقونیا
زرده چوب فوفل و جوز بوا	لین نصف آخرین خنفسا
دهن لوز تلخ و کحل اغبر ست	روشنا یا و شیاف عنبر ست

هم عزیزى و رمادى خوش علاج	زهرهٔ صفر و رماد چوب ساج
سعتر و سرطان بحرى و بصل	هم سبج هم شنج هم عين الجبل
جعه و زيره خزف خولان صواب	دمعهٔ بيد و خطاطيف و سذاب
ماء رمانين پخته در نحاس	كحل بطلميوس و ماميران و آس
هم عتيق زيت شسته زين شمار	دارصينى و رمطوباتِ شمار
هم رمادِ كعبِ جاموسان سره	زهرهٔ شير و رماد شپيره
كحل نقاشين و اكليل و شيان	دارصينى و سليخه زعفران
سلخ مار و قشر خايه هم عتيق	هم دواء الكابت و خمر عتيق

240b

دافعات سموم

نفع دارد بادروج و ايرسا	آنچ از نهش هوام و زهرها
بندق و قفر اليهود و قسطن	كاشم رومى و اسليح و عَرَن
لقلق و خرچنگ و لحم حر جوان	حب اترج و زمرد خرميان
رته و كبريت و بولامانيون	لحم ضان محرق و سلدانيون
هم بخور مريم و قنطاريون	طين شاموس و حدق وهم آخيون
مسك و مرطولست و كراث و تفاف	قسط و انف العجل و اوراق خلاف
سعد و دينسافوس و جوز ارمانوس	بزر رعى آيَل و افنيقطوس
شوكهٔ زرقا و حب الفار هم	سادج و سكبنيج و جدوار هم
بامى و سرکه ضمادِ سُرخِ بُر ^{٦٥}	صعتر و ايمارنوطالى و مُر
حُرْف و عود الحيه و حاشا شده	هم كمادريوس و كسموقا شده
دوقس و دادى و بوزيدان شده	جعه و كرسنه و كزوان شده
زنجبيل و ثوم و غاريقون شده	شيخ و افسنتين و آذريون شده
ريل و دود البقل و ريم آهن است	لحم ابن العرس و فاليجيقن است
سمن و اوقيموبداس و فجن است	دارصينى و درونج راسن است
برگ سيب و جنطيانا آمده	هم زرنيا و حماما آمده

241a

^{٦٥} يعنى حنط حمراء

نانخواه و عرطنیثا آمده	بزر لیمو قردمانا آمده
دو قو و شعر نیز و ربوند آمده	طین مختوم و زراوند آمده
غافت و اذناب و عقرب آمده	فاط و ام الکلب و قطلب آمده

مرقدات

اورمالی و شقایق زعفران	مرقدات آمد لفاح و اقحوان
کو بضرس ناس خواب آرد کران	ازجناح راست هدهد استخوان
دادی و بیروح هم شاهسفرم	حب و آب قرع و دهن القرع هم
حبّ سکر اندر حبش بسیارتر	ده درم افشرج کشنیز تر
وز بعیرمست اوساخ قفا	هم منوم آمده نوعی فنا
دود لحم مندفن نوعی غسل	جوز سوسن خزمیان حب اسل
بوی دستنبو و جوز ارقم است	بنج و پنجنگشت و دهن شیلیم است
عاقرالقرحا مغاث و قملق است	بهرم و دهن بنفسج و خربق است
فرفیون و چرک گوش استر است	بیست دانه حب خروع مسکرت
کفک قطران و درد فیفون شده	شبت و خشخاشیه و افیون شده
بزر خشخاش و حماما آمده	اصطرک هم جوز ماثا آمده

241b

ذکر طریق معالجات

هر دوا را بر تقاسیم محال	بعد از ان کایراد کردم بر کمال
خوش نکو اندر مرض و اندر مزاج	چون بدینها خواستی کردن علاج

در طریق معالجات بیماریهائ سوء المزاج سادج

عام و خاص از علّت سر تا قدم	هر چه در تن ظاهر آید از سقم
کن با ضداد سبب قلب مزاج	گر نباشد امتلابی در علاج
درد با دارو رمد از مبتلا	آیت انکی نیست آی امتلا
بی رسوب ابوال و نجو و سوء حال	لمس و ضعف و نبض خارج ز اعتدال
اعتیاد و سرگذشت پیشوای	سنّ و الوان و مزاج و فصل جای

علامتهای سوء المزاج گرم

گرمی لمس وز گرمیها ذیان	آیت سوء المزاج الحار دان
بول احمر سرعت نبض و ارق	لون اصفر تشنگی وهم قلق
پس علاج اوست تبرید صواب	لاغری و مسخن و صیف و شباب

علامتهای سوء المزاج سرد

242a

نفع گرم و برد اندر لمس دست	آیت سوء المزاج باردست
لون جصی و بلحم تن رهل	بول ابیض بطؤ نبض و هم کسل
پس علاج او بود تسخین آن	سنّ پیری سردی وقت و مکان

علامتهاء سوء المزاج خشک و یا تر

گه بگرمی گه بسردی اعوجاج ^{۶۶}	خشک و تر ضدّ آن شدند اندر مزاج
وز علامات رطوبت شد رهل ^{۶۷}	از علامات بیوست شد قحل
خشک را تلین او تجفیف تر	پس بضدّیت علاج همدگر
پس علاج او بکن با ضدّ آن	در همه ^{۶۸} اسباب را نیکو بدان

در معالجات بیماریهای امتلائی

گر بدفع طبع نبود مُسَلِحِبّ ^{۷۰}	امتلائی را با فراغت طِبّ ^{۶۹}
---	--

کز تداخل کرده کمیت و غیش ^{۷۱}	امتلائی آنج هست از خلط بیش
هست با کم خلط بد جون ممتلی	بعض تن پاکزه می باشد ولی
امتلاء کیفیت او را بیان	پس باستفراغ محتاج است آن

معالجات بیماریهای دموی

در علاج اخراج دو اقدم بود	هر مرض کز امتلاء دم بود
همچو منحج یا نقوع سِتُّ و سَبَع	پس ملین ده برای حلّ طبع

242b

^{۶۶} یعنی گرمی مزاج و از حالی طبیعی منحرف شدن
^{۶۷} سستی گوشت و نرمی او
^{۶۸} یعنی در همه بیماری
^{۶۹} علاج
^{۷۰} راست
^{۷۱} انبوه و غالب

آنچ گرداند سخون خون رها	پس بدارو کن ورا تبریدها
کی بنظم آدم که امثالش کثیر	چون شرابِ آلو و ماء الشعیر
پس علاج خاص بعد التنقیه	ده مزورها ترش از اغذیه
وز طلاها و مراهم بار ده ^{۷۲}	اندر اوام و بثور از اضمده
وز ضمادات و سعوطِ ادویه	واندر امراض دماغ از اطلیه
آنچ سردست و ملایم ^{۷۳} منتها	وز نطولات و لخالخ دهنها
کحل و اشیاف و ذرور و هم برود	واندر امراض بصر دارند سود
با لبن افیون و با خل دهن ^{۷۴} ورد	واندر امراض اُذن تقطیر و سرد ^{۷۴}
مضمضه با سرد چون خل ای جوان	واندر امراض فم و سین و لسان
با برودت همچنان دارند سود	هم سنون و هم ذرور و هم برود
مضمضه هم غرغره خوش واردات	واندر امراض گلو از باردات
اطلیه هم اضمده کاینهاست عام	در بواقی وارد اندر اهتمام
بهر تحلیل مرض شد مُلَجًا	دُهنهای بارده در بیش جا

معالجات بیماریهای صفراوی

هر مرض کز بیشئی صفرا بود   آن باستفراع صفرا وا شود

243a

بعد از ان آسیاب تبدیل مزاج   آنچ در امراض خون گفتم علاج
لیک آنجا قصد بر تجفیف بود   اندرینجا قصد ترطیبست سود

معالجات بیماریهای بلغمی

هر مرض گه از فضول بلغمست   اولاً اخراج بلغم اقدمست
بعد زان تسخین و تجفیف راست   از برون و اندرون آنچی سزاست
پس مسخنهای گرم و خشک اهم   خواه مفرد خواه ترکیب اتم

^{۷۲} از برای انک سخن در بیماریهای خونست

^{۷۳} زیرا که خون در بیماریهای خونست

^{۷۴} از بهر انک سخن در بیماریهای خونست

^{۷۵} Yazar bu beyti konuyla alakalı olarak hastalıklarla ilgili açıklama yapmak için ek olarak iki beyit arasına yazmıştır.

معالجات بیماریهای سوداوی

هر مرض کز بیشی سودا بود
آن باستفراغ سودا وا شود
بعد از ان تسخین و ترطیبست قصد
وآنچ از خون مخرق شد راست فصد

گفتار دوم در کارهای دست

هان دوم گفتار در اعمال ید
بر فصول سه مرتب می شود

فصل اول

در کارهای دست اندر رگها

فصل اول اندر اعمالِ عُروق
فتح^{۷۶} و سل^{۷۷} و بلحتر و داغ آنجا
با سلیق^{۷۸} ادابطیبست ارمادیان
درد^{۸۰} اسپرز و ششو کبد و حجاب^{۸۱}
فصد قیفال^{۸۲} است^{۸۳} بهر دردِ سر
کشف اکحل^{۸۵} سودمند اندر بدن
فصد^{۸۸} کز عرق^{۸۹} اسلیم^{۹۰} می کنند
خاصه چب بهر طحال و بهر گر^{۹۲}
فصد او نافعتر ست اندر جوان^{۷۹}
پای و زانو و سرون را بر صواب
درد چشم و بینی و فم را ز خر^{۸۴}
امتلا را کم کند از جمله تن^{۸۷}
سقم^{۹۱} صدر و مقعدین را سودمند
راستینش بهر امراض جگر

243b

^{۷۶} یعنی فصد

^{۷۷} سل آنست که شریان بگشایند و از جای خود برون آرند و بعضش ببرند و بترانست که شریان را در جای ببرند ولیکن بیرون نکنند بعضش ببرند

^{۷۸} با سلیق در لغات یونان پادشاه بزرگ را گویند و این رگ را از پیوستگی با نرماهای با سلیق نام کردند و اندر بجای پادشاه بزرگ ساختند

^{۷۹} اثاثست برانک در بیران فصد جایز نیست چنانک در باب خود یا دلرده آمده است

^{۸۰} آن وریدست که در مابض دارن در میانه اسفل ساعد و انس او پدید آید دارای ابرا سفلی ... میل کند از وسط انی

^{۸۱} چون ذات الجنب و شوصه

^{۸۲} قیفال در لغت یونان کناره چیزها را گویند که و این رگ را قیفال از برای آن گفتند که بر کناره ذراع نهاده است

^{۸۳} آن وریدست که نزد مابض و ران در میانه اعلی ساعد و انسی او پدید آید؛ قیفال Bu damar hakkında tekrar bilgi vermektedir

^{۸۴} یعنی از گرمی

^{۸۵} این رگ را اکحل از بهر آن گفتند که اندر لغت یونان چیزهائ آمیخته را کحلا دس گویند که اندر لغات یونان چیزهائ آمیخته را کحلا دس گویند و این رگ که آمیخته است از با سلیق و قیفال اکحل گفتند دگر و می گفته اند که اکحل از بهر آن گفتند که از

بسیاری خون که اندر دست انک او کحل است از بهر انک رگ بزرگست و از دو رگ بزرگ خون می سناند

^{۸۶} اکحل از ورید ست که در بالای با سلیق و زیر قیفال پدید آید و بر اسفل ساعد میل کند از وسط انسی

^{۸۷} درد کامل صناعه می گوید که منفعت او اندر علتهای ست که در زیر ترقوه ست تا بدان اعضا که در زیر شرایف است

^{۸۸} برانک از فصد اسلیم شرطست که دست اندر آب گرم نهند تا خروج تا خروج دم آسان باشد از بهر انک خون خارج از ان رگ غلیظست آن رگ دقیق پس وقتی که خون رقیق باشد ضمد صاک در وقت تابستان بر منف ... باب گرم اختیار ...

^{۸۹} بر پشت دست اندر میانه خضرو بنصر مورد آید

^{۹۰} اسلیم از بهر آن گفته که متعنه که ایست از عرق اسلیم که با سلیق ابطیبست وارد از اسلیم از شریان بهر آن گفتند که اندر او شد زیر از شریان نباشد

^{۹۱} چنانک از بعض قد مامرویست مه گفته اند فصد اسلیم اندر علّت ذات الریه و ذات الحنیت منقعت تمام دیده ام

^{۹۲} یعنی جرب از انج بهر جرب سود دارد حارس نیز سود دارد

فصد در فصد رگ ^{۹۳} حبل الذراع ^{۹۴}	آنچ هست از فصد قیفال انتفاع
صافن ^{۹۵} اندر ساق قصد فصد او	تا کشد خون تن از بالا فرو
زین کند ادرار حیض اندر زنان	خارش ^{۹۶} عورات و ریش ران ران ^{۹۷}
مفصد عرق ^{۹۸} النساء ^{۹۹} کاندر زنند	علت عرق النساء را سود مند ^{۱۰۰}
^{۱۰۱} مابض ^{۱۰۲} اندر زیر زانو فصد آن	بهر درد پشت و سقم و رودگان
درد رحم و گرده و مقعد برد	باز ادرار دم طمٹ آورد
بهر آماس کُلّی و شاشه دان	فصد مابض بهتر از صافن بدان
از رگ صافن که شاخی ^{۱۰۳} در عقب	می زند بعضی جو صافن نفع طب
فصد عرق ^{۱۰۴} مشط پا چون صافن است	بل مکن زانجا چو زینجا ممکن است
مظلفا فصد عروق پا که هست	در علک گه مایه بالا مایل ست
سخت نافقر بسودا وی مرض	به ز عرق ید چو ضغف افتد عرض
عرق ^{۱۰۵} پیشانی ^{۱۰۶} است ^{۱۰۷} شاخ از باسلیق	بهر ثقل ^{۱۰۸} سر زدن و پر احقیق
بهر سعفه هم رمد درد سر	خاصه کو دیرینه باشد کار گر

244a

^{۹۳} رگیست از آورده که از انس ساعد بر اعلاى از بهتری شده است بر وحشر او کشیده بر زیر اعلى نهاده است نزدیک خرده دست . رگیست (2) کشیده بر ران از سوی انسی تا بکعب پای و جای فصد او نزدیک شنانگ است بر بالای شنانگ بندد نزد فاید تا کا مر چند برود دگرد صه از پنبه زیر پای او نهد و بفرماید ناقدم بر وی فشارد

^{۹۴} این رگ در بیشتر مردمان با سلیق است و اندر بعضی با سلیق با اکحل آمیخته می گردد

^{۹۵} اصل صافن با سلیق مادیان است

^{۹۶} یعنی گیرد خایه و قرح و گون آنچ در ان توامی باشد

^{۹۷} یعنی راننده و دفع کننده

^{۹۸} اصل عرق النساء با سلیق و ابطی است

^{۹۹} رگیست بر ران از سوی رحشی تا بکعب انصداد در نزدیک کعب می مابد کرد از بهر انک انجا ظاهر تر است که ان موضع گوشت کمتر دارد ورا چبست که بیش از فصد عرق النساء بگرمایه رود زیرا که آنچ از ویرد آید سود و بلغمی باشد و آب گرم او را لطیف گرداند و بیرون آمدنش آسان کند و بدین سبب بستن از زیر و رگ تا بکعب پای واجبست

^{۱۰۰} واز بهر دوالی و نقرس بز مرد دارد

^{۱۰۱} قال علی بن عباس المجوس المتطبیب فی کامل الصناعه اما فصد عربی الرکبتین فینبغی ان یشد لها من فرق الرکبته علی الفخود شر اقویا و یسقی العلیل علی ظهر و یشل رجليه الی فرق و یغتش الفامد علی العرق فی مابض الرکبیه و بفصد طولا

^{۱۰۲} اصل او بنزدیک ابقراط با شلمیقست و رای جا لینوس و غیران آنست که شاخها از دنبال رگها فراز هم آمده است و یک رگ شد بدین سبب فصد او دره احشا را ردد پشت زایل کند و هر دو عصب که اندر زیر زانوست مابضان گویند و این رگ را بنای این عصب کردند نزدیکی بدین عصب

^{۱۰۳} یعنی دریش بانفه

^{۱۰۴} امر از نجون اسلیم دست پا

^{۱۰۵} اندر بعض مردمان چون از سر به پیشانی فرود آید جمله بر پیشانی پیدا شود و اندر بعض بیکجانب میل دارد و اندر بعضی بدو شاخ شود و یکی سوی راست میل کند و یکی سوی چپ و اندر بعض بسه شاخ شود یکی بر میان پیشانی بدید آید و یکی بسوی راست و یکی بسوی چپ

^{۱۰۶} شاخیست با سلیق

^{۱۰۷} خصوصا دردهای پیشانی

^{۱۰۸} هر بر سر هر دو پبای نشینند معلق و گلوی خویش بیفشارد تا رگها بدید آید و اندر پهلوئی این هر دو رگ دو شریانست هر گاه که این دو رگ بشناخت انرا ببضع مرغری از پهنا بززند و ربوده زند هر گاه که گلو بگشاید خون با بستد

در شقیقه سعفه زن ویرا فراخ	عرق ^{۱۰۹} یافوخ ^{۱۱۰} است از قیفال شاخ
در صداع کهنه واندر سدر ^{۱۱۳}	فصد عرقی نزد نُقر ^{۱۱۱} خلف ^{۱۱۲} سر
می برد از سر بخارات کران	درس گوش افتصاد ناشطان ^{۱۱۴}
سعفه ^{۱۱۵} را زایل کند از فرق سر	باز دارد نزله ما از بصر
آنچ اندر فصد او فصد سزاست	شاخ قیفالست عرق صدغ ^{۱۱۶} راست
هم شقیقه هم صداع کهنه راد	تا کند از چشمها منع مواد
بهر رنگ روی تیره هم کلف ^{۱۱۹}	فصد عرق ^{۱۱۷} ارنه ^{۱۱۸} افتد لطف
نافعست اما بود بیم زیان	در بواسیر و بثور و خارش آن
درد چشم و سقم بینی کارگر	فصد مافی الأنف ^{۱۲۰} بهر درد سر
فصد او بهر کرانی زبان	آن دو رگ ^{۱۲۱} که هست در تحت ^{۱۲۲} لبان
غرب ^{۱۲۳} را در گوشه چشم انفعست	بر سر و گردن خنازیر امنعست
می برد درد گلو ^{۱۲۴} را هم سعال	ریشهارا درد هان آرد زوال
می برد درد گلو را هم سعال	در دهان فصد چهارگ کاربعاست

^{۱۰۹} دو رگست بر میان سر اندر نزدیکی او شریان هست
^{۱۱۰} بفرماید تا موی بردارد و سر او نیک بمالد و آب گرم بسیار بریزد
^{۱۱۱} نقری مغاک پس کردن را می گویند
^{۱۱۲} دو رگست
^{۱۱۳} از کثرت خون پیدا شده باشد
^{۱۱۴} از شاخه‌های قیفالست و او را ناشطان از بهر آن گریزد که اندر اکثر مردمان از هر دو رگ کرهی بدید آمده است بر میان انشرظ و انشرظه بنازی گروهی را گویند زود و اسان گشاده شود و این رگها بر سر مردم پیر سخت لاغر نیک خاهر باشد ظاهرست واندر بعضی مردمان ..... و جایگاه فصد او انجا باشد پیوست سر باز آید واندر بعضی از رگ سر انگشت بر بالاتر باشد بر بالا تر از بقی باشد
^{۱۱۵} فعاد بفرماید تا مرد گلوی خود بگشاید و تضاد رگ بهام بگیرد و بجانب روی کشد و بزند چنانک خواهد و هر گاه که بگشاید چون باز ایستد و اگر باز نه ایستد رگ را بیاید برید یا داغ باید کرد
^{۱۱۶} اندر سر صدغ شریان صدغ و سر گوش بدید آید و اندر زیر زبان بدید آید
^{۱۱۷} و این شاخ ایست از قفال و موضع فصد او ان جایگاه است که انگشت بر سر بینی نهند شکافی اندرون بتوان یافت واندر بعضی مردمان این شکاف ظاهر باشد بی انک انگشت بر نهند بتوان دید و از وی خون اندک آید چندانک در از بر زبانه میضع دست بر بلندترین موضع از ین شکاف فروبرد
^{۱۱۸} سر بینی
^{۱۱۹} بسیار باشد که از فصد سرقی و بزها بر روی و بینی بدید آید مخجان بماند بسبب انک خون بسبب فصد بر بن جانب میل کند و بیرون نیاید و مضرت پیش از منفعت گردد
^{۱۲۰} از شاخه‌های قیفالست
^{۱۲۱} هر دو ظاهرتر و سطرتر
^{۱۲۲} و این را برگونه زنده یکی انک بفرماید تا زبان را اندر نوردد و بردند ان نگاه دارد و گلوی خویش بفشارد و فصاد رگ ببندد و از درازا فصد کند چه اگر از پهنا کند خون دتسخورایستد و دوم انک فصاد سر زبان او بخرقه نرم پاکیزه بگیرد و بر بالادارد تا رگ را ببندد و از درازا بزند و هر گاه که گلو بگشاید خون بار ایستد و اگر عری کند برگه و ناربرست و مازمر مضمضه کند و بیخ در دهان گیرد
^{۱۲۳} غرب را در گوشه چشم انفعست
^{۱۲۴} همچون ذبحه و خناق

وز قلاع و ریش فم باشد امان	هم زاماس لب و عمر ^{۱۲۵} و لسان
می برد کند دهان ثقل ^{۱۲۸} ثقه ^{۱۲۹}	فصد رگ ^{۱۲۶} که هست زیر عنفقه ^{۱۲۷}
از خناق ^{۱۳۱} و پخته و ضیق النفس	می شود فصد و داج ^{۱۳۰} انفع بکس
فصد او ذبحست پس نبود حقیق ^{۱۳۲}	لیک نزد او نیاطان رو دقیق
مایه ناصور آن گوشه برد	فصد رگ ^{۱۳۳} در گوشه چشم از خرد ^{۱۳۴}
می دهد شبکور را دیدن بشب	باز دارد موی را وهم جرب
هم صداع حار از وی می رود	ظفره نگدارد که افزونتر شود
فصدشان در بعض رای آمد اهم	هست رگها در دو پهلوی شکم
بر سپرز از بهر او شد سودمند	بر جگر از بهر استسقا زنند
نافع اندر سقم خایه هم ذکر	فصد رگ گه زیر کبر استبر تر
خارش و آماس خایه همچنان	همچو زردابی که پالاید ازان
وز شرایین می گشایند اصل جند	
می برند و سل کنند و کی کنند	
وز بصر منع نزول خلط چار	زان دو شریانست ^{۱۳۵} صدغی ^{۱۳۶} ز انتشار
بهر شبکوری و ظلمت بیم آب	هم دو شریان در پس گوش ارتکاب ^{۱۳۷}

^{۱۲۵} سنست میان دندان
^{۱۲۶} فصد این رگ از ابو الحن الترنجی روایت است
^{۱۲۷} عنفقه موی را می گویند که اندر زیر لب زرین بر آید
^{۱۲۸} ثقه: چنانک ابو الحن ترخمی روایت می کند
^{۱۲۹} اعتماد است و مراد ممتعد علیه است
^{۱۳۰} یعنی از وداج دقیق است و وداج از وی سطر است
^{۱۳۱} یعنی هیچ فرق نیست میان این رق بزند و بیان انک خلق بزند
^{۱۳۲} معلق بر سر مرد پای بنشیند پس از آن نرم اندر گردن دهد برفق چناک از هر دو سوی گردن چهار رگ بپدید آید از هر سوی دو رگ یک رگ سطر و آن و داحست و دیگر باریکتر و آن نیاطست جز وداج شاید نو بمض صواب آن دیدند که نسخت وداج چپ را زنند و هفت روز بگذارند پس وداج را مست زنند تا قوت نگاه داشته باشند و گروهی که بقوت اعتماد دارند هر دو رگ در یک وقت بزند و هر گاه که خون بقدر حاجت بر آمد تاب باز دهند اندر حال خون بایستد رفاده بر نهند اندر حال خون باستد رفاده بر نهند ببندند بستنی خوش و اگر مرد را غشی افتد باک نداند بوی خوش ببویانند و گلاب دزد ار بر سر رزوی او کنند و غذاء مرغ زیر باد ضد و دیگر روز بفرمایند ساقها ببند دگر دا کرد وداج را بصندل و گلاب خنک دارند و کافور دور دارند .
^{۱۳۳} از شاخهای قیفالست فصد گوشه چشم را که از سوی بینی است بدست خویش بگشاید و مرد را بفرماید تا گلوی خویش بگشاید چنانک روی او سرخ شود و رگها برخیزد فصد گوش دارد تا سه مبضع بر گوشه و عضله گوشه چشم است زنند لیک در زیر گوشه بپدید آید مبضع بدان رگ فرو برد و خون بسیار برود .
^{۱۳۴} یعنی از کرا هر خرد بمعنی از روی قیاس
^{۱۳۵} یعنی دو شریانست در صدغ می برند و سل می کنند و داغ می کنند
^{۱۳۶} یعنی از بهر علب انتشار
^{۱۳۷} یعنی مرتکب شدن بر بتر و سل و داغ

درد کاهل مضمحل گردن از ان ۱۳۸	درد اصلِ گردن و اصلِ زبان
گفته اند او باز دارد ^{۱۳۹} از جماع	می کند زایل دوار و هم صداع
بتر و داغ او اگر چه مشکل ^{۱۴۰} است ^{۱۴۱}	بعد ران شریان یا قوخی که هست
مایه آب و سیل را هم جرب	لیک حفظ ^{۱۴۲} و هم بریدن ^{۱۴۳} را سبب
می برد در کهن ^{۱۴۵} از نیم سر	پاک ^{۱۴۴} و صافی می کند نور بصر
بهر دفع ضفدع و اشباه ^{۱۴۷} آن	هم دو شریان ^{۱۴۶} را ببر زیر زبان
بتر در شریان بریدن کو یقین	بلک جمله نفع سابق نفع این
سوی پشت او یکی شریان که هشت	وسط ابهام و شهادتخوان دست
از حجاب و کبد امراض کهن	بتر و داغ او شده ابلال کن ^{۱۴۸}
این بان در منفعت شد همعنان	هست سوی کف دگر شریان در ان
خواب جالینوس ^{۱۴۹} گیرند یاد	در صرام این دو رگ بر اعتماد

فصل دوم

در گاهای دست اندر گوشت

بر نه انواع آمده اندر رسوم

فصل ثانی در عمل اندر لحوم

^{۱۳۸} یعنی از بز و سل و داغ
^{۱۳۹} از بهر انک این شریانها با و عیه منی پیوست است و حرارت روح برو می رساند و هر گاه که انرا پرند اندر مرد نقصان
 مردی بدید آید و بقراط می گوید که مردان صقلاب که بخدای باز کردند و فرزندى را که بر جایگاه عبادت وقف کنند این شریانها
 او را ببرند تا قوت و شهوت جماع از وی بریده شود برز برگ کنند و گویند که دعای مستجاب باشد و جالینوس این معنی را منکر
 است.

^{۱۴۰} بسبب سخن پوست

^{۱۴۱} و فصد او را از خون خالی بنو در جراحت او دیرسته شد و بریدن و داغ کردن صواب تر

^{۱۴۲} یعنی قوت حافظ قوی شدن

^{۱۴۳} یعنی دفع کردن

^{۱۴۴} و عصب مجوف را که نور از وی است پاک کند

^{۱۴۵} یعنی شقیقه کهنه را زایل کند

^{۱۴۶} یعنی پهلوی آن ورید آنک بیشار یاد کرده ..... آمده است انرا نیز برند.....

^{۱۴۷} که اندر زبان و اندر بن زبان بدید آید

^{۱۴۸} یعنی بهتر کنند

^{۱۴۹} چنانک ابو الحن الترخی در مقاتل فصد می گوید جالینوس را اندر جگر دردی بود و منتهی علاج کرد پس در خواب که او را
 فرمودند که این شریان را از دست ببرید شفا یافت

زالو^{۱۰۰} و شرط^{۱۰۱} و حجامت حک^{۱۰۲} و بط^{۱۰۳}

قطع و اخراج^{۱۰۴} و خیاطت^{۱۰۵} کی فقط^{۱۰۶}

درار سال علق^{۱۰۷}

245b

از حجامت هست اقوی رأی حق	دانک بعد الفصد ارسال علق ^{۱۰۸}
زآب پاک ^{۱۰۹} و یا بطحلب ^{۱۱۰} بُر و زَق	بتهر آنست گه بگیرند از علق
پشت سبزو سرخ اشکم مر صغار	شکل او باریک چون دنبال فار
هم خطوط لاجوردی یا سیاه	بد بود کحلی و از بد جایگاه
خون مرغ و بره خوران لیک کم	پس نگون کن تا هر اشد ^{۱۱۱} از شکم
بعد از انک بر محل مالش دهی	پاک گردانیده ویرا در نهی
یا کل سرشوی را اندوه کن	گر نمی جفسد بخوان آلوده کن ^{۱۱۲}
یا خریق ^{۱۱۴} پشم ^{۱۱۵} و کتان کن بری	با نمک ^{۱۱۳} یا بوره یا خاکستری
ور نباشد ^{۱۱۷} با اصابع بر فشار	پس بنه ^{۱۱۶} شیشه بشو باب حار
عقص و شب و گرد سفال نو درور ^{۱۱۸}	بهر باز استادن خون درور
چون قوایی و بشور و ریش سر	نفع او در سقم ^{۱۱۹} ظاهر بیشتر
تا بدید آید ورا نفع درست	پاک کن با فصد و مسهل تن نخست

۱۰۰ علق

۱۰۱ که بیش از حجامت پوست می شکافند

۱۰۲ خاریدن

۱۰۳ شکافتن

۱۰۴ بز را و خار را و انگینه

۱۰۵ دوختن

۱۰۶ داغ

۱۰۷ قال علی بن عباس المجوسی فی کامل الصناعه و یجب علی الاکثر ان یفصد ان کانت العلة دمویة فی قصر بدن و اما اذا کان الفضل الدموی مما یلی الجلد و قصر البدن فیما بینهما فاستفرغ عض العلق و الفصد اقوی استقراغا من العلق و العلق اقوی من الحجامته و اضعف من الفصد

۱۰۸ و علق را در دری زرد می گویند و زلر می خوانند در خاراسان دبر چه می آیدند

۱۰۹ یعنی بهترین آنست که از آب پاکزه گرفته باشد و اگر از آبی گیرند که اندر وی ضفدع ها وی دارد و بر سرار تیزی استاده باشد هم روا باشد

۱۱۰ بزغ سمه

۱۱۱ یعنی قی کند

۱۱۲ این موض را که علق خواهی نهاد

۱۱۳ یعنی خواهی که دبرچه بار افتد حتی نمک بر وی باشد

۱۱۴ سوخته

۱۱۵ یعنی پشم سوخته و یا کتان سوخته و یا اسفنج سوخته بر وی باشد

۱۱۶ یعنی چون بار افتد در آن موضع شیشه نه و بمزحص باب گرم بشوی با خون پاک برآید و

۱۱۷ و اگر شیشه نباشد

۱۱۸ یعنی هر یکی ازین چیزها سود کرده بر جراحت از درور کنند

۱۱۹ یعنی در علتها که بظاهر پوست افتد

در شرط و حجامت

246a

هست در شرط ^{۱۷۰} و حجامت سه عَلم	یا یکی تنها ویا هر دو بَهم ^{۱۷۱}
شرط کآنجا شرط شد لا احتجام ^{۱۷۲}	در مثال جفن و فرج از التیام ^{۱۷۳}
هم شکاف بطن کامعاء برون	منتفخ ^{۱۷۴} گشته نیاید اندرون
باز شرط لا بشرط احتجام ^{۱۷۵}	در بشور و در قروحست اهتمام
مص ^{۱۷۶} بی شرط و حجامت شد دورو	یا بود بی نار یا بانار او
آنچ بی نارست بهر نفع شش	اولین میال ^{۱۷۷} را رد کردنش
همچنانک از رعاف اندر شکم ^{۱۷۸}	بهر فرط حیض سینه مُرتسم
نفع ^{۱۷۹} ثانی فتق را اشکسته راست	تا شود زایل شده در جای راست
ثالثا سقم خفی کردن برون	چون بواسیری که باشد اندرون
رابعا ^{۱۸۰} عضوی بَحس دور از حراک	گرم کردانی ورا با امتکاک ^{۱۸۱}
نفع خامس خلط بد کردن برون	همچو در ناصور ^{۱۸۲} و پس با سلیقون
سادسا از قعر عضو اخلاط بد	لیک بعد از تنقیه با او رَوَد
همچنانک از قعر فرج زن تری	کز قران و صحبتش نفرت بَری
وانج با نارست ^{۱۸۳} کار آموخته	می کند در شیشه قطف افروخته ^{۱۸۴}

^{۱۷۰} شکافتن

^{۱۷۱} ۱: شرط بشرط احتجام ۲: شرط بشرط لا احتجام ۳: شرط لا بشرط احتجام

^{۱۷۲} یعنی حجامت نکردن و شیشه نه نهادن شرط واجب نباشد

^{۱۷۳} پیوستگی

^{۱۷۴} آماسیده

^{۱۷۵} یعنی حجامت مردن و شیشه نهادن شرط نباشد بلکه کردن و نکردن هر دو جایز باشد

^{۱۷۶} یعنی شیشه بر نهادن بی آزدن و شکافتن و خون بیرون کردن

^{۱۷۷} ماده که روی بعضوی نهاده باشد و میل کرده آن ماده از آن جانب بشیشه بی آزدن بار می گرداند

^{۱۷۸} اندر زیر سرهای پهلوها شیشه بر نهند تا ماده رعاف را باز گرداند و میل فرو سوی کند و اگر از بینی راست آید بر سوی

راست نهند و اگر از بینی چپ آید بر سوی چپ نهند

^{۱۷۹} که روده یکپس خایه فرو آمده باشد بجای باز نمی شود از آن جانب که فرو آمده باشد بر شکم شیشه بر نهند تا بجای باز شود.

^{۱۸۰} چنانک کسی که پهلو هاء او شکسته باشد و اندر نشسته شیشه بر بهند تا راست شود

^{۱۸۱} یعنی عضو ی که حس او بر جای باشد و حرکت از وی رفته بشیشه حرارت را بدور می کشند مثلا اگر کسی دست حرکت

نکند نخست شیشه بر سفت نهند بر بر عضله بازو و روزدو کنند پس بساعد نهند و بردارند و بازو برهم بر ساعد بنزدیک خرده

نهند و پای را همچنین از ران تا ساق تا بقدم فرو آید

^{۱۸۲} که شیشه بر نهند مزیدن و خلط برگ بیارد از وی برون آرد پس مرهم با سلیقون بروغن گل حل کنند و بر بلبنه کنند بدو

رسانند و اندرین همه نخست تن پاک با برگ پس شیشه نگاه داشتن و اگر اندرین خلطی بود که بدان موضع کشیده نشود مضرت آن

بزرگتر گردد

^{۱۸۳} یعنی انک این صفت را از استاد آموخته است

^{۱۸۴} چنانک شیشه و یا قدحی بگیرد باندازه آن عضوی که خواهد و اندرون قدح بآب تر کند و پاره پنبه نو باز کند و درین قدح باز

نهد و آتش اندر زند اعلی و بران موضع نهد

بهر نفع باد بردن می کند	یا برای گرم کردن می کند
همچو قولنج ^{۱۸۷} و دگر عرق ^{۱۸۸} النَّسَا	یا برای درد ^{۱۸۵} بنشانند و رَا ^{۱۸۶}
	هم حجامت گه بشرط و دیوچه ^{۱۸۹} ست
	گفتم الحق از فواید آنج هست
در اسافل آید از وی انجذاب	در اعلی مانعست از انصباب
بهر خوف ابلهی و آب زشت ^{۱۹۱}	پیش سر بلجه سر حدید ^{۱۹۰} ست
وز جذام و گرده و خایه ^{۱۹۳} است جر ^{۱۹۴}	نافع امراض هر اعضاء سر ^{۱۹۲}
نفع او چون فصد قیفالست راست	در پس ^{۱۹۵} سر حار انگشت از قفاست
تاز ^{۱۹۶} سمت حفظ باشد دور تر	لیک اندک زیر تر باید مقر
درد چشم درد ثقل پله	بر دو گوش از وی علل شد زایله
بهر کبد و صدر و اذن و راس و عین	باز برگردن که گویند اخر عین
لیک هست از ارتعاش راس بیم ^{۱۹۸}	درد دندان و دهان گردد سلیم ^{۱۹۷}
هست چون فصد چهارگ ای امام	باز در زیر زرخدان اختجام
لوزتین و چانه را نیکوست آن	وجه و راس و حلق و دندان و دهان
بهر دفع خون حیض انفع بدان	در میان هر دو بستان زنان
یا چو فصد با سلیق این امثال است	آنج بر کاهل ^{۱۹۹} چو فصد الکحل است
بر زیر تر تا نگردد معده سُست	دوش و حلق و سینه گردد تندرست

^{۱۸۵} چنانک معده سود را و باد او را بشیشه آتشین بشکند و نخست روغن بان و یا روغن ناردرین و یا روغن مصطک اندر مالند پس شیشه اندر دهند دو ساعت بدارند

^{۱۸۶} یعنی شیشه آتشین نهند

^{۱۸۷} یعنی چنانک قولنج نگار دارند

^{۱۸۸} یعنی چنانک در عرق النَّسَا را بدان بنشانند

^{۱۸۹} علق

^{۱۹۰} میان دوا بر

^{۱۹۱} یعنی حجامت زشت و زیانکارست از بهر انک ابلهی و فراموش کاری تولد کند

^{۱۹۲} سر اینجا عامست از چشم روی چنانک بالای کردن را همه سر می گویند پس این حجامت سودمند ست بیماریهای چشم را چون سیل و جرب و بثرها و بیماریهای دماغ را چون دوار و گرانی و سر و نزله و سیوسه و بیماریها گوش را و آنج دران حوالی باشد

^{۱۹۳} یعنی ماده ازین اعضاها بیالا می کشد

^{۱۹۴} کشیدن

^{۱۹۵} که بنازی این موضع را قمحدر می گویند

^{۱۹۶} مقرتا از موضع قوت حافظه دور تر باشد فراموش کردی نیارد

^{۱۹۷} و باشد اندرین بابها نافعتر از فصد باشد

^{۱۹۸} چنانک گروهی گفته اند که از وی رعشه تولید کند

^{۱۹۹} یعنی بر سر مهره‌ها پشت

بر فروتر باید او را عتمال	لیک بهر نرف خون ^{۲۰۰} و هم سُعال
زیر سر حدید از دوشِ دگر ^{۲۰۲}	باز بر پهلو ز اوسط ^{۲۰۱} دور تر
بهر گرمی وهم او رامش سزاست	در قریب طرف کبد از سوی راست
نافعست از شرب سم در کل حال ^{۲۰۳}	از سوی چپ بهر آماس طحال
حرقة البول و بواسیر و زحیر	برقطن ^{۲۰۴} نافع در امراض ^{۲۰۰} کثیر
هم بثور اندر حوالی مکان ^{۲۰۷}	درد مقعد خارش فرج ^{۲۰۶} زنان
درد پا آماسِ خایه با سخون	خون حیض و حرّ کلیه بول خون
بهر اوجاع بواسیر اندرو	باز بر مقعد حجامت شد نکو
می برد اوجاع پشت و رودگان	می کند اعجاز نسوان را کلان
هم سقام ساق و ران خایه ران ^{۲۱۰}	شد مدرّ حیض زن بر روی ^{۲۰۸} ران ^{۲۰۹}
بهر آماس و بواسیر و شقاق	نفع او بر پشت ران در اتفاق
ورد و آماس و کرانی ^{۲۱۱} ران از ان ^{۲۱۲}	باز بر زانوست بر سر حدّ ران
زیر زانو چار انگشت اتفاق	بعد از ان بر جانب ^{۲۱۳} وحشی ساق
باز حیض یسته و عرق التّسا	مردُ وارُ و صُرع ^{۲۱۴} و مالیخولیا ^{۲۱۵}
همچو فصد صافن ^{۲۱۷} و مابض سبب ^{۲۱۸}	خارش و تاریکی چشم و جرب ^{۲۱۶}

^{۲۰۰} از گلو

^{۲۰۱} یعنی از میانه پشت دور تر و بر سوی مایل تر

^{۲۰۲} یعنی از دوش خلاف مثلاً دست چپ بردوش راست بر آرد و انگشتا بزیر کتف فرو رساند و دست راست بر ان موضع نهند که انگشت دست چپ رسیده باشد فرود آن حجامت کنند و این موضع از سوی راست بگوید جگر نزدیکست

^{۲۰۳} خواه در راست باشد و خواه در چپ

^{۲۰۴} یعنی بر پهنه فرود کمر گاه

^{۲۰۵} و لیکن اگر نه در وقت و اندران باشد گرده را ضعیف کند و قوت مردی را زیان آرد

^{۲۰۶} و بوی گندگی فرج را سود دارد

^{۲۰۷} و گفته اند که خارش پشت را و بادها را که در مئانه افتد و نقرس و داء الفیل را سود دارد

^{۲۰۸} مرد راست نسان بر خسبد و رانها بهم باز خفسد و حجام بر موضعی که اختیار کند شیشه بر نهد بسیار بار پس میاز آرد

^{۲۰۹} یعنی حیض بسته بگشاید

^{۲۱۰} یعنی راننده و دفع کننده

^{۲۱۱} یعنی راننده و دفع کننده

^{۲۱۲} یعنی از رافعه

^{۲۱۳} مرد پایها را دراز کند و کشیده دارد

^{۲۱۴} شکسته رانیز سود دارد

^{۲۱۵} از بهر آنک حجاب از سودا سودمند است

^{۲۱۶} یعنی جرب بدن که از سودا سودمند است

^{۲۱۷} این رای بوحناسر به است و اما افلاطون می گوید که این حجامت بجای با سلیق برود

^{۲۱۸} و قوایی و سغفه مانند آن شان را سود دارد و باید که بیش از حجامت ساق بگرما به رود و بر وی آب گرم ریزد و پس از وی ساعتی برود تا درور عروق و رفت دم حامل شود پس بکرسی نشیند و حجام تا بنزدیک سی بار بمزد

باز بر کعبین در نفرس روا^{۲۱۹} در جمود^{۲۲۰} حیض و در عرق النسا
 بعد ازان بر رسغ ید کر می کنند
 علت سودا بر سفت چپ^{۲۲۱} همچو آماس سپرز و ربع تب

247b

در بیان انک شرط حجامت چگونه باید کرد

باید از بهر دو شخصی شرط تام
 تا بلحمش تا براید^{۲۲۲} خون تمام
 انک خون اوست اندر تن فزون
 وانک استبر و بد افتاده ست خون
 شرط اندک باید اندر ضدشان
 آنچنان کز پوست غایر نبود آن
 مایه کاندنر تن غلیظست استوار
 شرط می باید باندازه دو بار
 در نخستین منجذب باشد رقیق
 در دوم جذب غلیظ افتد حقیق
 مایه سوداوی و اغلظ از ان^{۲۲۳} شرط او باید سه بار ای کامران

در کارهایی که اندر حجامت رعایت او واجبست

در درور عرق و نرمی بدن
 می نشاید پیش^{۲۲۴} ازین روغن زدن^{۲۲۵}
 انک باشد سخت لحم اکنده پوست
 بیش ازین مالیدن روغن نکوست
 هیچ ثانی نیست چون اول بشان
 سختر مز دیرتر بردار از ان
 صبر کن بعد از حجامت ساعتی
 تا بخار و دود باید رحلتی
 پس بشوی و دیگر انجا انتهاج^{۲۲۶}
 چون حجامت کرد صفراوی مزاج
 آب رمان یا بخل کاهو خورد
 یا بسرکه کسینی نیکو خورد
 تر مزاجان را بود تریاق نغز
 هم دواء المسک بهر قلب و مغز
 وانک سوداوی مزاجست از انام
 در خورد تریاق قبل الاحتجام^{۲۲۷}
 خوردن تریاق مرد معتدل
 در میان خوش تا دهد نیر و بدل

248a

^{۲۱۹} و در انصباب ماده بر بوتلول و پای سود دارد
^{۲۲۰} یعنی ادرار خون حیض کند
^{۲۲۱} یعنی بر منکب اسپر
^{۲۲۲} از برای تعلیست
^{۲۲۳} یعنی از مایه غلیظ یاد کرده
^{۲۲۴} یعنی شیشه بر نهادن
^{۲۲۵} چنانک عادتست که بر موضع حجامت نخست روغن مالند و سبب منع آن است که پوست مردم نرم تر شود و جراحتهای بیش از مریدن فرختر می شود خون...آید و افراط رود
^{۲۲۶} بجای آورده راه
^{۲۲۷} یعنی بیش از حجامت بیکساعت تا خون رقیق شود و آسان تر بیرون آید

در خاریدن

حک که خاریدن بود قطعست خاص
همچو با دشنام وتاش^{۲۲۸} و سغ^{۲۲۹} جَرَب

هست از بعضی علل با وی خلاص
عظم فاسد توثه اندر روی لب^{۲۳۰}

در شکافتن

بط بهر خلط بد کردن برون
هم تری^{۲۳۲} کاندر سر طفلست سر

از ورم چون ریم فاسد گشته خون^{۲۳۱}
زانشقاق عرق ویا از ضغطِ سر^{۲۳۳}

شق عرضی در جبین از نازله^{۲۳۴}
کارد اندر چشم^{۲۳۵} ضعف واکله

شق طولی از دبیش^{۲۳۶} در سر جا
زیر پوست از بهر قطع عرقها

در صماخ بسته و قدح^{۲۳۷} و بَرَد
لحم جذم از بهر قلع سنّ بد

شق اصل گوش نزد شحمه خرد
بهر حب کورا دگر حبله نبرد

باز در شرناق و اندر التصاق^{۲۳۸}
قدح بهر ریم کامن در طباق

شق تبطین^{۲۳۹} و شعیره بهم شتر
لال^{۲۴۰} کز چفسیدگی^{۲۴۱} شد یا قصر^{۲۴۲}

^{۲۲۸} آنج بنیل کننده

^{۲۲۹} قریبا

^{۲۳۰} با قماذین ویا با شکر بخارند پس سر قلم تراش کرد سر نا خون را سار برون پس فلوپیون نهند و خون را نبرند تا دارد تجفد و سه روز بهلند و در روز چهارم روغن گاو بنهند و اینچنین کنند تا خشکر شده برود گس عمر هم رنجار علاج کنند

^{۲۳۱} خون اندر فغسان کرد و مستغیر همه درودر جای خام بماند و نضح زمره در فکر در

^{۲۳۲} این رطوبت بر سه گونه می شود اول انک در میانه پوست غشا .. قحف داخل گراید و اماس گرم پیداید هم رنگ پوست و درد نکند ز بغمز انگشت اندک کوش .. محرس باشد و اما زود بایل گر در دوم انک در میانه استخون قحف و غشاء خارج گرداید علامت از همون علامت باشد و لیکن زود مند... نشود و بغمز انگشت علسطی ک... محرسن باشد سر .. انک در میانه استخوان و... و غلیظ گرداید و زود مند فع نگردد و نرمی نبود ولیکن بدفع سخت مندفع شود از بهز انک استخوان اطفال تر و نرم می شود خصوصا که اینجا پراکنده که بافته و رطوبات نفوذ کرده باشد برخ... و بغمز از خارج می رود و درد اندر سخت تر باشد و پیش ... بر خارج بدر آید و گشادهها پراکنده گردد و چشمها اندر غور رود و اشکها می بارد و علاج او را اقدام نباید کرد و لیکن اندر دوم اندر پهنا بشکافتند و اگر اماس برزگ باشد همچون صلیب در بشکافتند منقا قطع کنند اندر میانه اماس و رطوبت را هم بدر کنند و خرجه کتان کنند و بر قاید ببندند

^{۲۳۳} یعنی از بهر تسویه که سراکه را بفشارند و آهسته نگیر تر و رطوبت ما نیست اندر سر او کرد.

^{۲۳۴} اندر چشم فرماید چشم را صغیر و صغیر و مهر ول گرداند و مق را حوردگی و پلک را ریش گرداند و اندر مژگان را بریزد و اشک نیز رفیق گرم روان گردد و اندر عمق سر درد نیز عطسه منتابع پیدا گردد و چون اینچنین بینی موی پیشانی او باید ستردفاز عضلات اصداغ برقی شد و پیشانی بر نها شکافتند از حد صدغ جب تابحد صدغ راست و از پیشانی اندک بالاتر کنند و از شق دی...

^{۲۳۵} اندر ماده و پلک و موی سافت باشد

^{۲۳۶} یعنی از بهر انک اندر پیشانی دبیب مور و دود احساس کند و رنگ روی او بر سرخی زند و این از نرلات نیز باشد که اندر

رحم فرو می آید باید گرمی شانی او را بزند

^{۲۳۷} یعنی قدح بهر آب کاندر چشم که فرو آید

^{۲۳۸} یعنی پیوستگی پلک و این بر دو گونه بود با دو پلک بهم پیوسته کردند با پلک بطفه ملتحم گردد

^{۲۳۹} در وقت تشمیر شعر زاید اندر باطن پلک سر مبضع می شکافتند و او را تبطین خوانند

^{۲۴۰} یعنی تفقد لال اگر جفده شدن خلق ویا بعد از اندمال قدح بدید آید ویا از کوتاهی رباطات باشد می مادر شکافتند

^{۲۴۱} بر مثال شکل حلال تا ازین شکاف الت اندر حماخ کنند و ان دانه را بیرون کنند و بعد از آن شکاف را بدر زند و ذرور

اصفر باشد

^{۲۴۲} یعنی از کوتاهی رباطات

در سرِ نای گلو ز آماس^{۲۴۳} حار
 باز بر شکل چلیپا شق پوست
 عَقْدَةُ ذات التحرک در پله
 در نَتَو سُرّه شَقّی بعد شد
 در حصاة^{۲۴۵} و ناخن اشکسته هم
 اندر استسقای ز قی و حَبَن
 بهر توسیع طریق کلبتان
 بهر توسیع ره ثرب و معا
 تا نیفتد ز اختناق او را تبار
 کانصداع قحف اندر زیر اوست
 شیلیم وهم بثره وهم آکله
 باز فَاوَرلیس^{۲۴۴} کاندر فم بود
 فقحهُ بسته جهاز^{۲۴۶} بسته هم
 هم دوالی شتالنگ و صفن
 تا کشی پیکان غایر بی زیان
 تا درون کردن شود ممکن ورا

در بیان قاعده اندر شکافتن آماسها

چون^{۲۴۷} همی خواهی که بشکافی ورم
 لیک نزدیک رباطات و عصب
 چون شکافی^{۲۵۰} مدّه و خون پاک کن^{۲۵۱}
 با رفادات نکو او را ببند^{۲۵۲}
 پس به بین گر پاک باشد ریش مرد
 ورنه نپاک و از فضله امن
 تا بنضج اقدامش افزایش سَقَم
 آید از تاخیر نضج^{۲۴۸} او را عَطَب^{۲۴۹}
 پنبه^{۲۵۳} کهنه بر اندر چاک کن^{۲۵۲}
 بر گشا روز دوم آن باغ و بند
 پنبه^{۲۵۴} کهنه^{۲۵۳} بنه با دهن ورد
 پنبه^{۲۵۵} کهنه درو آ کن بَسَمَن

^{۲۴۳} یعنی آماس گرم که اندر گلو و دهان بدید آید در راه گلو مری بگیرد و در نای گلو آماس نباشد و دیگر علتها نیز نباشد همچو خوانیق پس سر نای گلو را از سه جای می باید شکافت شکافتن کرد بر شکل استداره حنجره تا اختناق و هلاک آماده باشد و

لیکن اندر اغشبه شقوق صغار می باید

^{۲۴۴} خراج صغیرست گر اندیشه بدید آید او را سر میفع می باید شکافتن تا مره نیرون آید پس باب و سرکه مضمضه کردن پس بگلاب مضمضه کردن در بسر فردا باب و انگبین مضمضه کردن بعد از آن اکلیل الملک گرفته و یا سماق و یا چنار نهادن
^{۲۴۵} کرد اگر دمیداد نشان کنند پس بر قفا بخسباندند و بر سبان تافته و یا تر بندند و در سر آماس مقدار معتدل دخول سپایه بشکافتند و بنگرند اگر معای و باثر بی بهم بسته باشد کره باز کنند معا را باندرون کنند و ثرب باقی را ببرند پس از بستن پس بدو سوزن بر شکل صلیب بهم بدوزند و در چهار جای محکم کنند و بگذارند تا گوشت او دیبول یابد و بیفتد پس بداروها ی منبئات علاج کنند

^{۲۴۶} فرج زن

^{۲۴۷} اگر پیش از بختگی او بشکافتند مدت سیلان صدیر دراز گردد و اوساخ ز بیش بیشتر باشد و گاه بود که لب ریش سخت و ستبر گردد و غور او دور باشد و دیر اندمال یابد

^{۲۴۸} مده رباطات و او تار و اعصاب راندر خود و مفاصل را زیان آرد و مردم را افکار که داند .

^{۲۴۹} حلاک

^{۲۵۰} در شکافتن آنست که از حد صحیح بر خط راست اندر شکافی در بهن جا بر درازی و در بعض جا بر پهنا.

^{۲۵۱} یعنی آنچه اندر وی از اجسام عفنّه هست از خون و مده و غیر آن

^{۲۵۲} یعنی اندر شکاف که تر کرد و یا از خرد شکافهاست

^{۲۵۳} و تا روز دوم او را مگشای

^{۲۵۴} آنچه آنجنان که همگی قعر او را برسد

اینچنین کن تا نفاء^{۲۵۵} قعر ریش^{۲۵۶}
 آنچ دارد خلط^{۲۵۷} بد بیش اندرون
 بل برون کن اندک اندک سه روز
 گر خراج اندر بغل در حالبت
 نیست در عضلی^{۲۵۹} چو سایر^{۲۶۰} بط او
 پس برونه مرهم مخصوص خویش
 هان مکن او را بیکباره برون
 تا نیفتد ضعف و غشی اندر بروز
 بط^{۲۵۸} عرضی کردن انجا صایبست
 بل دو باید بط نافذ^{۲۶۱} از دو سو

در بریدن

آنچ باشد لایق از لحوم
 لحم ریش سخت گشته یا عفن
 لحم مرضوض و زده یعنی تباه
 لحم زاید^{۲۶۴} خاصه آنچ بر لئه^{۲۶۵}
 هم لهات^{۲۶۶} پر شده اندر طریق
 جفن^{۲۶۷} مسترخی و تشمیر و وقع^{۲۶۸}
 وآنچ در راه مسامع رست بر
 وز^{۲۶۹} سیل مستحکم و غرب^{۲۷۰} و ظفر
 لحم مسُموم از سهام از سُموم
 یا شده در قعر او عظم عطن^{۲۶۲}
 پوست مسترخی^{۲۶۳} وهم پیه سیاه
 ثدی بد کاندرا رجل شد حادثه
 خاصه باشد سر سطر و بن دقیق
 توثه^{۲۶۷} و ثولول مسمار و سلع^{۲۶۸}
 وآنچ اندر انف رُست و گرد پر
 قطع بر تاریب^{۲۷۱} در زیر کمر^{۲۷۲}

۲۵۵ پاکی
 ۲۵۶ از خون و مده و اجسام غریبه
 ۲۵۷ چون خراج عظیم و آماس بزرگ و دبیلۀ بزرگوار
 ۲۵۸ تا زود اندمال یابد
 ۲۵۹ یعنی آماس و خراج که اندر عضله باشد همچون عضله بازو و عضله ساق
 ۲۶۰ چون جایز نیست بر دارای او را بشکافند همچنانک اندر سایر خابها نیست شکافند و جایز که نفس عضله را در شکافتن
 تعرض کنند
 ۲۶۱ چنانک ازین سو بدان سو راه کدر فتنه باشد و دران راه کدر پنبه کهنه بیا کنند و برمر همهای صواب و داروهای مجفف با
 صلاح او زند
 ۲۶۲ تباه شده
 ۲۶۳ همچنانک اندر پوست خا استرخا واقع شود بی انک خایه و غشای او را رعیۀ او بهم مسترخی شوند و این علت قبیح است می
 باید که مقدار افزونی او را ببرند و با برسیم نذرند
 ۲۶۴ که او را در لغت یویان فرلیر گریند
 ۲۶۵ بضاره و یا بمنقاش بگیرند و بمصع ببرند
 ۲۶۶ سختی در پای از گرفتگی زمین و کفش و غیر ان و او را بزبان پارسی شع گویند
 ۲۶۷ خصوصاً که آنچ در پله چشم باشد
 ۲۶۸ پست او را چنان بشکافند که بگیرد او نرسد پس بصرها بگیرند و اندک اندک براحتگی سلخ کنند و حذر کنند و کبر را
 بشکافند و صحیح بیرون نباید بیرون آوردن بقیه دشوار باشد بمر بد اروههء حاد و سمن علاج باید کرد
 ۲۶۹ ضفدع و گنگی شد...موز سترج کمنه و اخصاء و....
 ۲۷۰ واجب است در میان اکبر که ناصور می شود گوشت او او را می برند تا باستخوان فاسد نشده باشد ماقمادین نیک بخارند و اگر
 فاسد شده باشد با مکادی دفاق کی کنند و بر چشم خرقه تر کرد نهینند و تا اندرون سر مکوات بگذرد پس بمر هم زنجار و روغن
 کابلیت نهند
 ۲۷۱ یعنی از هر سو بر تاریب می باید برید
 ۲۷۲ زور خنه گاه

فاسد اطراف از سرما زدن	لحم بر غایر خلیده در بدن
اصبع افزون و پیوسته بهم	ایرخنشی رتق و قرو و قلفه هم
هم بواسیر و نواصیر و عُدد ^{۲۷۳}	هم سراطین ^{۲۷۴} و خنازیر و عُقد
در نتو سرّه از لحم فزون	نملة ^{۲۷۵} و شرناق که ادی برون
در دوالی بعد ^{۲۷۶} شد عرقها ^{۲۷۷}	بر سرِ دشنه ^{۲۷۸} بحال ابتدا
در انورسماء ^{۲۷۹} شریانات خرد	شق و قطع و عقد خیطش ^{۲۸۰} دست برد

در بیرون آوردن قیر و آبگینه و خار

تیر اگر ظاهر تن شد قریب	برکش او را بر تَلطف طیب
ور بود پیکان او در استخوان	خوش بجنبان و بکش او را روان
ور نیاید راست بگشای استخوان	ثقب کن با ماهه گردا گرد ^{۲۸۱} آن
ور زوایاء مخالف دارد او ^{۲۸۲}	راه واسع کن بکش او را نکو
ور بود غایر ندانی کوجاست	همچو حال وقعه ^{۲۸۳} ایستد مرد راست
پس بانگشتت بکن تفتیش او	راه ^{۲۸۴} اقرب کن فراخ او را نکو
لیک اندر شق می باشد مخیف	عضله و اعصاب و شریان و شریف

^{۲۷۳} جمع غده است اندر گوشه چشم بصراره و یا بمقراض مقدار فزونی آن پرند و استقصا نکنند که سیلان آرد
^{۲۷۴} از سراطین انج در عصر ظاهر باشد و از شریان و اعصاب دور باشد همگی او را پرند بعد از انک استفراغ سودا کنند و رگ بززند و بیخ او را بکنز و بهلند که خون او برود و رگها گرداگرد او را بنشارد تا خون غلیظ سودای بدر آید پس مراهم و سمو... و داروهای ریش اصلاح کنند
^{۲۷۵} نملة بشور صفارست اندر عمق پوست اگر بداروها مندفع نشود گرداگرد او را بمیضع بشکافند و بن او را ببرند بمیضع کرد و بمیضع کرد و قدما بانابیت آهن می گرفتند ی و از بن می کنند و بر جای او نوره اینه سرخته می نهادندی

^{۲۷۶} بایریسم

^{۲۷۷} اندر مواضع صحیح

^{۲۷۸} غده مدبی

^{۲۷۹} آماسیست که از نبق شریان می شود بی انک در پوست جراحی باشد اگر این اماس در بغل و اریبه و گردن و غیر دیگر از ان عضوها که شریان بزرگ دارد باشد بعلاج آهن تعرض نیاید کرد که بیم باشد انبعثاق دم هلاک افتد و اگر در مواضع باشد که شریاق خرد دارد پوست بشکافند بر درازی شریانو خون گرد آمده را دور کنند و شریان را بگشایند و از جسم گرداگرد برهنه کنند و بضاع بگیرند و برسمان تافته ببندند و در جانب دیگر همچنین کنند و بینه میانین را ببرند و خرقة تر کرده بشراب بروی نهند و پس از ساعتی ذرورد ملح ملح بروی باشد و مرهم سبب استوار کنند

^{۲۸۰} یعنی ظفر

^{۲۸۱} تا مرقع پیکان خلیده واسع گردد

^{۲۸۲} یعنی پیکان

^{۲۸۳} مثلا در حال و قرع بر پای برخاسته بود و نو بدان حالت نیکو تفحص کن و درانک کجاست

^{۲۸۴} مثلا راه و قرع جایی و محلی منصور آید که آنجا بیرون کردن نزدیک است باسانی بدرآید او را اخراج کنند و از انجا بدارند

جذب از عضو شریف ارچه خطاست^{۲۸۵}

لیک بی آیات مرگ او میذهاست^{۲۸۶}

از زجاج و خار سهل افتد نجات

بعد تضمید المحل با مرخیات

در کارهای سوزن

ابره را اکثر بکار اندر بری

بعد از انک می شکافی یا بُری

باز در تنفید شعر منقلب

باز در بقی شرایینست طب

در خیاطت استقامت چو نکو

تا بروید همچنانک باید او

در داغ کردن

داغ کردن یا برای او قطع خون

از بریده رگ که خونش ناسکون

یا برای بد رطوبات استدن^{۲۸۷}

یا برای غلظت سست بدن

یا برای سخت سردی تن

منع بلاتی که گیرد جمله

شانزده بیماریست اعسر که وی

در علاجش نفع ظاهر داشت کی

درد چشم کهنه و ضیق النفس

هر دو را کز نرله کرده^{۲۸۸} کسب کس

ماء^{۲۸۹} و موی زاید^{۲۹۰} و غرب و جذام^{۲۹۱}

هم خراج از شوصه استسقاء تام

هم سپرز و هم خراج^{۲۹۲} اندر کبد

دیگر امراض ضعیفی معد

هم^{۲۹۳} خروج مُهره عظم^{۲۹۴}

علتی فتقی که در پیغوله^{۲۹۵} شد

قیلة الماء و دگر عرق النساء

سستی و صلی^{۲۹۶} سرون کافتد بسا

^{۲۸۵} خصوصاً تشابهاء مرگ باشد

^{۲۸۶} پس در اخراج جلها می باید کرد چنانک علی بن عباس المجرس در کتاب کامل الصناعه می گوید من کسی دیدم که در رودگانی او تیری رسیده بود و بر ازاران راه بیرون آمدی بره یافت و در سلامت شد و از فوم حراصین روایت می کند که پاره جگر را مشاهده کردند که بیرون آمد و صفاق تری دیدند که ظاهر شد و مرد نجات یافت و ار عنایت خدای تعالی نومید نشاید بود که در اندامی از اندامها بسیار گرد آید و مزاج گوهران اندام را تپاه کند و علتهای تر تولید کند پس طبیب خواهد از رطوبت را از ان اندام پاک کند و منفذهای بزرگ را که بدان اندام رسد ببندد و سخت کند

^{۲۸۸} دماغی

^{۲۸۹} یعنی آمیدن آب بچشم و باز داشتن آن تا فرود نیاید

^{۲۹۰} که پلک چشم کز بروید

^{۲۹۱} ناصور در گوشه چشم

^{۲۹۲} و در غشاء او ریم گرد آید و ضماد و شربت سرد ندارد

^{۲۹۳} بسبب بسیاری رطوبت لرح و فر...

^{۲۹۴} از کتف

^{۲۹۵} در اریبه

^{۲۹۶} بندگاه

بهر دفع انصباب لین ^{۲۹۸} ازان	داغ اندر فرق سر تا استخوان ^{۲۹۷}
قشریان ^{۲۹۹} وهامه و خلف ^{۳۰۱} و امام ^{۳۰۲}	وز سر اندر بنج جا بهر جذام
آنچ اندر فصد ^{۳۰۴} و سل ^{۳۰۳} او سزاست	در شرایین ^{۳۰۳} دو صدغ اغراض راست
کندن و داغ ^{۳۰۶} بُن افتد فایده	در پله بهر شعور ^{۳۰۵} زایده
بهرِ غرب از استخوانِ فاسد ^{۳۰۷} شود	داغ اندر ماق اکبر به بود
کز کتف عظم عضد را خالعست	در بغل لین لرج را دافعست
گرم کن در زیت ارسطُولُوخِیَا	در خراج شوصه کن کیات یا ^{۳۰۸}
پیش اوداج اصل معده بی خلل	اتصال ^{۳۰۹} چیز ^{۳۱۰} کردن محل
بر دو سواز فقره زیر آن جِنِف	اوسط ^{۳۱۲} بر اوسط هر دو کتف
بر میان ^{۳۱۶} ضلع ^{۳۱۷} و ^{۳۱۸} مایل به پَس	بر میان ^{۳۱۳} ضلع ^{۳۱۴} جد ^{۳۱۵} از سوی قس

^{۲۹۷} موی سر بتراشند و چنان داغ کنند که پوست سر را بسوزاند و تا استخوان برسد و استخوان را باید تراشید تا بخار ماده نزله بیرون تواند شود اگر نزله سخت بسیار بود داغ دو باید کرد با سه جراحت را مدتی باید داشت ما رطوبتها پالاید پس مرهمهء رویاننده نهند

^{۲۹۸} که سبب درد چشم و ضیق النفس گشته است

^{۲۹۹} یعنی دو داغ در سر گوش یکی در سوی راست یکی در سوی چپ بر جایگاه درز

^{۳۰۰} یعنی برودرز قشری که پس گوش است

^{۳۰۱} بر تر نقره

^{۳۰۲} آنجا که رستنگاه موی پیشانی است

^{۳۰۳} و این داغ اولیتر آنست که بعد از بتر کنند

^{۳۰۴} یعنی کسانی که درد سر و شقیقه بسیار و صعب بود و ترسند که آب فرود آید بعضی طبیبان سل کنند و بعضی صدغ را

پشکافند و شریان برهنه کنند و داغ کنند تا بسوز و سرها اندر ناخون در وی کدر نکند

^{۳۰۵} یعنی موها گر رسته

^{۳۰۶} بمکوات بار یک و بعضی داغ دبار و کنند و آنچنان برد که دارو سر راننده بر پشت جسم طلا کنند بران موضع که تشمیر کنند و چند بار اینچنین کنند تا پوست سیاه گردد و سوخته شود پس اسفج باب گرم تر کرد بروی بھنند پس از انک پوست از ان پوست سوخته بیفتد مرهم کنند نادرست شود شرد اگر پلک چشم مسترخی شده باشد دارو قابض نهند

^{۳۰۷} پس ناصور را پاک کنند و بردارد یا استخوان ظاهر شود و بگیرند اگر استخوان درست و پاکزه باشد سختی بتراشند و اگر تباه شده باشد داغ کنند با آلت باریک و مخست اسفنجی و یا خرفه باب تر کنند و بر چشم نهند پس استخوان را داغ کنند یکبار و یا دو بار و یا سه بار تا منفذی از ان موضع اندر بین گشاده شود نشان گشاده شدن منفذ آنست که دردها و بینی ضرازند علت را بگیرند و بنگرند نفس از ان موضع بیرون آید که منفذ گشاده شده است پس بلیه بمرهم زنجاز و روغن الورد کنند و اندر نهند

^{۳۰۸} یعنی یازده چنانک بر شمار داغها با شارت حساب ابجد باید کرد همچنان در هر محل چند داغ می نهند باؤل حرف اندر ذکر آن محل اشارت کرد در ان محل چند داغ می باید نهاد .

^{۳۰۹} یعنی در مفصل و ترقوه و در اول بیان این داغ الت اتصال واقع شد اشارت باید نهاد

^{۳۱۰} واین را ذاب الجنب می گویند و هر گاه که خراج بزرگ بود و بنفت پاک نشود و ریم کند ان را باید کرد

^{۳۱۱} یعنی در وسط صدر ماول حرف مانی اشارت کرده شد اینجا داغ دیگر باید نهاد

^{۳۱۲} ماول حرف بان اشارت کرده که اینجا داغ دیگر باید نهاد

^{۳۱۳} یعنی دو داغ دیگر جز میان ضلع سوم و چهارم تلفظ جد بدان اشارت کرده اند می باید نهاد

^{۳۱۴} ثالث

^{۳۱۵} رابع

^{۳۱۶} یعنی بر میان ضلع ششم و پنجم بلفطره بران اشارت گر شد و دو داغی باید نهاد

^{۳۱۷} سادس

^{۳۱۸} خامس

رفع از اُریبه ^{۳۲۰} هم زیر جگر	در خراج ^{۳۱۹} کبد کی معتبر
یا بشش سر یا سه کره با دوسر	بهر ^{۳۲۱} اسپرز است شش کی معتبر
تا ^{۳۲۲} کند نزلاتِ لین از وی جدا	داغ بر معده مثلث بر سه جا
ناف و معده بر بن معده دگر	بهر ^{۳۲۳} استسقا بر اسپرز و جگر
با ^{۳۲۵} عماو پس سکینه ^{۳۲۶} قطع	داغها گه قرو مائی کرد ردع ^{۳۲۴}
کن بمسمار و عَمَا و آسه هم	قیله ^{۳۲۷} اریبه را تثلیث ^{۳۲۸} آهم
عَلَّت عرق النَّسَا ^{۳۲۹} آرد بُرُون	داغ گرد اگر د مهره در سرون
چون قدح ^{۳۳۱} با قبضه یک کن گزین	یا ^{۳۳۰} چهار و سه دوایر آهنین
بر تر از کعب وهم از زانو حقیق	یا بمفصل ^{۳۳۲} نه یکی داغی عمیق

251a

فصل سوم

در کارهای دست اندر استخوان

- ^{۳۱۹} در نفس جگر ویا در غشاء او خراجی بدید آید ریم کند و علاج دیگر کار نکند دو داغی می باید نهاد یکی بالاتر از بیغوله ران دگر زیر حدّ جگر
- ^{۳۲۰} یعنی بالاتر از بیغوله ران
- ^{۳۲۱} پوست شکم را که بر روی سپرز است بصنارها بردارند پس داغ کنند و الت داغ آن الت باشد که از آهن دراز کشیده سرادید و شاخ تا بیکبار دو داغ کند کز دیک یکدیگر بر سه جایگاه این داغ بر نهند شش داغ باشد بعضی اطبا قدیم التی ساخته اند چنانک بیکبار شش کند
- ^{۳۲۲} یعنی کسانی را نزله بسیار از دماغ بمعده فرود آید و معده را تباه کند و داروها فایده نکند فم معده را داغ باید کرد بر سه موضع بر شکل مثلث چنانک یک داغ فروتر از غضروف نباشد و کم از آن نباشد و جراحتهاء داغ را علاج نباید سود تا همیت گشاده باشد و رطوبتها همی بالاید
- ^{۳۲۳} هر گاه که استسقا را علاج فایده نکند و خدا رند علت بزى نخواهد بح جای داغ باید کرد فم معده و جگر و سپرز تمر معده و بالای ناف است
- ^{۳۲۴} منع
- ^{۳۲۵} یعنی التی که مانند حرف عاست از حرفهای یربانی و این الت را اطبا بر نشیه عا می گویند
- ^{۳۲۶} النیست تحصوص
- ^{۳۲۷} یعنی اندر بیغوله ران از عدده صفاق حادث شده
- ^{۳۲۸} یعنی بر شکل مثلث داغ نهادن
- ^{۳۲۹} یعنی علت عرق النسا دراز کرده و درد سرون روزگار دراز زایل نشود و رطوبتی لزج اندر بندگان سرون گرداید و عصبها و رباطها بندگان سست شود و مهره سر استخوان ران از حقه سرون بیغند و بایها بار یک شود داغ باید کرد این چنان باشد که گرداگرد مهره ران داغ را کند
- ^{۳۳۰} ... میله اینست که بیمار را بفرمایند که ریاضت معتدل کند پس با سست سوجه قوی کند و نیکی تمدد کند و خرد را حس کند تا آماس در بیغوله ران ظاهر گردد پس بران موضع بمداد و یا بچیز دیگر علامت کنند بر شکل مثلث و خط عرضی در جانب بالا کنند پس در در میانه مثلث علامتی کنند و بالت مسماریه داغ کنند بر اضداد مثلث بعد از آن الات که اما می خوانند استعمال کنند و با عدسه تا همگی مثلث داغ کرده باشد داغ مستوی و باید که خادمی در پیش حاضر باشد تا رطوبات را تنشیف کند و داغ را عمیق کنند تا بزب برسد اندر آن شخصی که معتدل باشد از بهر انک اندر قضیفان بیم خطر باشد نباید کرد و در فربهان نیز پیه بیش از تمام کار ظاهر آید و بعد از کی کراث و نمک گرفته بر موضع که نهند و رباط مسنیه لجام استعمال کنند و باز ادویه داغ را نیکو کنند استعمال همچو عدس و انگبین
- ^{۳۳۱} قطر بزرگترین او نیم بدسته باشد و مقدار غلیظی لب هر یکی مقدار استخوان
- ^{۳۳۲} یعنی بعضی اطبا سه داغ می کنند یکی از پس بر عمق مفصل و دوم بر تر از زانو ظاهر او و سوم بر از کعب از سوی خارج بر موضع گوشت تاک

فصل ثالث کارِ یَد در استخوان	جبر مکسورست و مدّ خلع آن ^{۳۳۳}
قاعده ^{۳۳۴} در جبرِ مکسور عظام	کَيْفَمَا سَمَّاهُ اِرْبَابُ الْكَلَامِ
مدّ ^{۳۳۵} و تقویمست و تعصیب ^{۳۳۶} حقیق	نه بغایت سخت نه غایت رقیق
صنع جبر اندر شطایا تسویه است ^{۳۳۷}	چونک بی نخس و اذّا ^{۳۳۸} و تعنیه ^{۳۳۹} است
وز شطایا ناخسش اخراج کن ^{۳۴۰}	متصل را بُر بمنشاری ز بُن ^{۳۴۱}
ظاهر ناخس چو باشد ناشکاف	از حذای او باستره بکاف ^{۳۴۲}
از وسط بریند و بر اعلی گرای ^{۳۴۳}	محکم پیچیده بر اشکسته جای
با رباط ^{۳۴۴} آخرین باز از میان	ابتدا کن دو باسفل آنچنان
یعنی آخر نرم و اوّل استوار	بعد لفات سه تا ویا چهار
با رفاید ^{۳۴۵} بعد از ان هموار کن ^{۳۴۶}	پس جبایر ^{۳۴۷} نه بااستقرار کن
باز بیرون ^{۳۴۸} کن دم ^{۳۴۹} از سوی خلاف	هم ملین ^{۳۵۰} مسهلش ده بی گراف
اندر اول ده غذای او لطیف ^{۳۵۱}	واندر آخر ده مغری و کثیف ^{۳۵۲}

^{۳۳۳} یعنی کشیدن زایل شد از محل اگر زیاده از مقدار حاجت بکشند بود که بشنج ادا کند و المهاء صعب بدید و تبها تولد کند و بعضی بود که باسترخا ادا کند و مضرت کشیدن اندر اندمهاء تر کمتر بود از برای عصبها و رگها فرمان بردار و اگر کمتر از مقدار حاجت بکشند استخوانها بنظام خویش باز شود و این معمی اندر استخوان شکسته و از جای خویش بیرون آمده یکسانست

^{۳۳۴} یعنی قاعده بزرگ اندر معمی و در خادی دو کارست یکی کشیدن عضو و دیگر رد کردن عضو است
^{۳۳۵} کشیدن بر راستی که همچو حال سلامت باشد

^{۳۳۶} بستن

^{۳۳۷} برابر و راست کشیدن

^{۳۳۸} رنج

^{۳۳۹} رنجانیدن

^{۳۴۰} اگر متبر باشد و متصل نبود

^{۳۴۱} بریدن شظیه چنان بود که ندی نرم سوراخ کنند باندازه شظیه بران موضع نهند و شظیه را بدان سوراخ بیرون آرند پس برستی هم بران شکل در زیر تمد نهند و شظیه را بر ان پوست بیرون آرند و دست بر نهند و فرو فشارند برفق چنانک بر اصل شظیه بنشیند و او را از اصل بر دارند و منشار این کاری منشاری بود باریک و تیز و لطیف تر از منشار شانه گران

^{۳۴۲} یعنی شکاف

^{۳۴۳} یعنی جایگاه شکستگی را سخت تر از ان باید بست که حوالی آن دحنان باید که لختی بند بر جایگاه درست افتد اشکسته را نیک فرو گیرد و اندر سختی بند افراط نشاید کرد و بند.. حوالی آن نرمتر... ناغذا را باز ندارد

^{۳۴۴} یعنی ببند یکی

^{۳۴۵} و رفادها و عصابها پاک و نرم باید و بهناء عصابه بر بچیز درخور هر عضو باید عصابه به سینه و پهلو مثلا بهتر باید و بهناء عصبه که بر انگشتان بچیز تنگ تر باید و غرض بنده فادها دو کارست یکی انک تا جایگاه بند هموار شود و بند راست بایستد و عضو را نیک نگاه... ان تخت بر جایگاه نهند که بر رفاده نهاده شود تا ملاقات ان پوست بتوسط رفاده باشد

^{۳۴۶} تا جایی بالاتر و جایی غسنتر

^{۳۴۷} یعنی بتختها و این از چوب نرم باید چوب انار و بید و انچ بدین ماند و هموار باید لیکن انجا یگاه که شکسته نهند اگر اندکی غلیظ تر بود شاید و تخته از چهار جانب بر باید نهاد تا شکستگی را نگاه دراد و عصایر سه عدد باید یکی رفادها فرو گیرد دوم تخته را نگاه دارد سوم هم برای این دومین و از برای تمامیت این بعرضها

^{۳۴۸} فصد از ان رگ کنند که فصد او در ان عضو نافع است و از جابر که عضو اندروست

^{۳۴۹} یعنی بفسد ویا بحجامت

^{۳۵۰} اولیتر انک فلوس خیار سنید و بر نگین تمرصند و ماء الفلکه بدهند

^{۳۵۱} چون مزرور اب جمع سخت باشد منفعال گل ارمنی می دهند با جلاب ویا مرسیای فارسی

^{۳۵۲} جعد بر ربا تحه و سکنیه و تحم مرغ و ترع حفرس.. و مانند ان

وز محلّل ^{۳۰۳} وز ملطّف دور دار	چون جماع وهم تعب هم جوّ حار ^{۳۰۴}
بند ^{۳۰۵} را مگشا مگر بعد از دو روز	یا سه روز آنجا مگر یابد بُروز
سرخى نزد جبایر درد سخت	بر گشا و نرم کن بند ^{۳۰۶} درخت
یا گشای از خارشى آسیب ده	آب گرمش ریز و یکساعت بینه
پس ببندش با رکوی گرده نم	با گلاب و دهن ورد و سرکه هم
چون کدشت آیام و هیچ اماس نیست ^{۳۰۷}	وز سخونت ^{۳۰۸} اندر و احساس نیست
بند او را کن آشد از اولین	بند مگشا در افل از چارمین
آخر الامری که دشبد رسته شد	استخوانهای شکسته بسته شد
اندک اندک سستر ^{۳۰۹} گردان شداد ^{۳۱۰}	هان مجنبان ^{۳۱۱} عضو قبل الاشتداد
آیت ^{۳۱۲} دشبد بود خون بر رُگو	کز مسام آنجا ترشح یابد او
باید آماس ^{۳۱۳} کسور آلوده کرد	نرد ^{۳۱۴} سوده با عصارات آنج سرد
یا میند اصلا و یا آهسته بند	حل کن هر روز بر وجه پسند
رض ^{۳۱۵} لحمی را بیاید شرط آن	کز تعفن آکله یا بد امان
جرح اگر باشد میوش از وی دهان	برگشا هر روز پنبه نه بران
تا شود ریم ^{۳۱۶} اندک از آماس امین	مرهم منبت بینه بر وی همین

^{۳۰۳} یعنی از هر چه ماده سبب را تحلیل کند و خون را لطیف گرداند چون جماع و حرکت‌های قوی و هوای گرم و مانند آن پرهیز باید کرد

^{۳۰۴} یعنی هوای گرم

^{۳۰۵} و بقراط می گوید روزی می باید گشاد و روزی نه تا تیمار دل‌تنگ نبود و خارش رنج ندراد و هر باری که بگشایند هم بر آن شکل و بر آن نهاد بوده باشد باز باید ایست و شکل بند و نهاد رفاده تحته نباید گردانید تا آنج بسته گردد تباه نشود و از شکل خود نگردد و پیچیده نشود و درد نخیزد و چون هفت دور بگذرد هر چهار روزی بیاید گشاد با هر پنج روزی از بهر آنک پس از هفته از اماس و خارش امین شود

^{۳۰۶} یعنی چوبهای جبایر

^{۳۰۷} یعنی هیچ اماس حادث نشده

^{۳۰۸} یعنی از حرارتی که برداند ران عضو نامی نماند

^{۳۰۹} تا غذای آن بدن موضع راه یابد

^{۳۱۰} یعنی بندهای سخت

^{۳۱۱} یعنی جنبانیدن سخت که خلل آرد ولیکن جنبانیدن آهسته روا باشد بلکه گاه گاه البته می باید که چندان که احتمالی کند بی آنک خلل آرد تا طبیعت آن عضو کلان و مرده نشود و این اندر همه حالت روا باشد و آنک در نقل کتاب منهی کرده شد انست در آخر الامر دشبد بسته شد و شکسته رسته ند و بندها گشاده نباید که همچو در حلال سلافت بی تکلیف کار هاء نور کنند

^{۳۱۲} طلاء سرد است که از اماس گرم نافعست و صفت او صندل سرخ و طین تیمرلیا از هر یکی بیح درمسنگ گل ارمنی ده در مسک قرنفل و افاقیا رضض از هر یکی دود رمسنگ اسفیداج الرصاص و مرداسنگ از هر یکی یکدمسنگ بگویند و بآب کاسنی بیامیزند و استعمال کنند

^{۳۱۳} یعنی نایره استخوان اماس بود باید که نرد را با فشرده سرد بسایند و بر وی نهند

^{۳۱۴} یعنی نرد که بعضارات سرد سوده کرده شد

^{۳۱۵} یعنی در جای مرض می باید شرط کنند

^{۳۱۶} یعنی پنبه نه تا بدان حدی که ریم اندک باشد و از آماس امین باشد و حرارت کمتر گردد و یا نماند پس مرهم منبت استعمال کن

نرف خون را منقطع گردان از ان	با مثال صبر و شیان ^{۳۶۷} و لبان
خلع دان اندم بیرون ^{۳۶۸} آمدن ^{۳۶۹}	از علاماتش مغاک و کژ شدن
آنچ می باشد زوالش ناتمام	هم زوال المفصل و هم وثی نام
وز نشد از جا زوالی بافته	لیک شد ما فی الحوالی کوفته
نام او هم وهن و هم وهی آمده	همچنان کز ضربه و سقطه شده
وثی را و وهن را کافی فتاد	ماش و ماء الاس را کردن ضماد
لیک باید خلع را آهسته مد	تا سَرو ضیل ^{۳۷۰} آید اندر جای خود
پس ورامشد ^{۳۷۱} و دگردان بار باط	ترک کردن تا بقطع اخیاط
از دواها لایق او قابض است	وز غذاها درخور او حامض است
تا به بینیم از ورم سالم شده	هم نترسیم از دم کرد آمده
برء می باشد بیک مه غالباً	گه بده روزی بصنع مجتبا

در شکستگی اندامها از سر تا پای

شجه ^{۳۷۲} کاندر استخوان ^{۳۷۳} تأثیر نیست ^{۳۷۴}	جز جراحات دکر تدبیر نیست
وآنچ اندر استخوان باشد اثر	می شود بر هفتگونه معتبر
شق شعری همچو مو مخفی ز جس ^{۳۷۵}	غورش از قشر لکه ^{۳۷۶} داند مُحس ^{۳۷۷}
شق کاندر استخوان ^{۳۷۸} پیدا فتاد ^{۳۷۹}	بی تبری بی تبدل در نهاد
شوق کاندر وضع بر سوي برون	شد تبدل ^{۳۸۰} بی تبری قُبّه گون

^{۳۶۷} دم الاخوین
^{۳۶۸} یعنی زایده استخوان از حفره استخوان دیگر زاید شدن و بیرون آمدن
^{۳۶۹} بیرون آمدن تمام
^{۳۷۰} بندگاه
^{۳۷۱} یعنی محکم بسته
^{۳۷۲} شکستگی سر
^{۳۷۳} شجه که استخوان نیز شکافته باشد بتازی یح گرته
^{۳۷۴} خواه قاشره باشد که پوست زود و خواه خصره باشد که پوست بشکافتد و خواه با صنعه باشد که گوشت بشکافتد و خواه دامیه باشد که خوان برود و خواه مثلاً خمه باشد که از گوشت بگردد و بران پوست که بر استخوان پوشیده است نرسد و خواه سمحاق باشد که جراحت بر استخوان پوسیده است برسد و خواه خالفه باشد که پوست و گوشت برود
^{۳۷۵} اعتبار کرده اند و هر یکی را نامی خواند چنانک اگر ان تخوان شکند انرا هاشمه گویند و اگر چنان شکند که پاره شکسته بیرون باید کرد انرا منقله گویند و اگر میان جراحت و میان دماغ ان پوست نماند که بر دماغ پوشیده است انرا مأموقه گویند اگر جراحت بدماغ رسد انرا دامغه گویند و اگر استخوان بشکافتد و بشکند انرا مفرشه خوانند
^{۳۷۶} یعنی رنگ ریخته همچون مداد و مانند آن
^{۳۷۷} یعنی انکس که حس بصر دارد محلاف انک نا بینا بود ادراک خود او ممکن نبود
^{۳۷۸} و این شکاف را بعبارت بر تانی او عمی گویند
^{۳۷۹} یعنی همچون شعری مخفی نیست
^{۳۸۰} و این گونه شکاف را بعبارت یونانی اهوی گویند

شوق کاندر وضع بر سوی برون	هم تبدل ^{۳۸۱} هم تبری شد علون ^{۳۸۲}
شوق کاندر وضع بر سوی درون	شد تبدل بی تبدل کاسه گون ^{۳۸۳}
شوق کاندر وضع بر سوی درون	هم تبدل هم تبری شد علون
پس ^{۳۸۴} تهشم آنج بی شق استخوان	یافت تقعر ^{۳۸۵} آنچنانک بار دان ^{۳۸۶}
اختلاط عقل و آماس و صَب ^{۳۸۷}	سکته و قذف مراد و غشی و تب
سخت تر چون او فتد بعد الشجاج ^{۳۸۸}	بد عرضها دان مکن هرگز علاج
پس علاج نوعهای این شکاف	نیست زان رتبه که باشد بر گراف
در علاج او تأمل واجبست	در شکاف و کسر و اسباب ^{۳۸۹} آنج هست
زانک یابد قحیف سر گاهی شکاف	بی شکاف پوست اهمالش ^{۳۹۰} خلاف
گه شکاف پوست در یکجا همان	چند ^{۳۹۱} جا اشکسته باشد استخوان
چون بکسر خفیه ^{۳۹۲} باشی مُستریب ^{۳۹۳}	پوست را بشکاف ^{۳۹۴} بر شکل صلیب ^{۳۹۵}
از جراحت خون بسیار آر رود	خرقه خشک اکن او دافع شود
یا بخل آمیز آب و یا گلاب	خرقه با وی تر بکن بفشار آب
پس برونه یک رفاده کرده تر	با شراب و زیت نیکو بند سر
چون ز اغراض ^{۳۹۶} ردی روز دگر	ظاهر آید از علاجش حذر

253a

^{۳۸۱} و این گونه شکاف را بعبارت یونانی ایوسطابوسموس خوانند
^{۳۸۲} ظهور

^{۳۸۳} و این گونه شکاف را بعبارت یونانی انفیاسما می خوانند

^{۳۸۴} و هو تکلف الهاشمه و لین موجوده کما ان الشحج بلا وجودها فی النفس الامر

^{۳۸۵} یعنی تقعر فرو رفتن و مغاک شدن

^{۳۸۶} ای طرف مسین وار زیرین از ضربه و سقطه مغاک می شود بی انک سوراخ شود

^{۳۸۷} درد

^{۳۸۸} جنع شجه

^{۳۸۹} تا معلوم گردد که جراحت از چه سبب رسیده است و چه زخم آمده است با قوت و ضعف ان زخم بدانند و شکستگی از ان

بقیاس بدانند

^{۳۹۰} یعنی احمال ان شکستگی استخوان خلاف قاعده طب است و مخالف اصل این صناعت است چنانک اگر معالج بعلاج مشغول

گردد و شکستگی را علاج نکند آماس زلیل شود و استخوان شکسته در زیر ان تباه گردد و از تنهایی آن تباه گرم و رعشه و

اختلاط عقل و دیگر آفتهاء دیگر بدید آید و حاجت افتد بران که پوست را بشکافند

^{۳۹۱} پس معالج اگر بی تامل ان یک شکستگی را علاج کند و چنان داند که شکستگی همانست پس مدتی آفتهاء یاد کرده امد

^{۳۹۲} یعنی پنهان در بر استخوان

^{۳۹۳} گمان کننده

^{۳۹۴} اندر زیر پوست

^{۳۹۵} استخوان را برهنه کند

^{۳۹۶} چون اختلاط عقل و باطل شدن آواز و سکته و سدد و غشی و تب و آماس سخت و درد سخت

وردان ^{۳۹۷} روزی بری ^{۳۹۸} زان حالهاست	بر علاج او بکن لقدام راست
کمترین اشکستگی استخوان	آن بود که باشد اندر رُوی آن ^{۳۹۹}
پس ورا بتراش بر تدریج حق	تا که ناپیدا شود آیات ^{۴۰۰} شَق
ور رسد بر عمق باشد انکسار	پاره بیرون کن و مهل هیچ از صغار
تا ^{۴۰۱} صدید و ماده آید بَدَر	خود نروید دشبید محکم بسر
پس مکن تا باشد ایمین از صدید	اندمال ریش را همت بدید
وز هوا سَرِد می باید حَذَر ^{۴۰۲}	تا غشاء مغز را ناید ضرر
باز روغن که نه گرمست و نه سرد	بایدش تقطیر ویا تمریخ کرد
شد سیاهی حجاب ^{۴۰۳} و استخوان	بر خمود کدخدای ^{۴۰۴} تن نشان
لیک بر روی غشا نبود زیان	انگبین و دُهن ^{۴۰۵} گل داروی آن
باز امّ جافیه یعنی صفاق	چون جدا باشد ز قحف و الصّاق
یا ^{۴۰۶} شود در تنگی افشردگی	وز کنار ^{۴۰۷} استخوان آزردهگی
لازم آید بد عرضها بیشتر ^{۴۰۸}	گر بود ممکن بزودی کن بدر ^{۴۰۹}
جهد کن بر انتزاع پارها	تا به ز ^{۴۱۰} در صیف و تا ید ^{۴۱۱} در شتا

^{۳۹۷} یعنی روز دوم

^{۳۹۸} یعنی بیمار از ان اعراض بنه بری است

^{۳۹۹} یعنی اندر روی استخوان تراکی باشد و دیگر روی درست مانده باشد و تراکی بد و نارسیده باشد و بتازی وی را صد گویند و این صدع پرشیده بود و در تحقیق از انست که شق شعری گفته شد

^{۴۰۰} یعنی علامتهای شکاف و صواب انست که قطره مداد با فیر آن بروی چکانند تا شکاف ظاهر گردد و آنها که بدان بتراسند بعضی پهن تر باید بعضی باریکتر و نخست آنج پهن ترست بکار دارند تا بتدریج بباریک ترین همه باز آرند تا اثر هیچ نماند پس دارد پر کنند و بندند و اگر شکاف دیر فرو بود اندر تراشیدن افراط نکند و دست باز گیرند و حال غشا که اندرون قحف دماغست تامل کند اگر بر موضع خویش مانده باشد اماس و درد و غشی و تب و اختلاط عقل کمتر بود و اگر از خویش زایل شده باشد این افتها بیشتر بود

^{۴۰۱} دو علتی آورد بر انک چرا پاره ها را بیرون می کنند و چون استخوان هاء دیگر در جاهای خود نمی بندد یکی انک استخوان سر همچو استخوانهای دیگر نیست مثلا اگر استخوانهای دیگر را ببندد صدید در اندرون استخوان بدید اید و ماده از وی باز گردد و استخوان سر ...خلاف اینست که اگر بسته باشد صدید و ماده بمغز اندر شود پس پاره بیرون ... گردد و علت دیگر انست که استخوان سر بر خلاف دیگر استخوانهاست و بروی دشبید قوی نیروی...چنانک سر استخوان دیگر پس پاره ها را بیرون ....

^{۴۰۲} اگر چه تابستان بود

^{۴۰۳} یعنی گر هر احجاب و گر هر استخوان

^{۴۰۴} یعنی حراث غریزی

^{۴۰۵} سه جر نهم آمیخته

^{۴۰۶} یعنی غشاء دماغ که انرا بتازی امّ الدماغ گویند

^{۴۰۷} چنانک کنار استخوان شکسته او را خلیده باشد

^{۴۰۸} خون اماس و تشنج و سکتہ

^{۴۰۹} یعنی در حال بیرون کن تا در حال تشنج و سکتہ زلیل گردد

^{۴۱۰} یعنی تا روزی هفتم

^{۴۱۱} یعنی تا بروزی چهاردهم

درد و آماس و تب و غشی و سدر	بیش از انک نیست سخت و بیشتر
موت ناچارست پس زحمت مدار	چون شود غشی و تب و قذف مرار
پاره ^{۱۲} را در اصل او بشنو کلام	چون کنی بر قطع و اخراج اهتمام
کآمد اول ^{۱۳} کن برهنه استخوان	موی بستر پوست بشکاف آنچنان
بُر پاره بر حذر باش از زیان ^{۱۷}	درد و ^{۱۴} کوشش پنبه ^{۱۵} نه بس استخوان ^{۱۶}
نیست ^{۱۹} افزون تر ز قدر ^{۲۰} استخوان	یعنی با برمه که قدر تیغ آن ^{۱۸}
پس جدا کن اندک ^{۲۲} اندک از غشا	پس بُر مابین ^{۲۱} آن سوراخها
تا نماند از صغار ^{۲۳} و از عظام	پاک گردان از شظایاء عظام
پرده ^{۲۵} را و مغز را چیزی میار	پس مساوی کن درشتی کنار ^{۲۴}
نه برُو مُبتَل ^{۲۷} بدهن ورد و می	لفتگون ^{۲۶} کهنه بر مقدار وی
همچو اول ^{۲۹} چرب کرده نه برو	پس دگر ^{۲۸} کرده دو تو یا سه تو
آنچنان کز ثقل ^{۳۱} او ناید گزند	پس ببند ^{۳۰} پهن او را خوش ببند
طلّی گرداگرد او باشد صواب	وز طلای ^{۳۲} سرد و مانع ز انصباب
بایدت بی خلط می ترکیب کرد	خرقها را هر زمان با دهن ورد

- ^{۱۱۲} مفعول قطع و اخراج
^{۱۱۳} چنانک گفت پوست را بشکاف بر شکل صلیب و این شکاف و این شکاف صلیبی چنان بر یک شکاف شکستگی زخم بود نکن
تمامتر شکافند و شکاف دیگر چنان شکافند که با شکاف زخمی متقاطع باشند بر زوایای قائمه و پوست آن زوایا چهار باز کنند و
استخوان را برهنه کنند و شکستگی بیرون کنند
^{۱۱۴} چنانک دو شخصی پوست بریده بر چهار پاره را از دو طرف بگیرند و تو بر استخوان نظر کن اگر رقیق باشد بی سوراخ
کردن ببر و اگر سطیر باشد اولاً سوراخ کن پس ببر
^{۱۱۵} تا اوار تر بدن شود
^{۱۱۶} بعد از انک بندها را که جراحت را بسته بوی یکنانی و دگرها را برداری و استخوان را بمالی و پاک کنی
^{۱۱۷} چنانک آسیب بعشاء دماغ نرسد
^{۱۱۸} گر سنیر و سخت باشد استخوان اولاً سوراخها کن بی زیان. Yazar üstteki beyitten sonra bu beyti eklemiştir.
^{۱۱۹} یعنی تیغ بر ماه باندازه سطبری استخوان بود و چون ار استخوان بگذرد کمی بهم بود که او را باردارد
^{۱۲۰} تا بعشاء دماغ فرو نبود
^{۱۲۱} یعنی میان هر دو از ان سوراخها عقب کرده شدید سست از ره باریک و تیز ببرند استخوان شکسته جدا شود
^{۱۲۲} یعنی غشاش یا بکلیقین بردارد باهستگی و بیکیار بر مدار تا ناگاه غشا برهنه نگردد
^{۱۲۳} یعنی پارهای خرد
^{۱۲۴} بآلت لطیف
^{۱۲۵} چیزی از الت مناسب باهستگی در زیر او بگیر تا دماغ او غشا زانک دارد
^{۱۲۶} یعنی کتان بزم مخصوص کهنه از بهر ان گفت که جدید او درشتی دارد
^{۱۲۷} تر کرده
^{۱۲۸} یعنی دیگر لفتگون کونه پاک
^{۱۲۹} یعنی بروغن گل و شراب کرده
^{۱۳۰} چندانک ان خرقه بر حرارت نگاه دارد
^{۱۳۱} یعنی کسانای خرقه کتان و عصابه
^{۱۳۲} چون نرد و صدلین و اب کاسینی و اب کشنیز و آب حی العالم و مانند اینها

منبت ^{۴۳} و ناشف بِنه فَارْفِد ^{۴۳} تَصُن	هر سه روزی برگشا و مسح کن
شد طرف ^{۴۳۷} غَضْرُوفِ شان اوست رض ^{۴۳۸}	کسر ^{۴۳۵} در بینی ببالا ^{۴۳۶} شد عرض
تا نیاید کوژی و دیگر خشم	پس علاج ^{۴۳۹} او بزودی ^{۴۴۰} شد اهم
کن بدست ^{۴۴۱} راست ^{۴۴۲} کن ویرا نکن	میلکِ املس بهندام اندرو
انچنانک شکل بینی را سزاست	پس پلیته نه درو کاو راست راست ^{۴۴۳}
تا نفس از جوف او آید بدر	در میانش نایژه از اصلِ پَر
هم ^{۴۴۵} بکاغذ از برونش سوده کن	با مغاث و قاقیا آلوده کن ^{۴۴۴}
من همی گویم مقوی ^{۴۴۶} ساز خوش	چون همی آید فطس از بستنش
راست کردن پس پلیته نه دران	رَض ^{۴۴۷} غَضْرُوفِ با صبع می توان
پس باصبعِ راست ^{۴۴۹} کن سوی برون	هست کسر الحمی ^{۴۴۸} اکثر بر درون
راست کن با خادمی ^{۴۵۰} او را بجا	انکسار لحمی اگر باشد جدا
بر نظام خود بود در چانها	آنچنانک رسته دندانها
بسته ^{۴۵۱} کن دندانها را مستقیم	باز با ابریسیم ویا تیل سیم

^{۴۳۳} و درور خشک کنند که استعمال کن مرکبست از صبر و مُرو کند دو گرداگرد او را طلای سرد سای از لپیپ و حرارت باز دارد

^{۴۳۴} یعنی پس رفاده نه او رانکه حار

^{۴۳۵} شکستگی

^{۴۳۶} یعنی بینی دو بخش است بخش بر سویین استخوان است و بخش فرسویین غضروف است و کسر که اشکستگی است اندر استخوان می شود و در غضروف نمی شود و آنج در غضروف واقع شود وض و کوفتگی می گویند

^{۴۳۷} یعنی طرف بینی که بخش فرسویین اوست

^{۴۳۸} کوفتگی

^{۴۳۹} یعنی شکستگی استخوان بینی

^{۴۴۰} یعنی در روزی اول و اگر دیر افتده کم ده روزی علاج کنند ص..ال پس ده دوردشوار بود

^{۴۴۱} و استخوان شکسته را بدات

^{۴۴۲} چنانک دست بر ظاهر بینی برفق بمال تا راحت شود

^{۴۴۳} یعنی بنهندام همچو شکل بینی

^{۴۴۴} آن پلیته را

^{۴۴۵} لختی از مغاث و قاقیا بر کاغذی طلا کن و از بیرون بر بینی بسته

^{۴۴۶} چنانک کاغذ دو تا را برش با بیکدیگر بر وی جفسید کن بر بینی باندازه او خشک گردد و او را از افهای بیرونی باز دارد و این خود شرطست که تا بینی درست نشود پلیته اندرونی بیرون نباید کرد

^{۴۴۷} یعنی هر گاه که غضروف گفته شود انرا بانگشت راست توان کرد سبابه ویا خضر در بینی کن و او را راست کن و پلیته اندر نه تا رایت بدارد و اگر آماس بدید آید مرهم داخلین نه

^{۴۴۸} یعنی دندان خانه که منه و جا نه نیز می گویند

^{۴۴۹} اگر منه چپ شکسته بود انگشت سبابه و انگشت میانین از دست راست اندر دهان وی کن و انرا بیرون سپرد و دست دیگر بران موضع نه تا راست کند و راستی او از راستی زده دندانها معلوم گردد و اگر منه راست شکسته بود انگشتها از دست چپ اندر دهان او کن و او را راست کن و اگر شظیه باشد بیرون باید کرد

^{۴۵۰} بفرمای سر منه را کمتر و تر دست درین او بینه نگه دارد راست بجایش کن چنانک زده دندانها راست شود

^{۴۵۱} یکی را بد یکی اگر ممکن باشد

وز دو سو بر گوش و بر اشکسته بر	پس میان بچه ^{۵۲} نه بر خلف ^{۵۳} سر
باز بر زیر ^{۵۵} منه ^{۵۶} آور ورا	پس به پنج و بر ^{۵۴} زهر سوی بر قفا
پس به بند از جبهه بر بالای بند	پس ز فوق خدّ بر فرقتش ببند
مضع و قول و هزّه ^{۵۷} جا نه خطاست	تخته نیکو و کوچکتر رواست
زانک ^{۵۸} نرم و مغز دارست از دگر ^{۵۹}	در سه هفته برء یابد بیشتر
کاوفتد باز و فرو بر جبر گوش	انکسار تر قوه از سوی دوش ^{۶۰}
زان گه مدّ و ردّ را امکان بود	مُنْفَصِل از ناجدا آسان بود
برکشد آهسته بیرون استخوان	خادمی بالا کند باز وی آن
یا با انگشتان بجای او بری	دوش و گردن را بگیرد دیگری
وضع کن زیر بغل کوی کبار ^{۶۳}	گر ^{۶۱} بود بر مدّ بسیار افتقار ^{۶۲}
داخل اندر عمق کان ناید ^{۶۴} بدان ^{۶۵}	گوشه چنبر اگر باشد چنان
زود کن بسبوز زیر از دوش آن	پشت ^{۶۶} بر بالش نهد افتد ستان
وز صفاق سینه کن پرهیز حق ^{۶۸}	پاره ناخس برون کن کرده شق ^{۶۷}
می شود مدرک بلمس ای ذوفنون	کسر ^{۶۹} اطراف کتف سوی درون
زیر لمس افتد درشتی و جمع	گاه پهنای وی افتد منصدع ^{۷۰}

^{۵۲} آنج زمان بمو بجنبد از ارد را زارست و در میان زنان مشهورست و مراد اینجا مطلق رفاده است

^{۵۳} یعنی بر قفا

^{۵۴} یعنی ببر

^{۵۵} یعنی لحمی و فکسافد

^{۵۶} فک را در شهر مرو منه می گویند

^{۵۷} جنبانیدن

^{۵۸} یعنی گرم استخوان فک اسفال

^{۵۹} یعنی دیگر استخوانها

^{۶۰} اگر شکستگی نزدیک استخوان سفینه باشد استخوان بازو کمتر آید

^{۶۱} یعنی اگر بدان طریق بجای بار نتوان آورد و بر کشیدن بسیار احتیاج افتد

^{۶۲} احتیاج

^{۶۳} تا بدین باز و ترقره بجای بار شود

^{۶۴} یعنی بدان طریق بجای نیاید

^{۶۵} بزرگ و بهندام دوخته از خو فرماز بسیار

^{۶۶} یعنی بیمار را بقفا بخوابانی و در میان کتفهای او بالش دوتو اندر نهی و اگر کمر باسر کرد کنی بجای بالش بهتر باشد و هر دو

سر دوش او بریز فرو سپرزی تا استخوان ترقره بدین طریق بیرون آید بجای باز شود پس بدست بگیری و راست کنی و ببندی

^{۶۷} اندر موضع را

^{۶۸} پس الّتی در زیر استخوان اندر اثر تا صفاق را نگاه دارد و اگر ازین شکاف اماس گره بدید رفاده و بر روغن گل چرب کن و

اگر اماس نبرد جراحته را باید دوخت و مرهم باید نهاد

^{۶۹} از کتف بیشتری اطراف و پهلوهای آن شکند و جایگاهی که پهن ترست کمتر شکند

^{۷۰} شکافته

حاليا كسرِ كَتَفِ در هر مَحَل	اندر افعال و حراك آرد خلل
گه تقصّع افتد از اشكستگيش	شيشه نه ردّ كن با مصّ ^{٤٧١} بيش
گه شظيه باشد از وي منفصل	ناخسش بيرون كن و سالم بهل
در ميان سينه افتد شقّ كثر	در کنار و گوشه افتد رصّ ^{٤٧٢} فزّ
شق كثر شد بر دو نوع آنجا بديد	يا بخارج كز بسودن بتركيد
يا بداخل كه تقعر شد بديد	سرفه و ضيق النفس درد شديد
چون علاج ترقوه باشد علاج	خاصه بر بيرون كند ميل انبعاث ^{٤٧٣}
ور بداخل مایل و غاير بود	مصّ شيشه در عمل ناصر بود
انكسار ^{٤٧٤} ضلع را باشد علم	نفث خون و سرفه و ضيق ^{٤٧٥} و ألم ^{٤٧٦}
بهر اصلاح درون رفته صحاب	كرده اند آر اصواب و ناصواب
بعض با تكثير نفاخ از غذا	جست او را تسويه ^{٤٧٧} و اين ^{٤٧٨} ناسزا
بعض با شيشه اگر چه صايست	ليك شيشه مايها را جاذبست
باشد اندر ممتلى اين اجتناب	بعد الاستفراغ ^{٤٧٩} كن كافتد صواب
پاره ناخس اگر باشد درون	موضعش بشكاف ^{٤٨٠} وكن او را برون
بعض در بستن ميان ^{٤٨١} آن و اين	پشم ^{٤٨٢} تر بنهاد با زيت سخين
انكسار ^{٤٨٣} فقره كمتر مى شود	رض در اطرافش اكثر مى شود
پس نخاع و پي فشرده مى شود	خسته از وي زود مرده مى شود

^{٤٧١} پس دارونه و به بند و اختياط انرا زير ان بود كه نخست رگ زنند و غذا كمتر دهند و طبع را بنقيع الموا كه و فلوس جبار سنبّر نرم كنند

^{٤٧٢} فزّ و فزه بليد را مى گویند چنانك شكسته گفت آي جهل تو راست در آي تر كزّ و شكل توزست و ردی ترفزّ و چنانك رود كه گفت اين فزه پير ز بهر تو مرا خوار گرفت برهاناد از او ايزد جبار مرا

^{٤٧٣} شكافته شدن

^{٤٧٤} يعنى شكستگى پهلوها گره بعض پهلوها هم استخوانست و آن هفت پهلوست كه انرا پهلوها سینه گویند هر گاه كه ازین پهلوها را آسبى رسد ممكن است كه هر چيز وى از وى كه آسب بدر رسد شكسته شود و كزّ هر بعض ديگر كه فروتر از انست لختى استخوانست و لحمى غضروف و اگر آسب باستخوان رسد شكسته شود و اگر بغضروف رسد گرفته شود

^{٤٧٥} يعنى ضيق النفس

^{٤٧٦} و خلیدن او فزون از خلیدن ذات الجنب بود

^{٤٧٧} تا از طعام نفاخ و بسيار معده و امعا ممتلى گردد و پارهاى بيش انك بزد و شكم منتفخ گردد و پهلو را پيران سبوزد

^{٤٧٨} يعنى اين علاج لایق و موافق نيست از برای انك امتلا اماس را زيادت كند و ضجرت بى آرامى آرد

^{٤٧٩} چنانك ماده بفضد راهای كمتر شود

^{٤٨٠} و صفاق را نكه دار تا جراحت شكافتن بدو نرسد چنانك در باهائ گذسته ياد کرده آمده است

^{٤٨١} يعنى اين پهلو و ان پهلو

^{٤٨٢} و در ميان پهلوها رفادها نهاد

^{٤٨٣} يعنى شكستگى مهره پشت

پس علاجش ابلهی گردن بود	خاصه کاندر فقره گردن بود
بهر آماس اضمده ^{۴۸۴} افتد مفید ^{۴۸۵}	لیک چون اعراض بد نبود بدید
موضعش بشکاف و بیرون کن به تر ^{۴۸۷}	خارهای فقره ^{۴۸۶} کافتد مُنکسر
تا بجای آید عظام او درست	انکسار عضد را برکش نخست
تو بدستت راست کن بازش به بند	آنچنانک از دو سوا ورا کشند
عام هر دو استخوان صعب آنجبار	در ذراع ^{۴۸۸} افتد سه گونه انکسار
می شود چون انکسار عضد جبر	بر ترین باریکترین زیرین سطر
بهر سختی رفت جبرش را سند ^{۴۸۹}	استخوان رسغ کمتر بشکند
کمتر افتد رض بسیار اوفتد	انکسار معصم ^{۴۹۰} و اجزای ید
کفّ او بر کرسی هموار نه	هر چه باشد خون تو خواهی کرد به
راست بر حال طبیعی ردّ کن	استخوانهای شکسته مدّ کن
کوست از اشکستگی نزدش بری	جبر کن انگشت را با دیگری
کسر عظم الخاصره شد مشترک	کسر ^{۴۹۱} عظم العانه ^{۴۹۲} و عظم الورک ^{۴۹۳}
مشکل آن شقی ^{۴۹۴} که دردش کمترست	رض از کسر اندرینها اکثرست
تا بساق آید فرو درد فرون	وز درازا می شکافد بر درون
لیک اخراج شظیه ممتنع	جبر او چون جبر سفت ^{۴۹۵} ای مطلع

^{۴۸۴} که مسکن باشد

^{۴۸۵} و روغن باب نیم گرم آمیخته ز طول کردن سودمند افتد

^{۴۸۶} که بتازی سناسن و هر یکی سنسن گویند

^{۴۸۷} نیکوی

^{۴۸۸} از بهر انک ذراع دو استخوان دارد پس شکستگی در یکی بود خاص و یا در هر دو بوده عام

^{۴۸۹} در بایه‌ها گذشته و در قاعده کلیه

^{۴۹۰} جای دست و رنج از سر دست

^{۴۹۱} درباره استخوان بزرگ اندر عجز بیکدیگر پیوسته است یکی از سوی راست یکی از سوی چپ و این استخوانها را نامی

خاصه نیست لیکن آن موضع را که زور است و پهن فراست عظم الخاصره گویند یعنی استخوان تهیگاه و آنج فرتر ست و از سوی مروانست انرا عظم الورک گویند یعنی استخوان سرین و آنج سوی بیشراست و باریکترست و دروی سوراخست انرا عظم العانه گویند یعنی استخوان زهار و پیوستن سرهای هر دو اینجاست که زهارست و آنج از اندرونست و پوشیده تر است و اندر وی مغالکی بزرگست انرا حق العجز گویند یعنی حقه ران و مقعده و مثانه و اندامهای مردان و زنان بدین د... استخوان نهاده است

^{۴۹۲} یعنی استخوان زهار

^{۴۹۳} استخوان سرون

^{۴۹۴} چنانک استخوان ورگ از دراز اشکافه شود پس اگر درد و خلیدن و دیگر اعراض کمتر برد علاج او عصر بود از بهر

انک استخوان در میان گوشت است و از ظاهر پوست قوت دارد ید و کمر رسد

^{۴۹۵} منکب

شد شکسته کار او دشوار تر	استخوان پهن بر عصص ^{۴۹۶} اگر
در عمل چون انکسار عضد بین	انکسار استخوانِ ران یقین
برکشد شخصی ز زانو عضد گون	گرم شود اشکسته اقرب از سرون
کرده اندر مقعدش بی ارتباط	شخص دیگر برکشد خوش با قماط ^{۴۹۷}
برکشند و بر تو تقویم ^{۴۹۹} و رباط ^{۵۰۰}	ور شود ^{۴۹۸} در قرب زانو بی قماط
عارض او گاه رضّ و گاه شق	انکسار ^{۵۰۱} فلکة الرکبه است حق
تو ورا تقویم ^{۵۰۲} کن نیکو ببند	هر چه باشد کوه از ساقش کشند
درد و عظمش بر سه گونه انزعاج ^{۵۰۳}	انکسار ساق باشد چون ذراع
هست بر هر سوز روی افتراق	یا شود هر دو شکسته ^{۵۰۴} میل ساق
میل بر وحشی و پس او نا روان	یا شود استبر تر اشکسته زان
میل بر وحشی پیش او ^{۵۰۷} ناروان ^{۵۰۸}	یا ^{۵۰۵} شود باریکتر اشکسته زان ^{۵۰۶}
تو ورا تقویم کن تخته ببند	امر کن کز دو طرف او را کشند
زانک او سخت و مدور می شود	انکسار کعب کمتر می شود
لیک از رض افتد او را خستگی ^{۵۰۹}	نبود اندر پاشنه اشکستگی
پس بر و داروی مصلح نه نکو	چاره دفع خون که گرد آید درو
چون شکسته شد بیار او را بجای	استخوان پای و انگشتان پای

^{۴۹۶} عُصص سه مهرست و بر پشت این مهرها خار نیست و بر پهلوها جناح
^{۴۹۷} چنانک میانگاه او را پشم اندر نهند با پنبه مقدار معتدل و بدر زنند و او را در میان هر دو ران بیمار اندر آرند و ان پنبه بر
جایگاه مقعد و زهار او نهند و هر دو سر او ببالا بر آرند بکسر سوی پس و دیگر سوی پیش و دو مردان را نگاه دارند و بکشند
^{۴۹۸} یعنی شکستگی اگر نزدیک زانو باشد
^{۴۹۹} راست کردن
^{۵۰۰} و درین وقت که استخوان راست کنی باید که بیمار را بر شکم بخوابانی
^{۵۰۱} یعنی یقین زانو
^{۵۰۲} چنانک نهین را گردگی بدست راست و بهیئت شکل طبیعی باز آر پس دارد و رفاده نه و ببند
^{۵۰۳} شگسته شدن
^{۵۰۴} یعنی استخوان بر تر که سوی بیش است
^{۵۰۵} یعنی استخوان باریکتر در سوی بس است
^{۵۰۶} یعنی از ساق
^{۵۰۷} یعنی بیمار
^{۵۰۸} اگر شکستگی نزدیک زانو بود رفاده و تخته چنان باید که مفصل زانو فرو گیرد و بران برابر و اگر نزدیک شتالنگ شکسته
بود رفاده و تخته باید که بقدم فرو آید تا حرکت مفصل را باز دارد
^{۵۰۹} چنان افتد که از جا بلند بیفتد و قوت بر پای بود که خون در کف پای گرد آید و انجا بفسرد و بود که باختلاط عقل و ارتعاش
و تشنج و تبهای گرم ادا کند و باشد که اماس کند چنانک سخت ظاهر نباشد و رنگ پای بگردد و تیره شود و علامت ان بود
عفونت بد بود و اگر اماس بود بخته و سر کند

همچو کاندِر جبر کف گفته صحاب   جبر کن و الله اعلم بالصواب

در بیرون آمدن بند گشاد ها از سر تا پای

تا نماند هیچ شک و امترا ^{۱۰}	باز گویم خلع هر مفصل ترا
راست و چپ جنبان بجایش اندر آر	بهر خلع اللّٰحی آهسته بدار
راست ^{۱۱} دنبال فرسویین کدر	تا کند در حلقه فک زبر
هان مکن تا خیر تا نابد کزند ^{۱۲}	با ^{۱۲} رفاده موم روغن نه ببند
نطل کن دهن بنفشه آب گرم	کن بجام آنج دیرینه ست ^{۱۴} نرم
نبود ^{۱۵} از پیوند سینه بود صون ^{۱۶}	باز خلع ترقوه سوی درون
چون علاج کسر کن او را دفاع	کر ز ضرب سخت افتد انخلاع ^{۱۷}
با رفادات کثیر او را ببند	پس بدستت راست کن او را پسند
بر زبر ^{۱۹} نبود مگر نادر یسیر	خلع منکب که کثیر افتد بزیر ^{۱۸}
دست نه آن مهره نه اندر محل	آنج دیرینه نباشد در بغل
مهره را بردارد آسان بر مقرر	ممکن است آن کس که با دست دگر
کن بآب گرم و روغنهای گرم	و آنج درینه ست در گرمابه نرم
نه بدان کو پاشنه بر خویش کش	پس بنه زیر بغل یک کوی خوش

^{۱۰} گمان

^{۱۱} چنانک دنبال منه که همچو منقال دراز است اندر حقه منه بر سویین افتد

^{۱۲} و اگر طبیب از پس بیشت بیمار نشیند و منه او را بسوی خویش کشد و بیالا بر آرد و بجای باز بود صواب بود

^{۱۳} که اگر تا خیر افتد دشخوار گردد و افتهای بزرگ بدید آید و صلب شود و بجای بار بردن مشکل بود و اماس گیرد و عضلها کشیده شود و نبی لازم و صداع عظیم تولد کند بسبب کشیدگی شدن عضلها و بود که اسهال و قی صفرای بدید آید و برد که روز

دهم هلاک شود. Yazar bu mısranın açıklaması için bu beyti eklemiştir.

^{۱۴} اگر چه بحای باز بردن او دشخوار بود

^{۱۵} یعنی از بهر پیوستگی او باستخوان بر وجه استواری

^{۱۶} استواری

^{۱۷} و رز سوی منکب افتد انخلاع دست را بر سر نباشد ارتفاع Yazar yukarıdaki beyitten sonra bu beyti

eklemiştir ve açıklama olarak da :

این علامت راست از بهر آن گفته شد که در کسانی که لاغر باشد غلظ افتد ورد ادان نادان بدارند که عضله از جای برفته است از بهر انک سر کتف را نیز ببندد و جایگاه ترقوه را که از جای بیرون آمده باشد مغاکی ببندد

^{۱۸} از بهر انک مغاک سر مفت مقرر نیست تا مهره اند روی نشسته باشد و رباطها نیز سخت گرفته باید و هر کاست گوناگون توان کرد

^{۱۹} از بهر انک از بالا افراشتگی سر و دوش او را باز دارد و از سوی بس کتف باز دارد و از جانب ممکنست بجنبند

بریش^{۵۲۰} ویا دوش^{۵۲۱} ویا مرفقات^{۵۲۲} و چوب^{۵۲۳}

مدو ردّ او بد شواری سویست

وانج آماسد صلاحش سخت کم

از همه انواع انحص می شود

بر تخالف بر کشند از دو طرف

بهر بقراطست اینجا رای به

ردّ پیشین^{۵۲۷} می کند با عَطِیف ید

سهل^{۵۲۹} دان باید کشید و باز بست^{۵۳۰}

شاذ باشد بهر او بهتر شدن

گاه بر پس حدبه می خوانند آل

گاه بر یکجا بنی تقویس نام

نیست امکان صلاح ای ذوفنون

هم بمض شیشه بر تععیر آن

هم بنفخ اندر شکم کرد احتیال

بر چنین قوم و چنین کار عقیم^{۵۳۱}

باشداهل ظن بر ارد و سیس^{۵۳۳} شاک^{۵۳۴}

یا بدان کوی از بغل آویز خوب

خلع مرفق^{۵۲۴} گه باسیبی قویست

دو درد او طلب بیش از ورم

خاصه آنج خلع برپس می شود

بر گشاده دارد آن بیمار کف

تو بدست خود ورا در جای نه

کو پسین^{۵۲۵} را می کند با مدّ ردّ^{۵۲۶}

خلع کوع^{۵۲۸} و دیگر انگشتان دست

مهرهای پشت بیرون آمدن

لیک می افتد کثیراً امّا زوال

گاه بر قُدام آرُ و سیس نام

آنج می باشد زوالش بر درون

بعض با تمدید او بر نردبان

هم بایجاب عطاس و هم سُعال

سرزنشها کرد ابقراط حکیم

زانکسار بعضی خار^{۵۳۲} افتد مَعَاک

^{۵۲۰} چنانک پش اسب بالا قد او بیخته کن و اسب را بران همان ساعت در جای خود قرار گیرد

^{۵۲۱} چنانک بردوش مرد قوی و دراز بالا او بیخته کن بفرمای که از دست او بگیرد و ببالا حرکت کند همان ساعت در جای خود قرار گیرد

^{۵۲۲} یعنی نردبانی آنچنانک کوی را بر بایه او بندی و بغل بیمار را برو نهی پس او را برداری و دست او را بگیری و فرو کشی و او را از نردبان او بیخته کردانی همان ساعت در جای خود قرار گیرد

^{۵۲۳} یعنی بعرض نردبانی سازی دراز و محکم و سر چوب همچون گروه..

^{۵۲۴} یعنی تا فرنی و اسبی قوی بدو نرسد از جای بیرون نشود دشخوار بجای باز شود

^{۵۲۵} یعنی آنچه از سوی افتاده بود

^{۵۲۶} چنانک گفته شد

^{۵۲۷} یعنی اگر خلع از سوی بس افتاده بود دست دورتر باید کرد یعنی ساعد را ببازو باز باید نهاد تا کف دست بر دوش و سر و

برگاه بجای بار شود

^{۵۲۸} یعنی بیرون آمدن بندگان سر ساعد

^{۵۲۹} یعنی آسانست

^{۵۳۰} یعنی با ید پست

^{۵۳۱} فایده تر اید

^{۵۳۲} یعنی خار مهره پشت که بتازی سنسن مس گویند

^{۵۳۳} یعنی چنان گمان کنند مهره پشت برپش بیرون آمده است

^{۵۳۴} گمان کننده

گوید ار دوسیس ^{۳۵} را کردم فلاح	پس ز تدبیرش که زود افتد صلاح
سردی اطراف و حبس بول و جَعس ^{۳۷}	شد بار دُوسیس مَع آیات تَعس ^{۳۶}
موت نازل خاصه کز گردن فراز	بی ارادت عاقبت آید براز
بهر رَدش کرد اَبقراط احتیال	وآنچ بر سوی برون یا بد زوال
باشد و نه نزد دیوارِ عدیل	تخته کاندِر طول و عرضش چون علیل
افکن و گسترده زیرش پرنیان ^{۳۸}	بعد از استحمام بر رویش بران
جمع کن بر وی قماط وکن رباط	زیر صدر و ران و ساقش نه قماط
بسته کن بر صدر و بر رانش نکو	پس دو چوبی همچو دَسْتَج از دو سو ^{۳۹}
تا کشند اینجا شده سعوا نکو ^{۴۰}	هر یکی را ده بشخصی از دو سو
با بُن کف حدبه را کن دفع تام	چون کشیده شد بران تخته تمام
چون شوی در رَد آن محتاج این	هان مترس و زور کن بر وی نشین
در علیل ار احتمال ضغظ هست	چون بدین افعال در صورت نیست
بر قرار ^{۴۱} مهره پس تخته فکن	اندر ان دیوار یک حفره بکن
اندر ان سوراخ کن محکم نکو	بر فقارِ زایل و یک سوی او
حدبه را با این طریقه رد کن	سوی دیگر را بر اسفل مد کن
مایل غلظت بده از اغذیه ^{۴۲}	تخته ^{۴۲} باید بست بعد التسویه
کن طلا و تخته نه تا نجات	ور زکنجی ^{۴۴} ماند او را مرخیات
رَد ممکن می شود بی مد آن	بعض کاسان می شود با چونبان ^{۴۵}
این طریقه خادم گرمابه راست	یا بکن با هر دو زانو رفع راست

258a

^{۳۵} یعنی خصوصاً که زدر سبب که مهره پشت باشد بالای گردنست

^{۳۶} هلاک

^{۳۷} غایب

^{۳۸} مراد از پرنیان کرباس نرم است که در زیر او از رنج درشتی و تخته باز دارد

^{۳۹} یعنی چوبی همچو دستۀ هاون

^{۴۰} آلتیست که بر چوب قائم دو ران می کند و گرداگرد تیرها و پرها دارد پس اندک اندک این سعوا را بگردانند و مادام که گردد

ان رباط بران پرها پیچیده بود

^{۴۱} یعنی چنان باید که آن سوراخ بر ترو فرودتر از قرار مهره بیرون آمده نباشد

^{۴۲} که عرض او مقدار سه انگشت باشد و طول او مقدار مهره زایل و بران مقدار برو و بر صحیح مشتمل باشد

^{۴۳} یعنی غذای معتدل بده که بر غلیظی مایل باشد

^{۴۴} یعنی حدبه

^{۴۵} یعنی وردانه

وآنچ^{۴۶} در گردن بود از سر کشند
 خلع غُصْعُص^{۴۷} را باصبع رد بکن
 پس ضمادی نه مقوی و ببند
 بندگاه ران برون آید ز جا
 یا بداخل باشد از دیگر طویل
 لیک بر تَنّی^{۴۸} بُنِ ران نا توان
 یا بخارج آی این اضدادِ آن^{۴۹}
 گُوْدَرِ اربیه ورم سوی^{۵۰} برون
 یا به بیش^{۵۱} او را توان کردن دراز
 ور رود جز پاشنه نتوان نهاد
 بول بسته حالب^{۵۲} اماسیده شکل
 یا بسوی پس شود کوتاه^{۵۳} و باز
 باز استرخاء اربیه علم^{۵۴}
 هان مکن تا خیرد را اصلاح آن
 ور نه گرد آید رطوبتها دران

بر قفا خسبید تو در جا نه ببند
 اصبع و سُطّات^{۴۸} در مقعد بکن
 اندک و نیکو خورد جنبش^{۴۹} گزند
 بر چهار اوجه بدان هر یک پای^{۵۰}
 انشاء^{۵۱} رکه غیر مستحیل
 واندر اُربیه^{۵۲} ورم گردد^{۵۳} عیان
 باشد از پای دگر گونه عیان
 گویا زانو شده در اندرون
 باید از زانو خمیدن درد^{۵۴} کاز^{۵۵}
 لیک نتوان رفت بر بیش و فراز
 مقعد اندک گوشت انجوغیده شکل
 نیست قدرت گه کند او را دراز
 وز سرِ ران^{۵۶} نزد مقعد چون ورم
 زود در جای خودش آن رأس ران
 پس تباهی و عفونت در عیان

258b

^{۴۶} آن زوال فقره که در گردن بود در علاج او بیمار را بر قفا بخوابانی و از سر او بکشند و تو بیرون آمده را بجای باز آری و ببند
^{۴۷} سر مهره است که نه خار دارد و نه جناح دبیر آمدن عصص از جای خودش بسیار افتد سببیه سقطه و صدمه و علامت وی
^{۴۸} آنست که ان جایگاه اندر مغاک افتد و خداوند علت را حرکای پای و دو تو گردن زانو سخت دشخوار بود
^{۴۹} یعنی انگشت میانین
^{۵۰} یعنی حرکت کمتر کند تا گزند نیابد
^{۵۱} یعنی علامتها
^{۵۲} یعنی زانو دوتو تواند کرد
^{۵۳} دوتو کردن
^{۵۴} بیغوله ران
^{۵۵} از بهر آنک سر استخوان اندر انجا آمده بود
^{۵۶} یعنی اضداد علامتها انک بداخل بیرون آمده باشد
^{۵۷} از بهر آنک سر استخوان ران انجا آمده بود
^{۵۸} یعنی اگر خواهد پای دراز کند نتواند کرد
^{۵۹} اندر زانو
^{۶۰} یعنی دردی که اندر کزاز و تمدد پیدا بود
^{۶۱} یعنی بر ران
^{۶۲} یعنی پای سقم از پای صحیح کوتاه شود
^{۶۳} علامت
^{۶۴} یعنی سر ران سوی مقعد بود و ان موضع بدان سبب اماسیده نماید

ردّ کل ^{۶۴} را مدّ کل ^{۶۵} افتد سبب	پس بگير از ران بجنبان راست و چپ
شان ردّاد مجرّب شد خلاص	گرچه هست از بهر هریک رسم خاص ^{۶۶}
پس ببند او را چنان کاید بیاد	چون بجایش برده شد بر نه ضماد
پای او دروی کن و بر ساق تآب	از نوار نرم یک سر کن رکاب
بر بدوش از سینه دیگر سوی آن	تا بن رانش به پیچ و بعد ازان
بند کن تا بعد از ان ناید بدر	پس ز سوی پشت گردان سوی بر
جز به پیش او را نُهْنین ^{۶۷} مانعست	خلع رکه بر سه گونه شایعست
نه ضماد و چند روزی بسته دار	مدّ و ردّ اوست آسان ^{۶۸} اعتبار
مدّوردش کن که یابد انتفاع	فلکة الرکبه چو یابد انخلاع
شد بران سو تا نگه دارد نکو	نه رفاده بر سویی که خلع او
خلع کل را ردّ ^{۶۹} باتقان ^{۷۰} می شود	خلع رکب اندک و آسان می شود
کرده کن بر میخ چو بین و طویل	باز خسبد برفقا مرد علیل
نه ضماد و بسته دار او را بسا	بر کشند از پاتو رد کن خلع را
همچو انگشتان دست آسان بود	خلع انگشتان پا را مدّ و ردّ
بعد ردّ آماس مانده چند گاه	در همه انواع خلع بندگاه
می رود کن اضمده یا اطلیه	با ملینهای نیک از ادویه
سیما گه اندر اعصاب و عضل	گر شود آماس گرم اندر محل
کاوفتد از مدّ درد سوزناک	ردّ او باشد مودّی بر هلاک
بعد از ان کن مدّ و ردّش نرم نرم	پس بکن تسکین نخست آماس گرم

259a

^{۶۴} یعنی رد کل انواع
^{۶۵} یعنی کشیدن کل اعضا متصور باشد بعضش بقماط و بعضش بی قماط چنانک خادم ساق او بکشد و دیگر از ایشان بر ران و ساق رباطی نهند و بکشند و همچنانک متصور باشد و بر کشیدن سخت احتیاج افتد بکشند و اینگونه نه کشیدن در همه انواع سبب رد باشد
^{۶۶} چنانک اگر سوی اندرون آمده باشد ساق او را چنان سخت دوتو کنی که پای او بیغوله رانش برسد ار سوی درون و سر ران را بدین طریقه اندر جفره کنی و دیگر ها را برین قیاس کن
^{۶۷} که بتادز فلکة الرکبة می گویند
^{۶۸} بیمار را بر کرسی نشانند و مرد قوی ران او نگاه دارد و دیگری دست اندر بیغولهاه او کند و نگاه دارد و دیگر استخوان ساق او بگیرد و بکشد و آن دو مرد او را نگاه دارند و ببالای بر کنند و استاد رداد دست بر بندگاه او دارد تا چون استخوان برابر جای خود آید بجای باز شود و در حال ببندد و ضماد بر نهد
^{۶۹} بر مدّ قوی احتیاج دارد و علاج او صعب باشد
^{۷۰} احکام

ور بجای کسر و خلع افتد بهم
مدّ کن بر اشتراک و انتجاب
تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب في
على يد العبد الضعيف النحيف احوج
بن على بن الحاج الياس عفي الله عنهم بحرمة النبي
والعبّاس المتطّيب بدار الشفاء في اماسيه حرسهال
عن البليه لسنه ست و ستين و ثمانمائه
من الهجرة النبويه المصطفويه

